

7K
עֵשֶׂת

מחנה
תשכ"ח-1967
סתיו
1967

לז' 1/10, v

רבעון לספרות עיון ובקורת

400

ק ש ת

העורך:

אהרן אמיר

חברי המערכת:

אברהם ב. יהושע

בועז עברון

יהושע קנז

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל־אביב, טל. 611244. דמי חתימה לשנה: 14 ל"י; בחוץ־לארץ, \$7.00. חוברת בודדת: 4.00 ל"י; בחוץ־לארץ: \$2.00. מחיר המודעות: 250 ל"י לעמוד שלם; 150 ל"י לחצי עמוד; 90 ל"י לרבע עמוד. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עִם־הספר בע"מ.

שנה עשירית, חוברת א, סתיו 1967

התוכן:

יאירה גינוסר: בלא שירי אבל (שיר)	4
אברהם ב. יהושע: יום שרב ארוך, ייאוש, אשתו ובתו	5
יחיאל חזק: מתים בהורה עזובה (שירים)	41
בן-עמי שרפשטיין, מורטימר אוסטוב: הצורך להתפלסף	42
עידו בסוק: הברווזון המכוער (שיר)	58
חנוך גיא: שני שירים	59
יעקב שביט: חבילות מגרינפילד-סיטי	60
מנפרד וינקלר: אחרי המלחמה (שיר)	71
אורי אורלב: שיעור ריקוד	72
שלמה לאופר: שיר מוזר	77
אברהם הפנר: ססיל והשועלים	80
יוסף גזית: שני שירים	83
עמוס רודנר: שני סיפורים (ניגוני חסידים; כוכב־הים)	84
יעקב דריה: דבר בלי היפוכו (שיר)	92
רבקה שכטר: הרצון לשינוי־ערכים גמור	94
גלית חזן: שיר	107
א. הראל פיש: "גן־עדן האבוד" אחרי שלש־מאות שנה	108
פאול נוימרקט: פאן וישוע	113
רחל מכבי: מצרים שלי (ב)	125
נסים רג'ואן: בעיה ושרשיה	144
חיים רביב: חירוק שיניים (לקחים ערביים בעקבות יוני 67)	160
בקרות קצרות	172
המשתתפים בחוברת	190

יאירה גינוסר : בלא שירי אבל

בלא שירי אבל. אנא, מתי לא יתבגרו.
לא יודקנו עבד לפלחן-עצמם.
יחצו רמזורים אדמים, נשאים ברכב-אש,
עקשנים פלבן בין השורות—
כמו אחי הקטן בנגב.

ילדי ישן,
פרחחותו שלונה על הסדין הרך,
ראש עגלגל ושערו מארר
כשל ביטניק. מחר הכרח לספרו.

אולם בקיץ—הם מפסידים בשבת את היים,
ברדיו—את הפזמונים החדשים,
ברחוב—הילדים הגדלים מדי שנה, זין
מורו הקטנה—עולה לחמישית!
בפתח הקולנוע—
היא והוא פאדישים—בכובע-מלחים זהה.

בלא דמע. הגשם כי יבוא—
עמי ראשון, תמיד מתוך.
תמיד פרחה עם זוג אופנים.
קהרהורי התאבדות ינחם פרקן זכרו,
גשם, גשם, בוא!

גשם, גשם, בוא,
זו נעימת-בינים בין גלגלי-החדשות,
טורי שנים.
אורות קפה בים, ירח חום וזוג עינים
לפזמון האיטלקי על מאמא:

היה תם אחר מלחמת-עולם-שנייה,
היה תם בזוג יושב—
על הר בית-הקברות המסלמי.

אברהם ב. יהושע : יום שרב ארוך,

יאושו, אשתו ובתו

לנשמת אמוץ

עוד יום שרב, הוא מהרהר לפתע בשנתו ולבו מתמלא ייסורים. הוא מתהפך, טומן פניו בכר, משליך זרועותיו לצדדים והופך צלב רפוי, אין רוח-חיים. ובלא להתעורר, גם בלא-מלים, הוא מבקש לקלל את השמש החורשת על ערפו תלם-אור גדול. השעה אחת-עשרה בבוקר.

אשתו עזבה את הבית עוד בשש. באוטובוס הראשון נסעה לירושלים, ליום-לימודים ארוך באוניברסיטה. כציפור הרישית התעופפה בלא להשאיר עקבות. מיטתה עשויה, כתונת-הלילה מקופלת, אפילו את קול פסיעותיה אינו זוכר.

בתו הרעישה את הבית בשבע-וחצי, בשעה המתוקה ביותר, בשנתו האמיתית. התעוררה לקול שעון-מעורר, פתחה אין-סוף ברוזים, הפילה מחבת במטבח, פתחה וסגרה בלי הרף את המקרר. לבסוף, שעה שסבור היה שכבר נעלמה, נפתחה חרש דלת החדר ולבושה מדי בית-הספר, חולצה כחולה וחצאית קצרה מדי, נכנסה על בהונות רגליה לאסוף את ספרי-הלימוד שהוא נוטל מחדרה כדי להוציא את לילותיו נדודי-השינה. בדממה גמורה ליקטה את הספרים ודחסה אותם אל תיקה. הוא הציץ מזווית-עיניו אל תנועותיה חסרות-הקול, מבקש להירדם. אלא שפתאום, מתוך אותו פיזור-רוח שתוקף אותה לעתים כה קרובות, החלה לפזם איזו מנגינה. הוא נע בחימה בתוך סדיניו והיא התעופפה מיד מן החדר, סגרה בלא זהירות את הדלת ונעלמה. הרחוב שלהם, ללא מוצא, דומם מאד. הוא הצליח להתכנף שוב בתנומתו, אלא שאט-אט, עם התעצם האור, החל להתלהט במיטתו.

אדם שכמותו—בן ארבעים-ושנים, חסון, שעיר, מהנדס של מקורות-מים. מחלים ממחלה ולפיכך בטל, שנתו נודדת בלילות, ליד מיטתו מונחים ספלים של מים, שפופרות של רפואות, כדורים בודדים.

אדם מזיע, אשר באטיות ובעיניים עצומות הוא מתיר מעצמו את שארית כסותו. כתונת, מכנסיים וסדין נושרים סביבו; עירום-ועריה הוא מתעורר.

ב

לפני כמה שבועות נקטעה שליחותו באפריקה, בשל בהלת-שווא. תשעה חדשים עבד כמהנדס זר בבנין סכר, מאה מיל מדרום לנאירובי, באיזור הררי; עטוף יערות, ערפילי, זרוע בקתות ירקרקות. חברה ישראלית וחברה הולנדית זכו במשותף בפיקוח ההנדסי על המלאכה, שממדיה היו נרחבים. במיפגש של שני ואדיות הלך ונבנה סכר למאגר-שטפונות. חברת מקורות-המים הארצית, שאליה הוא קשור זה שנים רבות, הציעה לו את המשרה, והוא נענה מיד בהתלהבות. מלבד ההתקדמות הכרוכה

בפיקוח על עבודה בממדים גדולים ויציאה ממעגל של קידוחים חסרי-תכלית בנגב, היתה משפחתו צפויה להטבה ניכרת, שתאפשר, בתום שנתיים של שליחות, להחליף את מכוניתו הישנה. מובן, את משפחתו לא היה רשאי לקחת עמו, וכי מה באמת היה עושה בתמרה באזור הררי, שומם. משום כך חכך משהו בדעתו אם להסס, אלא שרות ביטלה את כל היסוסיו. נסיעתו תפוח רוח חדשה בתכניות ישנות: עוד שנה באוניברסיטה של ירושלים במעגל לימודיה האינסופיים.

הוא והמהנדס ההולנדי, רווק שמן ונרפה מעט כבן שלושים-וחמש, היו הלבנים היחידים בכפר-העבודה שהוקם במקום. כל השאר היו אפריקאים, אלפיים או שלושת-אלפים (מספרם היה משתנה בלי הרף). העבודה היתה מרובה ונעשית בחפזון-מה. כמה שלבים היה הכרח לסיים לפני עונת השטפונות. מיד מצא את מקומו.

האנגלית הרצוצה שבפיו הספיקה לו לנהל מגע מצומצם עם מנהלי-העבודה והמהנדס סים המקומיים. שאר העבודה היתה קשורה במפות, שירותים ומדידות. מכיון שהיה נרגש מתפקידו, ומתירא מאסונות כגון התמוטטות פתאומית של מבנים, לא התיר להעמיד אבן על אבן בלא שיקדים תרשים. ההולנדי ליגלג: פזרמאליות שכזאת, אך הוא גילה עקשנות. נוסף לכך השתדל שלא להרחיק ממקום-העבודה, ואם נאלץ לנסוע לנאיירובי כדי להזמין מכשירי-עבודה או חלקי-חילוף היה משכים עם שחר כדי שיספיק לסיים את שליחותו ולשוב בר-בערב. בחשיכה היה יוצא מנאיירובי, דוהר בכביש שהיה הופך במהרה דרך-עפר רחבה ושוממה, חולף ליד כפרים מגומגמים, מבריה בפנסי הגיפ חיות-בר שלא ידע לזהותן, ובהגיעו לעת לילה מאוחרת למחנה לא היה פונה לישון בטרם יירד אל מקום הסכר עצמו, ושם, בין פיגומים דוממים ומערבלי-ביטון, לאור פנס-כיס וכוכבי-שמיים טרופיים, היה בוחן את המלאכה שנעשתה במשך היום.

מלבד זאת היה שרוי בבדידות שנתפרשה לו כחירות. משפחתו נשלחה במישרים לרות, ולעצמו לא הפריש אלא דמי-כיס מועטים, שהרי את צרכיו סיפק המפעל. מן השגרירות היו משגרים אליו מעת-לעת צרורות של עתונים ישראלים, שפל חריפות ניטלה מהם באיזור הנושק את גבולות הג'ונגלים המפורסמים.

מובן, כפעם-בפעם מכתב קצר מרות וחצי דף מתמרה. אף הוא היה כותב לעתים רחוקות. וכי מה יש לספר? היה שב ומתנצל, אף כי לא דרשו ממנו התנצלות. לפעמים, תחת מכתב, שיגר תצלום מטושטש של עצמו, לרגלי הסכר, על אחד הפיגומים, או רכון על פינתו. אחד הפועלים האפריקאים הזקנים היה מטלטל עמו לעבודה מצלמה בריטית מרובעת וכבדה ומצלם את כולם, לרצונם או שלא לרצונם. אחר היה מוכר להם את התמונות.

הכל היה אמור להתנהל כשורה, אלא שלילה אחד, לאחר ששבו מחגיגת-עם קטנה שנערכה באחד הכפרים שבאיזור, התעורר משנתו כנחנק. כאילו רובץ עליו מישוהו ולפתו ברגונו, וכך בלילות אחרים. לפעמים בלא אזהרה מוקדמת היה ניעור בכא-בים, מאבד לשניות אחדות את הכרתו, מתעורר שוב עייף מאד, כאילו קם לתחייה.

הוא שמעולם לא היה חולה.

סבור היה שהסיבה נעוצה במזג־האוויר, בהתקררות הפתאומית שעברה ברוחות הליליות, הרוויות ערפל. מפיון שחומו לא עלה, ובשעות היום התבטא השינוי בסחר-חרות קלות, המתין שיחלוף הכל. אם כה ואם כה, לאחר כמה ימים פנה אל החובש האפריקאי וסיפר לו. הלה, קשוב ומעוניין, נראה נבוך, ומיד הפיץ את דבר המחלה בכל הכפר. האפריקנים היו תמהים, מודאגים קימעה, התיחסו בחומרה משונה. בלא הרף החלו לשאול אותו לשלומו, עשרות פועלים נדחקו אליו ללחוץ את ידו ולאחל לו, בחיוכים משונים, בריאות. נראה שחיבבו אותו. ההולנדי סבר שמוטב לראות רופא, ואכן לבסוף קם ונסע לנאירובי כדי לראות רופא בריטי. התקשה להסביר לו באנגלית את כל דקות תחושותיו. הבריטי התיחס לענין בליגלוג, רשם לו סדרה של גולות מרגיעות, נוסכות נימנום.

הכאבים שככו מעט, אולם עבודתו נשתבשה. בבקרים איחר לקום, לאחר ארוחת-הצהריים נאלץ לחזור לביקתתו לנוח. החובש האפריקאי החל להיצמד אליו, לפקדו יום-יום, להביא לו את ארוחתו, לרבוץ על הרצפה ליד המיטה, תיק עזרה־ראשונה לידו, כשהוא מתבונן בו שעות ארוכות. פועלים היו עומדים ומציצים מבעד לחלונות. ערב אחד הביא עמו החובש אותו פועל זקן בעל מצלמה, לבוש בגדי־עבודה עליוזים, מכנסי־גינס וחולצה אדומה־דהה. לאחר הסברים ארוכים התברר שאותו פועל אינו אלא מכשף כפרי לשעבר. הוא סירב להיבדק, כמובן. צחק. אבל אותו זקן לא ביקש כלל לבדוק. מהסס על סף החדר, שולח מבטים רחוקים כאילו חשש להיבדק, דלה מכיס חולצתו פיסת עור מיובשת, הניחה על השולחן, בין התכניות המשורטטות, והסתלק. אותו לילה עצמו, לאחר חצות, הבחין לאור הנורה בכתמים כהים במפשער תיו. הדבר הבהילו, הלך להעיר את ההולנדי, איבד את עשתונותו, לבוקר, עטוף בשמיכה צבאית, על קרקעית של טנדר, מזוודותיו לצדו, הוסע לבית־חולים בנאירובי. אלא שבית־חולים זה נמצא קטן ומיושן, מצויד בצידוד עתיק מימי המלחמה השניה ומיועד לפצועים בעיקר. מכיון שלא הצליחו לאבחן את מחלתו, המליצו אנשי השג־רירות להעבירו במטוס דרומה, לדאר־אסלאם, לבית־חולים חדש שנבנה בפיקוחם של מומחים סיניים, ואשר נחנך—תערובת של קסרקט ופאגודה—לפני חדשים ספורים בלבד.

לאחר כמה שעות של רישומים מדוקדקים במשרד־הקבלה, בא רופא אפריקאי צעיר לאספו תחת חסותו. היה זה אדם צעיר, ממושקף, בעל הליכות שקטות וסבר רציני. אף־על־פי שבית־החולים היה מאוכלס רק בחלקו, הקצה לו הרופא מקום ליד מיטתו של ישיש אפריקאי גוסס.

שלושה ימים תמימים לא הרפה ממנו אותו רופא, אף בלילות עסק בו. העביר אותו עשרות בדיקות ומבחנים ובכל הציוד האפשרי, כאילו נתבקש לערוך הרצה למכשירי ים. במשך שעות ארוכות היה שוכב עירום על אלונקה המיטלטלת לכל עבר, אורות חזקים מכוונים אליו, פרקי־ידיו קשורים בכבלים של אלקטרודות, תוך כדי בדיקות ממושכות היה אותו רופא כופה עליו ויפוחים פוליטיים. נתגלה כבעל דעות קיצוניות,

שונא כל דבר מערבי, ובמיוחד כל דבר הקשור בלבנים. למעשה לא מתווכח היה אלא מרצה את דעותיו, ובאנגלית שוטפת. בלא חיוך, בלא התיחסות, כאילו כל המגע עם הגוף הלבן שתחת ידיו כמין כורח הוא בשבילו. במומחים הלבנים ראה טפילים מסוכנים, על אפריקה היה מקונן. על ישראל לא שמע, גם לא רצה לשמוע.

הישראלי מבקש להימנע מריב. כפעם-בפעם, באנגלית רצוצה, בחיוך מעוך, מנסה הוא להגן על העולם המערבי.

מעולם לא היתה הבדידות קשה כל-כך. ללא עתון, ללא מכתב, ללא אדם; בבית-חולים ריק למחצה, שריח של צבע טרי נודף בו, בסמוך למיטתו של ישיש אפריקאי גוסס, מובל על עגלה במסדרונות ארוכים, אפלים כלשהו, מקומה לקומה. מגע אילם עם אחיות כושיות שאינן דוברות אנגלית. אגב, המיחוישים פגו, אף הכתמים נעלמו, רק הד עמום היה חולף בלילות.

עם תום הבדיקות, לעת דימדומים, נכנס אליו הרופא, בלי חלוקו, במקטורן אפור, חגיגי כלשהו, להודיע שנתגלה בו סרטן-דם—ובשלב מתקדם. מחר עם-שחר הוא מבקש להעלותו על שולחן-הניתוחים. אף הציג לפניו תרשים קטן וצבעוני כדי להסביר את מהות הניתוח. כל השתתפות לא היתה בקולו, בקור-רוח מסר אינפורמטיבי. גשם קל ירד אותה שעה בחוץ, גשם טרופי לא-צפוי. הישיש לידם חירחר מעט. הוא שמע לדברים בשקט, נושם עמוקות. הרופא קרב אליו, כהה מאד, שקט, קל-גוף. אותה שעה החל חושך לעלות בחלונות.

הישראלי ענה, ומתוך קדחת, שהוא דוחה לגמרי את האבחנה. טעות נפלה פה. אין לו סרטן-דם, בטוח הוא, ובוודאי אינו מתכוון לעלות על שולחן-הניתוחים כאן. אם למות, מוטב שימות בביתו.

הרופא היה נדהם, נפגע עמוקות. במבוכתו הסיר את משקפיו והחל לנקות את הזוגיות, הלווין בעיניו רחב. אחר התעשת, מחה במלים ארסיות, הלעיג על הבטחון, פנה ועזב את החדר.

הוא קם מיד, התלבש, ארז את מזוודותיו והניחן על המיטה, ירד במדרגות ולאחר תעיה קלה מצא יציאה בדרך המוסך, נמלט אל הרחוב. אותו ערב עצמו שלח שני מברקים ארוכים לישראל—הראשון למקורות-המים, לבקש מחליף, השני לרות, להוריע על שובו. לרות הבריק מכתב שלם, שהרי לא ידעה כלל שעבר לדאר-אסלאם. פירט את הממצאים, ביקש שיכינו לו מיטה בבית-חולים, הוסיף דברי-אהבה מבוטלים, ארוכים, והכל באותיות לוועזיות. שילם שמונים דולר, אך לא שם לב לכך. פקיד-הדואר המשתאה, בן-תערוכות, נרגש לקבל כסף רב כל-כך, קם ממקומו ללוותו לפתח, לחץ את ידו, הודה בחמימות, כאילו היה בית-הדואר בית-עסקיו הפרטי. הוא תעה ברחובות, מצא מלון ושכר לו חדר. בבגדיו, בנעליו, התכווץ על מרבד המיטה שלא הציעה, כל הלילה לא זע, ללא שינה, קופא מקור. למחרת בפוקר שב לבית-החולים, נדחק בשער עם משמרת ראשונה של אחיות כושיות. חשב שלא יבחינו בו, אבל במשרד-המודיעין, עצרו בו. הסתבר שקמה שערוריה עקב סירובו לעלות על

שולחן־הניתוחים, ובריחתו בלילה, שנתגלתה עם גוויעת שכנו הישיש. אבל הוא לא הטח אוזן לאשר אמר לו, לאשר ביקשו להטיף. סילק חובו, נטל מזוודותיו. תשוקתו לחזור כבשה אותו כליל.

בראשית אחר־הצהריים כבר אחז בכרטיס־טיסה לישראל בדרך אדיס־אבבה. הוא הבריק לרות את מספר הטיסה וחזר לשגרירות להמתין באחד המסדרונות, ליד שולחן המוצף עתונים ישראלים ישנים. הוא החל לנבור בערימה, שעד־מהרה החלה לגאות, התמוטטה כנגדו, כמבקשת להציפו. לפתע זכר שלא ראה, בעצם, את העיר, שעוד־מעט הוא נפרד מאפריקה לצמיתות. הוא קם ממקומו, הלך להפקיד את מזוודותיו ב"אייר־טרמינאל" והחל לסרוק את הרחובות כמחפש דבר־מה. למעשה לא קלט ולא־כלום. כשניצנץ לו האוקינוס ההודי מאחרי הבתים החל, שרוי בחלום, להלך לעברו, נמשך לחוף ומשיט רגליו בין בקתות של ילדים, תערובת של שיכונים, קשתות ערביות, צריחים של מסגדים חדשים. כפעם־בפעם נכנס לחצר אחד הבתים, מסתובב בין הדלתות, תפוס בהירהורים, פזור־רוח, מבקש לראות "איך הם חיים", ויוצא. אט־אט החלה להישרך אחריו קבוצה של ילדים, להקת זוזירים, הלכו באשר הלך. המבוגרים אף הם יצאו לראותו. מישחו אף ניגשו ושאלו למבוקשו. הוא לא ענה, דחף את השואל מדרכו. התעוררה בהלה. את הילדים הרחיקו ממנו, וחבורה קטנה של צעירים, להקת עורבים, נתלוותה אליו. הוא החל להתרחק מן הבתים, מהלך על החוף, ליד קורהים. זכור לו ים אפרפר, שעם חשיכה נמהל בו גון צהוב. גשם קל טיפף משך כמה דקות, ואז גם בכה מעט, יבבה מוזרה פרצה מפיו. הצעיר־

רים הקיפו אותו, התבוננו, איימו משהו בלתי־ברור, אחר נעלמו. לבסוף הבין שכבר הרחיק מחוץ לתחום העיר. שדות השתרעו סביבו, מרחוק נראה מדבר. הוא עצר טנדר ישן נהוג בידי אפריקאי, שתמורת תשלום מיוחד ניאות להשיבו לציביליזציה, ל"אייר טרמינאל".

באדיס־אבבה חיכה לו מברק מרות: "אנחנו מחכות לך. מיטה בבית־חולים מוכנה. אל תתרגש". הוא הסתובב כחצי שעה בחדר־המעבר, ליד דוכני סיגריות ומשקאות. לפתע זכר שלא הביא עמו מתנות מאפריקה. פנה לאחד הדוכנים וקנה עשרה פסלים זחים: דמות קטנה של לוחם אפריקאי רציני, נושא מגן וחרב משוחים בשער. דיוקן שנראה לו מוכר. לפני עלותו למטוס עוד הספיק לשלשל גלויה להולנדי:

Unbelievable, but it seems that I have Cancer. I return therefore to my land. Regards to our dam. Yours...

בשלש־וחצי אחר הצות־הליל נחת המטוס בלוד. משך כל הטיסה הארוכה לא נרדם אפילו דקה אחת. פניו צמודים לחלון בין שברי עננים וכוכבי קיץ. בלוד רישרש עשב יבש ליד מסלול־הנחיתה. תשעה חדשים נעדר מישראל.

נמל־התעופה היה שָׁמֵם לגמרי. פה־ושם נע איש מיוגע, שוטר. רות ותמרה נופפו אליו מרחוק. הופתה לראות כמה גדלה תמרה, בראש שלם ממש, גם רותה ויפתה, ואף כי היתה רק בת חמש־עשרה כבר הגיעה לקומתה של רות. זו היתה במכנסיים.

שערה קצוץ, משקפיים חדשים לעיניה. כן, הן היו מבוהלות, לא יכלו להסתיר את בהלתן. הוא התקרב. שוטרהמכס אף לא נפנה אליו, התיר לו לעבור בלי אומר. התחבקו. למעשה לא חיבק אף אחת מהן כי את שתיהן לחץ אליו בבת-אחת. ולפתע פרצה תמרה בבכי, ביבבה פראית, מבשרת-אסון, שהיחידה באולם הריק, שוטר מנומנם התעורר והחל לרוץ אליהם. רות והוא צריכים היו להרגיע אותה שעה ארוכה. לבסוף נרגעה, ובבת-אחת. אפילו החלה לחייך פתאום מתוך דמעותיה. בינתיים היה סבל נושא את מזוודותיו. סבר שחלה טעות, אלא התברר שרות שכרה אותו. לילה ישראלי, ליל קיץ, שטוף אור-ירח. ריח אדמה שזמן רב לא טעמה גשם. הם ניגשו למכונית הישנה והוא התעקש לנהוג, אף שהיה רצוץ לחלוטים לאחר יותר מיממה-חצי שלא עצם עין. רות ויתרה. הוא נהג לאט, מעולם לא נהג באטיות שכזו. ריח דק של בנזון עלה במכונית, נסך שיכרון מרעיל. הירח מבעד לשימשה הקדמית נראה כעומד לצנוח על האופק, עצום ומעיק, כמו בלילות-שמירה ארוכים, בקצה גבול הערות. הוא חשב על מלים. הכין עצמו לדבר מיד לעצם הענין. אולם רות מבקשת היתה להסיח את דעתו, מעוררת את תמרה לדבר, וזו שקועה במושב האחורי, רגועה בתכלית, מתחילה לספר בכבודות על הצגה בבית-הספר בה שיחקה בתפקיד חשוב. הוא לא שמע. רחשים לא-מופרים, מבשרי-רעה במנוע העסיקו אותו.

הגיעו הביתה. הכל נותר כפי שהניחו. אף-על-פי שכבר היתה השעה אחרי ארבע, לא פנו לישון. ישבו סביב השולחן לשתות כוס תה. פיטפוטה של תמרה הפך לימלום לא-מובן. ראשה צנח. שלחו אותה למיטתה. בסופו של דבר אינה אלא ילדה. הוא נכנס לחדרה לכבות את האור ומצא אותה מכורבלת בשמיכתה, חדרה פרוע כתמידי, ספרים ומחברות זרוקים על השולחן. רכן לנשק אותה. היא אמרה: תראה, זה לא יהיה כלום. אולם בעיניה היה פחד, והיא נרתעה ממנו כאילו חששה להידבק. עיניה נעצמו. לבו נצבט. מבטו רפרף על הספרים. האנציקלופדיה-נעורים היתה פתוחה בערך "סרטן". במרכז הדף צילומים של רקמות. הוא סגר את הספר, כיבה את האור.

רות חרישית המתינה לו ליד כוס תה חדשה. דממה עמוקה ביקום. עתה ביקש לפתוח ולספר על בית-החולים, אך היא שיטעתו מיד. לא עכשיו. מחר. אם הוא מתעקש לדבר, שיספר משהו אחר, אולי על הסכר. השעה קרובה לחמש. הוא היה מוכן לדבר על הסכר. עירנות מופלאה בערה בו.

לבסוף נכנסו לחדר והציעו את המיטות. בחוץ נשבה רוח-בוקר קלה. עץ-ההדר זע בחלל המופר שנפער בחלון, גדוש תפוזים צמוקים שלא נקטפו כלל בחורף שנעדר. הוא אמר: תמרה גדלה, יפתה. היא אמרה: לא תאמין אבל לפני כמה ימים קנינו יחד את החזייה הראשונה. הוא צחק על גילוי-הלב. כבר יש לה כמה מחזורים—הוסיפה רות—פעם הכריחה אותי לקרוא איזה פתק שכתב דני או גדי. צחקנו כל-כך. "ואת במשקפיים," לחש לפתע והתמוטט על המיטה.

מוכנית נגעה במסגרת המשקפיים.

"אבל הרי אתה אוהב אותי גם כך".

הוא חיבק אותה, על אף תהומות עייפותו היה בדעתו להיות עמה, להפיל אותה על המיטה ולשכב עמה, ולו רק כדי להוכיח שעדיין חי הוא. אבל היא הסיטה אותו קלות, נשקה את ראשו, נחלצה מבגדיה, לבשה כתונת-לילה, נכנסה למיטתה. הוא ביקש להתעקש. אפשר, החדר המופר כל-כך כבר עורר בו תשוקה, אולי כפות-רגליה. אך לבסוף הרפה. והרי כבר לפני צאתו לאפריקה היו צרות. ועכשיו, לאחר יומיים ללא שינה, בשעה חמש לפנות-בוקר, לפני כניסה לבית-חולים? הוא ויתר. היא נרדמה מיד. הוא לא יכול להירדם. בשעה שש ראה את הבוקר בחלונות. עיניו קרועות, מיואש, נגע באשתו: אני לא ישן. היא התעוררה מיד, דיברה עמו בעיניים עצומות: מה יש לך? כאבים?

"לא כאבים. אינני יכול להירדם".

"המחלה?"

"לא רק זה".

שתקה. לפתע הזדקפה, עיניה עצומות, גיששה אחר נעלי-הבית, הלכה כסהרורית אל חדר-האמבט, שבה ובידה כוס מים וגלולות-שינה, הניחה אותם לידו, צנחה, התכנפה ונרדמה. הוא שתה מעט מן המים, בגלולות לא נגע ולא נרדם. בעד החלור נות החל לפרוץ אליו אור, יום שרב, קיץ מלא.

תמרה התעוררה בתשע וחצי. רות נתנה לה פתק: "אדוני המורה... אביה של תמרה... וכו'". הוא עדיין פירפר בסדיניו. רק לקראת אחת-עשרה בבוקר גוועו הקולות והוא נרדם כמת. לאחר כעשרים שעות התעורר. צריכים היו לדחות ביממה שלמה את כניסתו לבית-החולים.

שוב עבר אותן בדיקות עצמן, אלא הפעם בחפזון-מה. כנפיות של רופאים ואחיות חלפו בלי הרף בחדרו. המולה ישראלית מהולה באור חריף, בין הרופאים נתגלה מפר ישן שלו מימי המלחמה, שלא פסק ללגלג עליו ועל כאביו המסתוריים. "מה השטויות האלו", היה רוטן ועוסק בו בהיתול מופגן, כאילו כל המחלה אינה ראויה לתשומת-לב. אף-על-פי-כן היו הדברים ארוכים. השכיבו אותו שעות תמימות בחדר הרנטגן, הרדימו אותו, הקרינו לתוכו, אף היו נאלצים לבצע בו ניתוח "קטנטן". לכל אחד מן הסגל, הרופאים והאחיות, היה שב ואומר: "ראו, אינני מתירא מן האמת..." אבל כולם ביטלו את מחלתו. מין הרעלת-דם משונה. רופא אחד דיבר על מחלה אפריקאית עתיקה, הנזכרת בספרי-מסעות. אט-אט נחה עליו דעתו. ידידיו ממועצת מקורות-המים החלו לזרום אליו, שוטפים אותו בפרחים. הוא היה שב ומספר באריכות את כל הסיפור. מקלל את הרופא האפריקאי. מה-פתאום סרטן. למה התעקש למצוא בי סרטן?

כשהתירו לו לעשן היה בטוח בטעות.

of course, no cancer, כתב במיטתו, על גלויה, באנגלית פשוטה, נוטף-זיעה, בצהרי יום-שרב, להולנדי שנותר ליד הסכר.

ג

את בית-החולים עזב לאחר שבועיים. רות הגיעה אחר-הצהריים, התרצצה שעות ארוכות ממשרד למשרד, אספה צרור עצום של מסמכים, תוצאות בדיקות, אותו ואת מזוודתו.

איתה נחפזת מאד.

תמרה היתה בשיעור-נגינה.

הפגישה הפתאומית עם הרחוב ההומה החלישה אותו. הוא הניח לה לנהוג, שקע במושב לידה, נטל את צרור המסמכים והחל לבלוש בהם בקדחת חרישית, פורם מעטפה אחר מעטפה, שולף את הניירות ומנסה להבין את כתב-ידם הפרוע של הרופאים. בודק תצלומי-רנטגן, בדיקות שתן ודם. לבסוף נואש. נשבע בקול רם שאת תמרה ישלח ללמוד רפואה, ברצונה או שלא ברצונה. מעתה זקוק הוא לרופא צמוד. אחר החל להקשיב למנוע המכונית, נועץ עיניים בעולם הזורם כנגדם, שרות מבקיעה בתוכו בתמרונים שחצניים.

"איך את נוהגת?" הוא רותח. "מזמן צריך היה לכלוא אותך..."

אבל היא מחייכת, ופזורת-רוח חוצה בתנופה אור אדום.

הולכי-רגל קיללוה.

לא הרחק מביתם, ליד מספרה בה היה נוהג להסתפר, עצרה לפתע במכונית ושילחתו.

"תעשה גו, ידידי. אתה נראה כמו חיה. ואנחנו עם אפריקה כבר גמרנו..."

הוא הציץ בראי הקטן המרחף ליד ההגה. אמת, ראש ענקי ופרוע, שער כיצר אפל עוטר פנים שגונם כזה, עמוק. מאחור גולשת רעמה, מוסיפה רפות לעיניו. כאילו אמן הוא. לפתע צר לו להיפרד משערותיו.

רות עצמה ממשיכה לעבר מרכז העיר, להספיק לקנות משהו לארוחת-הערב.

במספרה צהלו לקראתו. הוא סיפר על נאירובי, על האוקינוס ההודי, על הסכר, על הכושים. כבר החלו להתגבש אצלו סיפורים קבועים, רעיונות מדריכים. בינתיים גוזז את מחלפות ראשו, נאלצו לטאטא פעמיים סביב כיסאו. הניחו אותו בתספורת קצרה, "אמריקאית", כעדותו של הפטרוץ עצמו. אי-נעימות קלה לבסוף, שפך משעמד לשלם לא מצא בכיסו כסף ישראלי, אף לא אגורה אחת, רק כמה שילינגים קניים, צחקו כולם. מה הבעיה. ישלם בפעם הבאה. הרי מעתה הוא כאן.

כשיצא כבר עמדה חשיכה גמורה. בראשו הגוון נשבו רוחות. התקרב, והנה הבית חשוך. רות עדיין לא הגיעה, אף לא תמרה. מפתח לא היה לו עדיין. הוא ניסה לפרוץ בעד דלת המטבת, אבל הכל היה נעול. רבץ על שתי המדרגות לפני הבית. ריח דשא קצוץ עלה מהגון הפורח של השכן. ברחוב, סמוך לגדר חצרם, נסתמן מישוהו. בחור צעיר, ממתין, אולי לתמרה, מסתובב בעצבנות. אולי שייך לבית ממול, שאף הוא היה חשוך.

לבסוף הגיעה המכונית ובה רות. והוא, חבוי בחשיכה, בלי נוע, התבונן באשה המתיגעת בשני סלים עמוסים. היא נחרדה ממש להיתקל בו בחשיכה, על המדרגות.

לרגע לא הכירה אותו. אחר צחקה, שמטה את הסלים לרגליה, ליטפה את גולגלתו הגזוזה.

"את שארית האקזוטיות קיצצו בלא רחמים..."

ולפתע התרעמה. איך אדם נותן ראשו לגזיזה כזאת.

הסלים שפעו מעדנים. גבינות משובחות, נקניקים יקרים, כל טוב, כיד פזרנותה. אלא ששכחה לקנות לחם. הוא עזר לערוך את השולחן. רעב עד מאד. ציפו שעה ארוכה לתמרה. לבסוף קץ בציפיה ואמר להתישב לבדו, כשלפתע נשמע קולה של תמרה מהלך בחוץ. יצא וראה אותה ישובה על המדרכה, למרגלות עץ, אופניה שמור טים על הכביש, לידם גיטארה, ומעליה עומד אותו נער-בחור שהסתובב אי-כאן מקודם, ידו חובקת את העץ ומזעזעתו חרש. הוא, בפתח הבית, לחש: "תמרה?" הנער נסוג מיד, מבוהל משהו, נפרד לשלום. תמרה קפצה ממקומה, נטלה את הגיטארה, השעינה את האופניים על הגדר ונכנסה.

נראתה משולהבת, אחוות התרגשות —

בטרם יספיק לנזוף פרצה בצחוק אדיר למראה קדקדו הגזוז. התישבה ליד השולחן והחלה לאכול. רותה הקימה אותו ואותה ושילחה את שניהם ליטול ידיים. בחדר-האמבט הצר, דחוקים ליד הפיור, הבחין בשירטוטי הרצועות הדקות של חזייתה מבעד לבד המתוח של חולצתה. אם רות לא היתה מספרת לא היה נותן דעתו.

"מי הילד הזה?"

"ילד?"

"כלומר, הבחור הזה..."

"סתם, חבר מן ההצגה."

"מה שמו?"

"מה זה חשוב."

"נו..."

"גדי."

"גדי מה?"

"אתה לא מכיר אותו. הוא מהשמינית. מחר הוא יוצא לצבא..."

הגיטארה היתה לנושא השיחה בארוחת-הערב. הוא היריבה בשאלות: מה-פתאום החלה לנגן בגיטארה. הרי לפני נסיעתו לאפריקה ניגנה בפסנתר. ממתית לומדים לנגן בגיטארה, מה יש כאן ללמוד בכלל?

מה הוא סח! חצי כיתה לומדת גיטארה —

ואו הרצתה תמרה לפניו הכל על הגיטארה, ולקראת סוף הארוחה אף קפצה ממקומה ופרטה לפניו נעימה קטנה, שלא הוכיחה מאומה מן התיאוריות העמוקות. מכל-מקום נעם לו לגמוע מן הקפה, כשילדתו, במדי בית-הספר, עיניה נוצצות, פורטת מנגינות בשבילו. התבדחו מעט, רות היתה חרישית, תפוסה הירהורים, עצובה כמעט. משקיפה בורקות בזרות. מביאה צלחות ומסירה צלחות. לבסוף, מכיון שהיה בדעתה לנסוע למחרת לירושלים, ליום-לימודים ארוך, נסתגרה במטבח והחלה לבשל לשניהם תרנג-

גולת. תמרה זכרה לפתע את שיעוריה וזינקה לחדרה. הוא נשתקע בכורסה לעיין שוב במסמכים, הפעם בעזרת מילון לועזי. חרס העלה בידו, או דברים של שטות. בשעה אחת-עשרה וחצי הלכו לישון. הוא פשט את בגדיו, ומגופו הערום עלה ריח חריף של בית-חולים, אָדִי אָתֶר, יוֹד או משהו אחר. המתין ערום על המיטה כדי להראות לרות את הצלקת החדשה, עקבות הניתוח "הקטנטן". משבוששה לבוא נטל עתון, החל לרפרף, עייפות התפשטה בו, נימנום. רות באה לבסוף, ראתה את הצלקת, התפשטה, לבשה כתונת-לילה, הציצה בעתון השמוט. הוא לבש פיג'אמה, רות כיפתה את האור. הכל היה כה רגיל, לא העלה בדעתו שהנה שוב לא יצליח להירדם, עד שתיס-וחצי בלילה, מיואש בבית החשוק, מסתובב בשקט, מתבונן בתמרה ורות שהיו רדומות כמו הרוגות, בשנתן דומות מאד זו לזו. שמע צרצרים, בכי של תיגור קות, קולות של מכוניות רחוקות. בשמיים, מולו, נולד ירח ענק, רופס מעוצם אור. כבר פחד להעיר שוב את רות. לא ייתכן, מיד אני נרדם, אמר בקול והתהפך מצד אל צד. כשהתעורר כבר היתה השעה אחרי עשר בבוקר. הוא מצא בית בקרי, דומם לגמרי, יום שרב.

ד

הוא פוסע ערום בבית, מהלך מחדר אל חדר ומגיף את התריסים והחלונות כדי להילחם בחום. ליד המראות הוא משתהה להתבונן בעצמו, ובמקום שאין ראי הוא מבקש את דמותו בשימשת החלון. שערותיו צימחו, אט-אט הוא חוזר לדמותו שמלפני שלושה שבועות. הוא משפסף בעצלתיים את שיניו, נכנס למטבח שטוף-השמש ונופל לתוך המהפכה שהותירה בתו. החמאה נמסה על השולחן, החלב מחמיץ בחום, דלת המקרר אינה מוגפת כהלכה, ריבה נוטפת על לחם יבש, גבינה מכורסמת בתוך שיפעת כלים מלוכלכים, כאילו גדוד בריונים סעד פה ולא ילדה אחת דקה, מרושלת. בין הכלים מערכת שלמה של צלחות, מסננות, כפיות שבעורתן ביקשה להיפטר מקרום החלב—לשווא. בין הכלים נרמס נייר לבן, מלא נוסחאות ומספרים, נסיון של רגע אחרון לחזור על חומר הבחינה במתימטיקה שנועדה להיום. הוא מעמיד מים על האש, מעביר את כל הכלים המלוכלכים לכיור ומתחיל לכרסם את שתי פרוטות-הלחם שהותירה. מכלה במתינות, בלא חמדה, רפוי בכיסאו, נאנח פתאום. פירורי לחם נערמים בסובך חזהו.

דממה. הוא מטלפן בחשיכה, ערום, למינהל מקורות-המים. מדי שלושה-ארבעה ימים הוא מטלפן אליהם. מעבירים אותו ממזכירה למזכירה. הוא מחפש אחר מנהל-מחלקה אחד שהבטיח תשובה בדבר שיבוצו בעבודה חדשה. הברנש איננו. הוא משוחח אפוא עם המזכירה, שמתעניינת תחילה בשלומו. הוא מודיע שהכל מצוין, שואל מה סופם. היא הולכת לחפש את התיק. שעה ארוכה. בינתיים ומן האפרססת מתגנבים קולות, זורם אור, ציחקוקים, צילצולים נוספים. חוזרת המזכירה והתיק עמה והיא מבשרת שאושרה לו חופשת-מחלה נוספת. חדשים נוספים.

אינו מבין, מוכה, מה־פתאום חופשת־מחלה נוספת. היא, כמובן, אינה יודעת. תשאל את פטרונה. אפשר בגלל שיש עכשיו אבטלה קלה. מכל־מקום, הפטרון ישוב, כידוע, בעוד שבוע. הם מפטפטים. יש לה סבלנות (לו ידעה שהוא בחשיכה, ערום כולו). הוא שואל על המחליף שלו באפריקה, מהנדס צעיר שאינו מכיר. האם כבר כתב להם?

"איזו שאלה. שלח לכל המשרד גלויות צבעוניות".

"מה כותב?"

"עושה חיים".

"עושה חיים", לבו נצבט, "מה פירוש?"

"נורא מרוצה. הנוף משגע אותו. כבר טייל הרבה בסביבה. סיפר על כפרים קטנים ומעניינים, על פולקלור. מישוה במשרד כבר אמר: מה זה? שלחנו להם מהנדס או

משורר?"

הוא צוחק, הומה מצחוק: משורר... נפלא...

"זהסכר?"

"הסכר...", מהרהרת המזכירה, "הסכר, כנראה, בסדר. אבל לא ייגמר כל־כך מהר. כבר כתבו אלינו ממשרד־העבודה הקני, ביקשו הארכה של החוזה. יש להם תכניות להאריך את הסכר לעוד ואדי".

הוא גדלק.

"עוד ואדי? איזה?"

"לא יודעת... איני מבינה בדברים כאלה..."

"הדרומי?"

"לא יודעת".

לפתע קולו נשבר.

"מצטער שפך אני מטריד. את הרי יודעת. נפלה טעות. שטות נוראה. הרי צריך הייתי להישאר שם..."

כן, שמעה על הכל, איזה מין רופאים; והשיטה הזאת לומר לאדם כך, ישר בפרצוף; יש לך סרטן.

"במיוחד שאין...", הוא קוטע, לוחש, מגחך.

"כמובן. במיוחד כשאין", היא נופלת על דבריו, נרגשת, צורחת כמעט. מזכירה אפורה וקסנה. הוא זוכר אותה.

לפתע היא מאבדת את הסבלנות. מישוה פרץ שם לחדר, טרקו דלת, הגניבו שמש. מכונת־ביטון רעדה, נשמעה צעקה.

"תסלח לי, מישוה נכנס לחדר".

"דיק בבקשה. אל תשכחי את ענין העבודה... החופשה..."

"לא אשכח. איזו שאלה? יחזור הפטרון שלי... דבר ראשון..."

"אף אני אקפוץ אליכם שוב באחד הימים".

"למה לך לטרוח בחום כזה".

"לא נורא..."

שוב הוא מהלך חרישית, יחף, כחתול ענק. נכנס לחדרה של תמרה, נוטל מהפינה את הגיטארה, פושט אותה מכיסויה, שוקע במיטה ומתחיל לפרוט צלילים בוודדים.

ה

הגיטארה, ענין של הבל, שיעמום מובהק. מה יוכל כבר לפרוט; אט, ביגיעה, מגשש אחר כל צליל: שיריילדים, המנון לאומי, קינת תל-חי. לאחר חמש, עשר דקות כבר היה נתקף שיממון, נוטש את הגיטארה ומחפש עיסוקים אחרים. בימים הראשונים לשובו מבית-החולים היה מהפך במגירות, מחטט בכל מקום. קרא שנית את כל המכתבים ששלח מאפריקה, בחן את התצלומים המטושטשים. אחר החל להרוס אל צרורות מכתבים ישנים; מכתביו מימי המלחמה, טרם נישואיהם, וידויה-אהבה משונים שלו, נרגשים וקצרי-רוח המבקשים לשכנע בתוקף רות מהססת. מכתבים נלעגים ששיגרו אליה אחרים באותה תקופה. אינ-ספור של מכתבי חברות; סגנונות עקלקלים מתחכמים בכתב זעיר. בתוכם קובץ שלם של שירים שכתבה חברה שהיתה, ברי לו, מאוהבת ברות.

מלבד כל זה—תעודות. עשרות תעודות של רות מבית-הספר, סימני-הדרגות שלה (היתה קצינה), אישור נישואיהם, כתובתה, תעודות-לידה שלה ושל תמרה (היכן שלו?). חוזה קניית הבית. כל פיסת-נייר הקשורה בעברה היתה טמונה כאן. הוא התכוון להטיל סדר, אבל מה אפשר היה להשמיד?

לאחר הירהורים ארוכים השליך את המעטפות.

משונים הבקרים הללו, עטופי נימנום ושרב. היה מתעורר בין עשר לאחת-עשרה בבית מוצף שמש חזקה, פעור-חלונות. מיד היה אוטם כל סדק, נלחם בכל קרן אור. אחר משוטט ערום בחשיכה מדומה, בודד בין מיטות, כורסות, עתונים מצוירים. מוזר השקט הזה, חדש בשבילו. הבית בלי רות. והרי כאילו אינם חיים יחדיו. ארבעה ימים בשבוע היא עולה לאוניברסיטה של ירושלים מבוקר עד חשיכה, משיעורים לספריות. אשה לא-צעירה המסתובבת בין צעירים. בשני הימים הנותרים היא תרה אחר משרה, נודדת מלשכה ללשכה. מלבד זאת—קניותיה. בערבים—במט-בה, או מתכוננת לבחינותיה. ובשבת, לאחר כביסת לבניה, היא מגלה לפתע את תהומות עייפותה, מלקטת עתונים לערימה, שוקעת בהם, מתנממת על הספה, או כנגד השמש, שטוחה על אמת-הדשא הקטנה שנותרה בחצרם. גופה חשוף, ערום, כמעט, משוח בשמנים, בלא משקפיים, ולפיכך סהרורית ומסנוורת, טרנויסטור קטן מנגן בין רגליה. שעות על-גבי שעות. אין לדעת אם שרויה בהכרה ואם לא. לעתים רחוקות היא מחליפה כמה מלים עם הוריה הזקנים, החרישיים מאד, המבקרים אותם בקביעות מדי-שבת, יושבים במרפסת וממתנינים לחסדיה של תמרה הנתקפת ביום-שבת תזוית מיוחדת, מתרוצצת כסופה בין החדרים, מטלפנת בלי הרף, מתאמת פגישות של המונים.

ודוקה בימי-שבת אלה, בהמולה הלא-רגילה היה מגלה בעצמו עירנות רבה. היה

מעלה תכניות, מבקש לנסוע לים, ליער בן-שמן, לאילת, לירושלים, לגבול הסורי. לשווא היה משתדל אצל הגוף המבטיח, הרוה, הנערי כלשהו, אך החרוץ כבר קמטים צמוקים. אשתו המתעלפת בדבקות תחת שמש כבדה.

לאחר שהוריה עוזבים הוא מפיל עצמו לידה, משתיק את הטרגוויסטור, מנסה להירדם לצדה. אבל סופו שהוא מתבונן בה ארוכות, מחליק ידו על שערותיה, מנסה לעוררה ברעיונות חדשים שהוא מלחש לה: למשל, יולידו יחדיו עוד ילד.

או היא ממלמלת:

היא יודעת. שבת היום. אבל רואה הוא בעצמו, גוועת היא מעייפות. ושבוע בלי רחמים ממתין לה. כן, תקופה משוגעת. תגמור את הלימודים והבחינות, ואז לא רק שיגיעו אל הגבול הסורי, גם יחצו אותו. בינתיים אולי ייצא אל ידידיו. איה כל ידידיו? חבל שאת הידידות זנח...

מאז שובו עדיין לא שכבו יחדיו.

אם היא מצטדקת:

נכון, הוא צודק, אי-אפשר להמשיך כך. אבל הרי עדיין לא החלים לגמרי. והיא, נו טוב, רואה הוא, בלי כוח, נכון. לא בסדר. אין הצדקה. הכל תירוצים. מה יעשו? ואם יאמר לעצמו: עדיין לא שב. והרי בטעות שב משם. מה היה עושה לו נשאר באפריקה?

ובלילה, מגששת אחר ראשו, נושקת את עיניו, מנסה לחבוק אותו ואט-אט נרדמת, והוא עודו משיב.

הבקרים הללו, עטופי נימנום ושרב. בדידותו החדשה, מחשבותיו המיותרות. החיפוף שים הקדחתניים אחר כתמים בעורו. ועל הכל, הדממה העמוקה המולכת ברחוב שלהם. לפלא בעיניו. לא קולות של ילדים, לא אדם. מעת-לעת קול מכונית שנסתבר כה בטעות. בבקרים אלו דומה שהוא היחיד שנותר. נתקף מצוקה, מטיל על עצמו בגדים קלים ויוצא לשוטט בין אותם בתים קטנים, דר-משפחתיים, לאורך הגדרות, מתחמק ככל האפשר מהשמש המכה. מבין השיחים מציצים אליו חתולים, עוקבים בדאגה אחר תנועותיו משל היה שחקן הפוסע על במה ריקה, על רקע של תפאורה שנצבעה שמים.

הוא נמלט אל פרדס קטן החותם את הרחוב. שארית של פרדס-ענק שהשתרע אי-פעם על-פני השטח כולו. ושם, בין שורות עצים החונקים אור, הוא משוטט בתוך חמימות ירוקה, מצל אל צל. מתישב לבסוף על ארגז הפוך, ליד שלולית העוורת ברז חסר פיה. בזמורה יבשה הוא מתחיל לחרוש באדמה התחוהה, כורה תעלה קטנה, מטה את המים במורד, מעביר אותם למאגר, מטיל אבני-חצץ ובונה סכר. אחר מותח גשר של עליים. קם, מוחה הכל בנעלו ומסתלק בעד פירצה עתיקה.

ליד תיבת-הדואר של ביתו הוא מתעכב, מביט בשעונו. פותח את הדלתית וסוגרה. מאז שב מבית-החולים הוא מרבה להסתובב ליד התיבה. בשעות-הבוקר המאוחרות הוא לוכד פה, מדי יום ביומו, מכתבים שנועדו לתמרה. אותו ילד, בחור, טירון, גדי, מתאהב, כפי הנראה, בילדה. ובייסורי, געגועיו ותקוותיו הוא משגר לה מכתב בכל יום.

ק ש ת

העורך:

אהרן אמיר

חברי המערכת:

אברהם ב. יהושע

בועז עברון

יהושע קנז

קשת
מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9,
תל־אביב, טל. 611244. דמי חתימה לשנה: 14 ל"י; בחוץ־לארץ,
\$7.00. חוברת בודדת: 4.00 ל"י; בחוץ־לארץ: \$2.00. מחיר המודעות:
250 ל"י לעמוד שלם; 150 ל"י לחצי עמוד; 90 ל"י לרבע עמוד. כתבי־יד לא
יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח.
המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות
להוצאת עִם־הספר בע"מ.

שנה עשירית, חוברת א, סתיו 1967

התוכן:

יאירה גינוסר : בלא שירי אבל (שיר)	4
אברהם ב. יהושע : יום שרב ארוך, ייאוש, אשתו ובתו	5
יחיאל חזק : מתים בהורה עזובה (שירים)	41
בן־עמי שרפשטיין, מורטימר אוסטוב : הצורך להתפלסף	42
עידו בסוק : הברווזון המכוער (שיר)	58
חנוך גיא : שני שירים	59
יעקב שביט : חבילות מגרינפילד־סיטי	60
מנפרד וינקלר : אחרי המלחמה (שיר)	71
אורי אורלב : שיעור ריקוד	72
שלמה לאופר : שיר מוזר	77
אברהם הפנר : ססיל והשועלים	80
יוסף גזית : שני שירים	83
עמוס רודנר : שני סיפורים (ניגוני חסידים ; כוכב־הים)	84
יעקב דריה : דבר בלי היפוכו (שיר)	92
רבקה שכטר : הרצון לשינוי־ערכים גמור	94
גלית חזן : שיר	107
א. הראל פיש : "גן־עדן האבוד" אחרי שלש־מאות שנה	108
פאול נוימרקט : פאן וישוע	113
רחל מכבי : מצרים שלי (ב)	125
נסים רג'ואן : בעיה ושרשיה	144
חיים רביב : חירוק שיניים (לקחים ערביים בעקבות יוני 67)	160
בקרורות קצרות	172
המשתתפים בחוברת	190

יאירה גינוסר : בלא שירי אבל

בלא שירי אבל. אנא, מתי לא יתבגרו.
לא יזדקנו עבד לפלחן-עצמם,
יחצו רמזורים אדמים, נשאים ברכב-אש,
עקשנים כלבן בין השורות—
כמו אחי הקטן בנגב.

ילדי ישן,
פרחחותו שלנה על הסדין הרך,
ראש עגלגל ושערו מארך
כשל ביטניק. מחר הכרח לספרו.

אולם בקיץ—הם מפסידים בשבת את היטם,
ברדיו—את הפזמונים החדשים,
ברחוב—הילדים הגדלים מדי שנה, זין-
מורו הקטנה—עולה לחמישית!
בפתח הקולנוע—
היא והוא כאדישים—בכובע מלחים זהה.

בלא דמע. הגשם כי יבוא—
עמי ראשון, תמיד מחיך.
תמיד פרחח עם זוג אופנים.
כהרהורי התאבדות? נחם פרקן זכרו,
גשם, גשם, בוא!

גשם, גשם, בוא.
זו נעימת-בינים בין גלגלי-החדשות,
טורי שנים.
אורות קפה בים, ירח חום וזוג עינים
לפזמון האיטלקי על מאמא:

היה תם אחר מלחמת-עולם-שניה,
היה תם בזוג יושב—
על הר בית-הקברות המסלמי.

אברהם ב. יהושע: יום שרב ארוך,

ייאושן, אשתו ובתו

לנשמת אמוץ

עוד יום שרב, הוא מהרהר לפתע בשנתו ולבו מתמלא ייסורים. הוא מתהפך, טומן פניו בכר, משליך זרועותיו לצדדים והופך צלב רפוי, אין רוח-חיים. ובלא להתעורר, גם בלא-מלים, הוא מבקש לקלל את השמש החורשת על ערפו תלם-אור גדול. השעה אחת-עשרה בבוקר.

אשתו עובה את הבית עוד בשש. באוטובוס הראשון נסעה לירושלים, ליום-לימודים ארוך באוניברסיטה. כציפור חרישית התעופפה בלא להשאיר עקבות. מיטתה עשויה, כתונת-הלילה מקופלת, אפילו את קול פסיעותיה אינו זוכר.

בתו הרעישה את הבית בשבע-רוחצי, בשעה המתוקה ביותר, בשנתו האמיתית. התעוררה לקול שעון-מעורר, פתחה איך-סוף ברוזים, הפילה מחבת במטבח, פתחה וסגרה בלי הרף את המקרר. לבסוף, שעה שסבור היה שכבר נעלמה, נפתחה חרש דלת החדר ולבושה מדי בית-הספר, חולצה כהולה והצאית קצרה מדי, נכנסה על בהונות רגליה לאסוף את ספרי-הלימוד שהוא נוטל מחדרה כדי להוציא את לילותיו נדודי-השינה. בדממה גמורה ליקטה את הספרים ודחסה אותם אל תיקה. הוא הציץ מזווית-עינו אל תנועותיה חסרות-הקול, מבקש להירדם. אלא שפתאום, מתוך אותו פיזור-רוח שתוקף אותה לעתים כה קרובות, החלה לפזם איזו מנגינה. הוא נע בחימה בתוך סדיניו והיא התעופפה מיד מן החדר, סגרה בלא זהירות את הדלת ונעלמה. הרחוב שלהם, ללא מוצא, דומם מאד. הוא הצליח להתכנף שוב בתנומתו, אלא שאט-אט, עם התעצם האור, החל להתלהט במיטתו.

אדם שכמותו—בן ארבעים-וששים, חסון, שעיר, מהנדס של מקורות-מים. מחלים ממחלה ולפיכך בטל, שנתו נודדת בלילות, ליד מיטתו מונחים ספלים של מים, שפופרות של רפואות, כדורים בודדים. אדם מזוע, אשר באטיות ובעיניים עצומות הוא מתיר מעצמו את שארית כסותו. כתונת, מכנסיים וסדין נושרים סביבו; עירום-ועריה הוא מתעורר.

ב

לפני כמה שבועות נקטעה שליחותו באפריקה, בשל בהלת-שווא. תשעה חדשים עבד כמהנדס זר בבנין סכר, מאה מיל מדרום לנאירובי, באיזור הררי; עטוף יערות, ערפילי, זרוע בקתות ירקרקות. חברה ישראלית וחברה הולנדית זכו במשותף בפיקוח ההנדסי על המלאכה, שממדיה היו נרחבים. במיפגש של שני ואדיות הלך ונבנה סכר למאגר-שטפונות. חברת מקורות-המים הארצית, שאליה הוא קשור זה שנים רבות, הציעה לו את המשרה, והוא נענה מיד בהתלהבות. מלבד ההתקדמות הכרוכה

בפיקוח על עבודה בממדים גדולים ויציאה ממעגל של קידוחים חסרי-תכלית בנגב, היתה משפרתו צפויה להטבה ניכרת, שתאפשר, בתום שנתיים של שליחות, להחליף את מכוניתו הישנה. מובן, את משפחתו לא היה רשאי לקחת עמו, וכי מה באמת היה עושה בתמרה באזור הררי, שומם. משום כך חכך משהו בדעתו אם להסס, אלא שרות ביטלה את כל היסוסיו. נסיעתו תפיה רוח חדשה בתכניות ישנות: עוד שנה באוניברסיטה של ירושלים במעגל לימודיה האינסופיים.

הוא והמהנדס ההולנדי, רווק שמן ונרפה מעט כבן שלושים-וחמש, היו הלבנים היחידים בכפר-העבודה שהוקם במקום. כל השאר היו אפריקאים, אלפיים או שלושת-אלפים (מספרם היה משתנה בלי הרף). העבודה היתה מרובה ונעשית בחפזון-מה. כמה שלבים היה הכרח לסיים לפני עונת השטפונות. מיד מצא את מקומו.

האנגלית הרצוצה שבפיו הספיקה לו לנהל מגע מצומצם עם מנהלי-העבודה והמהנדס-סים המקומיים. שאר העבודה היתה קשורה במפות, שירותים ומדידות. מכיון שהיה נרגש מתפקידו, ומתירא מאסונות כגון התמוטטות פתאומית של מבנים, לא התיר להעמיד אבן על אבן בלא שיקדים תרשים. ההולנדי ליגלג: פירמאליות שכזאת, אך הוא גילה עקשנות. נוסף לכך השתדל שלא להרחיק ממקום-העבודה, ואם נאלץ לנסוע לנאירובי כדי להזמין מכשירי-עבודה או חלק-חילוף היה משכים עם שחר כדי שיספיק לסיים את שליחותו ולשוב ב-רבערב. בחשיכה היה יוצא מנאירובי, דוהר בכביש שהיה הופך במהרה דרך-עפר רחבה ושוממה, חולף ליד כפרים מגומגמים, מבריה בפנסי הגיפ חיות-בר שלא ידע לזהותן, ובהגיעו לעת לילה מאוחרת למחנה לא היה פונה לישון בטרם יירד אל מקום הסכר עצמו, ושם, בין פיגומים דוממים ומערבלי-ביטון, לאור פנס-כיס וכוכבי-שמיים טרופיים, היה בוחן את המלאכה שנעשתה במשך היום.

מלבד זאת היה שרוי בבדידות שנתפרשה לו כחירות. משפרתו גשלה במישרים לרות, ולעצמו לא הפריש אלא דמי-כיס מועטים, שהרי את צרכיו סיפק המפעל. מן השגרירות היו משגרים אליו מעת-לעת צרורות של עתונים ישראליים, שכל חריפות ניטלה מהם באיזור הנושק את גבולות הג'ונגלים המפורסמים.

מובן, כפעם-בפעם מכתב קצר מרות וחצי דף מתמרה. אף הוא היה כותב לעתים רחוקות. וכי מה יש לספר? היה שב ומתנצל, אף כי לא דרשו ממנו התנצלות. לפעמים, תחת מכתב, שיגר תצלום מטושטש של עצמו, לרגלי הסכר, על אחד הפיגומים, או רכון על פינתו. אחד הפועלים האפריקאים הזקנים היה מטלטל עמו לעבודה מצלמה בריטית מרובעת וכבדה ומצלם את כולם, לרצונם או שלא לרצונם. אחר היה מוכר להם את התמונות.

הכל היה אמור להתנהל כשורה, אלא שלילה אחד, לאחר ששבו מחגיגת-עם קטנה שנערכה באחד הכפרים שבאיזור, התעורר משנתו כנחנק. כאילו רובץ עליו מישהו ולופתו בגרונו. וכך בלילות אחרים. לפעמים בלא אזהרה מוקדמת היה נייעור בכא-בים, מאבד לשניות אחדות את הכרתו, מתעורר שוב עייף מאד, כאילו קם לתחייה.

הוא, שמעולם לא היה חולה.

סבור היה שהסיבה נעוצה במגה-האוויר, בהתקררות הפתאומית שעברה ברוחות הליליות, הרוויות ערפל. מכיון שחזמו לא עלה, ובשעות היום התבטא השינוי בסחר-חרות קלות, המתין שיחלוף הכל. אם כה ואם כה, לאחר כמה ימים פנה אל החובש האפריקאי וסיפר לו. הלה, קשוב ומעוניין, נראה נבוך, ומיד הפיץ את דבר המחלה בכל הכפר. האפריקנים היו תמהים, מודאגים קימעה, התיחסו בחומרה משונה. בלא הרף החלו לשאול אותו לשלומו, עשרות פועלים נדחקו אליו ללחוץ את ידו ולאחל לו, בחיוכים משונים, בריאות. נראה שחיבבו אותו. ההולנדי סבר שמוטב לראות רופא, ואכן לבסוף קם ונסע לנאיירובי כדי לראות רופא בריטי. התקשה להסביר לו באנגלית את כל דקות תחושתיו. הבריטי התיחס לענין בליגלוג, רשם לו סדרה של גוללות מרגיעות, נוסכות נימנום.

הכאבים שככו מעט, אולם עבודתו נשתבשה. בפקרים איחר לקום, לאחר ארוחת-הצהריים נאלץ לחזור לביקתתו לנות. החובש האפריקאי החל להיצמד אליו, לפקדו יום-יום, להביא לו את ארוחותיו, לרבוץ על הרצפה ליד המיטה. תיק עזרה-ראשונה לידו, כשהוא מתבונן בו שעות ארוכות. פועלים היו עומדים ומציצים מבעד לחלונות. ערב אחד הביא עמו החובש אותו פועל זקן בעל מצלמה, לבוש בגדי-עבודה עליונים, מכנסי-גינס וחולצה אדומה-דהה. לאחר הסברים ארוכים התברר שאותו פועל אינו אלא מכשף כפרי לשעבר. הוא סירב להיבדק, כמובן. צחק, אבל אותו זקן לא ביקש כלל לבדקו. מהסס על סף החדר, שולח מבטים רחוקים כאילו חשש להיבדק, דלה מכיס חולצתו פיסת עור מיובשת, הניחה על השולחן, בין התכניות המשורטטות, והסתלק. אותו לילה עצמו, לאחר חצות, הבחין לאור הנורה בכתמים כהים במפשעו. תינו הדבר הבהילו, הלך להעיר את ההולנדי, איבד את עשתונותיו. לבוקר, עטוף בשמיכה צבאית, על קרקעית של טנדר, מזוודותיו לצדו, הוסע לבית-חולים בנאיירובי. אלא שבית-חולים זה נמצא קטן ומיושן, מצויד בצויד עתיק מימי המלחמה השניה ומיועד לפצועים בעיקר. מכיון שלא הצליחו לאבחן את מחלתו, המליצו אנשי השגרירות להעבירו במטוס דרומה, לדאר-אסלאם, לבית-חולים חדש שנבנה בפיקוחם של מומחים סיניים, ואשר נחנך—תערוכת של קסרקט ופאגודה—לפני חדשים ספורים בלבד.

לאחר כמה שעות של רישומים מדוקדקים במשרד-הקבלה, בא רופא אפריקאי צעיר לאספו תחת חסותו. היה זה אדם צעיר, ממושקף, בעל הליכות שקטות וסבר רציני. אף-על-פי שבית-החולים היה מאוכלס רק בחלקו, הקצה לו הרופא מקום ליד מיטתו של ישיש אפריקאי גוסס.

שלושה ימים תמימים לא הרפה ממנו אותו רופא, אף בלילות עסק בו. העביר אותו עשרות בדיקות ומבחנים ובכל הציוד האפשרי, כאילו נתבקש לערוך הרצה למכשירי-ים. במשך שעות ארוכות היה שוכב עירום על אלונקה המיטלטלת לכל עבר, אורות חזקים מכוננים אליו, פרקטיידיו קשורים בכבלים של אלקטרודות. תוך כדי בדיקות ממושכות היה אותו רופא כופה עליו יופוחים פוליטים. נתגלה כבעל דעות קיצוניות,

שונא כל דבר מערבי, ובמיוחד כל דבר הקשור בלבנים. למעשה לא מתווכח היה אלא מרצה את דעותיו, ובאנגלית שוטפת. בלא חיוך, בלא התיחסות, כאילו כל המגע עם הגוף הלבן שתחת ידיו כמין כורח הוא בשבילו. במומחים הלבנים ראה טפילים מסופנים, על אפריקה היה מקונן. על ישראל לא שמע, גם לא רצה לשמוע.

הישראלי מבקש להימנע מריב. כפעם־בפעם, באנגלית רצוצה, בחיוך מעוך, מנסה הוא להגן על העולם המערבי.

מעולם לא היתה הבדידות קשה כל־כך. ללא עתון, ללא מכתב, ללא אדם; בבית־חולים ריק למחצה, שריח של צבע טרי נודף בו, בסמוך למיטתו של ישיש אפריקאי גוסס, מובל על עגלה במסדרונות ארוכים, אפלים כלשהו, מקומה לקומה. מגע אילם עם אחיות כושיות שאינן דוברות אנגלית. אגב, המיחוישים פגו, אף הכתמים נעלמו, רק הד עמום היה חולף בלילות.

עם תום הבדיקות, לעת דימדומים, נכנס אליו הרופא. בלי חלוקו, במקטורן אפור, חגיגי כלשהו, להודיע שנתגלה בו סרטן־דם—ובשלב מתקדם. מחר עמ־שחר הוא מבקש להעלותו על שולחן־הניתוחים. אף הציג לפניו חרשים קטן וצבעוני כדי להסביר את מהות הניתוח. כל השתתפות לא היתה בקולו, בקור־רוח מסר אינפור־מציה. גשם קל ירד אותה שעה בחוץ, גשם טרופי לא־צפוי. הישיש לידם הזרחר מעט. הוא שמע לדברים בשקט, גושם עמוקות. הרופא קרב אליו, כהה מאד, שקט, קל־גוף. אותה שעה החל חושך לעלות בחלונות.

הישראלי ענה, ומתוך קדחת, שהוא דוחה לגמרי את האבחנה. טעות נפלה פה. אין לו סרטן־דם, בטוח הוא. ובוודאי אינו מתכוון לעלות על שולחן־הניתוחים כאן. אם למות, מוטב שימות בביתו.

הרופא היה נדהם, נפגע עמוקות. במבוכתו הסיר את משקפיו והחל לגקות את הזוגיות, הלובן בעיניו רחב. אחר התעשת, מזהה במלים ארסיות, הלעיג על הבטחון, פנה ועזב את החדר.

הוא קם מיד, התלבש, ארוז את מזוודותיו והניחן על המיטה. ירד במדרגות ולאחר תעייה קלה מצא יציאה בדרך המוסך, נמלט אל הרזוב. אותו ערב עצמו שלח שני מברקים ארוכים לישראל—הראשון למקורות־המים, לבקש מחליף, השני לרות, להור־דיע על שובו. לרות הבריק מכתב שלם, שהרי לא ידעה כלל שעבר לדאר־א־סלאם. פירט את המימצאים, ביקש שיכינו לו מיטה בבית־חולים, הוסיף דברי־אהבה מבו־בלים, ארוכים, והכל באותיות לועזיות. שילם שמונים דולר, אך לא שם לב לכך. פקיד־הדואר המשתאה, בן־תערובת, נרגש לקבל כסף רב כל־כך, קם ממקומו ללוותו לפתח, לחץ את ידו, הודה בחמימות, כאילו היה בית־הדואר בית־עסקיו הפרטי. הוא תעה ברחובות, מצא מלון ושכר לו חדר. בבגדיו, בנעליו, התכווץ על מרבד המיטה שלא הציעה, כל הלילה לא זע, ללא שינה, קופא מקור. למחרת בבוקר שב לבית־החולים, נדחק בשער עם משמרת ראשונה של אחיות כושיות. חשב שלא יבחינו בו, אבל במשרד־המודיעין, עצרו בו. הסתבר שקמה שערוריה עקב סירובו לעלות על

שולחן־הניתוחים, ובריחתו בלילה, שנתגלתה עם גוויעת שכנו הישיש. אבל הוא לא הטח אוזן לאשר אמר לו, לאשר ביקשו להטיף. סילק חובו, נטל מזוודותיו. תשוקתו לחזור כבשה אותו כליל.

בראשית אחר־הצהריים כבר אחז בכרטיס־טיסה לישראל בדרך אדיס־אבבה. הוא הבריך לרות את מספר הטיסה וחזר לשגרירות להמתין באחד המסדרונות, ליד שולחן המוצף עתונים ישראלים ישנים. הוא החל לנבור בערימה, שעד־מהרה החלה לגאות, התמוטטה כנגדו, כמבקשת להציפו. לפתע זכר שלא ראה, בעצם, את העיר, שעוד־מעט הוא נפרד מאפריקה לצמיתות. הוא קם ממקומו, הלך להפקיד את מזוודותיו ב"אייר־טרמינאל" והחל לסרוק את הרחובות כמחפש דבר־מה. למעשה לא קלט ולא־כלום. כשניצנץ לו האוקינוס היהודי מאחרי הבתים החל, שרוי בחלום, להלך לעברו, נמשך לחוף ומשיט רגליו בין בקתות של ילדים, תערובת של שיכונים, קשתות ערביות, צריחים של מסגדים חדשים. כפעם־בפעם נכנס לחצר אחד הבתים, מסתובב בין הדלתות, תפוס בהירהורים, פזור־רוח, מבקש לראות "איך הם חיים", ויוצא. אט־אט החלה להישרך אחריו קבוצה של ילדים, להקת זרזירים, הלכו באשר הלך. המבוגרים אף הם יצאו לראותו. מישחו אף ניגשו ושאל למבוקשו. הוא לא ענה, דחף את השואל מדרכו. התעוררה בהלה. את הילדים הרחיקו ממנו, וחבורה קטנה של צעירים, להקת עורבים, נתלוותה אליו. הוא החל להתרחק מן הבתים, מהלך על החוף, ליד קו־המים. זכור לו ים אפרפר, שעם חשיכה נמהל בו גון צהוב. גשם קל טיפסף משך כמה דקות, ואז גם בכה מעט, יבבה מזורה פרצה מפיו. הצעירי

רים הקיפו אותו, התבוננו, איימו משהו בלתי־ברור, אחר נעלמו. לבסוף הבין שכבר הרחיק מחוץ לתחום העיר. שדות השתרעו סביבו, מרחוק נראה מדבר. הוא עצר טנדר ישן נהוג בידי אפריקאי, שתמורת תשלום מיוחד ניאות להשיבו לציביליזציה, ל"אייר טרמינאל".

באדיס־אבבה חיכה לו מברק מרות: "אנחנו מחכות לך. מיטה בבית־חולים מוכנה. אל תתרגש". הוא הסתובב כחצי שעה בחדר־המעבר, ליד דוכני סיגריות ומשקאות. לפתע זכר שלא הביא עמו מתנות מאפריקה. פנה לאחד הדוכנים וקנה עשרה פסלים זהים: דמות קטנה של לוחם אפריקאי רציני, נושא מגן וחרב משוחים בשער. דיוקן שנראה לו מוכר. לפני עלותו למטוס עוד הספיק לשלשל גלויה להולנדי:

Unbelievable, but it seems that I have Cancer. I return therefore to my land. Regards to our dam. Yours...

בשלש־חצי אחר חצות־הליל נחת המטוס בלוד. משך כל הטיסה הארוכה לא נרדם אפילו דקה אחת. פניו צמודים לחלון בין שברי עננים וכוכבי קיץ. בלוד רישרש

עשב יבש ליד מסלול־הנחיתה. תשעה חדשים נעדר מישראל. נמל־התעופה היה שָׁמֵם לגמרי. פה־ושם נע איש מיוגע, שוטר. רות ותמרה נופפו אליו מרחוק. הופתע לראות כמה גדלה המרה, בראש שלם ממש, גם רותה ויפתה, ואף כי היתה רק בת חמש־עשרה כבר הגיעה לקומתה של רות. זו הייתה במכנסיים.

שערה קצוץ, משקפיים חדשים לעיניה. כן, הן היו מבוהלות, לא יכלו להסתיר את בהלתן. הוא התקרב. שוטר-המכס אף לא נפנה אליו, התיר לו לעבור בלי אומר. התחבקו. למעשה לא חיבק אף אחת מהן כי את שתיהן לחץ אליו בבת-אחת. ולפתע פרצה תמרה בבכי, ביבבה פראית, מבשרת-אסון, שהידהדה באולם הריק. שוטר מנומנם התעורר וההל לרוץ אליהם. רות והוא צריכים היו להרגיע אותה שעה ארוכה. לבסוף נרגעה, ובבת-אחת. אפילו החלה לחייך פתאום מתוך דמעותיה. בינתיים היה סבל נושא את מזוודותיו. סבר שחלה טעות, אלא התברר שרות שכרה אותו.

לילה ישראלי, ליל קיץ, שטוף אור-ירח. ריח אדמה שזמן רב לא טעמה גשם. הם ניגשו למכונת הישנה והוא התעקש לנהוג, אף שהיה רצוץ לחלוטים לאחר יותר מיממה-רוחצי שלא עצם עין. רות ויתרה. הוא נהג לאט, מעולם לא נהג באטיות שכזו. ריח דק של בנזין עלה במכונת, נסך שיכרון מרעיל. הירח מבעד לשימשה הקדמית נראה כעומד לצנוח על האופק, עצום ומעיק, כמו בלילות-שמירה ארוכים, בקצה גבול הערות. הוא חשב על מלים. הכין עצמו לדבר מיד לעצם הענין. אולם רות מבקשת היתה להסיח את דעתו, מעוררת את תמרה לדבר, וזו שקועה במושב האחורי, רגועה בתכלית, מתחילה לספר בכבודות על הצגה בבית-הספר בה שיחקה בחפקיד חשוב. הוא לא שמע. רחשים לא-מופרים, מבשרי-רעה במנוע העסיקו אותו.

הגיעו הביתה. הכל נותר כפי שהניחו. אף-על-פי שכבר היתה השעה אחרי ארבע, לא פנו לישון. ישבו סביב השולחן לשתות כוס תה. פיטפוטה של תמרה הפך לימלום לא-מובן. ראשה צנח. שלחו אותה למיטתה, בסופו של דבר אינה אלא ילדה. הוא נכנס לחדרה לכבות את האור ומצא אותה מכורבלת בשמיכתה, חדרה פרוע כתמיד, ספרים ומחברות זרוקים על השולחן. רכן לנשק אותה. היא אמרה: תראה, זה לא יהיה כלום. אולם בעיניה היה פחד, והיא נרתעה ממנו כאילו חששה להידבק. עיניה נעצמו. לבו נצבט. מבטו רפרף על הספרים. האנציקלופדיה-נעורים היתה פתוחה בערך "סרטן". במרכזו הדף צילומים של רקמות. הוא סגר את הספר, כיבה את האור.

רות חרישית המתינה לו ליד כוס תה חדשה. דממה עמוקה ביקום. עתה ביקש לפתוח ולספר על בית-החולים, אך היא שישעתו מיד. לא עכשיו, מחר. אם הוא מתעקש לדבר, שיספר משהו אחר, אולי על הסכר. השעה קרובה לחמש. הוא היה מוכן לדבר על הסכר. עירנות מופלאה בערה בו.

לבסוף נכנסו לחדר והציעו את המיטות. בחוץ נשבה רוח-בוקר קלה. עץ-ההדר זע בחלל המופך שנפער בחלון. גדוש תפוזים צמוקים שלא נקטפו כלל בחורף שנעדר. הוא אמר: תמרה גדלה, יפתה. היא אמרה: לא תאמין אבל לפני כמה ימים קנינו יחד את החזייה הראשונה. הוא צחק על גילויי-הלב. כבר יש לה כמה מחזורים—

הוסיפה רות—פעם הכריחה אותי לקרוא איזה פתק שכתב דני או גדי. צחקנו כל-כך.

"ואת במשקפיים," לחש לפתע והתמוטט על המיטה.

מוכנית נגעה במסגרת המשקפיים.

"אבל הרי אתה אוהב אותי גם כך".

הוא חיבק אותה, על אף תהומות עייפותו היה בדעתו להיות עמה, להפיל אותה על המיטה ולשכב עמה, ולו רק כדי להוכיח שעדיין חי הוא. אבל היא הסיטה אותו קלות, נשקה את ראשו, נחלצה מבגדיה, לבשה כתונת-לילה, נכנסה למיטתה. הוא ביקש להתעקש. אפשר, החדר המופר כל-כך כבר עורר בו תשוקה, אולי כפות-רגליה. אך לבסוף הרפה. והרי כבר לפני צאתו לאפריקה היו צרות. ועכשיו, לאחר יומיים ללא שינה, בשעה חמש לפנות-בוקר, לפני כניסה לבית-חולים? הוא ויתר. היא נרדמה מיד. הוא לא יכול להירדם. בשעה שש ראה את הבוקר בחלונות. עיניו קרועות, מיואש, נגע באשתו: אני לא ישן. היא התעוררה מיד, דיברה עמו בעיניים עצומות: מה יש לך? כאבים?

"לא כאבים. אינני יכול להירדם".

"המחלה?"

"לא רק זה".

שתקה. לפתע הזדקפה, עיניה עצומות, גישה אחר נעלי-הבית, הלכה כסהרורית אל חדר-האמבט, שבה ובידה כוס מים וגלולות-שינה, הניחה אותם לידו, צנחה, התכנפה ונרדמה. הוא שתה מעט מן המים, בגלולות לא נגע ולא נרדם. בעד החלון נות החל לפרוץ אליו אור, יום שרב, קיץ מלא.

תמרה התעוררה בתשע וחצי. רות נתנה לה פתק: "אדוני המורה... אביה של תמרה... וכו'". הוא עדיין פירפר בסדיניו. רק לקראת אחת-עשרה בבוקר גוועו הקולות והוא נרדם כמת. לאחר כעשרים שעות התעורר. צריכים היו לדחות ביממה שלמה את כניסתו לבית-החולים.

שוב עבר אותן בדיקות עצמן, אלא הפעם בחפזון-מה. כנופיות של רופאים ואחיות חלפו בלי הרף בחדרו. המולה ישראלית מהולה באור חריף. בין הרופאים נתגלה מפר ישן שלו מימי המלחמה, שלא פסק ללגלג עליו ועל כאביו המסתוריים. "מה השטיות האלו", היה רוטן ועוסק בו בהיתול מופגן, כאילו כל המחלה אינה ראויה לתשומת-לב. אף-על-פי-כן היו הדברים ארוכים. השכיבו אותו שעות תמימות בחדר הרנטגן, הרדימו אותו, הקרינו לתוכו, אף היו נאלצים לבצע בו ניתוח "קטנטן". לכל אחד מן הסגל הרופאים והאחיות, היה שב ואומר: "ראו, אינני מתירא מן האמת..." אבל כולם ביטלו את מחלתו. מין הרעלת-דם משונה. רופא אחד דיבר על מחלה אפריקאית עתיקה, הנזכרת בספרי-מסעות. אט-אט נחה עליו דעתו. ידידי ממועצת מקורות-המים החלו לזרום אליו, שוטפים אותו בפרחים. הוא היה שב ומספר באריכות את כל הסיפור. מקלל את הרופא האפריקאי. מה-פתאום סרטן. למה התעקש למצוא בי סרטן?

כשהתירו לו לעשן היה בטוח בטעות.

יום-שרב, להולנדי שנותר ליד הסכר. of course, no cancer, כתב במיטתו, על גלויה, באנגלית פשוטה, נוטף-זיעה, בצהרי

ג

את בית-החולים עזב לאחר שבועיים. רות הגיעה אחר-הצהריים, התרוצצה שעות ארוכות ממשרד למשרד, אספה צרור עצום של מסמכים, תוצאות בדיקות, אותו ואת מזודתו.

היתה נחפזת מאד.

תמרה היתה בשיעור-נגינה.

הפגישה הפתאומית עם הרחוב ההומה החלישה אותו. הוא הניח לה לנהוג, שקע במושב לידה, נטל את צרור המסמכים והחל לבלוש בהם בקדחת חרישית, פורם מעטפה אחר מעטפה, שולף את הניירות ומנסה להבין את כתבי-ידם הפרוע של הרופאים. בודק תצלומי-רנטגן, בדיקות שתן ודם. לבסוף נואש. נשבע בקול רם שאת תמרה ישלח ללמוד רפואה, ברצונה או שלא ברצונה. מעתה זקוק הוא לרופא צמוד. אחר החל להקשיב למנוע המכונית, נועץ עיניים בעולם הזורם כנגדם, שרות מבקיעה בתוכו בתמרונים שחצניים.

"איך את נוהגת?" הוא רותה. "מומן צריך היה לכלוא אותך..."

אבל היא מחייכת, ופוררת-רוח חוצה בתנופה אור אדום.

הולכי-רגל קיללוה.

לא הרחק מביתם, ליד מספרה בה היה נוהג להסתפר, עצרה לפתע במכונית ושילחתו.

"תעשה גז, ידידי. אתה נראה כמו היה. ואנחנו עם אפריקה כבר גמרנו..."

הוא הציץ בראי הקטן המרחף ליד ההגה. אמת, ראש ענקי ופרוע, שער כיער אפל עוטר פנים שגונם כהה, עמוק. מאחור גולשת רעמה, מוסיפה רפות לעיניו. כאילו אמן הוא. לפתע צר לו להיפרד משערותיו.

רות עצמה ממשיכה לעבר מרכז העיר, להספיק לקנות משהו לארוחת-הערב.

במספרה צהלו לקראתו. הוא סיפר על נאירובי, על האוקינוס ההודי, על הסכר, על הכושים, כבר החלו להתגבש אצלו סיפורים קבועים, רעיונות מדריכים. בינתיים גזזו את מחלפות ראשו, נאלצו לטאטא פעמיים סביב כיסאו. הניחו אותו בתספורת קצרה, "אמריקאית", כעדותו של הפטרוני עצמו. אי-נעימות קלה לבסוף, שכן משעמד לשלם לא מצא בכיסו כסף ישראלי, אף לא אגורה אחת, רק כמה שילינגים קנניים, צחקו כולם. מה הבעיה. ישלם בפעם הבאה. הרי מעתה הוא כאן.

כשיצא כבר עמדה השיכה גמורה. בראשו הגזזו נשבו רוחות. התקרבו, והנה הבית חשוך. רות עדיין לא הגיעה, אף לא תמרה. מפתח לא היה לו עדיין. הוא ניסה לפרוץ בעד דלת המטבח, אבל הכל היה נעול. רבץ על שתי המדרגות לפני הבית. ריח דשא קצוץ עלה מהגן הפורח של השכן. ברחוב, סמוך לגדר הצרם, נסתמן מישהו, בחור צעיר, ממתין, אולי לתמרה. מסתובב בעצבנות. אולי שייך לבית ממול, שאף הוא היה חשוך.

לבסוף הגיעה המכונית ובה רות. והוא, חבוי בחשיכה, בלי נוע, התבונן באשה המתיגעת בשני סלים עמוסים. היא נחרדה ממש להיתקל בו בחשיכה, על המדרגות.

לרגע לא הכירה אותו. אחר צחקה, שמטה את הסלים לרגליה, ליטפה את גולגלתה הגזוזה.

"את שארית האקזוטיות קיצצו בלא רחמים..."

ולפתע התרעמה. איך אדם נותן ראשו לגזיזה כזאת.

הסלים שפעו מעדנים. גבינות משובחות, נקניקים יקרים, כל טוב, כיד פזרנותה. אלא ששכחה לקנות לחם. הוא עזר לערוך את השולחן, רעב עד מאד. ציפו שעה ארוכה לתמרה. לבסוף קץ בציפיה ואמר להתישב לבדו. כשלפתע נשמע קולה של תמרה מהלך בחוץ. יצא וראה אותה ישובה על המדרכה, למרגלות עץ, אופניה שמור טים על הכביש, לידם גיטארה, ומעליה עומד אותו נער־בחור שהסתובב אי־כאן מקודם, ידו חובקת את העץ ומזעזעו חרש. הוא, בפתח הבית, לחש: "תמרה?" הנער נסוג מיד, מבוהל משהו, נפרד לשלום. תמרה קפצה ממקומה, נטלה את הגיטארה, השעינה את האופניים על הגדר ונכנסה.

נראתה משולהבת, אחוזת התרגשות —

בטרם יספיק לנוף פרצה בצחוק אדיר למראה קדקדו הגזוז. התישבה ליד השולחן והחלה לאכול. רותה הקימה אותו ואותה ושילחה את שניהם ליטול ידיים. בחדר־האמבט הצר, דחוקים ליד הפיור, הבחין בשירטוטי הרצועות הדקות של חזייתה מבעד לבד המתוח של חולצתה. אם רות לא היתה מספרת לא היה נותן דעתו.

"מי הילד הזה?"

"ילד?"

"כלומר, הבחור הזה..."

"סתם, חבר מן ההצגה."

"מה שמו?"

"מה זה חשוב."

"בו..."

"גדי."

"גדי מה?"

"אתה לא מכיר אותו. הוא מהשמינית. מחר הוא יוצא לצבא..."

הגיטארה היתה לנושא השיחה בארוחת־הערב. הוא הירבה בשאלות: מה־פּתאום החלה לנגן בגיטארה, הרי לפני נסיעתו לאפריקה ניגנה בפסנתר. ממת לומדים לנגן בגיטארה, מה יש כאן ללמוד בכלל?

מה הוא סח! חצי כיתה לומדת גיטארה —

ואז הרצתה תמרה לפניו הכל על הגיטארה, ולקראת סוף הארוחה אף קפצה ממקומה ופרטה לפניו נעימה קטנה, שלא הוכיחה מאומה מן התיאוריות העמוקות. מכל־מקום נעם לו לגמוע מן הקפה, כשילדתו, במדי בית־הספר, עיניה נוצצות, פורטת מנגינות בשבילו. התבדחו מעט. רות היתה חרישית, תפוסה הירחורים, עצובה כמעט. משקיפה בורקות בזרות. מביאה צלחות ומסירה צלחות. לבסוף, מכיון שהיה בדעתה לנסוע למחרת לירושלים, ליום־לימודים ארוך, נסתגרה במטבח והחלה לבשל לשניהם תרנג־

גולת. תמרה זכרה לפתע את שיעוריה וזינקה לחדרה. הוא נשתקע בכורסה לעיין שוב במסמכים, הפעם בעזרת מילון לועזי. חרס העלה בידו, או דברים של שטות. בשעה אחת-עשרה וחצי הלכו לישון. הוא פשט את בגדיו, ומגופו הערום עלה ריח חריף של בית-חולים, אָדִי אָתֶר, יוד או משהו אחר. המתין ערום על המיטה כדי להראות לרות את הצלקת החדשה, עקבות הניתוח "הקטנטן". משבוששה לבוא נטל עתון, החל לרפרף, עייפות התפשטה בו, נימנום. רות באה לבסוף, ראתה את הצלקת, התפשטה, לבשה כתונת-לילה, הציצה בעתון השמוט. הוא לבש פיג'אמה, רות כיבתה את האור. הכל היה כה רגיל, לא העלה בדעתו שהנה שוב לא יצליח להירדם, עד שתים-וחצי בלילה, מיואש בבית החשוק, מסתובב בשקט, מתבונן בתמרה ורות שהיו רדומות כמו הרוגות, בשנתן דומות מאד זו לזו. שמע צרצרים, בכי של תינוך קות, קולות של מכוניות רחוקות. בשמיים, מולו, נולד ירח ענק, רופס מעוצם אור. כבר פחד להעיר שוב את רות. לא ייתכן, מיד אני נרדם, אמר בקול והתהפך מצד אל צד. כשהועורר כבר היתה השעה אחרי עשר בבוקר. הוא מצא בית פָּקָרִי, זוימס לגמרי, ויום שרב.

ד

הוא פוסע ערום בבית, מהלך מהדר אל חדר ומגיף את התריסים והחלונות כדי להילחם בחום. ליד המראות הוא משתהה להתבונן בעצמו, ובמקום שאין ראי הוא מבקש את דמותו בשימשת החלון. שערותיו צימחו, אט־אט הוא חוזר לדמותו שמלפני שלושה שבועות. הוא משפשף בעצלתיים את שיניו, נכנס למטבח שטוף-השמש ונופל לתוך המהפכה שהותירה בתו. החמאה נמסה על השולחן, החלב מחמיץ בחום, דלת המקרר אינה מוגפת כהלכה, ריבה נוטפת על לחם יבש, גבינה מכורסמת בתוך שיפעת כלים מלוכלכים, כאילו גדוד בריונים סעד פה ולא ילדה אחת דקה, מרושלת. בין הכלים מערכת שלמה של צלחות, מסננות, כפיות שבעזרתן ביקשה להיפטר מקרום החלב—לשווא. בין הכלים נרמס נייר לבן, מלא נוסחאות ומספרים, נסיון של רגע אחרון לחזור על חומר הבחינה במתימטיקה שנועדה להיום. הוא מעמיד מים על האש, מעביר את כל הכלים המלוכלכים לכיור ומתחיל לכרסם את שתי פרוסות-הלחם שהותירה. מכלה במתינות, בלא חמדה, רפוי בכיסאו, נאנח פתאום. פירווי לחם נערמים בסובך חזהו.

דממה. הוא מטלפן בחשיכה, ערום, למינהל מקורות-המים. מדי שלושה-ארבעה ימים הוא מטלפן אליהם. מעבירים אותו ממוכירה למזכירה. הוא מחפש אחר מנהל-מחלקה אחד שהבטיח תשובה בדבר שיבוצו בעבודה חדשה. הברנש איננו. הוא משוחח אפוא עם המזכירה, שמתעניינת תחילה בשלומו. הוא מודיע שהכל מצוין, שואל מה סופם. היא הולכת לחפש את התיק. שעה ארוכה. בינתיים ומן האפרססת מתגנבים קולות, זורם אור, ציחקוקים, צילצולים נוספים. חוזרת המזכירה והתיק עמה והיא מבשרת שאושרה לו חופשת-מחלה נוספת. חדשיים נוספים.

אינו מבין, מוכה, מה־פתאום חופשת־מחלה נוספת. היא, כמובן, אינה יודעת. תשאל את פטרונה. אפשר בגלל שיש עכשיו אבטלה קלה. מכל־מקום, הפטרון ישוב, כידוע, בעוד שבוע. הם מפטפטים. יש לה סבלנות (לו ידעה שהוא בחשיכה, ערום כולו). הוא שואל על המחליף שלו באפריקה, מהנדס צעיר שאינו מכיר. האם כבר כתב להם ?

"איזו שאלה. שלח לכל המשרד גלויות צבעוניות".

"מה כתב ?"

"עושה חיים".

"עושה חיים", לבו נצבט, "מה פירוש ?"

"נורא מרוצה. הנוף משגע אותו. כבר טייל הרבה בסביבה. סיפר על כפרים קטנים ומעניינים, על פולקלור. מישהו במשרד כבר אמר : מה זה ? שלחנו להם מהנדס או משורר ?"

הוא צוחק, הומה מצחוק : משורר ... נפלא...

"והסכר ?"

"הסכר ...", מהרהרת המזכירה, "הסכר, כנראה. בסדר. אבל לא ייגמר כל־כך מהר. כבר כתבו אלינו ממשרד־העבודה הקני, ביקשו הארכה של החוזה. יש להם תכניות להאריך את הסכר לעוד ואדי".

הוא נדלק.

"עוד ואדי ? איזה ?"

"לא יודעת... איני מבינה בדברים כאלה..."

"הדרומי ?"

"לא יודעת".

לפתע קולו נשבר.

"מצטער שפך אני מטריד. את הרי יודעת. נפלה טעות. שטות נוראה. הרי צריך הייתי להישאר שם..."

כן, שמעה על הכל, איזה מין רופאים ; והשיטה הזאת לומר לאדם כך, ישר בפרצוף ; יש לך סרטן.

"במיוחד שאין..." הוא קוטע, לוחש, מגחך.

"כמובן. במיוחד כשאין", היא גופלת על דבריו, נרגשת, צורחת כמעט. מזכירה אפורה וקטנה. הוא זוכר אותה.

ולפתע היא מאבדת את הסבלנות. מישהו פרץ שם לחדר, טרקו דלת, הגניבו שמש. מכונת־ביטון רעדה, נשמעה צעקה.

"תסלח לי, מישהו נכנס לחדר".

"רק, בבקשה. אל תשכחי את ענין העבודה... החופשה..."

"לא אשכח. איזו שאלה ? יחזור הפטרון שלי... דבר ראשון..."

"אף אני אקפוץ אליכם שוב באחד הימים".

"למה לך לטרוח בחום כזה".

"לא נורא..."

שוב הוא מהלך חרישית, יחף, כחחול ענק. נכנס לחדרה של תמרה, נוטל מהפינה את הגיטארה, פושט אותה מפסויה, שוקע במיטה ומתחיל לפרוט צלילים בודדים.

ה

הגיטארה, ענין של הבל, שיעמום מובהק. מה יוכל כבר לפרוט; אט, ביגיעה, מגשש אחר כל צליל: שירי-ילדים, המנון לאומי, קינת תל-חי. לאחר חמש, עשר דקות כבר היה נתקף שיממון, נוטש את הגיטארה ומחפש עיסוקים אחרים. בימים הראשון נים לשובו מבית-החולים היה מהפך במגירות, מחטט בכל מקום. קרא שנית את כל המכתבים ששלח מאפריקה, בחן את התצלומים המטושטשים. אחר החל להרוס אל צרורות מכתבים ישנים; מכתביו מימי המלחמה, טרם נישואיהם, וידויי-אהבה משונים שלו, נרגשים וקצרי-רוח המבקשים לשכנע בתוקף רות מהססת. מכתבים נלעגים ששיגרו אליה אחרים באותה תקופה. אי-ספור של מכתבי חברות; סגנונות עקלקלים מתחכמים בכתב זעיר. בתוכם קובץ שלם של שירים שכתבה חברה שהיתה, ברי לו, מאוהבת ברות.

מלבד כל זה—תעודות, עשרות תעודות של רות מבית-הספר, סימני-הדרגות שלה (היתה קצינה), אישור נישואיהם, כתובתה, תעודות-לידה שלה ושל תמרה (היכן שלו?), חוזה קניית הבית. כל פיסת-נייר הקשורה בעברה היתה טמונה כאן. הוא התכוון להטיל סדר, אבל מה אפשר היה להשימד?

לאחר היריה ארוכים השליך את המעטפות.

משונים הבקרים הללו, עטופי נימנום ושרב. היה מתעורר בין עשר לאחת-עשרה בבית מוצף שמש חזקה, פעור-חלונות. מיד היה אוטם כל סדק, נלחם בכל קרן אור. אחר משוטט ערום בחשיכה מדומה, בודד בין מיטות, כורסות, עתונים מצוירים. מוזר השקט הזה, חדש בשבילו. הבית בלי רות. והרי כאילו אינם חיים יחדיו. ארבעה ימים בשבוע היא עולה לאוניברסיטה של ירושלים מבוקר עד חשיכה, משיעורים לספריות. אשה לא-צעירה המסתובבת בין צעירים. בשני הימים הנותרים היא תרה אחר משרה, נודדת מלשכה ללשכה. מלבד זאת—קניויה. בערבים—במט-בח, או מתכוננת לבחינותיה. ובשבת, לאחר כביסת לבניה, היא מגלה לפתע את תהומות עייפותה, מלקטת עתונים לערימה, שוקעת בהם, מתחנממת על הספה, או כנגד השמש. שטוחה על אמת-הדשא הקטנה שנותרה בחצרם. גופה חשוף, ערום, כמעט, משוח בשמנים, בלא משקפיים, ולפיכך סהרורית ומסנוורת, טרנויסטור קטן מנגן בין רגליה. שעות על-גבי שעות. אין לדעת אם שרויה בהכרה ואם לא. לעתים רחוקות היא מחליפה כמה מלים עם הוריה הזקנים, החרישיים מאד, המבקרים אותם בקביעות מדי-שבת, יושבים במרפסת וממתינים לחסדיה של תמרה הנתקפת ביום-שבת תזוית מיוחדת, מתרוצצת כסופה בין החדרים, מטלפנת בלי הרף, מתאמת פגישות של המונים.

ודוקה בימי-שבת אלה, בהמולה הלא-רגילה היה מגלה בעצמו עירנות רבה. היה

מעלה תכניות, מבקש לנסוע לים, ליער בן-שמון, לאילת, לירושלים, לגבול הסורי. לשווא היה משתדל אצל הגוף המבטיח, הרזה, הנערי כלשהו, אך החרוץ כבר קמטים עמוקים. אשתו המתעלפת בדבקות תחת שמש כבדה. לאחר שהוריה עוזבים הוא מפיל עצמו לידה, משתיק את הטרגוויסטור, מנסה להירדם לצדה. אבל סופו שהוא מתבונן בה ארוכות, מחליק ידו על שערתיה, מנסה לעוררה ברעיונות הדשים שהוא מלחש לה: למשל, יולידו יחדיו עוד ילד. אז היא ממלמלת:

היא יודעת. שבת היום. אבל רואה הוא בעצמו, גוועת היא מעייפות. ושבוע בלי רחמים ממתין לה. כן, תקופה משוגעת. תגמור את הלימודים והבחינות, ואז לא רק שיגיעו אל הגבול הסורי, גם יחצו אותו. בינתיים אולי ייצא אל ידידיו. איה כל ידידיו? חבל שאת הידידות זנח...

מאז שובו עדיין לא שכבו יחדיו.

אם היא מצטדקת:

נכון, הוא צודק, אי-אפשר להמשיך כך. אבל הרי עדיין לא החלים לגמרי. והיא, נו טוב, רואה הוא, בלי כוח. נכון. לא בסדר. אין הצדקה. הכל תירוצים. מה יעשו? ואם יאמר לעצמו: עדיין לא שב. והרי בטעות שב משם. מה היה עושה לו נשאר באפריקה?

ובלילה, מגששת אחר ראשו, נושקת את עיניו, מנסה לחבוק אותו ואט-אט נרדמת. והוא עודו משיב.

הבקרים הללו, עטופי נימוס ושרב. בדידותו החדשה, מחשבותיו המיותרות. החיפוי שים הקדחתניים אחר כתמים בעורו. ועל הכל, הדממה העמוקה המולכת ברחוב שלהם. לפלא בעיניו. לא קולות של ילדים, לא אדם. מעת-לעת קול מכונית שנסתבר כה בטעות. בבקרים אלו דומה שהוא היחיד שנותר. נתקף מצוקה, מטיל על עצמו בגדים קלים ויוצא לשוטט בין אותם בתים קטנים, דו-משפחתיים, לאורך הגדרות, מתחמק ככל האפשר מהשמש המכה. מבין השיחים מציעים אליו חתולים, עוקבים בדאגה אחר תנועותיו משל היה שחקן הפוסע על במה ריקה, על רקע של תפאורה שנצבעה שמים.

הוא נמלט אל פרדס קטן החותם את הרחוב. שארית של פרדס-ענק שהשתרע אי-פעם על-פני השטח כולו. ושם, בין שורות עצים החונקים אור, הוא משוטט בתוך חמימות ירוקה, מצל אל צל. מתישב לבסוף על ארגו הפוך, ליד שלולית העוטרת ברו חסר פיה. בזמורה יבשה הוא מתחיל לחרוש באדמה התחוחה, כורה תעלה קטנה, מטה את המים במורד, מעביר אותם למאגר, מטיל אבני-חצץ ובונה סכר. אחר מותח גשר של עלים. קם, מוחה הכל בנעלו ומסתלק בעד פירצה עתיקה.

ליד תיבת-הדואר של ביתו הוא מתעכב, מביט בשעונו. פותח את הדלתית וסוגרה. מאז שב מביית-החולים הוא מרבה להסתובב ליד התיבה. בשעות-הבוקר המאוחרות הוא לוכד פה, מדי יום ביומו, מכתבים שנועדו לתמרה. אותו ילד, בחור, טירון, גדי. מתאהב, כפי הנראה, בילדה. ובייסוריו, געועיו ותקוותיו הוא משגר לה מכתב בכל יום.

ו

הילדה: כן. רותה, גבהה, יפתה, למדה לפרוט על גיטארה; אך גם הפכה בתחורין מרושלת, וכבר היא מתחמקת ממרותו.

היתה שבה מבית-הספר בשעות לא-קבועות. לפעמים היה ממתין עד ארבע אחר-הצהריים. תמיד היא מגיעה "רצוצה לגמרי", לזהטת ונרגשת מסיבות סתומות. מצניחה את ילקוטה במבוא הבית כאילו אין בכוחה לשאתו אפילו שני מטרים נוספים, לידו משירה את סנדליה ויחפה מגששת דרכה אל המקרה, להיצמד אל הבקבוקים. אחר מתנפלת על עתון-הבוקר. בינתיים הוא מחמם את הארוחה, שעל-הרוב לא היתה נושאת חן מלפניה. טועמת פה-רושם, לועסת באי-חשק, מותירה את העיקר, מכריזה שאינה רעבה, וקופצת לטלפון לשוחח עם חברות שעתה-זה נפרדה מהן. ליחשוישים, יצחקוקים, וידויים דקים, חסרי-ערך.

אם יש לה שיעור בגיטארה היא מסתגרת בחדרה, פורטת משך כחצי שעה, ואחר נעלמת עם אופניה.

אם אין שיעור, היא פושטת את מדי בית-הספר, לובשת חולצה קלה ומכנסיים קצרצרים, משתרעת על הספה, חובקת שבועונים מצויירים או רומן-אהבים. אם הוא מדבר אליה, היא עונה בהימהומים.

רק שעה שהשמיים מתכהים מעט היא מתנערת לראות מה בשיעוריה. גוררת לחדרה את ילקוטה, כאילו היה צלב כבד, עומסת על צלחת אשכול ענבים או דובדבנים, פורשת את כל ספריה ומחברותיה על השולחן שלעולם לא יהיה מסודר, מתהילה לאבד דברים, מתיאשת.

נרגעת לזמן-מה ולפתע מגלה שבעצם אינה יודעת מה המורים מבקשים ממנה. שוב היא ליד הטלפון, שיחות ארוכות לברור.

חורת, יושבת זמן-מה במנוחה, והנה היא קמה לקנות מחברת חדשה. מאז שב מבית-החולים לא היה יום בו לא נזקקה למחברת חדשה. נוטלת מן הכסף המתגולל על המזון (משפרתו האחרונה מאפריקה) ושבה לאחר שעה ארוכה עמוסת כל טוב: חפיסות שוקולד, סופריות, שתי מנות גלידה נוטפות, עתון-ערב. לפעמים אירע שדווקא את המחברת היתה שוכחת לקנות.

היתה מאלצתו להצטרף ל"חגיגה", לאכול מנה של גלידה, לחלק עמה את השוקולד, לכרסם סוכריות. אחר היו שוקעים שניהם בעתון-הערב. מחליפים ביניהם בדממה את העמודים.

האור החריף היה נשבר.

השמים היו מאבדים את צבעם.

לפתע, בלא סיבה, היתה נתקפת חרדה, משליכה את העתון, קופצת ורצה לחדרה. פותחת בשיעורים באנגלית, יום-יום. קוטפת ענב אחר ענב ומעבירה אליו בקריאות החוצות את כל הבית מלים סתומות המבקשות פירוש. מלים משירים של בירון, שלי, וורדסוורת, מלים מטראגדיות של שקספיר: שמות של צמחים, עננים, סוגי אור, נופים רחוקים, טירות ולורדים אנגליים.

מלים שלא היה לו מושג על פשרן.

הוא היה מנסה להשתמש. מבקש לשמוע את כל המשפט. אחר את כל האותיות, והכל בקריאות רמות, בצעקות הפולחות את חלל הבית. לבסוף היה קופץ ממקומו, הולך אל חדרה, גוחן על הספר הפתוח, מציץ במלה הקשה, קורא בתים שלמים מן השיר, מעיין בתולדות-חיייו של המשורר, בוחן את דיוקנו, מגרד בראשו ומעלה השערות המתגלות מיד כמוטעות. נרגז עד מאד להתגלות בחולשתו, הוא מבקש להיסוג.

לכל השדים! בשביל מה יש מילון?

אלא שהמילון מטיל על תמרה קדרות.

סוף שהיא נתלית על צווארו, מתחננת, מבקשת על נפשה, מפתה, מערימה במלים, מושיבתו במיטתה, מביאה לו עתון, סועדת כר לראשו, מקריבה לו ענבים, פורסת לפניו שוקולד. לבסוף מניחה את המילון על חזהו.

הוא יחפש בשבילה.

באמת, וכי מה יש לו לעשות.

מובטל שכמהו.

בחוץ מתחילה שקיעה.

דומה שכל השירים אינם אלא שרשרת של מלים מסובכות. הוא מקלל את המשורר-רים. בהפגות, בין השורות, הוא מפשפש בספרי-לימוד אחרים, קורא בספר הגיאר גרפיה על-אורות אפריקה (מה הם יודעים על קניה), מדפדף בספרי ביולוגיה, חוקר את גוף האדם.

לפעמים מצלצל הטלפון ותמרה עוובתו לשעה ארוכה, ורק איומיו שיטוש מיד את המילון היו משיבים אותה לחדרה. יש וחברות באות לביקור. שתי ילדות שמנות צומחות לפתע על מפתן החדר, חדרו חרישית, בלא לצלצל, בעד הדלתות הפתוחות. היו מוצאות אותו מוטל במיטה, המילון בשיפולי בטנו, ספרים מפוזרים סביבו, עתון הערב מרחף על ראשו. השתים, נבוכות מאד, מברכות לשלום, שואלות לבריאותו בחדרה. כבר ידע שאותו יום בו נתקבל מברקו מאפריקה בכתה תמרה בפיתה, אף הודיעה למורה ולכל התלמידים את הדיאגנוזה המדויקת. פרצה התרגשות כללית. הכל ביקשו להשתתף בצערה. בהפסקה, בפירת החצר, נקבצו סביבה חברות נאמנות לבכות עמה.

אפשר ואלו הבנות עצמן בכו עליו, היה מהרהר, ומתבונן בלא זיע כיצד השתים אוספות שולי שמלותיהן, מתישבות בסמוך, נועצות ברצפה מבטים שקטים, מנומסים. הוא, חזהו מגולה, כפות-רגליו הערומות משתלחות לפניו, מוטלות על אדן החלון, מחייך אליהן.

תמה היה אם טרחה תמרה לספר שפל הענין נתגלה כטעות.

מבעד לחלון הפתוח נעים עלים ברוח-דימדומים שרבית. אדמומית רכה מציתה את שולי הווילונות. נזכר לו הסכר ליד נאירובי, הוא נחנק בגעגועים, לבו עולה על גדותיו. מהרהר באפריקאים, מחייך לעצמו חיוך סתום. הרי אלפים היו מקיפים אותו שם, מנהלי-עבודה היו רצים אחריו.

לתמרה לא איכפת שהוא נשאר שרוע ביניהן, מקשיב לשיחותיהן. לעומת זאת, הבנות נבוכות מאד אבל אט־אט הן מתעשתות, שוכחות על קיומו ומתחילות לספר סיפורים, לקלל את המורים, ללכת רכיל על בנים: תחילה על בני כיתתן, אחר על בנים זרים, עלמים מפיתות גבוהות, מבתי־ספר אחרים. הוא מקשיב בחצי־אוזן, שיעמום נופל עליו, עיניו נעצמות, נימגום קל תוקף אותו. נחרה קלה מתמלסת. מזוויות עיניו הוא מגלה שפנות־רגליו נודדות והולכות הרחק ממנו, ננעצות בלב השמיים המאפילים.

פעמים הוא מבקש להתערב בשיחה, בקול רפה הוא מגן על המורים. תמרה מתפוצצת בצחוק ואילו הבנות נפנות אליה ובנימוס רב, מסייעות זו לזו, הן מוכיחות שהצדק אינו עמו. הרי ידוע: כל המורים נבלות.

לבסוף הוא קם והולך למרפסת להמתין לרות.

השיעורים באנגלית מסתיימים אי־כה ואחריהם שיעורים במקצועות אחרים. לאחרי־מכן—ארוחת־הערב, דיבורים בטלים, הסתובבויות. הוא היה ממתין לשעתו שלו, לשעת השיעורים בחשבון, שפן התברר מהגדולה חולשתה של תמרה בחשבון. החזרות הרבות להצגה המפורסמת היו נערכות קבע, כנראה, בעת שיעורי החשבון, ורות, הנעדרת תמיד, הוניחה את הענין.

הסתבר שחסרים לה יסודות ראשונים. כבר נקראת לפתור משוואות בשלושה נעלמים ועדיין אין לה מושג בחילוק שברים. הוחלט אפוא, בלא שמץ של התלהבות מצדה של תמרה, שערב־ערב, לפני השינה, יישבו יחדיו לפתור שאלות.

באלף דרכים מנסה היתה להשתמט מהגזירה, דוחה שעה זו אל עמקו של לילה. כשהיה נקרא סוף־סוף להיכנס לחדרה, בתום כל מלאכת השיעורים, בסוף יום־שרב, היה מוצא אותה עמומה, חסרת־ריכוז, משועממת, ראשה צוגח. בהדרה מהפכה, על שולחנה עשרות ספרים ומחברות, ניירות מקומטים, עטיפות של שוקולד, שלד של אשכול־ענבים. הפסל הכושי, דמות הלוחם האמיץ, מופל על כנו. מבעד לחלון הפתוח היה רוחש לילה סמיך, כוכבים לוהטים היו נוהבים אותו.

מחדר־האורחים היה גורר עמו מנורה נוספת, מסמיך כיסא אל כיסאה, מחבר את החוטים, מטיל אור חזק, שולף ניירות לבנים, סרגל ומחוגה, ונערך לקרב. והיא, יחפה, קלה, שברירית, מתכנפת בין כתפיה הדקות, מכרסמת בעצבנות את עטה, וכבר מיואשת, מתכסה דוך של טימטום.

השעות הללו היו הופכות מקור אין־קץ לסיכסוכים. חיש־מהר היה מאבד את סבלנו תה, מתחיל להלעיג, לבנות; והיא—לא־מבינה, מרדנית, מרושעת, מתחילה להתווכח עמו על כל מספר.

אט־אט הם נתקפים איבה מרה זה לזו.

יש והשיעורים מסתיימים בהתיפחותה; ורות, רצוצה לאחז יום־עמל, נזעקת להפריד ביניהם.

תינוקת ממש, היה מהרהר כשהוא פוסע בגינה בסבך לילות חמים, סובב בין עצים, מכונית, גדר חיה ופיסת דשא. מתבונן באורות הפכים בזה אחר זה בבתים הקטנים.

בביתו שלו. וכאילו אין די בשיחות־הטלפון, בחברות, בשוקולד ובקריאת העתונים, עדיין מתדפקים פה בשבילה, בתיבת־הדואר, יום־יום, מכתבי־אהבה. אם לא היה סוכר בעדם, היו מציפים אותה כליל.

והרי לא היתה מפענחת כלל את כתב־ידו, את המלים, את החלומות, את הדרשות המאוהבות. עוד היתה מטרידה את רות במכתבים אלה, מבקשת עצות. ובלילות עוד היתה מתישבת לחבר תשובות, להכין מעטפות, להדביק בולים; ואולי להתאהב היא עצמה, בפיוזר־דעתה...

והוא, כאן, לבדו, יתחבט וינדוד תחת מניפה זמה.

ז

את מכתביו של גדי היה קורא בריפרוף רב, בעמידה, ליד תיבת־הדואר עצמה, חשוף לשמש. מקפלים ופונה להטמינם בתוך ארגז־הכלים של המכונית. מעולם לא עברו המכתבים את סף הבית. בלילות, בנדוד שנתו, יש שהוא הולך למכונית, ושם, לאור פנס קטן, חוזר ומעלעל במכתבים. הדפים התערבבו זה בזה, הימים השתבשו. שפן הבחור המאוהב, ומאוהב היה ללא ספק, היה כותב לתמרה מדי־יום־ביומו.

את המכתב הראשון פתח בטעות. כמה ימים לאחר שובו מבית־החולים, עדיין חדש לדממת הבקרים. מופה חמסין ישראלי, בין השבון־טלפון לידיעון־העיריה התגוללה מעטפה חתומה בחותמת צבאית. הוא קרע את המעטפה, שלף את הדפים, קרא בריפרוף ובלא להבין, ואז הבחין שהמכתב נועד לתמרה וחפץ מיד להחזירו למעטפ־תו. גרתע מן המעטפה הקרועה, קיפל את הכל והניח בכיסו. ביקש למסור הכל לרות, אך זו שבה סמוך לחצות־הלילה והוא שכח בינתיים את הענין. בלילה, כשזכר, כבר נמה. קם ועיין במכתב ומיד ביקש להשמידו. אחר החליט להטמינו במכונית. ואילו הלך המכתב לאיבוד? בין־כה־זכה היחה תמרה צוחקת למקרא מכתב שכזה.

גם גדי כתב בעצמו:

את אולי מתפלאות לקבל ממני מכתב. ודאי תצחקי.

השיחה ליד הגדר שאבא שלך הפסיק.

כמובן, את יכולה לא לענות.

אני, אמשיך לכתוב.

בעצם, נוח לי מאד בשתיקתך.

וכך, יום אחר יום, היה משגר מכתבים, והאב היה לוכד אותם כולם בשלהי בקרים שטופי־דממה.

בתחילה התקשה לפענח את כתב־היד, שפן גדי הירבה לכתוב בשדה, במנוחות הקצרות שבין האימונים, על־גבי תרמילו או קסדתו, לאור שקיעת השמש. ניצנוץ הירח ואולי רק הכוכבים. אבל במהרה התרגל לכתב־היד העקמומי, הצפוף. החל לרוץ בו, אף גילה פה־ושם כמה שגיאות־כתיב, עת כבדו האימונים.

עילת המכתבים—אותה הצגה. בה הפיעו שניהם, ובחזרות, שנפלו בשיעורי החשבון.

התקשרו כל-כך. מה הוצג שם? תמרה מילמלה משהו בלילה הראשון, בשובם משדה-התעופה. אבל הוא לא שמע. צריך היה לשאול אותה. מסתבר שהיתה אהובה של לוחם-מחתרת גיבור המטיל עצמו מתחת לגלגלי רכבת שאותה הוא מפוצץ. מן-הסתם סיפור שטותי מאד, שהרי תמרה לא יכלה אפילו לזכור את שם המחבר.

אבל גדי היה שר שירים להצגה:

מן ההצגה נשארו רק שרידים, אף-על-פי-כן אני לעצמי, בלילה באוהל, חוזר על התפקידים; שלי, שלך, ושל אחרים. משהו נקשר בי ולא הותר. לפעמים אף היה מתישב ומצטט קטעים שלמים, כדי להעלות זכרונות. "רוצו אל הוואדי והמתינו לי שם, ליד הסכר הגדול. אתם אל תיכנסו לקרב... היו חרישיים מאד... התאפקו... רק אני אמתין פה לרפכת. גם את, אהובה, לכי מפה. את שומעת. זאת פקודה. השאירי אותי לבדי".

ביקש מתמרה להראות לו את כל הטקסט. אבל הסתבר שהמרושלת השליכה את המחזה לאחר שלמדה את תפקידה על-פה.

מלבד זה היה גדי מרבה לכתוב על המחנה, סיפורים יגעים על שכנוי-לאוהל, השערות בקילוגרמים על כמות הצידוד שמטילים על גבו, טרוניותיו על-אודות כתפו הנקור עה מהדף קת-הרובה. ריח שיחי השדה. מחאותיו כנגד מפקד-הכיתה, הירהורים סתם, מלים.

כאילו יומן לעצמו הוא כותב.

עתה-זה סיים את בית-הספר התיכון, עדיין קשה לו להיפרד מעטו.

כפעם-בפעם רומז גדי לשתיקה, אבל בסבלנות רבה, בלא עלבון. סבור שהילדה הקטנה צריכה לעכל את רעיונותיו. לפעמים היה מטיל את האשמה על עצמו בייאושו. "אני משעמם אותך", היה שב וכותב על הדפים הצבאיים הקטנים, המדיפים ריח של שמן-רובים. ואף-על-פי-כן לא היה פוסק משטף כתיבתו, ועוד מוסיף הירהור רים על המוות, כאילו נודד הוא מאחרי קווי האויב ולא בשדה-מטווחים מוקף פרדסים עבותים. "בעצם, מה הנורא במוות?" היה כותב בפשטות הטירון המלומד, שביקש לרכך בכל מחיר לבה של נערה שאינה מקבלת כלל את מכתביו.

באחד המכתבים זכר לפתע לשאול לשלום אביה החולה. מקווה, כחב, שלא נאלץ לשוב לבית-החולים.

ברבערב, בשעת הארוחה, ערך לה חקירת שתי-וערב. רות עקבה משתוממת.

מה היה בהצגה? מה בדיוק היה תפקידה? כמה זמן היתה על הבימה? באיזה מובן היתה אהובה?

מסתבר שבאחת הסצינות חיבקו אותה, אף היו צריכים לנשקה.

הוא נדהם.

איך עברה הפרשה?

רות התערבה וסיפרה שלגביה היתה הסצינה טבעית בהחלט, אות לכשרונו של בימאי בית-הספר. תמרה מצדה הסמיקה מאד, אישוגיה התרחבו, סיפרה בספק-חיוך על

צרות צרורות בחזרות. על שמחת־גיל של כל המשתתפים. אף היא עצמה לא היתה מתאפקת ופורצת בצחוק אדיר, ישר בפרצוף.

"ואיך התנהג גדי?"

דממה נפלה לאחר שפירש בשמו. אף רות השתאתה. הוא מכיר אותו? חקרה תמרה, נבוכה וחרדה מאד.

הוא מופתע: הרי כל הזמן היא מספרת עליו.

"אני...", תמחה תמרה על עצמה, נרגעת אט־אט.

ולאחר שתיקה קלה:

"הו, הוא היה בסדר גמור. תמיד רציני כל־כך".

הנה, רצינותו, היא המפחידה. בכל יום בשעות הצהריים הוא מחליט להשמיד את המכתבים הנרגשים, אבל עד הערב הוא חוזר בו. עוד כמה שנים תגדל תמרה, יתן לה לקרוא.

כדי שתצחק.

כל הענין הבל גדול. לולא היה מסתובב כך באפס־מעשה כלום היה עולה בדעתו להתפנות לכך? והרי בלילותיו הלבנים הוא מתכנס במכוניתו וחוזר אצל המכתבים. כבר הצטברו אצלו רבים.

בסופו של דבר, בחור מאוהב, בודד. כל המלים שלו מין תרמית, אף כי לא גדולה. לו היה גדי יודע שרק אני קורא את מכתביו, מהרהר הוא ולבו מתמלא דיכאון.

עם שהשרב מתעצם, השמיים מתרוקנים משרידי עננים, האוויר נעכר מכוח האור הגובר, היתה השפעת המכתבים הולכת וקשה. אף המכתבים עצמם נמלאו ייאוש, עצבות, נתקצרו והלכו.

"מן ההצגה לא נשאר אפילו שרידים", כותב היה החייל, שנקלה על אחת הגבעות בנגב.

ולפתע פסקו מכתביו.

אף כי בטוח היה שהילד לא נורה באחד האימונים, תקפתו אי־מנוחה. שם מצור על תיבת־הדואר, רדף אחרי הדוור.

כבר כמה ימים.

ח

מכוניתו רבת־הדווים, רכבו הכושל, המתלהט, המחרחר בעליות, המתמנמם בבקרים. כבר באותה נסיעה ראשונה משדה־התעופה הביתה, בדממה הלילית, סמוך לרות, הבין שהנה קרב קצה של המכונית. רעדים משריר־רעה בתיבת־ההילוכים, חריקות במצמד, צילצולים במנוע.

רות פסקה: צריך למכור, להיפטר במהירות.

הוא אמר: לתקן. עדיין יש תקווה. למה יישארו בלא מכונית. הנה, בעצמו יתקן.

מאז שובו מבית־החולים הופקעה המכונית מרשותה של רות. ובבקרים הכחולים,

מוצפי-האור, הוא עוטה בלואים, ניגש אל המכונית הדוממת, פוער את כל דלתותיה ומכסה ומשחיל עצמו בין הגלגלים.

אלא שחסרים לו כלים.

לפיכך הוא נוחת מדי כמה ימים במוסך כדי להפש את החסר לו. העובדים מתיחסים אליו בסבלנות. הרי במוסך זה עצמו קנה את המכונית, ואף כי עברו מאז שנים רבות, עדיין הוא שב ואומר בספק-חיוך: אתם אחראים.

מכל-מקום, היחסים מורכבים.

הוא מופיע לקראת הפסקת-הצהריים, שעה שהכל כובשים עיניהם בקרקע מפני השמש החזקה. בהילוך חרישי הוא מכניס את רכבו, מחנה אותו בחצר, בפינה עזובה. נכנס בניחות למוסך האפלולי, כמי שהזמן כולו עומד לרשותו. משוטט בלאט בין המכונאים, מסדנה לסדנה, מתבונן במלאכה, מרכין עצמו פה-ושם אל מנוע חשוף, אגב כך אוסף לו כלים. שב בסיבוב ארוך אל מכוניתו, בתנועות קשות מנתק, למשל, את המערכת החשמלית, מטלטל אותה לפינה אפלולית ומפרקה לגורמיה.

כבן-בית הוא ביניהם. המכונאים מתיחסים אליו בסלחנות. הפטרון עצמו, מכונאי ותיק הטרוד בעניינים רחוקים ולפיכך נעדר כמעט תמיד מן המוסך, ניגש אליו באחד הימים הראשונים ללחוץ את ידו בחביבות, אף שמע סיפור קטן מאפריקה המזרחית. מאז הוא מניח אותו לעסקיו ואינו ממחה בידו.

כפעם-בפעם, בהגיעו למבוי סתום, היה משדל את אחד המכונאים לבוא להאזין לקול המנוע, ללחוץ על הדוושות, לסובב כפתורים. היו אומרים מה שאומרים ומוסיפים תמיד שהנה כל המכונית הזאת מתפוררת והולכת, מוטב להיפטר ממנה.

והוא, גרוי, מודיע מיד שזאת הוא יודע בעצמו. אגב, כמה יתנו במחירה?

ושוב הוא נדהם לשמוע את המחיר הנמוך.

בינתיים אינו מאבד את כספו. שהרי השיטוטים במוסך אינם עולים לו פרוטה. רק לפעמים הוא משלם כמה אגורות בעד בורג או צינורית קטנה. לעתים, בהפסקת צהריים, כשהמוסך מתרוקן מאנשיו, הוא מפתה את אחד השוליות להיותר עמו, ויחדיו, במוסך הדומם, הם מרימים את המכונית על אחד המנופים וחוקרים את קרקעיתה.

הנער מזדרז תמיד להביע את דעתו, מבקש להתראות כמומחה. והוא מקשיב בלי אומר. בשעות שקטות אלו יש והצליח להדור אל חוך המנוע, אל פלדה שחוטת וצוננת.

לבסוף החל לוותר אף על שירותיו של הנער. היה מגיע בדיוק לעת ההפסקה, חוגר סינר אפור ומתחיל במלאכה. תכנית גדולה נרקמה במוחו. לפרק בימי-שרב אלה את המכונית כולה ולהרכיבה מחדש.

אבל היום, במוסך הדומם, בעוד הוא שקוע בפינה שמנונית, טורח על בורג זעיר, ניחתת עליו לפתע יד כבדה והנה הפטרון עצמו, נינוח, שקט, דעתו פנויה, חובק אותו אבהית, שואל ברוך:

“יש צרות?”

והמהנדס מנענע נוגות בראשו, משמיט את הכלים מידו. להפתעתו הגדולה מציע הפטרון שייצא עמו לסיבוב קטן, כדי לבדוק בעצמו את המכונות. הפטרון ליד ההגה, הוא לידו, מתחילים הם לנסוע באטיות מפלגת. המכונאי נוהג ביד אחת, במיומנות גמורה, כאילו נהג בצעצוע. סבר שישוּבבו בשני רחובות סמוכים ויחזרו מיד אלא שהמטרון התכוון לסיבוב ממושך, מכוון לעבר הכביש הראשי, פורץ מול צהריים לוהטים, כנגד כדורי-השמש עצמו, בדרך אל הים. תחילה היו שותקים שניהם, מאזינים לקול המנוע. אחר החל הפטרון לדבר. מספר היה על רות:

"היסודות טובים. סוף־סוף אני מכיר מכונות ישנות מזו שמחזיקות מעמד. אבל כשמגיעה מכונת לגיל כזה היא מקבלת אישיות משלה. עולות בה קפריזות, שגעונות. נניח, אחד המהלכים מתעקש להיפנס בדרך מסוימת, בלחיצה עקומה. והרי אין בזה אסון, צריך הנהג להיות רך וסבלן יותר. אתה מהנדס ומבין אותי. אבל אשתך, חביבתי, בזמן שנעדרת היתה מדהירה מכונת זאת כאילו היתה, אני יודע, ג'ואר מודל אחרון. נוהגת בפראות, כמעט בשגעון. תסלח לי, אינני מתכוון לגבי הולכי־רגל, אין זה מענייני. אבל המכונת סובלת. את כף־רגלה היתה מפילה בבתי־אחת על הדושה ובחוקה כל־כך עד שהמכונת מתפקעת. מדי שבועיים היינו צריכים לנקות לה את המאָייד, ועוד היתה מאשימה את הנערים שלי. בעצמי, במייד, אחזתי בכף־רגלה והנחתי אותה כמו שצריך להניח. הורדתי לה אפילו את הנעל, ואת הרגל היחפה הצמדתי לדושה כדי שתחוש בתנועה הנכונה. ללא תוצאות. שאלה של רפלקסים. ואני, אין לי כוח לבשים. מה עוד שכנראה לא הבינה את כוונתי. היתה עוד מתווכחת אתי, כמו כולן. אינה מבינה דבר במכונות. הרי אשתך, למשל, אפילו גלגל אינה יודעת להחליף, תסלח, אינני רוצה להשמיץ..."

"לא, אדרבה, המשיך..."

"אתה מבין. מדי שבועיים או משהו כזה היא מכניסה את המכונת לתיקונים. אינני מדבר על הכסף, זה ענין שלכם. אבל הטירדה, הטלפונים, ההיתקעויות בדרכים. והרי לא תמיד המכונת אשמה. מקרים משונים היו קורים לה. המצמד היה נתקע, לא מפריד. במיוחד בימות החורף, בקור. פעמים רבות הייתי צריך לשלוח מישו לחלץ אותה. בלילות נסעתי אני עצמי לגרור אותה. הנה, אפילו את מספר הטלפון הפרטי שלי חרתנו פה על ההגה... שתזכור..."

הוא מסתכל ורואה. אמת, מספרים קטנים חרותים על דופן גלגלי־ההגה. לפתע לבו מתמלא ייסורים.

"האם לא סיפרה לך? התיישה כנראה. והרי באמצע הלילות ממש הייתי מחלץ אותה..."

"באמצע הלילות?" הוא לוחש, מופת־תמהון, מתבונן בים שנגלה לפניו לפתע. "פעם, בשתים בבוקר, הוציקה אותי לחלץ אותה מפביש ירושלים. מצאתי אותה על שפת הכביש, רועדת בתוך המכונת. לא היתה מוכנה בשעה כזו לפנות לשום איש אחר. רק כך יש לי אמון, אמרה, תודה רבה, עניתי וגררתי אותה עד למוסק, ועוד החזרתי אותה הביתה. באותם שבועות לא הייתי הולך לישון בלי שיהיה לי די דלק

במיכל. במצב־הכך הייתי... חֲרָחָה, בכוננות. עוד חסר היה לי לישון בבגדים... חֲרָחָה, בנעליים... חֲרָחָה, אמרתי לאשתי: הנה הסיבה המדויקת שבגללה לעולם לא אתן לך לנהוג. שלא תהיי כמוה...”

לבו פועם בחזקה. זיעה מסכסכת את עיניו. ראשו סחרחר. לפתע דומה שמכאוביו הישנים בוקעים ועולים. מראה הים השקט וכחלו המתוק מוציאים אותו מכליו. מעלים בו בחילה.

הוא מחייך.

הפטרון, כולו שלנה, מושך ונוהג בכביש צדדי ושומם, לאורך חוף־הים, כילד המתענג על נהיגה ראשונה. לפתע הוא מגליש את המכונית במדרון צדדי, תלול מאד, מורידה לעבר הים עצמו, נוסע על החוף בסמוך מאד לקו־המים. נוהג עקלתון, מושך את ההגה מצד אל צד, בסהרוריות אִטית. בינתיים מוסיף לפטפט שטויות, על נשים ומכוניות אחרות שעושות לו צרות. לבסוף, כסיום, הוא מכוון את המכונית כלפי הים עצמו, נוסע אל עבר הגלים. עוצר, חוזר אחורנית, עושה סיבוב גדול וחוזר על עקבותיו. עולה בחזרה במדרון התלול והמכונית צורחת מרוב מאמץ, בוכה ביבבות מוזרות, נשמעת אף־על־פִּי־כן למכונאי השקט שאינו מאבד את שלוותו, מטפסת ועולה בהינף אחד. שוב היו על הכביש. הדרך בחזרה נראתה קצרה לפתע.

המכונאי נאלם, שקע בהירהורים, הגביר מעט את המהירות כדי לקצר את הזמן. הוא היה נועץ מבטו באוויר הלוהט, המעוות את הכביש.

כבר נרגע.

אפילו חשב לספר משהו על אפריקה.

בצינעה שלף מתוך ארגז־הכלים שתחת מושבו כמה דפים ממכתביו של גדי, ריפרף על שורות מופרות.

כשהגיעו בחזרה למוסך כבר עמדה העבודה בעיצומה, פועלים ואנשים המו בחצר. הפטרון החנה את המכונית בפתח, נחלץ בשתיקה ורמו לאחד הנערים שבא בריצה הורה לו להדק בורג אחד במנוע, נפנה אל המהנדס, חייך אליו, פוזר־דעת מעט:

”ראית בעצמך. חסר משהו למכונית? והרי אני טוען כל הזמן: תלוי מי הנהג... תניח לה. לא צריך לפרק כל יום. היא תחזיק מעמד יפה. רק תרחיק ממנה את אשתך...”

ולפתע הוא מושיט לו את ידו; לוחץ לסימן של פרידה אחרונה, נבלע בתוך המוסך. והנשאר, הנדהם, אף לא הספיק להודות.

ט

הוא עוזב את המוסך וכבר השעה אחרית שתיים והשמש מתפוצצת חרש, מתפזרת באלפי זהרורים. בין רגליו מרקדים רסיסים, חופה של גחלים נפרשת על ראשו. אבל עדיין בטוח הוא שהיום אינו יום־שרב. מכל־מקום, פחות מאתמול.

הוא מתניע את מכוניתו ובאִטיות מופלגת הוא משתלב בסבך התנועה, נע לעבר המרכז. המכונית רועדת. ידית־הילוכים מרקדת מתחת לכפו. בנימוס מופלג הוא

חוצה את זרם התנועה הכבדה. באדיבות ובסבלנות ממתין למכוניות מתפרצות. להולכי-רגל הצופים.

נהגי מכוניות מהירות מקללים אותו.

הגיע לסימטה צרה במרכז הישן, העלה את רכבו על המדרכה, מול פתחה של חנות-עופות ישנה, עמוסת כלובים של תרנגולות חיות. החנות ריקה מקונים ובעלת-העסק השמנה נעה אליו כדי לעזור לו לבחור את קרבנו—תרנגולת שנראתה ענקית בכלוב וקטנה שעה שפירפרה בידיה החזקות של האשה. הוא נתן את הסכמתו ומיד העבירו אותה לשוחט שהביט בהם בעיניים ריקות, משתחצות.

דקות מעטות עברו וכבר היו עוטפים לו את הגוף הערום, החיור כלשהו, בעתון-ערב רב-עמודים. הוא שילם.

הניח את התרנגולת במושב ידו, לרגע נדמה לו שפירפרה מתחת לעתון. כשהניח את כפותיו על ההגה פרצה אנקה מפיו. ההגה התלהט עד כדי כך שאפילו המספרים שנחרתו למען אשתו ניטשטשו בלהט. מצא סחבה ללפף בה את ההגה, וכך היה נוהג.

ושוב לתוך התנועה, במכונית הרועדת, מול שימשה מלובנת (כן, יום-שרב), מכוון אל השיפונים הלבנים, חולף ברחובות מעולפים, מעלה את המכונית בהילוך אחורני אל הסככה שליד הבית, מטה לעבר המדרון החולי. רץ אל תיבת-הדואר לחפור בה ומוצא, להפתעתו, גלויה מקניה, בכתב-ידו של ההולנדי.

Many thanks for your card. I'm delighted to see that you haven't forgotten me yet, and that everything is O.K. with you. Your successor is a fine man. We are greatly enjoying ourselves together. Regards to your unknown family. Yours...

קודח הוא נכנס לבית החשוך, מופה-סנוררים מחמת המעבר מזהר לחושך, גישה בין הדלתות. בכפו גויית התרנגולת, חמה משמש או מכוח חיותה. נכנס למטבח, הניח את החבילה על השיש, יצא והשיר בזה אחר זה את בגדיו המיוזעים, פיזר אותם על הכיסאות; ושוב הוא ערום, נכנס לאמבט, שטף עצמו במים, עלה והסתפג. לבש על עירומו את חלוקה הלבן של רות, נכנס למטבח והדליק אור. מאחת המגירות הוציא סכין גדול, עמד והשחיוז עד שנראו בלהב הקמטים סביב עיניו. התיר את התרנגולת מעטיפתה, פרש את העתון בצד. עמד והירהר, מסתכל בגוף המקופל, המכונס בחוכו. גחן והריח מעט את הבשר. אחר חתך במהירות את הראש והגפיים, זרק לפח-האשפה, הניח את הסכין ורחץ את ידיו. החל לנעוץ את הסכין בשולי הבטן, חתך בזהירות, פס ארוך, הניח את הסכין ושלח את אצבעותיו, מפלש את החתך, מגשש אל תוכה. אצבעותיו הסתככו, דם ניתז אליו. הרפה, הניח את הסכין, רחץ ידיו, הלך להביא מנורה מחדר-האורחים להטיל אור חזק על העוף השסוע, מלוק-הראש. ושוב החל לבחוש בידו, חותך ביד שנייה, מפריד בין אברים חלקלקים, בין לא-מופר, סנוך, לא-ניתן-לאכילה לבין הידוע, המופר, הנאכל. לבסוף

מבחר חלקים שלמים, מערים ערימה שאין בינה לבין הדמות השלמה ולא-כלום. מנקה, מטהר, שוטף בכמויות של מים, מניח בסיר גדול ומדליק להבה. עתה הוא מרפה את קישורי חלוקו, מתישב על כיסא. התרגשותו שככה, נוטל את עתון-הערב הישן, ובין כתמי הדם, הנוצות הדבוקות, הוא קורא מעשיות משונות.

י

הדלת נפתחה. תמרה נכנסת, שומטת את התיק על הסף. מדיה קמוטים, מיוזעת. זהובה, פניה מלוהטים משרב. ריסיה צונחים, עיניה כהות. כאילו שבה מקרב. תפוסה בהירהורים היא פוסעת אליו חרש, לתוך החשיכה, מתרוממת על בהונות-רגליה, מחליקה על פניו נשיקה לחה ופתאומית, מעבירה קלות ידה בשערו, בהיסחר דעת, ובלי אומר ודברים נכנסת לאמבט לשטוף את פניה. הוא הולך בעקבותיה, נעמד בפתח.

"נו?"

"מה?"

"הבחינה".

"די דפיקה... אף כי אני בטוהה שעברתי".

היא הולכת למטבח, פותחת את המקרר. עדיין הוא בעקבותיה.

"מה את מחפשת?"

"משהו לשתות".

"מים..."

"לא, משהו תוסס".

"אין תוסס".

היא סוגרת את המקרר בייאוש. סובבת על מקומה בתנועת ריקוד קלה, ונתקלת כמו לראשונה בחשיכה.

"החושך הזה, מה טעם יש בו?.." פותחת הלון, מרימה את התריס ואור חם זורם אליהם.

הוא מושיב אותה ליד השולחן. מניח כרע של תרנגולת בצלחתה. היא מנקרת במזלג כמה חוטי בשר. אצבעותיה הדקות מוכתמות בדיו. לועסת באי-חשק, בריפ-רוף. עוד-מעט תלך לשיעור בגיטארה.

"היה דואר בשבילי?"

"דואר? ממי?"

"לא-כלום..." היא משלימה, מעט מאוכזבת.

"המבחן. מה היה?"

"אל תזכיר לי".

"בכל אופן".

היא קמה ממקומה, הולכת אל הדלת, רוכנת אל תיקה, מפשפשת, מביאה נייר קמוט משוכפל, זרוע מספרים. מטילה לתוך ידיו, צונחת שוב למקומה.

הוא מעיין במהירות.
 ובכן?
 שאלה אחת פתרה נכון. בשתיים אחרות טעתה לגמרי. ואילו לגבי השאלה הרביעית יש כמה וכמה גרסות.
 מה הגרסות?
 היא מרימה אליו את עיניה. נועצת בו מבט הוקר. אחר פורצת בצחוק.
 מה זה חשוב.
 כבר אשה. רות. געגועים וזנקים אותו. בינה בוגרת. פורחת לפניו. ריח בשרה. ראשה שטון בכף-ידיה; המזלג מרקד בין אצבעותיה.
 מה הגרסה שלה?
 היא מסבירה. טעות גמורה. הוא תופס מיד את שגיאתה ומסביר לה. ריסיח צונחים. היא מקשיבה בעיניים עצומות. כל החשבון הזה אינו חודר כלל אל תוך הווייתה השרבית.
 "כן", היא ממלמלת לבסוף, "כך בערך טענו גם אחרים. ואף-על-פי-כן, עובדה. לשני בנים יצאה בדיוק אותה תשובה כשלה".
 "איזו תשובה?"
 "שבע".
 "שבע?" הוא לועג, נדלק.
 "בדיוק".
 "עוד שני מטומטמים".
 אינה נעלבת. להיפך, מזויזת. מושכת בכתפיה. מה אפשר לעשות. זה לא בשבילה. היא תהיה שחקנית. לתומה חשבה שאם יצאה תשובה פשוטה כל-כך הרי שזה נכון. הוא מטיף מוסר.
 אינה מקשיבה כלל. מציצה בהגנב בעתון-הבוקר המונח על הכיסא. הוא מתרגש. חוטף את העתון. כשלושה בפהינה מרתיח אותו. הוא מתחיל לפסוע סביבה. לפחות השמע מה פיו. הרי לו הקשיבה לו לא היתה נכשלת. קולו מכבד והולך, הוא תופס בחזקה בכתפה הדקה. מבקש לזעזע ילדה מנומנמת. השקועה בכיסאה, גינוחה, מחייכת, טובלת בריבוע של אור. אשה גמורה. נאהבת. עלמה. והרי עוד לפני נסיעתו. כשהיתה עיפה, בשעות הערב, היתה עולה על ברכיו, מתכרבלת בחיקו, על אף חיוכה של רות.
 הוא נוטל גליון הלק, יושב אל השולחן לפתור את הפחינה. מכלה בשמחה בעיה אחר בעיה. כשהוא מרים את עיניו הוא מוצא את הדלת פתוחה. הגיטארה והילדה כבר נעלמו.

יא

ולפתע מסתחרר ראשו והוא נמלט אל הדרה הדומם של המרה, משתטח על מיטתה, עוצם עיניו. לא יותר מחמש או עשר דקות וכבר הוא מתעורר, מושך עצמו מתהום

חמה, ראשו טבול בזיעה, והוא נחרד. אינו יכול להחליט אם שינה עברתו או שמא איבד את הפרתו, הוא פושט את כל בגדיו, בודק את גופו, מתישב בזהירות על הכורסה, חלוש מאד. בבית אין אור זולת זה הזורם בלי הפוגה מן החלון שפערה תמרה. לפתע זכר שחלם חלום, באפריקה התרחש החלום. מאז חזר לארץ לא חלם חלום אחד על אפריקה, אף שהתפלל לכך.

עתה ניסה לזכור את פרטיו אלא שצילצלו בדלת, צילצול חד, והוא הטיל על עצמו בגדים, סתור־שער, מוטרד, פנה לפתח.

בחוף עמד אדם שזוף ושאל על תמרה.

הוא השיב שתמרה איננה וביקש לסגור את הדלת.

הבחור, ארפן ממושקף, השחה ראשו, נסוג קלות לאחור ובלחש שאל למועד שובה. והוא הבין לפתע שלפניו גדי.

והתעורר.

בחוף שוטט אוויר ורדרד, אוויר מלאכותי, תוצרת של יום מלובן. אפשר סביב צמרות העצים נותרה עדיין משהו מרעננות. אבל הכביש, המדרכה, המרפסת, הבית, גדי, היו שרויים באוויר נטול חמצן, אוויר של חלום. ושמש אדירה שחורה והתלכדה ריחפה כמו בריק.

לבסוף דיבר:

"הלכה לשיעור בגיטארה. מתי תבוא? לעולם אין לדעת. אבל תבוא. הרי עוד לא התחילה בשיעורים. אתה גדי."

והבחור, נער, התרגש מאד:

"נכון".

והתהטא פתאום, מאושר וחרד, מבקש לקשור חברות ליד הסף הננעל.

"מניין ידעת?"

וקרן־אור נשברה במשקפיו.

האב לא ענה. התבונן בנער שתיכנן, מחוסר־ברירה, נסיגה עצובה. שומט זרועותיו לצדדים, מניען קלות, כותש ברגליו, ראשו מופשל לאחור בבקשת ייסורים של יצור מאוהב, שאף כי לא קיבל תשובה למכתביו עדיין הוא נושא עמו תקוות.

"בבקשה... אם אפשר למסור לה שבאתי ואחזור מאוחר יותר. אני אולי אטלפן קודם. טוב?.. תודה. שלום..."

אבל האב מתעורר באחת, מחליט מיד שאין להניח לנער להימלט. פותח את הדלת לרווחה.

"תוכל לחכות כאן, אם כבר באת. היא תחזור. יש לה שיעורים. מלבד זאת, נכשלה במבחן בחשבון".

"אני לא רוצה להפריע".

"לא חשוב".

פינה לו דרך, הכניסו וסגר את הדלת אחריהם. וגדי לא שיער שלפתע יהיה שוקע בחשיכה, במלפודת של חשיכה.

הוא מוביל אותו היישר אל חדרה של תמרה, מרים מעט את התריס ומוסיף אור. החדר מחניק, מאד לא מסודר. במובהק עודנו חדר-ילדים השומר עקבותיה של תינוקת. הנה, שרפרף קטן שתכליתו אינה ברורה (טומן בתוכו סיר-לילה), בובות זעירות לבושות מלמלה ניצבות בשורה על אחד המדפים. כמה גמדים צבעוניים מודבקים במחול על אחד הקירות. יש שעות וממקור נסתר עולה כאן ריח חיתולים. גדי מהסס על מפתן החדר, בולם את נעליו המסומרות. נפעם מאד להימצא בחדרה של האהובת. עיניו משוטטות ברעבתנות מקיר אל קיר, נחות על המיטה הפרועה. מציעים לו לשתות.

לא, תודה, באמת אין צורך לטרוח עליו. פניו מלוהטים מחום, חולצתו המיוזעת דבוקה לבשרו.

"ובכל-זאת. שרב היום".

"נכון. נורא".

"או מה תשתה?"

"טוב. אז קצת מים", מציע גדי את הפתרון הפשוט ביותר.

האב הולך למטבח, ממלא כוס גדולה מים, שב לחדר ומוצא את הבחור דבוק למדף הספרים, מעיין, בכובד-ראש, לאור הקלוש המשתחל מחרפי התריס, בעטיפות הצב-עוניות של אנציקלופדיות-נעורים, בכותרות ספרי-מעשיות של דרדקים. הוא מגיש לו את הכוס. גדי מודה מאד, מתיחס בכבוד רב, נוטל את הכוס בתנועה חגיגית, כמבקש לברך, גומע גמיעה קטנה, מנומסת מאד. אך כשהבחין שהאב עודו עומד ממתין לידו, הוא מקרב במהירות את הכוס אל פיו ומריק באחת את המים לגרונו. טיפות ניגרו על חולצתו, נשרו על הרצפה והתאדו מיד. מיהר להשיב את הכוס הריקה.

לא תיאר לעצמו שהאב, תחת שיעזוב אותו לנפשו, יצנח על המיטה הפרועה, יזרה לו לשבת מולו.

כר קטן ומעוך על המיטה עדיין שומר את צורת ראשו של האב, אפשר אף את שרידי חלומו שעבר כאן לפני רגעים. הוא מרים את הכר, מחליקו בכפותיו, מקווה עדיין לזכור אותו חלום שריחו מתעמעם והולך. החדר לוחט מאד. מחרפי התריס לא אור זורם אלא קילוח דק של אש. המים שגמע גדי עתה פורצים כבר בחזרה ממצחו והם זולגים חרש על פניו כדמעות. גדי אינו זע. עיניו עודן נשואות אל כרכי האנציקלופדיה, כאילו כל גורלו נתון בהם.

דממה כזאת.

הם מתלהטים שניהם.

מדהים אותו שגדי מרכיב משקפיים. לא עלה מעולם על דעתו כי אפשר שיהיה קצר-רואי. והרי גדי עצמו לא רמו על כך אף באחד ממכתביו הרבים. מלבד זאת, דבר אינו מפתיע: לא הפנים המוארכים, לא פצעי-הבגרות, אף לא השפתיים הבולטות כלשהו.

כבר הבין: אדם כותב מכתבים כאלה, משמע אינו יפהפה.

"השמש הזאת לא הרגה אותך?"

"איפה?"

"אני יודע... באימונים, בשדות, על הגבעות בנגב..."

"לא", חיוך מופתע. "התרגלתי..."

ולאחר שתיקה קלה, גם גדי מבקש להפתיע.

"בשבילך ודאי כל השמש הזאת היא צחוק לאחר השמש האפריקאית".

אלא שהוא, מוזר הדבר, אינו נוטה כלל לדבר על אפריקה, איבה ניצתת בו, הוא ממלמל:

"אגדות אתה יודע על אפריקה. בכלל לא חם שם. להיפך, קריר..."

גדי נבהל תחילה מן התשובה העזה, אחר הוא מבקש לשמוח באפשרות שעדיין היה

מפקק בה. אם נגזר עליו להיכלא עם האב בחדרה החשוך והלוהט של אהובתו, יטה

אזנו בשמחה לכל סיפור על-אודות אפריקה הקרירה.

לא שיער שהאב השרוע פרקדן על המיטה יעמיד אותו מיד בפני קטירה קצרה:

על המטווחים, הציווד, סוגי הנשק, שעות האימונים, המפקדים, הענשים, החלומות

בלילות.

גדי, פניו בצללים, פוער אישונים, נדהם ומוקסם מן השאלות המדויקות. ישוב על

קצה הכיסא, מתוח, נכון להזדקף.

ועונה במסירות.

לבסוף תמו השאלות. בדממה החדשה מבקש גדי לשמוע את קול פעמיה של תמרה.

אז הוא מסיר את משקפיו, מקנח את הזוגיות בכנף חולצתו. עיניים גדולות ויפות

נחשפות לרגע. מציץ בחטף בשעונו. האם הוא מבקש לברוח? חוזר ונושא באיך-

ברירה מבט שקדן אל מדף הספרים.

עצמת האור בחדר נחלשת. מן-הסתם חולף עתה ענן תועה על-פני השמש. מבטי

שניהם משוטטים בחדר, מצטלבים לרגע, נפרדים, נחים על שולחנה של תמרה כדי

לגלות יחדיו שבין הספרים והמחברות טמונים כמה מבגדיה: חולצה דקה, מכנסיים

קצרים, חזייה זעירה, כחלחלה.

הם נבוכים. אבל אין כל ספק, גדי מתמלא אושר.

הוא מחליט אפוא להאכיל אותו מן התרנגולת.

"תאכל משהו?"

"הו, לא. תודה רבה".

"לא ייתכן. תאכל משהו".

"לא, באמת. תודה. אני שבע לגמרי".

"משהו... אחר-כך תספר שלא כיפדו אותך פה".

"לא, חלילה, מה-פה-אום אני אספר", צוחק גדי צחוק מוטרד, משער שטמונה כאן

בדיחה כושלת.

שקט.

גדי משפיל את מבטו.

"בכל-אופן, מה תאכל?"

הפעם גדי נבהל.

"לא, באמת. שום דבר".

"הנה אתה עקשן. ואני חשבתי שנוכל להתיידד".

הילד נכנע באחת.

"טוב... אבל מה?"

"בשר".

"בשר ? ? ?"

"התיכת תרנגולת".

"התרנגולת ? ? ?"

"אתה לא אוהב?"

"לא... אני אוהב..." "לא יכול היה לשקר ברגע זה.

שקט.

"נו?"

"אולי נחכה לתמרה", מציע בייאוש הנער שאינו רעב.

"היא תאחר לבוא. מלבד זאת, אינה אוהבת תרנגולת".

זאת לא היה גדי יכול לשער.

"טוב. אבל בבקשה, התיכה קטנה מאד. אני באמת לא רעב".

"כרצונך".

נער מן המיטה, הולך למטבח, נוטל את הצלחת שהותרה תמרה, שב אל החדר

ומוצא את גדי שרוי שוב במעומד, מחלץ עצמותיו, מסתובב בחדר כחיה בכלוב,

הפסל האפריקאי לכוד בין ידי. הוא מגיש לו את הצלחת. גדי מודה מאד, כאילו

הוא שביקש לאכול. סבור גדי שהפעם יניח לו האב, אבל שוב הוא שוקע במיטה

כנגדו, מתבונן איך גדי אוזח בזהירות את כרע התרנגולת בין אצבעותיו, מקריב אל

שפתותיו ומתחיל לנגוס. מצד אחד מבקש גדי להסל את הענין במהירות, מצד שני

הוא נזהר מאכילה גסה. אט-אט תאבונו מתאושש, הוא מכרסם יפה את הבשר, מגרם

מעט את העצם, מניח אותה בזהירות על הצלחת, מלקק את שפתותיו.

"תודה", הוא מלחש, מחפש לשווא ממהטה בכיסו.

האב מחייך אליו.

הענין שהכה את פני השמש חלף עבר, האור מתגבר מעט, אבל שוב אין זה אותו

אור שרבי. רפיון אדמומי מחלחל בו.

גדי מותח את רגליו, מרגיש עצמו לפתע בן-בית. כרע התרנגולת שבמעיו הפשיר את

מתיחותו. הוא רוכן, שב ונוטל את הפסל האפריקאי, מחליק על קדקדו.

"זה מקניה?"

האב מנענע בראשו, נדהם שוב בהבחינו עד כמה דומה הפסל לרופא הצעיר.

הוא שואל את גדי אם רצונו להיות רופא.

לא.

מהנדס ?

לא, בכלל לא בכיוון הזה.
קצין, אם כן, תהיה.
לא, חס־חלילה, הצבא מאוס עליו.
ובכן?

יש לו חלומות, מחייך גדי במתיקות, מגמגם מעט כי נגלה סודו. משהו בין שחקן לבימאי.

האב מתעניין אם יוכל להתפרנס מכך, לקיים משפחה. גדי צוחק נרגש. עדיין לא חשב על כך. הלא הכל מוקדם. ולפתע, נדמה לו שהוא מבין. הנה, רואים בו חתן, מבקשים להשיא אותו. הוא מסמיק בהתלהבות, לבו עולה על גדותיו. באור האדמוני הניגר מחרכי התריס, הזורח על המיטה הסתורה של תמרה, הוא חוזה כלולות. אחוז חירות חדשה הוא קופץ מכיסאו, מטייל אנה־ואנה לפני האב, זורע דיבורים מבלבלים על תיאטרון, על מחזה שקרא או כתב בעצמו, על אורות, תפאורה. בהתלהבותו הוא מטלטל בחזקה את הפסל בין ידיו, נואם על אמנות פרימיטיבית מאד.

תוך דקות ספורות הוא דועך, מבין שהאב אינו מקשיב, רק מתבונן. הוא חוזר לכיסאו, מניח את הפסל במקומו, מתיישב ושותק.

דממה ארוכה מאד.

גדי מתבונן בשעונו ארוכות, לוחך את הספרות בעיניו.

"אתה שפוטב כל הזמן מכתבים".

"מכתבים?" מחוויר גדי. "למי?"

"לתמרה".

"כן..."

והאב מחייך אליו בחביבות, ננער מהמיטה, מותח את אבריו.

"קראתי אותם".

ובלא להסתכל בנער הוא יוצא את החדר, חולף במסדרון, נפרד מהחשיכה, מגיח מהבית, חוצה את החצר, מציץ בתיבת־הדואר, מביט באספלט הרחוב, אחר באנשים העוברים, בילדים הסובבים על אופניהם, משיט עיניו עד לקצה הרחוב, אל מאת השמיים המאדימה החותמת את האופק, מחפש את תמרה. לבסוף הוא נסוג אט לאחור, פונה אל המכונית, נכנס לתוכה, פותח את ארגז־הכלים, מלקט את כל הניירות, כונסם לצרור אחד, מחפש חבל, מוצא, לופף את הצרור, שב על עקביו, משתהה קצת בפתח הבית, מטלטל את הצרור דרך־חירות, מתבונן בעולם המתכוונן ללילה, נושם אוויר צלול, נכנס לבסוף אל ביתו החשוך, חוצה את המסדרון, שב אל חדרה של תמרה, מופתע למצוא את גדי יושב במנוחה במקומו, מדפדף באחד מכרכי האנציקלופדיה אותו העז סוף־סוף לחלץ מן המדף.

עם כניסתו של האב הוא סוגר את הספר ומזדקף.

עכשיו יילך, הוא הפריע. תמרה ודאי התעכבה בדרך. הוא מכיר אותה: פטפטנית

שכזאת.

וצחק בעצבנות.

אבל מיד הוא מתאבן כשהאב מציע לפניו את צרור המכתבים. הוא נוטל את החבילה, ובמפתיע, כאילו צורך לו לראות מיד את כתב־ידו, הוא מכוסס באצבעותיו את קישור החבל, הצרור נפתח כניצן גדול, עלים מציפים את כפותיו. בחדר נאסף האור בשלוליות.

גדי באמת אינו מבין.

מסבירים לו: תמרה לא קראה. לא נתנו לה. בִּינְיָה־רוּחָה לא היתה מבינה. הרי אינה אלא ילדה. והדברים קשים, לא מובנים. האם ייפרדו עכשיו? איך גדי נשאר חרישי כל־כך ואם גם חיוור מאד; הנה, כל שזפוננו נעלם. הנער המאוהב שוב אינו רוצה להיפרד מהאב. להיפך, מתמרד. אולי צר לו על הדפים הקטנים שנכתבו לריק.

"מה לא היה מובן?" ממורמר מאד, עקשני, חוזר במפתיע לשבת בכיסאו.

תמרה מאחרת מאד, חושב האב מודאג ואף הוא מתישב, נוטל כמה דפים מחיקו של גדי ובאור מעט הוא משיט עיניו עליהם. גדי נסמך אליו, מציץ אף הוא עמו בכתוב. ועתה, שניה אחר שניה, נחלש האור בחדר.

על הצלחת לידם, בדימדומים, זורחת העצם הערומה, שירות של סעודה נשכחת. האב קורא משפט פה, קטע כאן, מדלג, מחפש את הלא־מובן, וגדי נאחז שוב בדמות הלוחם הקטן, נועץ בו את ציפורניו.

"זאת ההצגה...", ממלמל גדי לפתע.

"כן, ההצגה", הוא עט על המלים בשמחה. "כל זה לא מובן. תמרה איבדה את הטקסט, ואתה מצטט פה בלי סדר..."

וגדי, מורתח, דמעות בגרונו, מתחיל לשחזר את כל מהלך ההצגה.

תמרה איחרה מאד, כשהגיעה כבר נסתיימה השקיעה. תחילה נשמע קול אופניה, חבטתם בקרקע, אחר נגלתה בפתח החדר, הגיטארה תלויה לה על גבה, מזדקרת על כתפה כקנה־רובים. היא מוצאת אותם זה מול זה, רפים, ניירות שכלכת לבנה, ועל אדן החלון שהיא עצמה פתחתו לאור לפני שעות רבות זורחת השיכה חדשה.

היא נרגשת מאד, מבולבלת בגלותה את גדי בחדרה. צעירה מפדי לשאת התרגשות עמוקה היא עלולה לפרוץ ביבבה, כמו אז, בלילה, בשדה־התעופה. הנער נמנע אף מהרים עיניו אליה. ראשו נשאר מושפל, מבטו נושק את רגליה.

לפתע נדמה לאב שבתו יפה, מצודדת־להפליא.

"גדי, מה אתה עושה פה?" היא קוראת, קרבה אליו אגב התעלמות גמורה מאביה. "למה באת בלי המדים?"

הוא מלקט עצמו מהמיטה, מתרומם כאדם מבוגר, כבד, סופי, ראשו מבקש לרפרף סמוך לתקרה.

בצעדים רחבים הוא פוסע אל פתח החדר, הודף את תמרה מדרכו, ממלמל משהו לא־ברור, טיפשי מאד, על כלולות.

יב

נמלט החוצה. אך סגר את הדלת מאחוריו וכבר לא היה מהרהר אלא בעצמו. משך כמה דקות טובב בחצר החשוכה, פסע בין עצי-ההדר, נגע בפירות הרקובים, המצור מקים, רדף אחרי צפרדעים. לחלקת-האדמה שלהם לא נותר אפילו ניחוח. צחיחות, עפר יבש, הדשא כמש. איך הזניחו השתים את הגינה, לו היה לו כוח היה אוסף את צינור המים הקבור אי-שם בין העשבים השוטים, מצמידו לברו וממטיר מים על הכל, אף על הבית עצמו, על הלל האוויר השרבי.

עדיין נותרו יותר משעתיים עד לשובה של רות.

כל הקורסים האוניברסיטאיים הללו, טירוף מוחלט.

הוא פונה עורף לכל בתנועה מהירה ופונה אל המכונית העומדת בפאת החצר, במעלה דרך קטנה. ניגש, פותח מוכנית את מכסה המנוע, מצניח ראשו אל תוך הברזל השחור והמשומן, נוגע בברגים, מרפרף על-גבי הבוכנות, מושך קלות בחוטים. אהר טורק את המכסה ומשיבו למקומו בחבטה, נכנס למכונית ומתישב ליד ההגה, מתניע שעה ארוכה עד שלבסוף המנוע נדלק בקול צווחה. הוא מתכווץ על מושבו, מטה ראשו, פניו מיוסרים, מאזין בעיניים עצומות לנשימות המזויפות של המכונית. על אף דברי הפטרון, הוא יודע, אין עוד תקנה למכונית הזאת. לו שהה באפריקה שנה נוספת היה מחליף אותה. שלח ידו וכיבה את המנוע.

לא-דממה. סך-הכל של רעש המכוניות הנעות בעיר מרחף במרום בהמיה דקה. בבתי השכנים אורות וקולות ילדים. הוא מצותת: ויכוחים עקשניים בינם לבין ההורים. טענות, מחאות, צירצורי צרצרים. שרידי ריחות של פרדסים. פה בסמוך, מאחרי הבתים, עדיין פועמת משאבת-מים ישנה, שהוא עצמו הרכיבה לפני כחמש-עשרה שנה, ומאז אותן דפיקות עמומות יומם ולילה, כאילו לב אדיר פועם בחלל.

להמתין שעתיים לשובה של רות.

דממה מוזרה מרחפת על ביתו. הוא מעיף מבט מהיר. כל הבית הוצף אור. החליטו לחגוג, או שמא יושבת תמרה לקרוא את כל המכתבים, וגדי, ממושקף, ממתין ונמוחץ בינתיים.

תבוא רות, ותמרה, הוא יודע, תילל לפניה, אהר תתחיל לשבור חפצים. הוא יודע, אך ירים קול או יד והיא הופכת היה פראית. מתנפלת על כל ששייך לו, לפעמים אף פטיש בידה. כבר ניפצה את פנסי המכונית הזאת, את סרגל-החישוב שלו, ועוד היתה מביאה לו את השברים, ספק מתיפחת בהיסטריה ספק מתפוצצת כבר בצחוק. אבל הלילה אינו מתכוון להפליג בוויכוח, גם לא יאכל ארוחת-ערב. הערב לא יאכל. לא יפצה פה. יכה את תמרה אם תפצה את פיה, גם ברות יגער אם תגרור אותו לוויכוח. סוף סוף אדם חולה ונרגז הוא ועליו יש לרחם ולא על גדי.

צריכים לנהוג עמו ברוך.

הוא חובט את גולגלתו בהגה.

מלבד זאת, צריך לנסוע מיד.

הוא מבקש להתניע את המכונית אבל חוזר בו, מחלץ מכיס הולצתו את גלוייתו של ההולנדי, מדליק אור קטן במכונית, וחולף שוב על המלים הספורות. הולנדי.

תמיד היה אומר: אני בעונד.

הוא מכבה את האור הקטן, מצטנף על מושבו, זרועותיו חובקות את ההגה, ראשו צונח. הוא יירדם פה עד שתבוא רות. בשעה זו, בה משכיבים תינוקות, עייפותו ללא נשוא. הוא מתהיל להתנמנם.

לעת ערב המכונית אוצרת קרירות מזורה. רות אומרת: אם תפסיק להירדם במכונית בשעות הערב לא תצטרך לחפור בלילה במיטתך למצוא את השינה. אבל הוא יודע שולוא התנומה שהוא חוטף פה כל ערב לא היה מצליח לעמוד על רגליו. לאחר כמחצית השעה הוא מתעורר מתוך שינה עמוקה, זרועותיו כואבות, כולו נרגש. דקות ארוכות הולפות עד שהוא מתעשת. החשיכה נראית לו עמוקה. הוא מתבונן בביתו. האורות כבו, רק בחדרה של תמרה נותר אור. גדי כבר הסתלק, חלף על פניו בשקט. אולי אף נטל עמו את המכתבים, אשר לעולם—כפי שהיה, ללא שינוי. רחשי הרחוב, טרוניות הילדים, האורות בבתי השכנים, פעימות המשאבה, רק גלוייתו של ההולנדי נתמעכה בין אצבעותיו. שוב הדליק אור קטן וקרא את הכתוב, הפך והתבונן בתמונה. כפר כושי בין הרים, מרחוק פיסגות הקילימנג'ארו. אמת, לא הספיק לטייל בקניה. עקרוהו משם. קטפו אותו. פרט לדרך בין נאירובי למקום הסכר אינו מכיר מאומה. את הטיול הגדול תיכנן לעת החופשה. כן, ערב אחד הזמינו מנהל־העבודה האפריקאים את ההולנדי ואותו לחגיגת־כלולות שנערכה בכפר נידח בו יושבים שרידי אחד השבטים הפרימיטיביים באיזור. אבל מה הוא זוכר מן הדרך. בשש בערב לאחר גמר העבודה יצאו לדרך ובהשיכה נסעו ארבע שעות עד שהגיעו לכמה בקתות חשוכות.

מנהל־העבודה היו נבוכים מאד, הניחו שחלה טעות ולחינם הטריחו את הלבנים. רק לאחר משא־ומתן מיגע שניהלו עם שוכני אחת הבקתות, שדיברו בניב שונה לגמרי, התברר שאכן תיערך החגיגה אך לא לפני חצות הלילה, ועד אז גם כל הכפר. החבורה התישבה איפוא להמתין בכיכר הדוממת של הכפר, התמקמו להם יחד בתוך נקיקי צוק־ענק שהודקר שם במרכז הרחבה ונחשב סלע קדוש. מסביב חשיכה גמורה, דחוסה בין שירטוטים של הרים גבוהים, כבדים מאד. כל הכפר היה שקוע בצמחיה סבוכה וריחנית. מנהל־העבודה האפריקאים בלבושם האירופי נראו אף הם כמין זרים, מגחכים בינם לבין עצמם, מפטטים אנגלית. ההולנדי איבך את מקטרתו באחד הנקיקים והוא בא והתפרקד למרגלותיו. בכוכבי־השמיים התבונן. בצינת הלילה הפכה עייפותו מין רוח סבלני. לקראת חצות הלילה החלה התעוררות, נשמעו קולות אנשים באפילה. אישם על אחד המדרונות ניצתה מדורה. צללים החלו מסתובבים. מאחד החורים האפלים של הצוק הקדוש בקע לפתע איש לבן זר, אנתרופולוג אמריקאי צעיר המסתובב לו לבדו באזור והגיע במיוחד ועמו רשם־הקול שלו כדי להשתתף

במאורע. לאחר שהתודעו זה לזה התישב לידם האמריקאי והחל לספר בשטף ובמבטא מסובך על משמעות ההגיגה, על מנהגי־כחלול בשבטים השונים. הוא ניסה להקשיב אך לא קלט הרבה, התלהבותו של הצעיר נראתה לו מוגזמת מאד. אט־אט עולים קולות עמומים של תופים. כושים חשופי־חזה החלו ללפות לידם מדורה ענקית. האנתרופולוג קפץ לסייע בידם. מנסה בכל מהיר לפטפט עמם בשפתם. מסביב עלו מדורות גוספות. מן הבקתות היו מגיחים בלי הרף בני־אדם, בבת־אחת נמלאה הרחבה, ומעל מדרונות ההרים נשמע רחש המון. מישהו הקים את החבורה מן הסלע והובילם למקום של כבוד ליד מדורה. סביבם נדחסה צפיפות. ילדים קטנים, עוללים ממש, היו נשלחים מן ההשיכה הרוזשת פרצופים אל עבר האור, זוחלים סביב המדורה, מקיפים אותם, שולחים ידיהם לגעת באנשים הלבנים. נשמעו צעקות ומיני שירים ריתמיים החלו לעבור בקהל. המולה לילית. אט־אט החל לצמוח ריקוד. גברים דקים, פרועי־זקן, חשופי־שט היו מקפצים באחת הפינות. נערות חשופות־חזה, ילדות בגילה של תמרה, החלו לחולל לאטן, בלא תואם, כל אחת לעצמה. עייפות גדולה היתה בו. הוא אינו חסיד של פולקלור. הכל נראה לו טפל. המכשפים הללו, צבועי־פנים ועטויי סרטי־קש, המקפצים בתנועות המבקשות להיראות אימתניות, ההולנדי לידו אף הוא החל לנמנם, האש שלזפתה בלי הרף ריפתה את אבריהם. הנערות היו רוקדות בלי הפסק, באותן תנועות עצמן, רק בקצב מזויר יותר. אפשר אלו הכלות עצמן. כושי תמהוני, שמת, בעל שער־שיבה, במכנסי־גינס, מדבר אנגלית נלעגת מאד, היה משמש כמין מקשר בין האורחים להצגה, מטביר, מדבר בלי הרף, רוקד ומזמר בעצמו. מתכוון היה לעורר את הלבנים, לשמחם. האנתרופולוג היה שותה בצמא כל מלה. מוחא כף וצוהל מאד, גורר מיקרופון, רץ להקליט את קול התופים. מנהלי־העבודה האפריקאים, שתחילה היו מסויגים, החלו אף הם להתעורר, להתלהב. זכרונות נעזרו בהם ולפתע הפכו פראים, הצטרפו ליללה הכללית. השתעמם. כמעט וכבר חדל מהתבונן. נטל עליו להחליף את הסלילים ברשם־הקול, שוקע והולך במנגנונו. לתוך המעגל נכנס בינתיים מכשף חשוב, עטוי כולו חוטי־קש וסמרטוטים. שאון התופים גבר. הנערות, עדיין כל אחת לעצמה, הלכו והגבירו את קצב ריקודן. הכושי בעל שער־השיבה החל אף הוא לרקד ליד המכשף. מחולל סביב הנערות, מאיים ללכדן. הללו היו מצטרחות. ברגע מסוים החל ללכדן ממש, תופס אותן במתניהן, מניפן באוויר ומניחן אחת־אחת בזרועות האורחים, את הראשונה נתן לאנתרופולוג, עורר את ההולנדי והניח את השניה בחיקו, את השלישית הצניח לזרועותיו שלו, וכך לשאר מנהלי־העבודה. הוא שכבר מנומנם היה, נעזר בבת־אחת. המום. בחיקו, כמו ציפור ענקית, השחירה נערה כושית, חשופת־גו, שטופת זיעה רפה. עור קטיפתי, ריח מוזר, שדיים קטנים גלחצו אליו. הריקוד נמשך. נערות אחרות תפסו את מקום הנלקחות. מסביב היו מאות פרצופים מתבוננים בהם בחיוך. נשמעו קריאות הדנה. הוא, שטוף מתיקות, היה כמאובן. פחד לעשות תנועה אחת לפני הקהל שמה תפרש שלא־כחלכה. עצר נשימתו. בהולנדי חלה התעוררות דוחקה. רוזק לבנבן זה ידע להפתיעו. שלף את מקטרתו מפיו והניחה

על האדמה ובעדינות החל ללטוף את הנערה שבחיקו, רוכן ומנשק את כתפה, מעביר את שפתותיו על שדיה, והכל בהיזק קל, בתנועות רכות מאד. כל הענין לא נמשך חמש דקות, כאשר ביקש אף הוא להתאושש באותו כושי שמח ונטל אותן בהזרה, אחת־אחת; והנערות חזרו לריקודן, נבלעו במעגל התופים הוסיפו להכות באותו קצב עז. שוב חזרו וליבו את האש.

הגיעה שעתם לחזור, הגיחו ממעגל האש, נפרדו רועדים מצינה, עלו על הסנדר ושוב ניטלטלו כחמש שעות בחשיכה, בדרך־הרים, הרוב נרדמו מיד אבל הוא נשאר ער כל הדרך, ישוב ליד ההולנדי שנתעטף בשתיקה ולא ניכר בו אם ישן הוא אם ער. משיחה חטופה שקלט התברר שכל אותו מעשה בנערות אינו כלל בגדר פולחן אלא אחת מיזמותיו של אותו כושי עליו, הנודד מחגיגה לחגיגה ומשמש כמין אמרגן.

כשהגיעו למחנה כבר היו בשמיים סימנים ברורים של שחר. הכל היו רצוצים. הוא פסע בסמוך ההולנדי לעבר הבקתות שלהם. לא פצו פה. הם הגיעו לביקתה שלו, שעמדה ראשונה בדרכם, וההולנדי, מקטרתו בפיו, הניע בראשו לשלום; אולם הוא, בלא דעת את נפשו, סירב להיפרד מן ההולנדי, מרותק אליו, ליוה אותו עד לביקתתו, השתהה קימעה ליד הפתח. ההולנדי חיך ונכנס לביקתה בלא מלים. הוא שב על עקביו. כאשר שכב במיטתו נרדם מיד, אולם אחרי חצי שעה, טרם זריחת השמש, התעורר בכאבים. הנה, כך זה התחיל.

יג

שעה ורבע לשובה של רות.

הנה, את אצבעותיו הוא נושך עתה בשיניו למחשבה הפהאומית שאולי בכל־זאת הוא נגוע בסרטן.

אי־אפשר, קור, עצבנות שכזאת.

הרי פסקו הכאבים. אבל אם יתעקש, יעצום עיניה, יתרכז עמוק בחוכו, שוב יהוש בפאבים הישנים.

לא הכל אינם יכולים לשקר.

הילדה לפחות היחה יודעת והוא היה מרגיש בידיעתה.

צריך לנסוע.

יסע למרכז העיר, יקנה עתון־ערב, הפיסת סיגריות, יסתובב בפבישים ויעבור הזמן עד לשובה של רות.

הוא מנסה להתניע את המכוננית. שעה ארוכה המנוע חורק ואינו ניצת. הוא מחליט להדליקה תוך תנופת הילוכה. משחרר את המעצור המיכני והמכוננית כבויה הפנסים מתחילה לגלוש במורד הקטן, הגלגלים נעים ברחש דק, עלים יבשים מתפצחים, המהירות גוברת. לפתע נזחבסת המכוננית, הגלגלים נסוטים, נגררית בהזיקה. הוא בולם. אבנים, אלוהים, אבנים וקרשים עדיין בחצרו. לעזאזל! הוא מגיח מן המכוננית לראות מה הסתבך לו שם ונדהם, נבעת להבחין כי מישוהו מוטל סמוך לגלגלים. אדם,

זוחל, מתנער מעפר, גדי, קם, פניו חורקים דמעות, בלא משקפיים, מעופר, אוהז בכאב את זרועו, גוחן ללקט את המסגרת השבורה של שרידי משקפיו. ובלי להוציא הגה, בלי להרים מבט, פוסע במין צליעה, בשתיקה, יורד במורד אל הרחוב. הוא מזועזע, נוהה אחרי הבחור, גומר בדעתו להשיגו, אלא שהלה כבר נעלם בקצה הרחוב.

עתה הוא רצוץ באמת. מיואש הוא כורע ליד המכונית הדוממת. מן הבית לא נשמע קול והוא עטוף חשיכה. האור שהאיר את חלונה של תמרה כבה אף הוא. הוא מעיף מבט בשעונו: שעה ועשר דקות לשובה. הוא צונח על האדמה, משתרע מלוא גופו, זרועותיו מושלכות לצדדים, כמי שכבר הכריעו מוות. אך, על האדמה, הוא הושב על השביל הזה, יחכה; ורות תשוב, ואפילו עייפה, הפעם תרמוס אותו באמת.

יחיאל חזק : נותים בהורה עזובה

מחר יבוא הסתיו
ושוב הצפרים תפרחנה בין עיני,
והדרך הזאת המולכת בחלום
תוסיף לטהט את כל האפקים שבי,
כטנג שרוף על גבו
שגלגליו עוד סוכבים,
ובמחול אשר אחזתי,
הורה עזובה,
יבואו כל מתי לחול עמי,
ובדינו כותרות של פרח־הברזל
המתעורר עם בוא הסתיו
מלב מדבר ולילה קר,
ועקבות של נמלים על החולות
נשאיר מאחורינו
תועים בפנסים מפניחים,
באין עוד כוכבים עמנו
רק סימנים של דרך אבודה
ומות פורץ מן החלום.

על מוצביך

בלילה הבקיר
אחר הרעד,
שתקו כל מוצביך בדמימות,
ורק אורות קטנים,
עיני גחליליות,
האירו את דרכי הצמרות
הנוטות כשירת זחלמים
בצד גופך,
ובתעלה המפיחת
פרחו זרועות קטועות
ואגני־סהר כרותי־שפכה
הורידו שרשים לתוף האדמה
ועץ בודד בכה אל
הירח.

בלילה הבקיר
עמד לו עץ בודד כמנצח
על מוצבי גופך,
ככלב מילל אל
הירח.

בן-עמי שרפשטיין, נורטינור אוסטוב : הצורך להתפלסף

שום אדם המכיר פילוסופים לא יטיל ספק בצורך שלהם בהתפלספות. ראצינליים הם מכזי לסכול דבר כלשהו שאינו ברור-בהכרח. הרבה משעותיהם מבליים הם במחשבות עמוקות. ובכל-זאת אין הפילוסופים—כפי שאומרים הם על עמיתיהם—ראצינליים לגמרי, ואולי אף אינם הגיוניים לגמרי. כדאי להדגיש את הראיות לכך שהם נשארים אנושיים רק משום שהן מנוגדות לשאפתם הקבועה. הפילוסופים—עינינו הרואות—אינם סתם ראצינליים אלא הם ראצינליים לוחטים, ועל-כל-פנים יש בהם הכרה לוחטת בראצינליות שלהם. מתוך כך דין שיהיה זה חלק משאפתם להבין את היחס שבין הלוחט לראצינלי, בייחוד אצל אנשים שמזוהים. אין להם לחשוש מפני ההגלות-עצמית. מה שידוע, או שיוודע אי-פעם, אין די בו להסביר את הפילוסופיה עד לבלי הותיר לה שריד, והבנת הצורך בהתפלספות יכולה להיות לתועלתם ולהנאתם.

על-מנת לרדת לעמקם של דברים, חובה עלינו לעקוף מספר בעיות מסורתיות של הפילוסופיה גופה, הגם שחייב הפילוסוף לגנוס כי אין מנוס מהן. המושג "מציאות" כפי שיופיע בעמיתים אלה אינו מנותח ואינו מוגן. יש לו כל משמעות שאליה מכוונים פסיכיאטרים ושאר אנשים בלתי-פילוסופיים. נתעלם גם משאלת ההתיחסות-העצמית, כלומר התיחסותו של הצורך שלנו להתפלסף.

אם יורשה לנו להקדים את הבקורת, הרי קרוב-לודאי שפילוסוף שיקרא את הערותינו הפסיכיאטריות ישען כי הראיות שאנו מביאים אינן מספיקות—ובכך יצדק. הרי אין כאן אלא חיבור כללי, המצביע על ראיות מן הסוג שיהיה בו כדי לבסס את עמדתנו, אם יפתחו אותן בשקידה. משום כך רוצים היינו לפנות אל הקורא שמנסיונהוא יוסיף על הדוגמות שאוהן אנו נוהגים כאן.

עשוי הפילוסוף גם לטעון שראיותיו אין להן שייכות לפילוסופיה באשר היא, ובקורת זו נכונה במובן-רמה. כפילוסוף חייב הוא לדאוג קודם-כל שיהיו הגיונו נכון וראיותיו מספיקות. אין כל ספק שמניעיו של אדם, ויהיה סוגם אשר יהיה, אין בהם לבסס את נכונותן או אי-נכונותן של דעותיו; וניהיחם פסיכיאטריים, אשר להם מניעים משלהם, מחייבים אף הם הגנה בדרכים מתקבלות-על-הדעת. לא ייתכן ניתוח כולל של חשיבה עד לגורמים בלתי-ראצינליים—כשם שלא ייתכן שיפוטה הכולל במונחיהם של אלה.

עם זאת אין אנו יכולים להניח לטענה בדבר אי-הרלבנטיות בלי שנסייג אותה. מבחינה פורמלית, אם אין מניעים רלבנטיים לנכונות אמירותיו של הפילוסוף, הרי אי-רלבנטיות זו עצמה אינה רלבנטית לרצון להבין מניעים. לא די שיש להם

חשיבות מעשית ברורה בחיינו, אלא שאי־הרלבנטיות כשלעצמה היא עיקרה של בעיה נכבדה, בעייתו של האדם היכול להפוך את קשייו הסובייקטיביים לאמיתות אובייקטיביות—מתמטיות, למשל. ואז, אם נגלה את מניעיהם של מתמטיקאים, דרך־משל, אולי נוכל לתת להם היגוך יעיל יותר ולשמור עליהם מפני דחפיהם־הם המאיימים על חייהם או על כשריהם. אם יישארו המתמטיקאים חיים ומתמטיים יהיה בכך משום תועלת למתמטיקה, אם גם לא מבחינה פורמלית.

כן גם יש לציין כי רלבנטיות פורמלית אינה מתרצת הכל בתחום הטיעונים הפורמליים. הללו גוזרים מסמלים ומפללים לשימושם, שבפילוסופיה הם הופכים להיות הנחות בדבר טבעם של דברים ופללים לחשיבה נכונה או יעילה. אולם מן הנסיון ידוע לנו כי ההסבר המקובל הוא שהבוחר בפללים בחר בהם מתוך שצפה מראש את המסקנה שאליה יוליכו. אם כך הוא, הרי שהמניעים מסבירים, בהשיבה פורמלית, רק מה שנבצר מן החשיבה הפורמלית להסביר.

הבנתם של מניעים יש לה עוד חשיבות הסברית. אצל כל אדם, ופילוסוף בכלל זה, יש דמיון מבני בין תהליכים תת־מודעים לחשיבה מפורשת. דמיון זה אין לחזותו מראש במפורט, וגילויז הוא במידה רבה רטרופקטיבי. לעתים קרובות הוא שופך אור לא רק על בחירת הנחות והפללים המודעים אלא אף על השיבושים, העירפולים והעקימות בחשיבו. הדחף הנורמלי של הפרשן הפילוסופי הוא לטשטש את אלה או להבליעם על־ידי חשיבה נוספת, שעל־ידיה כל זה נעשה "עקיב", כלשונו; אלא שאגב כך עלול הוא להסתיר את הנתונים לפירוש אחר, מציאותי יותר.

הואיל ואנו מעיינים בצרכו של הפילוסוף להתפלסף, הרשות בידנו לפתוח בשאלה מי יכול פילוסוף זה להיות. אין, כמובן, יצור אחד כזה, ויש הבדלים כלליים בין הפילוסופים של יוון, ימי־הביניים והעת החדשה. תחת שנבחר לנו דוגמות מכל אלה, נבחר אותן בעיקר מתוך שתי קבוצות. הראשונה היא קבוצת הפילוסופים הקלאסיים, בני המאות השבע־עשרה והשמונה־עשרה. ממרחק זה נראה כי הם גרעין ההיסטוריה המודרנית של הפילוסופיה. הקבוצה השנייה תכלול אנשים שהם בני־דורנו בקירוב, אם אנגלו־סקסיים ואם אירופיים, שסביבם ניטשים הקרבות הפילוסופיים של ימינו. אם נצטמצם בשתי קבוצות אלו ייקל עלינו להתיחס לפילוסוף, בלי להיכנס בפירושים סוציולוגיים או אחרים.

לבד מצימצומו של מבחר הדוגמות, נוכל לנסות להבדיל, בתכלית־הקיצור, את הפילוסוף מן האמן ואיש־המדע. מבחינה פסיכיאטרית, אין האמן מרוצה מן העולם כצורתו. הוא מנסה לשנותה ולבראה־מחדש למען תישר בעיניו יותר. מצד שני, איש־המדע מנסה להבחין במשהו מן הנעלם, כדי לשנות את העולם מתוך הבנתם של מנגנונים טבעיים ושליטה עליהם. תכופות, בדומה לאמן או לפילוסוף, מתחיל גם הוא באינטואיציה, אבל חובה עליו לסתום את הפירצה ההגיונית שבין האינטואיציה ציה למסקנות המבוססות עליה, או להוכיח אמפירית את אמיתות האינטואיציה. סתימת הפירצה, או מתן ההוכחה, מאפשרים למדעים להתפתח בקו מתקדם, קווי למדי, המאחד את כל אנשי־המדע בחברותה אידיאלית.

אולם הפילוסוף אינו מתעסק בהופעות כדי לבראן מחדש, אף אין הוא לומד לשלוט במנגנונים שבטבע. הוא יוצר שרשרות של רעיונות, המאורגנים תכופות לכלל מערכת, ומכוונים לגלות, או אולי אף להוות, את מבנה המציאות. הוא נבדל מן המדען בכך שאין לו טכניקה אשר בעזרתה יוכל לשכנע את עמיתו בפועל-ממש. הוא עוסק בהגיון, אבל הפרצות ההגיוניות נשארות בעינן, נסתמות רק על-ידי המנגנונים בלתי-המודעים שהוא מתעלם מהם; והראיות האמפיריות שעליהן הוא נשען לעולם אינן מספיקות, חוץ מאשר לאותם יחידים-סגולה השותפים עמו בהנחותיו המוקדמות או בצרכיו הנפשיים. הוא מביא מופתים רק לעצמו ולמספר תלמידים, ואלה האחרונים מתקשים עד-בלידי לשכנעו כי אכן תופסים הם מה שהוכיח. יש יותר הסכמה בקרב אגודות דתיות כגון החומיסטים, אבל אנשיהן מתפלגים עד-מהרה, ועל-כל-פנים אין בידם שום הוכחות שיוכלו פילוסופים אחרים לקבלן.

לכן נקלעו הפילוסופים למצב משונה. חשיבות גדולה נודעת לדעותיהם בעיניהם, מאמצים גדולים משקיעים הם בנסותם להוכיח שאכן הצדק אתם, ונמשכים אנו לומר שתדיר הם נוחלים מפח-נפש בנסותם להניח את דעת הזולת בהוכחותיהם. למעשה הרי במקרה או במחשבת-החילה בחרו להם מקצוע החסר את דרכי-ההוכחה המופרות בציבור, שהורגלנו לזהותן עם דרכי המדע. גם השימוש אשר יעשו בהגיון הפורמלי אינו משנה עובדה זו של היעדר הוכחות, כי חמיד ההגיון כפוף בידם לפירושים שאינם משכנעים את עמיתיהם.

אם, כפי שמתרמוז מתוך לשונם, שאפתם של פילוסופים היא להוכיח את טענתם, מדוע-זה בחרו במקצוע שינחילם מפח-נפש? כלום אי-כזה מנסים הם לרמות את עצמם? האם בוחרים הם להיפשל או להתעסק עד-אין-קץ בבעיות חסוכות-הפרון מפני שהתעסקות אין-קץ בהן היא-היא רצונם?

התשובה לשאלות האחרונות היא "הן" שסייג בצדו. תלוי הדבר בטיב הסקרנות, שהיא ממהותם של פילוסופים ומדענים, ועל כן נפתח בחזרה על מה שלמד הפס"י כיאטר בדבר הצורך לדעת.

הסקרנות יש לה שרשים פרימיטיביים. גזירה-שווה, לפחות, נוכל למצוא לה בהתנהגותם החקרנית של בעלי-חיים. אפשר לעורר קופים לעבודה על-ידי שנגמול להם במראה מעניין. החושים, כפי שאנו למדים מניסויים של הזמן האחרון, דרוש להם קָמֶרץ, אשר שלילתו מכאיבה ונרפה ידיים. סקרנות, חקירה ותמורה דרושות לנו לשמירת בריאותנו. הסקרנות והחקירה נחוצות גם כדי לישוב ניגודים בין תחושות, הרגשות ורעיונות, וכן בין כל אלה לבין עצמם. אם ניגודים רבים מדי אינם מתישבים, מתקפחת יכלתנו למצוא את דרכנו ולפעול כהלכה.

אולם עדויות קליניות מלמדות אותנו שביצורי-אנוש חלה עלייה מוזרה בסקרנות עקב תשוקות נטולות-סיפוק לדעת מיניה ולשלטון. מגלים אנו כי ילדים לעולם אינם מבינים את אברי-המין ואינם רואים את אברי-המין של הוריהם ככל שהיו רוצים, ולעולם אינם פותרים את תעלומת הלידה לשביעות-רצונם. כל כמה שירבו לצבור עובדות עם התבגרם, מתקיימת בהם ההרגשה שנכמס מהם סוד אשר אם יוכלו

ללמדו יקנו להם דבר בעל חשיבות אישית מרובה. שריד זה של מיניות ילדותית שלא באה על סיפוקה הוא הדוחף אנשים רבים לעלות על דרך-חיים של מחקר. עליית הסקרנות הנובעת מן התשוקה לשלטון היא פשוט המשוואה שאנו קובעים בין שלטון ודעת. משוואה זו נכונה היא אף במובן הפרימיטיבי שכאשר רואה היחיד מה נחוץ לו מבחינה ביולוגית—בעיקר מזון, פעילות או בן-זוג מיניים—עצם המראה מגרה אותו ומשחרר את תעצומות-מרצו היצריות. ביתר-כלליות, בראותו מה שהוא מחפש, הוא חש בו כוח-מניע ועצמה. ונכון הוא שכל שאדם מוסיף דעת, יותר הוא עשוי לקנות לו שליטה על הסביבה, בין אנושית ובין אחרת. אין תימה אפוא שהרגשת הדעת מתחלפת בהרגשת שלטון. זכור לנו כי סברה היתה שהודות לפרי-עץ-הדעת נדמו אדם וחוה כאלוהים—ומנקודת-ראותו של האלוהים, עד כדי סכנה.

הכללות אלו כלום אפשר להסמיכן בפרטים לפילוסופים המוכרים לנו? הרעיון שידיעת האמת תגן על הפילוסוף ותערוב לו להייעוצח של שלוה או של התפשטות הגשמיות הוא אחד מן הרעיונות העתיקים והמתמידים ביותר בפילוסופיה כולה. אם נחזור למאה ה-17, הרי קיוה דיקארט שהמדע המבוסס על מיטאפיזיקה יעניק לאנוש שות כוח חדש. סימן מובהק לאותה תקוה היה זה שדחק בידיד חולה שיחזיק מעמד עד שימצא הוא, דיקארט, את דרכו המחשבתית לתרופה. שפינוזה, הקרוב יותר להיות מיסטיקן, הניח שהפילוסוף בהירה-המחשבה יאהב את אלוהים, כלומר את הטבע, באורח אינטלקטואלי, ויזכה באושר-הנצחים, שהוא בלתי-אישי ועם זאת אישי באיזו צורה מסתורית, אשר לו זכה הוא עצמו.

אם נפנה מן המאה ה-17 אל ה-20, לאדמונד הוסרל, שבעיני האירופים הוא פילוסוף טהור-למפת, שוב אנו מוצאים את נושא הידיעה או הראייה הבהירה כעצם כוח-החיים.

הוסרל האמין שאין המדע יכול לתפוס את האמת הסופית. הוא יכול היה לתפסה, לדעתה, על-ידי שיהפוך כל תהליך מחשבתי לנושא של ראייה והבנה טהורה, מעוקר מכל דבר שהוא מעשי או חיצוני. עם זאת רגשי היה לגבי הראייה הטהורה. כשהיה שרוי בדיכודך, סיפר מעשה מתקופת ילדותו. פעם קיבל אולר במתנה, אך לא היה מרוצה ממצבו. "מתוך סבר כי הלהב אינו חד די-צרכו, השחיוז חוזר והשחזו עד שנתמעט והלך וסופו שנעלם".

סיפור זה הוא שינוי-גירסה של משובת-דמיון שכיחה בימי-הילדות. מבטא הוא את החשש שמא מעשי-אונן מופרזים מכלים את הכוח הגברי. בגירסתו של הוסרל, משווה הכוח הגברי עם חדותו של האולר. מתוך שידועים לנו עיסוקיו משך כל ימי-חייו והטעמים שנתן לדיכאון ולהתרוממות-הרוח, עלינו לזהות את חדות האולר גם עם חדות הראייה והניהוח. בהיותו שרוי בדיכודך, מדומה היה שאיבד את הכוח הגברי כמו גם את כוח הראייה.

הרגשתו של הוסרל כי בבהירות גלום כל ערכם של החיים מודגשת ביותר ביומנו, שבו רשם פעם בשנת 1906:

"עברו עלי ייסורים מחמת חוסר־בהירות ומחמת ספק הנקלע ומיטלטל אנה ואנה... רק צורך אחד ממלא אותי: עלי להגיע לבהירות, כי בלעדיה אין לי חיים; אינני יכול לסבול את החיים אלא אם כן אוכל להאמין שאזכה לה".¹

הדוגמות שהבאנו בהכרח אינן אלא רמיזות. אבל טענתנו שלסקרנות יש בסיס מיני נסמכת על פחדיהם המיניים של רבים מן הפילוסופים הגדולים של המאות ה־17 וה־18. לדעתנו, הסקרנות הפילוסופית היא, מצד אחד, סקרנות מינית, מזופכת, כמובן, ומצד שני—תקוה לשלטון שהראייה מעניקתו לכאורה. אולי דומה יהיה כי דין שיוכל אדם לספק את סקרנותו המינית במישרים, על־ידי אהבה טבעית, גופנית, אינטימית; אולם עובדה היא שהפילוסופים שאליהם אנו מתיחסים לא יכלו לקיים יחסים גופניים ואינטימיים תקינים עם אשה.

צא וראה: דיקארט, לייבניץ, לוק, יום וקאנט לא התחננו. פרט לדיקארט, שנולד לו ילד בעקבות התקשרות קצרת־ימים, ואולי פרט ליום, אפשר שאף אחד מהם לא נזקק לאשה מעולם. לא שתולדותיהם הפסיכומיניות זהות היו. אומנת היתה תחליף־אם לדיקארט. כאיש העולם הגדול חיזר אחרי פלוגית מאדאם דה־רוזיי, ופרק את נשקו של מתחרה שתקף אותו; אך כפילוסוף לא שכח לומר לה כי שום יופי לא ישווה ליפי האמת. הוא עמד לא רק בפני נישואים אלא גם בפני שאר מוסכמות חברתיות, ובפני האינטימיות האנושית בכללה. לימים קשר אי־אלה קשרי־ידידות אפלטוניים עם נשים, בפרט עם אליזבת נסיכת הפאלאטינאט. אשר לשפינוזה, אמו מתה עליו בהיותו צעיר־לימים; יחסיו עם משפחתו רעים היו; היתה לו פרשת־אהבים אחת קצרה; הוא דיבר על הקנאה הרומנטית כמי שהתנסה בה; והוא בו לנשים. לייבניץ דומה שהעז יותר, שכן אפילו הציע נישואים לאשה אחת. היא ביקשה שהות לעיין בדבר. בכך, אמר, ניתנה גם לו שהות לעיין בדבר, ובהזדמנות זו נמלך בדעתו וחזר בו מהצעתו בלתי־פילוסופית. ויכוונו של קאנט עם עצמו בדבר הנישואים נתמשכו כל־כך עד שהגברת שעוררתם עקרה לעיר אחרת בטרם יסתיימו. לוק, בטרם יהיה רווק מושבע, החליף מכתבי־אהבה עם נשים, שאחת מהן, הליירי משם, איכסנה אותו אצלה כאורח־קבע כאשר מצא שאינו יכול לסבול את הונדון. היא הוסיפה לאהבו פחות או יותר, וכינתה אותו—לאחר מותו—"אבי השני". אדם שהיה מקורב ליום מספר שנראה הלז מחזר אחרי אצילה אחת בכרעו על ברכיו, אך לשווא. יום הטוב והאמיץ אזר אט־אט אומץ להתחתן, אך כשהיה בן ששים וכבר הוכשר לכך תקפה עליו המחלה אשר מת בה.

ואולם יהיו אשר יהיו התכונות האישיות, או הראציונליות, או האמפיריציזם של הפילוסופים האלה, שותפים היו כולם לפחד מפני המין. אותו פחד, מודגש לא־פחות, מוצאים אנו אצל פילוסופים מאוחרים יותר—קירקגור, צ'י. ד. ברוד וויטגנברג שטיין. בלי ספק אפשר להביא דוגמות לסתור מן הזמנים המודרניים. ראסל, למשל, שהרבה פרשיות־אהבים היו לו ופעמים אחדות התחתן, אף כי עצם דריכות־המנוחה הזאת חשודה היא מבחינה פסיכיאטרית. עוד אחד הוא וייטהד. על המונוגאמיה

השלווה שלו* אולם בכל־זאת יש אחוז גבוה של פילוסופים שהם רבי־השפעה מבחינה מקצועית ואחוזי־פחדים מבחינה מינית. ופחד יסודי כל־כך ודאי יש להסמיכו גם לצורך שלהם בעיון מחשבתי גם לאופי עיוניהם.

ראיות קליניות מלמדות שלעיתים קרובות ביותר פחדו של גבר מפני נישואים הוא תוצאה מאהבתו לאמו. מתוך יראתו לבטא אהבה זו, מתירא הוא לבטא כל אהבה ענוגה או אף בלתי־ענוגה לאשה. הפילוסופים הגדולים שהזכרנו הם אוהבים נפחדים של אמותיהם. חוזר וחוזר הם מתקרבים אל שוות־הערך הדמיוניות לאמותיהם, אך ככל שיתקרבו כך פחדם גדל. לבסוף, כאשר יש סכנה שיתגלה הסוד, הם מתעוורים. הסוד דומה יותר מדי לחלל ריק או למערבולת או לאברי־המין של אם. הגנה כך הדבר, הסוד או החלל, והיא, האם, מצועפים בגינוני־צניעות או עיקרים פילוסופיים—האינסוף, הבהירות האידיאלית, האנושות בהשתלמותה, האלוהים, וכן הלאה.

הפילוסופים נמשכים מטבעם לעיקרים, אבל הם רואים אותם בעין מטרת כעיון של מיסטיקן, או שבדומה לקאנט הם עושים אותם נחוצים ובלתי־אפשריים.

קאנט נשאר פילוסוף אדיר־כוח, מפני שבתורת ספקן מאמין מבטא הוא כך את הנחיצות ואי־האפשרות שבתכליתו של הפילוסוף. הוא טוען כי התחושה והתבונה אינן יכולות להביא לידי אמונה, אלא שהאמונה נחוצה. לדעתו רואים אנו רק את עולם־התופעות ורק עליו אנו מתווכחים, ואילו אותו גופו אנו בוראים מתוך איך־אנריוודעים־מה. אבל אותו איך־אנריוודעים־מה, הדבר־כשלעצמו, אף שהוא מוסתר מאתנו, בכל־זאת מצוי הוא אי־כה ברגישויות המוסריות והאסתטיות שלנו.

לפי הטענה שהעלינו קודם־לכן, הדבר־כשלעצמו של קאנט הוא, בדרג הפרימיטיבי ביותר, אמו המוסתרת, משום היותה נאהבה עד־לסכנה. האמת היא שאמו היתה האישיה היחידה אשר לה גילה איוז אהבה עמוקה. מדי דברו בה עלו דמעות בעיניו. "לעיתים קרובות היתה לוקחת אותי אל מחוץ לעיר", אמר, "מסיבה את תשומת־לבי אל מעשי אלוהים, מתבטאה בהתלהבות־חשים חסודה על כוחו של הכל־יכול, על חכמתו וגודל הסוד, והיא נטעה בלבי יראת־כבוד עמוקה לבורא כל המעשים"².

פסוק זה מזכיר פסוק אחר, שבו אמר קאנט כי שני דברים ממלאים אותו חרדת־קודש והתפעלות מתחדשות תדיר—שמי־הכוכבים ממעל לו והחוק המוסרי בתוכו. החיבור של השניים והחוק המוסרי היה בדיוק זה שחיברה אמו בשעתה. דבר זה מסייע לנו להבין על שום מה אמר קאנט, "רואה אני אותם נשקפים אלי ומיד אני

* האוטוביוגרפיה של ברטראנד ראסל מבחירה עכשיו כי תהיה זו טעות להשתמש בתואר "שלי" לגבי וייטהד. "וייטהד", אומר ראסל, "נראה בעיני העולם שלי, שקול ומיושב בדעתו, אבל משהכרת אותו היטב נתגלה לך שאין זו אלא מראית־עין. בדומה לאנשים רבים המצטיינים בשליטה עצמית מרובה, סבל מדחפים שבדוחק שפויים היו... לפרקים היה מחריש לגמרי משך ימים רצופים, בלי אמור מאומה לשום איש בבית. מרת וייטהד היתה שרויה בפחד־תמיד שמא ייצא מדעתו". (האוטוביוגרפיה של ברטראנד ראסל, 1872—1914, ג'ורג' אלן את אנווין, לונדון 1967, ע' 150).

מקשרם אל תודעת קיומי". היא אשר קישרה אותו לכל מה שהיה נערך בעיניו, והיא האדם היחיד שאותו יכול היה לאהוב, היא שעמדה לו באורח אינטימי ונתנה לו את הבטחון שמאחרי מראית־העין מצוי ה' × הנעלם, המציאות.

הדבר שיוכל להיחשב היפותטי אצל קאנט נאמר בגלוי בפי הפילוסוף האנגלי, צ' . ד. ברוד. הוא מספר לנו על האהבה הייחודית שרחשה לו אמו, על התקשותו בהבעת אהבה לה או למישהו בכלל, ועל רגש־האשם שנוצר בתוכו כתוצאה מכך :

"יחיד הייתי לה, ובמרצת השנים ניטלו ממנה מעט־מעט כל מושאי ההתעניינות והחיבה האישית מלבדי... לא יכולתי אפילו להרגיש כלפיה רגש אשר יחפוף בעווזו ובריפוזו את מה שחשה כלפי. עוד פחות מכך יכולתי להביע אותן הרגשות שהיו בי בכל־זאת בדרכים שתוכלנה להשביע את רצונה. קודם־כל, כפי שאמרת, מאוס עלי ביותר להשמיע דיבורים ולעשות מחוות של חיבה אישית עזה. מלבד זאת, ידעתי שכל נסיון לעשות כן יביא את אמי לידי היאחזות בגב־עוליקש והפרוזה בהערכת כוחו של הרגש המפעם בי, וסופה שתגיב בהמימות מביכה עוד יותר... אמי חיתה עד שהגעתי לשנתי החמישים־ושתיים, ובמרצת 21 השנים שחיתה אחרי מות אבי היו לי יותר ויותר עניינים אתה. דו־המשמעות של הרגשתי כלפיה, והרגשות הרפלקסיביים מדרגה שניה של תוכחה־עצמית אשר הולידה בי זו, היו גורם מפריע ביותר בחיי".

אין זה מפתיע שברוד סירב להילכד "במלכודת הנישואים". אבל הוא צייר תמונה מפתיעה של המחיר אשר שילם, בחולשה ובילדותיות, בעד תלותו באמו :

"הליקויים היסודיים באמת היו פחדנות, גופנית ורוחנית, וחוסר כוה־דוחף ועוז החלטה... נפתח בצד הגופני. יתן הקורא דעתו על הרשימה הבאה של הישגים שכיחים־בתכלית שמעולם לא עלה בידי להשיגם, אינני יודע לרקוד, או להחליק על קרח, או לגלוש במגלשיים, או לשחות כהלכה, או לשחק טניס או קריקט או גולף, או לרכוב על סוס, או לשוט בסירה, או לנהוג במכונית... לטוב־המזל איני יכול להביא דוגמות מוחשיות באותה מידה לחוסר אומץ מוסרי ולהשפעות הגרועות שהיו לכך עלי. חיי היו חסויים במידה יוצאת־מן־הכלל, דומים למדי לחיי נזיר במנזר, רק בלי חובות הסיגופים".³

כדי להתגבר, מה היה אדם זה יכול לעשות אם לא לנסות להשיב לו, במדיום יוצר, את המציאות שלא יכלה להיות לו, ואת שאר המציאויות, את החוויות של אנשים אחרים, מצויים, שאותן הקריב למענה ?

הנושא של העיקר הקרוב קירבה אינטימית אלא שקשה או אי־אפשר לראותו או לגעת בו, אפייני הוא לכל קבוצת הפילוסופים האקסיסטנציאליסטים. כבד־המשקל שבהם, מרטין היידגר, סבור כי המיטאפיזיקה המערבית לא היתה אלא שיכחת היש. שיכחה זו, אומר הוא, יוצרת חרדה בהזגה האמיתי, החייב לנסות להשיב לו את היש באמיתותו, שהיא פתיחות, אי־הסתר. בהקיץ הקץ על אי־ההסתר הזה, מאבד הלוגוס הפילוסופי, המגלה והמסתיר, את עגינתו ביש והריחו נסחף לו באפס־מטרה. חייב המערב לחזור אל מקורו הכמוס, הנשכח, הקמאי—אל היש...

אור של פשטות גרוטסקית נשפך על תפיסות היידגריות מעין אלו כשאנו ממירים את המלים "יש" ו"לוגוס" ב"אם" ו"ילד". אם, בהיעלם ממנו עצמו, הפילוסוף הוא המאהב המפחד של אמו, אשר בדמיון היא גם חלל ריק או מערבולת, הרי אנו מבינים מדוע אומר היידגר, "מופרים לנו דברים ביש—אבל היש עצמו? וכי לא תמיד אנו נתקפים סוחרות כאשר עלינו להגדיר או אך לתפוס עניינים שכאלה?" או גם מבינים אנו מדוע הוא מתאר את היש בשורה של תאריה-פלאה וסותרים, כ"הריק ביותר והעשיר ביותר, הכללי ביותר והמיוחד ביותר, המובן ביותר והקשה ביותר למישוג, השכיח ביותר והמגיע עדיין, המהימן ביותר והבוטח ביותר, המדובר ביותר והמושק ביותר".¹ וכמעט כל ילוד-אשה יסכים עם אמירתו של היידגר שהאדם זקוק ליש, והיש זקוק לאדם. שניהם, כדבריו, דרים בכפיפה אחת. זיקתו של האקסיסטנציאליסט הצרפתי, מוריס מרלו־פונטי, אל אמו מודגשת על-ידי ידידו הקרוב סארטר, בדבריה-הספד שנכתבו לאחר מיתתו של מרלו־פונטי. סארטר מסביר גם כיצד ניתרגמה זיקה זו בנושאי הפילוסופיה של ידידו:

"יום אחד ב־1947 אמר לי מרלו כי מעולם לא התאושש מילדות שאין לה אח ודוגמה... בתורו אחר תורה-הזהב שלו, ובהיות זה נקודת-המוצא שלו, הישל את המיתוסים שלו ואת הדבר שמאז כינה אותו 'סגנון החיים' שלו... תמימות זו, בצאתה מנקודת מה שהתרחש, גילתה גם את משמעותו של המתרחש, ובסופו של דבר ניבאה נבואה המיוסדת על המצאי הזה והערכתו. כך הרגיש בהיותו צעיר-לימים, אף-על-פי שעדיין נבצר ממנו לבטא זאת. בדרך העקיפות האלו הגיע לבסוף לפילוסופיה. הוא תמה—רק זאת בלבד, כל המשחק גמור מבראשית, ואנו ממשיכים למרות זאת. מדוע? מדוע אנו מנהלים חיים פסולים בשל היעדריהם? ומה פירוש לחיות?..

"הוא סבל ביחסיו עם אחרים. הכל היה נפלא מדי, בהול מדי. צורת הטבע שאפפה אותו ראשונה היתה האלה-האם, אמו שלו, שענינה הראוהו מה שראָה. היא היתה האני האחר. על-ידיה ובאמצעותה חי את 'הסובייקטיביות ההרדית של האימאננטיות' שאותה תיאר לעתים קרובות, אושר הודות לה אנו מגלים את 'ה'סופנטאניות' שלנו על-ידי זולתנו. במות הילדות נשארה האהבה בעינה, חזקה כשהיתה, אך שפולה. ודאי היה הדבר שלעולם לא ישוב למצוא את האינטימיות הזאת שחרבה, מסוגל היה רק לבקש".

אמו של מרלו־פונטי מתה. במותה התחדש עליו המוות, כולל זה שהיה פרידתו הראשונה ממנה, בשעת הלידה. הוא חיפש את המיתח בין הופעה להיעלמות, זו "ההיסטוריות הקמאית" שעליה הוא מדבר. הוא רצה שמותה יהיה לידתה המחודשת בו. "מטעם זה מצא יותר כוחות בהיעדר מאשר בנוכחות... כאשר מתה אמו, ועמה עלה הכורת על הילדות, האירו ההיעדר והנוכחות, היש והאפסיות, זה לתוך זה. על-ידי הפינאנומולוגיה, ובלי לסטות ממנה לעולם, קיוה מרלו לחזור ולמצוא את ציווי האונטולוגיה, מה שאיננו עוד עדיין איננו, ולעולם לא יהיה".²

אם ננסח מחדש מה שמספר לנו סארטר, הרי הפילוסופיה של מרלו־פונטי מנציחה

את הסימביוזה שלו עם אמו ומבטאת גם את אי־אפשרותה של זו. סארטר עצמו, שקירבתו אל אמו ואי־רצונו להתחתן ידועים היטב, חמור יותר ממנו בנעימת־דיבורו. הוא משתמש ברעיונות פסיכו־אנאליטיים, שהוא מפרשם בעיקר באורם של אדלר ושטקל. אבל הנושאים של היעדר, כְּשֶׁל והחלל הם לוֹ כְּדִיבּוּק, ועל רגשותיו שלו הוא מדבר בתארו את קסמן ואימהן של נשים. הוא רואה בהן זימה פעורה, לדבריו:

"כשֶׁלֶעֶצְמָה פּוֹנֵה האשה אל בֶּשֶׂר זוֹ האמור להפכה למלאות של הווייה על־ידי חדירה ופירוק. ולהיפך, האשה חשה את מצבה מפני שהיא 'בצורת חור'... נעלה הוא מכל ספק שהמיניות שלה היא פה, ופה רעבתני הבולע את הזכרות— עובדה היכולה להוליך בנקל לרעיון הסירוס. מעשה־העגבים הוא סירוסו של הגבר; אבל כך הוא בראש־וראשונה מפני שהמיניות היא חור".

סארטר מאמין שאימו של החור הוא טרום־מיני. אבל אם נשים לב לא לרעיון המופשט הזה אלא לנעימתה של הפיסקה, בהכרח נמצא, בפרט בהקשר שלה, שהיא אכזרית וכאובה כאחד, כדרך כתיבתו בכלל לעתים קרובות. אומר הוא על ספריו, "לעתים קרובות כתבתים בעל־כרחי, ופירושו בעל־כרחם של הכל, בכוונת־מכוון שסופה שנעשתה לחיָדָם גבוה"⁶.

הפילוסופיה של סארטר בנויה על־פי קווים סאדו־מאזוכיסטיים. המשתתפים העיקריים ב"יש ואין" הם, כנרמז מתוך השם, היש, שהוא מלא, שאנו דמיינאל, והאין, או התודעה האנושית, שאין לה קיום בלי היש, ואשר אף־על־פי־כן חובתה לטרפו. התודעה אינה ולא־כלום מפני שהיא תפיסה מתמדת, כמיהה ואי־הצלחה בהיהפכות ליש. בעולמו של סארטר האדם הוא חפשי אבל רק בתודעת חסרונו, ולפיכך בעקרת הנפש. לכן גם האהבה היא סדו־מאזוכיסטית ונדונה לאבדן. מנסה אדם לשעבד את חירותו של הזולת, אבל מצליח הוא רק להרכיש לעצמו את גופו של הזולת. האהבה היא נחוצה, ועם זאת חסרת־שחר.

הואיל וזה העולם כמו שסארטר רואה אותו, הרי למעשה אומר לנו כי שום דבר ושום איש אינו יכול לכלכלו באהבה. היש מלא את עצמו, האחרים, בני־האדם, אין גישה אליהם, וכך אדם חי בסביבה הריקה מכל מחווה שיוכל לחזק את האנושות באנושות. אני אנושי הוא אני־אין. אמת שסארטר התכוון לומר שהתודעה היא אין מפני שהיא רק תפיסה של השונה ממנה; אבל מושג זה של תודעה יש בו אַפְסִיבִיּוֹת חזקה, הוא, כתודעה, חסר־אהבה הנו, מאוכזב, מדוכא. הריהו כביכול בלֹן מדוקר תדיר.

הסאדו־מאזוכיזם שאנו מוצאים אצל סארטר רגיל הוא אצל פילוסופים אחרים, אם גם בנדיר הוא גלוי כלי־כך. לכך היינו צריכים לצפות. הפילוסוף, אמרנו, יכול שיאהב אך יפחד לאהוב את אמו. המושא הסופי, האידיאל, בפילוסופיה שלו הריהו תחליף לה; אבל עליו לשמור מרחק ממנה, מפני שאליה בל יגיע. לכן הוא משתמש ברעיון נות המופשטים שלו ליצירת מרחק דו־משמעי, סאדו־מאזוכיסטי מן המושא. ומשום שלעתים קרובות אין הוא יכול להושות לעצמו שום משחק־אהבה חושני, ממיר הוא

אותו בעונג של חשיבה סאדו־מאזוכיסטית. תוך כדי כך אפשר מאד שיבחר לפגוע באחרים; ודאי הדבר שהוא מכאיב ומהנה את עצמו. מעדיף הוא, כמובן, להוסיף ולהתענג על ההנאה מאשר לסיימה על־ידי "פתרון" הבעיות שהיא מגלמת לכאורה, ואשר, בדרג אחר, בהן היא עוסקת.

אם נכון הדבר, יכולים אנו להעמיק את הבנתנו בפילוסופים על־ידי שנגלה את המנגנונים הסאדו־מאזוכיסטיים שלהם. קאנט הוא דוגמה מעניינת. הוא היה קרוב יותר לקוטב המאזוכיסטי. הוא פחד מן הרגש, והקפיד על ריחוקו ממנו על־ידי שדחה אותו תדיר. רוצה לומר, היתה עליו אימתו של כל דבר הצפוי להישמט מכלל שליטה—אימת המיטאפיזיקה, "חוסר האופי" של אמנים ומוזיקאים, המוות שאותו שמע במוזיקה, הפראות או השגעון שאותם חש בשירה בלתי־חרוזה, חוסר־הצורה של אילנות שאינם גזומים, משובת־הדמיון ברומנים. לפי מה שהודה הוא עצמו, היה גם היפוכודרי, שכן סבור היה כי יש לו חזה צר; אבל סבור היה גם כי חזה צר הוא תוצאה מחבליה־ההולכה שבהם הורים משעבדים את הילדים.

קירבתו של קאנט אל הדבר־כשלעצמו שלו וריחוקו ממנו, אפשר להבינם עכשיו כרתיעתו הסאדו־מאזוכיסטית מפני המושא המסוכן. אבל נימת האכזריות שבו מתגלה על הצד הברור ביותר בתורת־המוסר שלו. ידוע היטב שהעלה על נס את הקדושה המוחלטת של חיי אדם. ידוע פחות שלדעתו יכול פושע לקפח את אנושיותו, ואז יש להענישו בצורה בלתי־אנושית, כמו שמחייב הפשע, כי הקדושה המוחלטת של חיי האדם שוב אינה תופסת לגביו. הוא אמר שכל אדם יצחק בפני מרצח הטוען כי אי־צדק הוא לדונו למוות. הוא היה סבור כי פשע־מיני יכולים להשפיל את עושיהם עד למטה מדרגתן של בהמות. בעד אונס ומשכב־זכר המליץ על סירוס, ובעד מעשה־סדום—על גירוש־עולם מן החברה האנושית.

דומה שפ־ל־כך דאג קאנט להישמר מדחפיו שלו עד שלא יכול לחשוב על הפשע בלי נוקמנות. הוא סבל מן התוצאות הפנימיות. נאחו היה בחיים, אמר, כמו בחבל מתות. כ־ל־כך נלאה מן החיים עד שרק צד הפשיעה שבהתאבדות מנעו ממנה. בויקנתו נעשו חלומותיו רצחניים, וחוזר וחוזר היה קרבן להם:

"בתוך שאר סיוטים מחרידים וחסוכי־תיאור עוד יותר, העלו חלומותיו לפניו בתמידות דמויות של רוצחים הקרבים אל מיטתו; וכה נסער היה לנוכח מסעות הרפאים הנוראים החולפים על פניו עם ליל, עד שבמבוכת היקיצה הראשונה טועה היה בדרך־כלל במשרתו, שהיה חש לעזרו, וסובר בו שהוא מרצח."⁷

אם נחזור מקאנט אצל בני־דורנו, מוצאים אנו קווים סאדו־מאזוכיסטיים אצל שנים מרביי־ההשפעה שבהם, הוסרל וזיטגנשטיין. הוסרל מגיע היה להתרוממות־הנפש ואחרי כן לרפיון־רוח משתק. הסאדו־מאזוכיזם שלו, כלומר אהבתו האפיינית, ההתקפה על הנפש האהובה, וכחוצאה מכך ההתקפה עליו עצמו, מובע במכתב אל מורהו, ברנטאנו:

"מסתבר שאין בהרכב הנפשי שלי דחף מפותח יותר מן הדחף להעריץ, ללכת

בהערצה אחר אלה שאני אוהבם, ולעמוד על צדם בלהיטות. אך הואיל ולרוע-המזל יש בטבעי שני צדדים, הרי מצוי בי גם הוש-בקורת לא-יידע-הת, שנטייתי הרגשית אינה חשובה לו, והוא מנתח בקור-רוח ודוחה באכזריות דבר שנראה לו חסר-רגליים. כך, קשור ברגש וחפשי באינטלקט. אני צועד לי בדרכי ואשרי מיצער".⁸

"הדהייה האכזרית" של הוסרל, שעלינו להניח שלא היתה ראציונלית בלבד, פעלה נגד עצמו לא-פחות מאשר נגד אחרים.

ויטגנשטיין העלה נקודה קאנטיאנית חמורה ב-Tractatus שלו. בדומה לקאנט טען כי יכולים אנו לדעת רק מה שאינו חשוב, בסופו של חשבון, או שאין לו קיום עצמאי. אם לדון על-פי ההערות החזרות-ונשנות במחברותיו, השווה את החיפוש הכאוב שלו אחר משמעות החיים עם החיפוש אחר גורמי-אב הגיוניים. אישיותו ותורתו היו לעתים קרובות סאדו-מאזוכיסטיות. תכופות חש עצמו על סף התאבדות, והתכנית שהעלה לימים לפילוסופיה היה התאבדותי על-דרך הרמו, כי במהותו של דבר רצה לשים קץ לפילוסופיה על-ידי ההבנה הבהירה של לשון-יומיום. יתר על כן, סבור היה שיכול אדם לחשוב היטב רק בהכאיבו לעצמו. ברוד דן את האחרים על-פי טבעו שלו, ולפיכך באכזריות:

"אם רשאי אני למוד אחרים במידתי, הרי אומר שחזית של שכל-ישר ונועם-חבונה מכסים לעתים קרובות על שאל רותחת של חשדות ורגשות מטורפים-למחצה: turris super cloacam, אם נשאל ונסגל לנו תיאור של גוף האשה אצל נזיר מימי-הביניים".

הסאדו-מאזוכיזם של ברוד הגיע לכלל "רידוקציו-אבסורדום" מחריד כאשר בנשימה אחת אמר שהיטלר יקר לו—ועם זאת שהוא אכזר כשטן:

"שותף אני לרוב החיבות והשנאות של הפ'רר המנוח היקר שלנו, אף כי אני מקווה ומאמין באמת-ובתמים ש'אילו ניתן כל הכוח על-י-אדמות, לא הייתי מגשים אותן במידת הסיכלות המטורפת והאכזריות השטנית של אותו סהרורי".

חשיבות הסאדו-מאזוכיזם לפילוסוף הובעה יפה על-ידי אחד מהם, מבני-דורנו, שאמר, "בהיותי מאושר אני חש עצמי סכל. אינני יכול להגיד אז דברים חכמים".

חיפושה הסאדו-מאזוכיסטי, המסוכן-במשיכתה, של הפילוסופיה יוצר דיבוקים וכפיות (מעין מה שראינו אצל קאנט והוסרל), וצירופים של כניעות ומחאה (כמו שראינו במיוחד אצל ברוד והוסרל). נשק ההתקפה-וההגנה הטיפוסי של הפילוסוף הוא ההגיון שלו, ובזאת כוונתנו לאינו שיטה פורמלית פחות או יותר של שירשור רעיונות. הגיונו מאפשר לו להביע את דחפיו בצורה מוגבלת, אך הוא מסייע עוד יותר להגן עליו מפניהם. אין זה בגדר הנמנע שפילוסוף המדגיש עד מאד את החשיבה הפורמלית יהיה מתפרץ, חסר-סובלנות ובכרי מבחינה רגשית.

אין צורך שנוציא משפט קשה כל-כך על דיקארט למען נראה איך הוא מנסח כללים כדי לשמור על עצמו ועל אחרים בריחוק של שלוה. ואיך הוא מפתח את שיטתו

צעד-צעד למען יוסיף ללכת היישר בעולם, לא, כפי שחלם, כשהוא מוטח הצדה בכוח שאין-לעמוד-בפניו, לא, כפי שחשש, משונה למעלה מהשגת השכל, ולא, כפי שדאב על ערש-מותו, נדון לאבדון בידי האלוהים.

שפינוזה, אשר שיטתו הפילוסופית שואבת השראתה מדיקארט אלא שהוא יסודי יותר בשימושה, הוא אדם עדיירים, מכונס בתוך עצמו. עוין את הבריות בכללם ומתירא מפני רגשותיו שלו—אף שהוא גם אדם הגון ואמיץ-לב. הוא מרשה לעצמו לעלוץ על מלהמות הדבורים, קנאת היונים וכיוצא באלו, אבל הגיונו מכווון להפוך את מעשיהם ותאוותיהם של בני האדם לשווי-הערך המחשבתיים של מישורים, קווים, או גופים גיאומטריים.

אף כי לא ננסה את ידנו בהדגמה, אפשר להראות איך הפילוסוף מנצל את המנגנונים ההגיוניים הוזביבים עליו כדי לבנות בדיוק אותו עולם הדרוש לו כדי לחיות בו. רוצה לומר, הפילוסופים יש להם אי-אלה סתירות, שינויים, צירופים או תנאים הגיוניים אפייניים, והללו משפיעים על בחירת ההגיון שלהם. אם לדבר בפשטות יתירה, הרי היהם והפילוסופיות שלהם יצוקים בדפוסים של כן-לא, אראו, רי, או אס'או. בדומה לכך הלוגיקנים האינדוקטיביים הינם מה שהפכו להיות מפני שיש להם בעיות אישיות שאותן הם פותרים בדמיון על-ידי צבירה שקדנית של נתונים. הם מקווים גם ללמוד איך להטות את כפות-המאזניים לטובתם. הדאגה להגיון יכול שתיעשה אי-ראציונלית בתכלית. רואים אנו אותה בקיצוניותה הפסיכוטית בוכרונותיו של ד. פ. שרבר. שרבר, השקוד על הדיוק וגאה על הישגיו, אומר:

'משך שנים שמעתי יום-יום מאות על מאות פעמים מלים הסרות-קשר שנאמרו והוחדרו לתוך עצבי בלי שום הקשר, כגון 'מדוע לא?' 'הרי אם', 'מה, משום שאני', 'יהי כן', 'ביהם אליו'... (יחד עם) קטעים מסוימים של משפטים שקודם-לכן בוטאו בשלמות; כמו, למשל (1) 'אך לא', (2) 'צריך היית', (3) 'אמנם כן', (4) 'זה יהיה'... הואיל והושלכו להוך עצבי צירופים המבטאים יחסים סיבתיים או אחרים, נאלץ אני להעמיק חשוב בהרבה דברים... לעתים קרובות, בפרט במקרה של תחושות והרגשות, אין זה קל כל-עיקר להסביר סיבות בצורה מניחה את הדעת... בכל-זאת הקולות ממריצים בתוכי את השאלה הזאת, והיא מניעה אותי לחשוב; אבל כמו שאמרתי קודם, מחשבה מתמדת היא מיגעת יותר מדי... הערה פשוטה ביותר ('זהו מר שניידר, אך מדוע?') נעשית, בלחץ של מחשבה כפייתית, נקודת-המוצא של משימה רוחנית נכבדה מאד, דרך-ככלל בלי לשאת פרי'¹⁰.

שרבר מביא לפנינו הגדלה שגעונית של הסבל הנגרם על-ידי שימושן של מלים בעלות ערכים מאגיים בלתי-ידועים. בדומה לו, אך בצורה שפויה, מגיבים פילוסופים על סבלותיהם ביצירת עולמות חדשים לעצמם, שבהם, כך תקוותם, אין להם מה לפחד. המדיום של היצירה הוא המושג יותר מאשר המלה המבודדת, המאגית בהערכתה, של הסכיזופרני. אף-על-פי-כן בנקל עשויים פילוסופים לאהוב את המלים המהוות את המושגים שהם אהבתם הגדולה ביותר.

הבה נטול את קירקגור כדוגמה לאוהב-המלים הפילוסופי. פילוסופים בעלי נטיות פוזיטיביסטיות או אנאליטיות יכול שינערו חצנם ממנו; אבל הוא האב המוכר של האקסיסטנציאליסטים, והוא מבצע את התקפתם הטיפוסית על ההפשטה, ההגיון הפורמלי, והמלל. הדוגמה היא אפוא מתאימה ואירונית.

כשהיה קירקגור ילד נדמה היה לו כי אביו, בעצם דיבורו, יכול להוות את העולם. דרך-חיקויי לאל הוה, היה הילד מסתגר בחדרו ואומר בקול, "אני רוצה זאת", בדרשו מה שדימה בנפשו כי יתאמת. משגדל נשאר חולם שרירותי, תאב לכל חוויה שלא יכול לזכות לה. התיאטרון הקסים אותו. באורח תיאטרלי בילה שבוע שלם כשהוא חושב, חש וחי ככילי. רצון היה בו לבצע גניבה לאמיתה, למען יוכל להיות בפחד מפני התגלות ותפיסה. הוא התרועע עם אנשי המשטרה הפלילית וטיפח את האידיאל של גנב-אמן. גם מתאר היה, כאילו ראה אותם לנגד עיניו, את התענוגים בלתי-המוסריים של היוונים הקדמונים, ואחרי-כן את היפוכם, את סבלותיו של סגפן.

הוא דימה לעצמו שהוא גווע, אם גם רק באין איש במקום להתווכח עמו. כוחן של מלים והשפעת סדרן הקסימו את קירקגור יותר מכל, כי המלים היו נפשות שיכול היה להפעילן כטוב בעיניו בדראמה אינסופית מפרי רוחו שלו. עם כל שיהיה הדבר מופרך בעיני רובנו, הרי התאהב בדיקדוק הלאטיני, ובמיוחד ביווני. כאשר למד את כללי דרך-החיווי ונטיית-הפועל, חל שינוי יוצא-מגדר-הרגיל בתודעתו. זו פעם ראשונה חש שהכל תלוי בדרך חשיבתו של דבר, הצורה הדיקדוקית היא הנשמה הסמויה-מן-העין הנופחת חיים במחשבה ומלבישה צורה למציאות. הוא דיבר אל מחשבותיו, וכאשר העלה אותן על הנייר חי בהולדת הצורה וגילויה מתוכן. מלותיו, אמר, אינן ספרותיות בלבד, משחק סתם. הימוריו היו גדולים יותר, כשהוא מכפיל את מלותיו בחייו ואת חייו במלותיו, בעוד החיים והמלים שואבים ממשות, כנות ומציאות אלה מאלו. שעות על שעות היה יושב מאוהב בצלילן של מלים, וחש את הריון-המחשבה המתהדהד מתוכן. אירע לו שצייר לעצמו בדמיונו והנה גבר, הוא עצמו, מסוגו ללדת ילדים, אף כי הלידה תהיה קשה מאד, שהרי אין גבר מרשה לעצמו לצרות.

לגבי קירקגור יכלו המלים, אוהבות-נפשו, להיות ממשיות עד-לכאב, אך גם בלתי-ממשיות עד-לכאב. לפרקים ראה עצמו לא בבחינת הוויה טבעית אלא כמין תמציתי-אדם מחרידה, מללנית, סיפום של רגשות ומושגים. רואה היה את עצמו כשהוא כותב רומן שבו אחד הגיבורים יוצא מדעתו, ובדמיונו יצא מדעתו בעודו כותב אותו ומסיימו בגוף ראשון.

מלים, אמר, הן המדיום לאמת ולהוויה, אך באותה מידה גם המדיום לכזב ולאפסות. הלשון מסוכנת לאדם לא-פחות מתאוות הבשר. דין שתהיה משטרה מיוחדת שתפשיט בעלי-מליצות, מורים ופרופיסורים מכל מחלצותיהם, תקרע מעליהם את מסיכותיהם הלשוניות, ותגיד להם, "הסו! וראו מה יוכלו חייכם חסוכי-הדיבור להגיד בעדכם!" כי הלשון היא המתנה שלפיה אנו נדונים ודנים את עצמנו. בלשון האדם משים עצמו סקסט מקורי של הויתו כיחיד וכאיש.

זה היה נסיונו של קירקגור להשתמש במלים להסתרת המכאיב ולהשגת החסר בחייו. הוא ניסה להעמיס על המלים את כל נטל ההוויה, וכיון שלא עצרו כוח כעס עליהן, הגם שלא פתחה תלותו בהן. הוא תקף הפשטות על שום שהינן מה שהן, הפשטות, אבל שאפת־סרק היתה בו להפוך אותן להוויות לא־מילוליות. ודאי נהנה מאד לברוא את עולמו, עולם של מלים, מושגים וחלומות; עם כל זאת שקע בעצבות.

קירקגור מלא אינטרוספקציות על טבע כתיבתו וערכה. ראינו כי נתפס הוא להזיות של הריון. לפיכך מעורר הוא את שאלת עמדתו של הפילוסוף כלפי יצירתו שלו. בדומה לשאר מאמצי יצירה, מפגינה הפילוסופיה את כוחו הגברי של יוצרה. טבעי הדבר שלפעמים ההפגנה היא מינית במפורש. כך הדבר אצל קירקגור, שאינו פוסק מלדבר על פיתוי, או אצל סארטר. תשוקתו הניצחת של היידגר לחשוף את ההוויה יש לה, בלי ספק, מטרה מינית בלתי־מודעת משלה. המשלות מיניות מוצנעות אך במעט שכיחות הן בפילוסופיה. אם נבזר לנו המשלה מעין זו כאשר יעלה המזלג, פחות או יותר, הרי לפי תיאורו של ברגסון תחילת בריאתו של עולם בקילוח כביר של מרץ הפורץ ונשפך וממנו נקרשים דברים גמישים. המשלֶתו מזכירה את הניאור־אפלטוניזם; אבל הרי הניאור־אפלטוניזם כולו מבוסס על המשלת־הגבריות של מציאות מוחלטת היולדת בלי הפסק את כל הקיים, שאינו אלא עצמיותה שלה המועברת ל"אחרות" שלמראית־עין.

בדומה לאמן, מעמיד הפילוסוף את יצירתו כחיץ בינו לבין כל דבר אחר. תפקידה בשבילו דומה מאד לזה של המשחק או השמיכה החביבים על הילד, אשר להם נוכחות אובייקטיבית משלהם, אלא שהיא ספוגה כל־כך במימושיו, כתמיו, ריחותיו והזיותיו עד שהיא מתווכת בשבילו בין תחומם של הירהורי־הלב בלבד לתחומה של מציאות־בוסר מכאיבה. אבל ההשוואה ללידה אפשר שהיא חושפנית יותר. הפילוסוף פיות הן ולדות הנבראים ברביית־בתולים, שלידתם מנישואים ועינוגים בלא זיווג. אבותיהם המולידים אותם, כמוהם כאבות אהרים, גאים הם ומגוננים בלא רחם. הם מתנאים בהם ומנסים להוציא את שבחי קסמיהם מפיות זולתם. העולם שבו מכוונת פילוסופיה להתגלגל יכול לקבל את אישורו על־פי הסכמה כללית. מובן שהפילוסוף שמח לזכות בכך. כל זמן שהיא קיימת ועומדת, קשה יותר להבחין בסילופי המציאות שלו, אם אמנם סילופים הם. אם הפילוסופיה שלו משתבצת בעמדות חברתיות מאריכות־ימים, מתחילה האינטואיציה הנרכשת לאשר את אמיתותה.

אבל הפילוסופיה לא תמיד מביאה הצלחה, אף לא ליוצרה. בחלקה חייבת היא להיות מאמץ של בריחה מן המציאות ומיחסי־מושאים ממשיים. אם מאינו סיבה שהיא יש בו בפילוסוף נטייה מוקדמת למחלת־רוח, אם נחשל מאינו סיבה שהיא או אם כוח־המגן אשר לפילוסופיה שלו נופל מן הלחצים שמפניהם הוא מגן, אפשר שיחלה בנפשו. או אפשר שידחה את המציאות דחייה סופית על־ידי התאבדות. אבל אף כי פעם ניסה יום לשלוח יד בנפשו, ואף כי קאנט, ראסל וויטגנשטיין נחננו דעתם על כך, אין אנו יודעים אם דחף זה שכיח־ביחס אצל פילוסופים.

הדחף היוצר של הפילוסוף, ביחסו לבריאות ולמחלה כאחת, יתואר אולי על הצד היותר טוב במונחי הדגם של הרס ולידה־מחודשת. דגם זה הוא הבסיס לפאטולוגיה הסכיזופרנית, כי הסכיזופרני, שאין ביכולתו לשאת את העולם הממשי, עוזב אותו מפחינה נפשית. הוא הורס אותו בדמיונו ובונה לו עולם חדש של הזיות. אבל מגמה זו להרוס ולבנות־מחדש היא אוניברסלית. בקרב הבריאים לא־פחות מאשר בקרב הפסיכוסים. איש המדע השימושי מנסה לשנות את העולם, האמן מנסה לשנות את מראיתו, והמהפכן—להרסו ולבנותו־מחדש במונח המדיני. הדגם של הרס ולידה־מחדש הוא הזיה של כלי־כולת. הפילוסוף מדמה עצמו כלי־כול, שלא־מדעת, מפני שלפי הרגשתו הוא משנה את העולם על־ידי שהוא מגלגל ברעיו־נותיו. המיסטיקן מנסה להגיע לכלי־כולת על ידי יצירת הלך־הנפש הנכון. אבל רק הסכיזופרני הפאראנואידי רואה עצמו בפועל־ממש יצור כלי־כול.

בכך אנו מסיימים את תיאור הצורך של הפילוסוף להתפלסף. צורך זה הוא רק ראשיתה של הפילוסופיה. בנייני־העל שלה שונים לגמרי מן היסודות הפסיכיים שאחריהם התחיינו. אבל אם מה שאמרנו הולם את העובדות ולו בקירוב, הרי אין להחזיק מהן.

בהרבה שאלות לא נגענו. לא שאלנו באיזו מידה חייבים הפילוסופים להיות מן הסוג המתואר. לא שאלנו בבחירות מספקת מה הקווים המבדילים אותם משאר בני־אדם העוסקים בעיסוקים רוחניים. לא תהינו על צירופי ההצלחה והפشلון המשמשים פיצוי על חולשותיו של הפילוסוף, גם לא על הדרכים בהן הוא הופך להיות דמות־אב או נאבק נגדה. אולי מעניין היה לבדוק אם יצירה פילוסופית ובקורת אובייקטיבית פחות או יותר יכולות לדור בכפיפה אחת באותו אדם ובהתייחס לאותם מושאים של מחשבה. יש פילוסופים שנראה בהם בעליל שהם מלומדים או מבקרים בלבבם. היות וכך מזדהים הם יותר עם קוראי פילוסופיה מאשר עם מחדשיה, ובידיהם הפילוסופיות נעשות תחנות סופיות של המחשבה ולא דווקא הזדמנויות לעורר את התהליך היוצר. הוטעם כי רבים מן המפורסמים במבקרי הספרות והאמנות—אנשים כגון סמואל ג'ונסון, סנט־בוו, מאקולי, ראסקין וברנסון—היו חסוכי־בנים. אפשר לנחש שיוצרי־שיטות ומשוררים של הפשטות מפנקים את שיטותיהם או את שירותם כפנק ילדים, ואילו המבקרים הפילוסופיים ממשמעים את הילדים ואפשר אפילו שינסו לבקרם עד שחצא נשמתם.

תחת לרון בשאלות מעין אלו, הצטמצמנו בשאלות הקודמות להן לדעתנו. כוונתנו היתה לומר שהפילוסופים הם פחות ענקים מיכאל־אנג'ליים מאשר יצורי־אנוש כפי שנצטיירו לרמברנט—אצל רמברנט אם דמות היא גיבורית הרי כך היא לא רק כשלעצמה אלא באור או במצב האופף אותה. יהיה עלינו להצטער אם סבר מי מן הקוראים שאנו תוקפים את הפילוסופיה בכללותה. יותר מדי דברים בעלי ערך אנושי צמחו ממעשי־הקונדס והמעמקים של הלא־מודע, וההישגים ההבעתיים, החברתיים

וטרום-המדעיים של הפילוסופיה חשובים לאנושות מאד. הספיקולציה הפילוסופית היא דבר בלתי-נמנע, ומה שאמרנו מכוון היה לא לקטלה אלא לשוות לה תודעה עצמית ומידה של סובלנות.

ניו-יורק-העיר, אוגוסט 1966

הערה: רצינו להודות לפרופ' רולן וולס מייל ולד"ר חיים גינות על שהעירו על חיבור זה בעודו בצורתו הנסיונית. הואיל והתיעוד עלול לחרוג ממה שהולם את האורך והאופי הטכני של החיבור, החלטנו שלא להזדקק לו. אבל את איפיוני הפילוסופים שהוזכרו ביססנו על חקר מקורות מהימנים, ואחד מן המחברים (ב.ע. ש.) מתכוון להביא את כל מראי-המקור מות הדרושים בהיסטוריה חברתית ופסיכולוגית של הפילוסופיה החדשה.

מקורות

ואלה המקורות של המובאות הישירות העיקריות (כולן באנגלית):

- ¹ מצוטט אצל ה. שפיגלברג, התנועה הפיזיולוגית, מהד' 2, מארטיניוס נייהוף, האג 1965, א. 76, הערה 1; 81-82.
- ² מפרק הזכרונות על קאנט מאת ר. ב. יאכמן.
- ³ צ' ד. ברוד, "אוטוביוגרפיה", אצל פ. א. שילפ, הפילוסופיה של צ' ד. ברוד, הוצאת טיודור, ניו-יורק 1959, ע"ע 27, 52, 67.
- ⁴ מצוטט אצל שפיגלברג, ר' למעלה, א. ע' 284, הערה 2 (מתוך קאנט ובעיית המיטאפיזיקה מאת הייזגר [גרמנית], מהד' 2, ע' 204); ב, ע' 748 (מתוך ניצ'ה מאת היידגר, ב, ע"ע 53-250).
- ⁵ ז' פ. סארטר, מוציב, תרגום אנגלי של ב. איילר, הוצאת פ'וספ, ניו-יורק 1966, ע"ע 162, 210, 216.
- ⁶ ז' פ. סארטר, יש ואין, כמצוטט אצל ר. ד. קאמינג, הפילוסופיה של ז'ן-פול סארטר, ניו-יורק 1965, ע' 340; ז' פ. סארטר, המלים, על-פי תרגום אנגלי של ב. פ'רכטמן, הוצאת פ'וסט, ע' 102.
- ⁷ מתוך פרק הזכרונות על קאנט מאת א. ה. ואסיאנסקי.
- ⁸ מצוטט אצל שפיגלברג, ר' למעלה, א, ע' 89.
- ⁹ ברוד, ר' למעלה, ע"ע 16, 38.
- ¹⁰ ד. פ. שרבר, זכרונות ממהלתי-העצבים שלי, ע"ע 73-172, כמצוטט אצל צ' לאנדיס. ריאציות בחוויה הפסיכופיזיולוגית, הולט, ריינהרט את וינסטון, ניו-יורק 1964, ע' 132.

עידו בסוק : הברווזון המוכוע

היתה לו ילדות בין אחיו החורגים,
הצפרים הנודדות.

הוא שמע את צחוקם
פחות מהמית הרוח המזדנב
בין קני-הסוף החלולים.

נפילת ידידו מחץ הציד על הארץ.
העולם אינו, והוא אינו העולם,
הטמין את ראשו תחת כנפו
במקום שהלילה היה לו קרוב.

את כעורו לא ראה.
ירח ושמש האירו על האזנים, שכניו, בכדור-ארץ אחר.

כשפרש את כנפיו לראשונה
היה בעיניו העולם צעקה שלא נסתימה.
"אני ספינה המשיטת בכח עצמה,
השרירים, הדם, הלב" —

את גופו הכעור לא הסתירו
נוצותיו החזרות והדקות.
השמים נבטו אליו יפים ותפלים.
"מותר לעוף תמיד? מותר לשיר תמיד?"
מות ראשון. אין עוד ימים ושנים.

השעות גדלות והולכות.
פתאם, כשהיה מקורו לדם,
וגופו כסף מעין הזקנה המקדמת,
נתמלא האגם שחר הביאתו רוח—
והוא עור יותר ולא ראה דבר
מלבד האור עצמו.

על שפתו
היתה לו ילדות ושאון בקנים ובשלות שהכזיבה —

חנוך גיא : שני שירים

* * *

כָּבֵר אֵינָם שׁוֹמְעִים
דְּרָכָם סוּגָה בֵּינָן
עוֹבְרֵת בֵּין כְּרָמִים.

עוֹבְרִים בֵּין גְּבֻעוֹת חוֹל
וּמְצַפִּים לְגִלְגּוֹל
טוֹבְעִים כְּהַרְגֵל בְּסִימְנֵי טָנֵק
דְּרָכָם כָּבֵר אֵינָהּ סוּגָה.

דְּרָכָם עוֹבְרֵת
מְקוֹם גְּדֵרוֹת וּכְרוֹשִׁים
מְקוֹם רוּחַ תְּנוּעַ טוֹכָה
מְקוֹם רוּחַ תְּנוּעַ אֵימְתָנִית
עַד הַרְרֵי־אוֹר...

* * *

בְּעֵמֶק תְּהוֹם
פְּנֵי הוֹלְכִים כָּלִים.
יָדִים שָׁרוּ אֶת מְלוֹא הַחֵן
הוֹלְמוֹת עֲמָה אֶת
שְׁנֵי צְדֵי גּוֹפֵי.
כְּרוּיָה אֲזוּנֵי מֵהַד אֶל הַד.
חוֹלְפִים פְּנִיךְ בֵּין סְלָעִים
רֵאשֶׁף מְנַקֵּיקִים חוֹמִים מְצִיץ
כְּמוֹ חֲרָדוֹן.
תּוֹפֵעַ כָּל יוֹם
עַת הַחֲמָה פְּנִיךְ תֵּאֶסֶף
מִכָּל מִשְׁעוֹל.

יעקב שביט : חבילות נוגרינפילד־סיטי

יוכבד שיף ידעה כי מותה קרב והולך משעה שהתארכה לה הדרך מן ההנות אל הבית כאילו היתה מסע מפרך. בקיץ הזה טרחה בנקיון הדירה עוד יותר משהיתה טרחת בו קודם לכן. צריך, חשבה, שתימצא גופתה הצמוקה וההולה על סדינים צחורים, עטופה בכתונת־לילה גהוצה של מלמלה, וסביבה יהיה הכל מבריק בצחותו. הקאלות הפורחות תרווינה מים זכים באגרטה־הזוכית שעל שולחן־המהגוני העתיק והכבד בחדר־האורחים. מחוגי שעון־המטוטלת שהביאו עמם משם יצביעו על הזמן הנכון. נשיפה לא תפריח אבק מן הווילונים הפרהונויים היוורדים עד לרצפה ומן הספרים באצטבות, ובחדר־האמבט ישרור בבואם ריח הכלור החרף. חשבונות המים והחשמל יתגלו במגירת שולחן־המטבח, ליד התמונות והמכתבים מן השנה האחרונה, ואם יבקשו ימצאו את המכתבים כולם בארון־הבגדים, ליד קופסת התכשיטים. פת־האשפה יהיה מרוקן וכלי־המטבח רחוצים וסדורים. רק את גופתה צריך יהיה לקחת בלי מלת תרעומת אחת, וכבר יוכלו דיירים חדשים להיכנס עם הפציהם הפעורים והמרובים, וילדיהם הקטנים והצעקנים יוכלו לזהם בעפרונות שחורים את הקירות המסוידיים בלבן הרישי.

סמוך להצרות הבתים הנבנים נעצרה לנגב את זיעת מצחה ותוך כך התבוננה בגופות השריריים והשחומים של פועלי־הבנין. תפרחת לבנה משקי־המלט הנפרקים באה בעיניה והאיצה בה ליטול את הסל עם בקבוקי־החלב המצטלצלים ולהמשיך ללכת. כבר היו הנויות חדשות, מצוחצחות, שבעליהן מגלגלים חיוך בזריזות, והכל בהן ארוז ומוכן בשקיות של ניילון, סמוכות לביתה שבקצה השכונה, אלא שהיא שמרה אמונים לחנות הישנה, ויש לצעוק באזני בעליה החירש והשחפן. משבוע לשבוע, בקיץ זה, היתה השכונה לובשת חזות של ארץ זרה ורחובותיה מתארכים להגיע לפינות רחוקות הנכבשות משדות החרצית. תמהה כמה אנשים ברחוב ידעו את ארבעת התמרים שצימחו פרא במקום שבו מוקם עכשיו בית־הקולנוע החדש, העבירה סלה מיד ליד ומיהרה להימלט לצדי הדרך מפני מכונית־משא מתנשפת מכוון הלבנים שעל־גבה.

אני לא יודעת למי הם דומים, התכעסה, נותנים להם חלב ובכל־זאת מתעקשים להיחף לתוך פת־האשפה. האשה הזקנה התכופפה וחיפשה אבן כבדה כדי להניח אותה על מכסה הפח. החתולים הגיחו מבין העצים והקיפזה בפמליה נמורה, הנפנית ולוקקת. מתחת לספסל, בין עצי הגויאבות, היו ארבעה גורים עיורים מהופרים בגומת־חול. הדיירים החדשים שיבואו בקרוב, חשבה, יעקרו את העצים שפרים רקוב תמיד ויטעו אחרים במקומם, אם יהיה זמנם פנוי לנטיעות. הילדים לא יניחו עוד

לקאלות שבפינה לזקוף אל השמש גביעים לבנים וארוכי־צוואר ועץ־הלימון העבות ייגום ויישמר מפני העוברים־ושבים בהבשיל הפרי. אם לא יתנו בעד הבית את פרוטתם האחרונה, היררה, יטוחו שנית את כתליו, והכתמים ימיתו את שיחי־הקקטוס, הפושטים בשעות־בוקר שאלו את דמויות אבירי־הצלמוות מן הלילה. יורדים מעל סוסי־הצללים, שומטים את חניתותיהם הארוכות, ובאור החריף והגמיש חושפים ריבואי מחטים דקיקות הננעצות בטיח ויכולות לו רק בשרירות. היא פתחה את הדלת ועם שניקתה את נעליה הניחה את בקבוקי־החלב ואת כיכר־הלחם על השטיח הדהוי, שפעם תיאר אביב נצחי וליל־קסמים בארץ מזרחית. אחר־כך הלכה להכניס את הבקבוקים למקרר הגדול. בשכונה כולה כבר הוציאו את המקררים אל החצר ושם היו מוטלים עד שבא בעל־העגלה הקיפח להרימם על עגלתו, ולהצילם ממדורות ל"ג־בעומר אל מקום שם יש בם עוד חפץ. היא האחרונה, ורק משום שעשרים שנה מורגל הוא, היה מחל־הקרה רוטן, רק משום כך הוא טורח ומבזבז מזמנו ובא לשכונה שהכל בה כבר מודרניים. החתולים שחו סביב עקביה וכישיכו בונבותיהם. כן, אמרה כמו לנפשה, עוד רגע אחד, מיד אביא את החלב. אבל דעו שאני כועסת. בענין פחד־האשפה, זאת אומרת. העבירה אצבעות גרומות על גב קמור אחד והתרוממה ללכת. אבל הצבע הלבן הציץ בה בעד חרירי תיבת־הדואר ועצר בה. היא הציצה והלכה בחיפזון ובריגוש־מה להביא את המפתח מן הכוס בה הוא שמור. גברת חיה יוסלביץ ביקשה שהות של רגע, הלכה לחדר הסמוך, נטלה את משקפיה מעל ראשיתה של אפודה, שפה היטב את וגוגיותיהן בשולי שרוולה והרכיבתן לעיניה. אחר נטלה את המכתב מידה ואמרה, "נו, אז נראה עכשיו מה כותבים לך". התעכבה על־פני האותיות, לאטה הפכה אותן למלים וצירפה למשפטים, השתתחה בין משפט למשפט כאוטובוס של שהרית בתחנות הדחוקות, ולבסוף הניחה את המכתב על השולחן, התגרדה בשורש אפה, היססה רגע, שבה להציץ, גרגרתה פירפסה, ובקול צרוד אמרה: "אוי, גברת שיף!"

"מה קרה?" נחרדה וביקשה להתרומם מן הכיסא.

"אוי, גברת שיף, איזה דבר נפלא! את זכית בנסיעה לאמריקה, כן."

"לאן, גברת יוסלביץ?"

היא אחזה בשולי הדף המודפס והושיטה אותו למולה, כאילו היתה כרוז של שוק, מוחתת אפה בהתרגשות בין המלים.

חברת "פרייטרי" לשימורי ירקות ופירות שמחה מאד להודיעך כי זכית בהגרלה השנתית של רוכשי מוצרינו הקבועים, בכרטיס־הנסיעה לאר־צות־הברית, כולל דמי־שהייה של שבוע ימים. הואיל־ינא לסור למשר־דינו, שדרות הנביאים עשרים־וארבע.

בכבוד רב,

רפאל רובוביץ,

מנהל מחלקת היס־ציבור

"לאמריקה?" חזרה יוכבד שיף ושנתה, "לאמריקה..."

"אוי, גברת שיף, את באמת נוסעת לאמריקה. איזה פלא-פלאים, מעשה-נסים כזה עוד לא התרחש ברחוב שלנו מאז... כזה עוד לא! בהגרלה השנתית, כמו בעתונים. אני אתן לך את הכתובת של בן-אחותי". היא היטיבה את משקפיה על חטמה ובסדר עיניה מחצה את יוכבד שיף השפופה, שכנתה המסוגרת, באותו מבט הנשלח לעברם של הזוכים בפרסים. זה החוקר: מה טובים אלה ממני, הא?

"את... את בטוחה?"

"מה-זאת-אומרת בטוחה? כתוב בעברית, שחור על-גבי לבן. במכונת-כתיבה. את צריכה ללכת למשרד הזה 'חתושתים, לפני שיתחרטו שם, כמו שזה תמיד אצלנו בארץ'."

היא הלכה לחוג בתה-עם-לימון.

החתולים זקפו ראש בוהה. גם היא בהתה: צחוק ובכי בעת-ובעונה-אחת, וביום אחד אחר-הצהריים, לאחר שנות שידפון ארוכות כל-כך, ללא צחוק וללא בכי. ודווקא עכשיו, כשהדרך מן החנות אל הבית נהפכת למסע מיגע ומפרך שעתידי להמיתה. בתחילה היה הבכי. טיפות מלוחות חתרו בבשרה הצמוק וחיילחו בו, כמו היה אדמה מבוקעת שלא רוותה מי-גשמים משך שבעה קיצים שחונים. גוטה, מילמלה, עכשיו אני אוכל סוף-סוף לראות את גוטה.

תמיד קיבלה הכל בשתיקה נכנעת. יש בריות כאלו בעולם, מדורות כבויות. כשאמר הרופא כי לעולם לא תלד בנים, נאנקה לעצמה ולא הלכה לשאול בעצת רופא אחר, הגם שידעה כי אין אחד מהם חוזר על דברי עמיתו. כשמת יהודה שיף, שמטה עצמה מאחיותה של איזו קרובה רחוקה והלכה אחר ארונו בדממה ובלא בכי. גם כשהודיעה לה אחותה גוטה על נסיעתה הקרובה אל מעבר-לים, שנה לאחר שבאה עמה יחד לארץ-ישראל, רק שחו כתפיה ולא הלכה לדבר על לבה. פעם אחת בלבד התרעמה בשנים האחרונות, כשהחל הפקח העירוני לפזר בשר מורעל להשמיד בו כלבים שוטים. הלכה ואמרה שחתוליה עלולים לטעום ולהתפגר. ענו לה בבריאות הציבור. מאז היתה יושבת ליד החלון, וכשעבר על אופניו היתה ממהרת החוצה ולאורך הרחוב כולו היתה בולשת אחר נתחי הבשר.

יום אחד לפני-הצהריים נכנסה לחנות האריגים ברחוב הראשי ומצאה את בעלה גוהר ומגפף את גוטה אחותה על אחת מערימות הבדים שבקרן-זווית. לולא דלת הזוגית השקופה ודאי לא היתה מוציאה הגה מפיה, אלא שהיא עמדה שם ואמרה בקול שביקש להיות צווחה: הרי אפשר לראות הכל דרך הזוגית! וקולה מוטט עליהם אצטבה גדולה של בדים מצויצים. איך יכלה לומר לה דבר כאשר שלושה חדשים קודם-לכן נרצח מנזח, אישה, בידי חס-מוג אחד בשוק שבעיר הסמוכה, שעה שהת-מקח עמו על מחירו של ארגו עגבניות סמוקות, ואמר מה שאמר בדבר העגבניות הרקובות השוכנות בתחתיתו? בת ארבעים היתה ונשאר לה חלק בתנות-ירקות עלובה וחדר-רוחצי עלובים בבית-דירות ארוך וכעור. לדודה שלהן היתה מסעדה

קטנה שיצא שמה לתהילה בכל רחבי הרובע משום שהיתה נוהגת באורחיה כאילו היו בניה שלה שבאו לסעודה חטופה והם ממהרים שלא לקצר את משך הפרידה. משנסעה היה לבו של יהודה שיף מתגלגל ומתכווץ מיום ליום, כאילו בד היה שאוחזים בו משני קצותיו ומגלגלים אותו מכאן ומכאן, עד שהוא מצטמצם כדי גליל צר ודחוס שאפשר לטלטלו בהיגף-יד מפינה לפינה. היה מלמלם את חשבונות חנותו, פורש ידיו וממוטט את כליה-שולחן על הרצפה. ננעץ במקומו ואינו מש עד שטורחים לדחוק הלאה. כך גם מת. היא היתה אומרת שלא בגלל המעשה שנעשה והצער שהצטער הוא מתבלה אלא משום שזיפי זקנו חדים ודוקרניים כזיפי מברשת ובטנו משתפלת בקמטוטים גסים ועבים. משום ששיניו מצהיבות, הליכתו מרושלת, דיבורו ירירי וסתום, ושוב אין נשים באות לגהור על בדיו המצויצים.

אחר הבכי היה הצחוק.

הכרוב. דווקה הכרוב...

יהודה שיף אהב כרוב חמוץ. איש איש ומאכלי-התאנה שלו. קיבלה עליה את הדין, והיתה מכינה לו, מדי-יום בצהריים, את גושי-הכרוב הנלכדים בשיני המזלג ומש-תרגים סביב הפה, פתילים-פתילים, נשאבים בקול-ענות אל בית-הבליעה. היא עצמה לא יכלה אז לשאת את ריחו החמצמץ. פעם, כדי להרעימה, הלך לשוק והביא חביונה של כרוב והניח אותה בפינת מטבחה, להסריח עליהם את האוויר. כשהיתה שוכחת דרך-מקרה להכינו היה מתפרץ ואומר שהיא מבקשת להרעילו במרק-השעועית שלה. אבל מאז מת היה ריח הכרוב משמש קטורת לזכרה, זרי שושנים שהיא מניחה על מצבתו, ומדי-יום בצהריים היא מעלה את דמותו לפניו בצלחת גדושה של כרוב חמוץ, שזול מחירו בימים אלה והוא נוח ומהיר להכנה. פעם נודמן לה עתון אידי אחד, מאלה שהיתה נוטלת בחנות, וקראה בו שחברת-השימורים עורכת הגרלה בין קוניה הוותיקים, ואין צורך אלא לשלוח חמש עטיפות נייר, מאלו הדבוקות סביב גחון הפח ועליהם מצויר כרוב צהבהב וקטום-ראש. דחקה חמש עטיפות לתוך מעטפה ורשמה את כתבתה. והנה, זכתה דווקה היא בהגרלה בפרס הגדול, והוא מוכן-ומוזמן לה בשדרות-הנביאים מספר עשרים-וארבע.

למזכירה אמרה שרצונה לראות את פניו של האדון רפאל רובוביץ. המזכירה ביקשה שתאמר שנית ובקול רם, בבקשה. אחר-כך שאלה באיזה ענין, התחייכה ואמרה שהענין משמח מאד. המזכירה תלתה בה עיניים קשות וכיונה למולה את העט הכדורי, כמו העמידתה אל הקיר. תמיד באות נשים טרחניות וטוענות כי באמתחתן ענין משמח למר רובוביץ, ואז הן פותחות ומתלוננות על שבלול או מקק שנדחקו והפליגו בתוך קופסת השימורים ועגנו בצלחתן המהבילה. הן מאיימות שתיכף-ומיד תשלחנה מכתב-תלונה למשרד-הבריאות, או—איום יותר—תכתובנה לעתון. ואז יספוק מר רפאל רובוביץ בידיו, יפתח בדברי התנצלות, וכעבור שבוע תיעצר מכונית-המשא של החברה מול פתחה של המתלוננת ונהגה ישא אל המטבח חבילת קרטון גדולה, גדושה מיני קופסות של פח: פיצוי על עגמת-הנפש והטירחה.

היא-היא הזוכה בפרס הגדול, אמרה יוכבד שיף למזכירה.

"מזל טוב, מזל טוב", האירה המזכירה פנים והתפרקה מכלי־נשקה. היא קראה לעבר הדלת: "רפי, באה הזוכה בכרטיס".

מר רפאל רובוביץ הבריש את שפמו בידו האחת ובידו השנייה פרש שטיח אדום סמוך לפני דלתו. "בבקשה, גברתי, נא להיכנס למשרדי". משך כיסא והסיטו לעברה, חיפך ידיו, הצית סיגריית "קאמל", ואמר שהחברה שמחה מאד שדווקא הגברת היא זאת הזוכה בפרס הגדול.

כבר עשרים שנה שהיא קונה שימורים, ובעיקר את קופסות הכרוב, אמרה, ובכן מגיע לה.

"זה נחמד מאד מצדך, גבירתי", ההליק מר רפאל רובוביץ, "אבל החברה שלנו נוסדה לפני שמונה שנים בלבד".

"חבל מאד", הצטערה גברת שיף והשתתקה.

"והגברת מתכוונת ודאי לנצל את הכרטיס", שאל מר רפאל רובוביץ, ובקולו נשמעה תקווה שאין הוא אלא טועה. מנהלי מחלקות ליחסי־צבור טיבם שהם מקווים.

"כן, כן", אמרה, "אני נוסעת לראות את גוטה. כמעט עשרים שנה כבר לא ראיתי את גוטה. היא באמריקה. בגרינפילד־סיטי".

"עשרים שנה. כלומר, מאז שהתחילה לאכול כרוב", עשה מר רפאל רובוביץ את החשבון בזריזות. אחר־כך חזר לכהונתו. "הגברת רשאית לבחור באיזו דרך היא מבקשת להגיע לארצות־הברית: דרך הים או דרך האוויר?"

"באוויר?" חרדה, "אני אף פעם לא נסעתי באווירון".

"רק באוטו...", הרג מר רפאל רובוביץ שוב מסמכויותיו.

כשבחרה, הללו־שבה. את ההפלגה בים ואת מראות הנמלים הנפלאים: "ומה יש לה בעצם למהר, בגיליה?"

"תיכף. תיכף־ומיד", ענתה לו.

"תיכף־ומיד? מה החיפזון הזה... רגע אחד? לא שאין מחלקת־יחסי־הציבור שבהנ־

הלתו יכולה לארגן דברים מהיום למחר, אבל מה על משרדי־הממשלה השונים, שלעולם אינם מתנערים מוחילתם? קבעו את האחד בחודש. באחד בחודש תחנה

מונית מול פתח ביתה, תביא אותה לנמל, ושם יתנו בידה את כרטיס האניה ואת שאר הניירות ויאחלו לה דרך צלחה. וגם צלמים יהיו. מר רפאל רובוביץ לחץ את ידה

בחמימות, איחל לה הכנות נעימות, ואמר שאין מה להתרגש.

הגברת חיה יוסלביץ ביקשה שהות של רגע, הלכה והביאה את משקפיה מעל שרידיה של אפודה פרומה והרכיבתן על חטמה. גרינפילד, מילמלה, כשהיא מדפדפת באטלס הגדול של הבן, גרינוד—יש. גרינול—יש. הכל ירוק שם, כנראה. והנה גם גרינפילד.

היא עקבה באגודלה אחר האותיות ואמרה: "גרינפילד טוכנת בקצה המזרחי של מדינת־ניו־יורק. את יודעת שיש גם מדינה כזאת? ששים־אלף תושבים. מקום קטן,

כמעט כמו שלנו. גרים שם בעלי מקצועות חפשיים וכל זה... מקום שקט ולא רחוק מן העיר שאפשר להגיע אליה בנוסיעה ברכבת תוך שעה והצי. מה את אומרת?" היא ציירה עיגול שחור של דיו סביב המקום והניחה את האטלס פתוח על השולחן.

מעל גגות השכונה היו שמיים כחולים נמתחים וענני-נוצה משתעשעים במרוצים אל קר-האופק. שמש ערכה כרות בחול הזכוער. פשושים התרוצצו בעצבנות, כמו פבאים לפני בערה, בסבך הקוצים שמעבר לגדר החצר. החתולים פיהקו מול הלטאות והתמתחו ברפיון. מקיני הנמלים יצאו שיירות כושיים, חבילות צידה על השכם, למסע-תגליות בין הגבעולים. ברשתות פוגעים זכובים בייאוש מזומזם וזוחלים מעלה ומטה. כל השבוע ארזה את המזוודה. הדרך מן החנות אל הבית התקצרה לפתע כדרך עתיקה ומזפרת שאדם חולף על פניה בעיניים פקוהות-עצומות. בראי ראתה גוף נבול וצמוק, בן ששים-וחמש שנים. אלמנה החיה משאריותיו של עזבון. כשמת יהודה שיף טווחה חלומות אחזים. חשבה לצאת ולנקוש על הפתחים כגובת-תרומות למוסדות-צדקה, או אולי להתנדב לטפל בחולים או ילדים נזקקים. חלף כל אלה ירבה ליד החלון, מביטה ברחוב המרושת ובילדים החולפים על אופניים. עתים היתה חצרה מתחדשת וגוריי-חתולים עושים בה את שבועות גידולם הראשונים, ולאחר-מכן פושטים בשכונה כולה. אך לפעמים היתה החבילה מגיעה מגוטה ומנערת את יומה. הזעם שפיעפע בה לראשונה מזמן כבר היה לקילוח דק באפיקים שגורים, אך עדיין היה כוחו עמו להשיט את דמה בעורקיה, להלום בלבה ולהאדים את פניה.

תחילה היתה משליכה את ההבילה אל פינת החדר ואף ממשיכה בגילגולה בבעיטת-רגל. לאחר-מכן היתה תולשת ופורעת את עטיפת הקרטון ומציצה בהטף. קרועת-חלון ושסועת-עור היתה מניחה לה ימים אחדים עד שבאה ושפכה את תוכה אל שמיכת המיטה. עוברת אריג-אריג. פורשת ומודדת. דוחה ושבה לבדוק. תולה בארון-הבגדים, מסירה מן הקולבים, מתרתחת, אוספת הכל ועוטפת שוב בנייר הקרוע, דוחקת לתוך תיבת הקרטון שאותיות שחורות על צדודיתו מכרזות את כתבתה, ונוסעת העירה. משמכרה את הבגדים בפרוטות שלמטה ממחירם (מעולם לא עמדה על המיקח), היתה באה אליה חדות העשייה, פיעמה הקטרנות, והרצון להשיב לעג תחת לעג, חרפה תחת חרפה, בוז תחת בוז הביא גל חיים חדשים והחיש את צעדיה. שערה הלבן התפרע ברוח ומרד בשביסה הירוק כשהפזה מחנות אל הנות לחקור את חלונות-הראנה. משחורה, ארזה הכל בנייר עבה, רשמה את כתבתה של גוטה באותיות גדולות ושחורות של דיו, מושכת את מלאכת השרטוט עת רבה, הלכה לבית-הדואר והותיי-רתה שם, להעביר בה את הוכחת חיותה שלה אל מעבר-לימים.

לפני נסיעתה מכרה גוטה את רכושה בפרוטות, וכשלא הספיק הממון מכרה גם את תכשיטיה. עמדו אחדים לדבר באזניה שאמנם ארץ האפשרויות וכו' היא אמריקה, אך לא בשביל אלמנה בודדה בגילה שלה. יהודה שיף נוהג היה לחייך בשיניו הצהובות ולמלמל כי שום גבר אמריקאי של ממש לא יחפוץ למשש את חמוקיה בעד שום הון שבעולם, ואז היתה היא נוטשת את החדר מלווה בצחוקו הגס: "עוד חושבת שאני... שהיא ה... תשאלי בכל העיר שלנו... תשאלי!"

נראה, הפטירה גוטה מול מלעזיזה, עוד נראה מי יהיה עשיר ומי עני. מי יאכל לשובע ומי ימך ברעב. ועוד ניוכח מי ישלח אל מי קריאות הצלה: גוטה, שלחי דולר, אנחנו רעבים כאן ללחם.

תחילה הגיעו מכתבים קורנים. לא עברו חדשים ספורים ובאו גם החבילות. היא כתבה שעובדת היא במטבח מסעדתה של הדודה ושכרה נאה. ודווקא משום שהכל יפה כאן כל־כך היא זוכרת את אחותה המטיסרת בשמש הטרופית, בארץ שרוצחים בה יהודים מעשה־יום־ביום, ושעוד־מעט, כך כותבים העתונים, תפרוץ בה מלחמה נוראה. לפיכך היא שולחת לאחותה חבילות של בגדים ואריגים שמחירם בארץ ישיבתה זול. מכנסיים וחולצות, עניבות ומקטרנים וחליפות, ממחטות ולבנים, רצועות של אריג וריבועי־משי, וילונים ומפות־שולחן. חלקם משומשים ורובם חדשים. ועוד כתבה שאם לא יתאימו הבגדים למידת גופה או גוף בעלה, או אם לא יהיה הפץ בם, תמיד תוכל למכרם בשוק שבעיר, או למכור אצל השכנות, שהרי בגדים תוצרת יו.סא.איי. הם, מטבע עובר לסוחר בארץ־ישראל, ובכסף, סיימה, יוכלו אחותה ובעלה להתקיים עד שתשלח את חבילתה הבאה.

העלבון הראשון היה מפוזר על מיטתה בדמותן של שלש חולצות לבנות ומעומלנות, מכנסיים ארוכות בצבע בז' ושלל מטפחות ססגוניות. היא כרכה הכל בנייר חום והלכה לתחנת האוטובוס. בכסף שקיבלה קנתה שיירת גמלים חרוטה בעץ־זית וצמד פמוטי־נחושת מרוקעים של "בצלאל", וכתבה לה כי שיירת הגמלים צריך שתעמוד לשם נוי על השידה, ואילו פמוטי־הנחושת המרוקעים ישמשו לצורך הדלקת הנרות בערב־שבת.

כך הלכו ובאו החבילות והציבו גבולות לחודש כשהן קובעות ימי קבלה, ימי כעס, ימי יצירה, ימי משלוח וימי ציפיה. כשהעזה גוטה לשלוח לאחותה, מיד לאחר שהתבשרה על מות יהודה שיף, ארבעה שטרות של עשרה דולרים, מיהרה ורכשה אצל צייר ידוע־שם תמונת־שמן גדולה שעיר־הנמל מרומזת בה בכתמים לבנים לחופו של כתם־תכלת בהיר, וניקודי בריות ממלאים את רחובותיה ומרפסותיה התלויות על ההר מקוקוות בפסים עדינים ודקיקים. הנה העיר הגדולה שלנו, ותוכלי לתלות את תמונתה מעל מיטתך...

קרה וחליפת החבילות היתה נפסקת לפרק־זמן, עתים ארוך עתים קצר יותר. יש והטמון בן היה דל מכאן ומכאן. זמנים קשים באו על יוכבד שיף ונצרכה להשפיר את החדר השני של דירתה לסטודנט מן הטכניון. לאחר חודש נפרדה ממנו: האורות הדולקים כל הלילה, הרעש, הזרים, אינה מורגלת... אך מעולם לא החסירה. חבילה תמורת עלבון. עדות מול עדות. שנינה כנגד שנינה. לפני חמש שנים כתבה לה גוטה שעוקרת היא מניו־יורק הסואנת לגרינפילד, מקום שקט ונקי בפאתי הכרך, כמו השכונה שלה שם (אבל אין־מה־להשוות!). בגילה שוב אין היא יכולה לשאת את הזוהמה והצפיפות. יוכבד שיף לא התמהמהה אף רגע ושלחה לאחותה מזוזה מעשה־מחשבת ומאמר גזור מן העתון האידי על ועידה של נשים ציוניות והחלטות שנתקבלו בה במחיאות־כפיים.

ביום שנקבע בא רפאל רובוביץ בכבודו־ובעצמו, נוהג במכונית אפורה וארוכת־גחון, נטל את מזוודתה ופתח לפניו את הדלת. הגברת יוכבד שיף ליטפה את ראשי חתוליה כולם, גופפה בידיה לשכנות הנקהלות, והפליגה לדרכה. על כשב האניה צילמו אותה

כשהיא אוחות בקופסת שימורים, ומתחת לתמונתה שהתפרסמה יום לאחר-מכן בכל העתונים היה כתוב: **אכלו "פרי-טרי" כמו כולם—וסעו לראות את העולם.** האניה השתרכה לאטה באוקינוס הגדול. גלים קטנים רכבו זה על כתפי זה ושיחקו במלחמת-תרנגולים, כרבלתם מקציפה. נוסעיה ירדו לקניות חטופות בנמלים, ישבו על הסיפונים שטופי-השמש, ירדו לבתי-הקולנוע או לאולמות-הריקודים. רק יוכבד שיף ישבה על כיסא-הנוח שלה, עיניה מקדימות את האניה מהלך ימים אחדים.

"גברת שיף", אמר קבלן-בנין מפוטס-צוואר מתוך כיסא-הנוח הסמוך, "את בכלל לא נהנית מן ההפלגה הנהדרת הזאת. אני מפליג בכל שנה, ובכל שנה זה כמו מחדש. חבל על הימים שהולכים לאיבוד. הימים הולכים לאיבוד אם חושבים רק על הנמל ומפיקרים את הדרך". ריח רע נדף מן הסיגר העבה שלו והיא השתעלה. רצתה לומר לו שיש ימים שאינם אלא דרך אחת ארוכה, דרך המתארכת מקיץ לקיץ והופכת מסע מיגע וחסרת-כלה, שפל הימים אינם אלא גשר ליום אחד-יחיד העומד מעבר-מזה, אבל לא אמרה מאומה ורק חייכה וכיסתה עיניה במגבת.

ראשונה נסעה אל מסעדת דודתה המנוחה, ומשהביטה בחלון הזוגית הגדול ידעה כי שוב אין זו מסעדתה. אותיות מזורת ריצדו באדום לוחט ואיש אחד סח לה כי לפני עשר שנים, כשנפטרה הישישה המופלגת שהיתה בעלת המקום, נמכרה למסעדה השכנה והפכה גם היא למסעדה סינית. "ועכשו אפשר לאכול בה מרק-נחשים במקום טשולנט", אמר אידית והלך.

ביקשה מנהג-המונית שיקח אותה לתחנת-הרכבת וכל הדרך נימנמה ולא טרחה להביט בכבישים הרחבים, בשדות הגדולים, בזרם הנהר ובגשרי-הפלדה שעל פניו. ניעזרה כששמעה את הנהג מכריז באזניה: גרינפילד! נטלה את מזוודתה וחפזה לרדת. נסעה לבית-מלון אחד, שכרה בו חדר לשבוע-ימים, סעדה ויצאה אל הרחוב הראשי.

מעצמם הואטו צעדיה לאורך שדרות-לינקולן. מאליהן יצאו עיניה להביט בכל חלונות-הראנה ולהשתהות בהן עת ארוכה. את הים ביקשה לעבור בקפיצת-הדרך ועתה עברו הבתים בהילוך אטי, מדוד וכבד, כמו נשאה עמה סל עמוס בקבוקי-חלב. כל הדרך חלמה על הפגישה הנרגשת: על כניסה והצגת השאלה המיתממת, "כאן מתגוררת גברת גוטה קימל, בבקשה?" על המבט הסוקר, המופתע, הנדהם, המזועזע. ראתה לפניו את הזרועות הנכרכות סביב הצוואר, את הדמעות והבכי וסיפורי הזכרונות והצעיר. את השבוע החומק ובא לקצו. עכשיו נטל משהו עמום וסתום את מקומם של כל אלה. כשהתקרבה למספר סירבו רגליה להינתק ממקומן. נכנסה לבית-קפה אחד. השמיים השתלשלו אל העיר כמו זיקית ושינו את גוניהם מבהיר לאפור ומאפור לכהה, עד שבבת-אחת נדלקו האורות והציתו את העיר באור צהוב. קמה והלכה לעמוד מול פתחו של הבית, מגבעתה יורדת על מצחה והיא מציצה בעד סורגי-הברזל המצועצעים. חשבה להיכנס, וסורגי-הברזל עבו ותפחו וניצבו בינה-לבינו כמו דלת של מערת-קסמים הנפתחת רק לפני יודעי-הלחש-והסוד. גוטה היתה עכשיו

קטנה, כמוה, כאילו הבט מישוהו בראשה וטמן את מחציתה בעפר. מקל המטאטא שאחזה בידה היה גבוה מראשה. מישוהו נכנס בשער והיא קדה לו בראשה. הלכה אחריו. פתחה את דלת המעלית, ושבה לצחצה את זגוגית החלון. יוכבד שיף התרחקה מעט מן השער ואימצה עיניה להביט. דמעה פרצה וירדה בתלם חרוש על להייה אל סנטרה. צריכה היתה לאחוז בגזע העץ כדי ליצב את עמידתה. זהרזה, הרקו צמיגי המכוניות, זהו זה, מיצמצו אורות הניאון. כשהרימה עיניה ראתה שהחנות הסמוכה היא חנות הבגדים של "סמואלס אנד סאנס".

מחתה את הדמעה, הפשירה שמלתה, נכנסה פנימה ובירכה לשלום. ענו לה בשלום.

שאלה אם דובר בעל החנות אידית.

"בטח", גירגר סמואל הבן, "אם אני לא אדבר כאן אידיש, אז מי כבר ידבר?"

גברת יוכבד שיף התנצלה כדרכה על הטירחת שהיא עתידה לגרום. סיפרה שהיא באה רק הבוקר מארץ-ישראל ומבקשת לשאול דברים אחדים.

"ברוכים הבאים לגרינפילד-סיטי", האיר סמואל-הבן פנים, "אם אני לא אוכל לספר הכל על גרינפילד-סיטי, אז מי כבר יוכל?"

מכיון שכך קנתה משהו לשכנותיה ושאלה תוך כדי שארו לה מי היא האשה הקטנה המתגוררת בבית הגבוה שמול החנות, זו שאך לפני רגע נראתה ממרקת את השמשות בכניסה.

"קודם-כל", חייך סמואל-הבן, "הבנין שממול אינו גבוה. אולי אצלכם. בסך-הכל שמונה קומות. והאשה הצמוקה שמה גוטה קימל או לימל, או משהו דומה. היא השוערת של הבית. לפני בואה לגרינפילד היתה מדיחה כלים במסעדה אחת שבניו-יורק, וכשזקנה וידיה הרקיבו ריחם עליה מיסטר דניאלס, זה שהוא בעליו של הבית הזה, וכן של עוד הרבה גושי בתים וחנויות בעיר, ונתן לה את משרת השוערת. אולי אכל במסעדה ההיא, שמע, ראה וריחם. יהודים הם תמיד, את יודעת... היא מתגוררת בקומת-המרתף, משתפרת משהו, העיקר שאינה תלויה על צווארם של מוסדות-הסעד ואינה מבקשת חסד". אחר-כך שאל מדוע היא חוקרת על-אודות השוערת הזאת, גוטה קימל או לימל או משהו דומה.

נדמה היה לה שהיא מוכרת לה מאיזה מקום שהוא, אמרה יוכבד שיף לסמואל-הבן. עברה וחשבה שאולי. יהודים עוברים בהרבה מקומות ומכירים.

"בוודאי", אמר סמואל-הבן, "עד שאבא שלי, מוזס סמואל, יסד כאן את החנות, הוא טובב בכל מדינות הצפון כסוכן-נוסע".

כשביקשה ללכת והחבילה הארוזה תחת בית-שחיה עקף את השולחן, זכר בדבר-מה, ואמר: "רגע אחד, עוד משהו. זכרתי! על אותה גוטה קימל או לימל או משהו בדומה".

"כן", עמדה יוכבד שיף.

חמש שנים, סיפר, היא משרתת כאן כשוערת. לפעמים, פעם בחודש בערך, היא נכנסת לחנות ומבקשת בדים, בגדים מכל המינים, מטפחות וכל השאר, דברים זולים

אך משובחים. "סמואלס אנד סאנס" היא חנות שהכל בה משובח! אבל הוא יודע שאין כסף רב בארנקה ונותן בהציעי-הינם. הציעי-הינם?—בהינם ממש. מושך מן המחסן בגדים ישנים ונותן. היום מתחלפת האופנה בכל שבוע ולמה להחזיק במחסן בשביל העכברים... הנה, לפני שנה באה והביאה אתה תמונת-שמן גדולה, משהו בכחול ולבן ואפור, נקודות וקווים. זה ציור של חיפה בצבעי-שמן, אמרה, מתנה שקיבלתי פעם, תקח בעד הבגדים. לקחתי ותליתי בחדרה-השינה. אני ציוניסט ותיק. בשביל מה הבגדים האלה בכל חודש, אני שואל. בשביל אחותי בארץ-ישראל, היא אומרת, שם קשה כל-כך. טוב, אני אומר, אני שולח לשם דולרים ואת בגדים משומשים. "בילוי נעים בגרינפילד שלנו", צעק אחריה.

כל אותו שבוע נעצר עולמה מול סורגי הברזל. כבר ידעה שלא תינתק מכאן. לא תחזור על עקבותיה ולא תרוץ ליפול על צווארה. ידעה שתשוב אל חתוליה, תוסיף לקבל את החבילות ולשלוח תמורתן. אימצה עיניה לספוג כל קמט מפניה, כל תג מגופה הכחוש, כל נידנוד, כל פסיעה, כל היוך הנשלח לעבר נוסעי המעלית. הלכה אחריה, שומטת כובעה ומרימה ידה להסתיר את פניה. חוטפת ארוחותיה וממהרת לחזור ולהתיצב על מקומה מול הסורגים המצועצעים, השמיים משתלשלים סמוך לחטמה ומחליפים צבעים למשוך את תשומת-לבה אל יפים וחריצותם ונסוגים בעלבון. לא היו זכרונות. הזכרונות ישטפו לאחרי-מכן, על סיפון האניה, להוסיף ממלהם למי האוקיינוס. היתה רק עמידה סתמית, בוהה, מבט כהה, אבוד. חפז בה הירהור להתחמק פעם אל מרתפתה, להביט בסהרונת-הנחושת ובפמוטי-הכסף, בגמלי-הזית, בגלויות-הנוף. במכתבים הכרוכים יחדיו. לראות את החבילה הארוזה והמוכנה למשלוח. חפז, הילחל, ולא היה. רק השבוע לא נעצר לנוכח סורגי-הברזל המצועצעים ובא אל קצו למועד. שוב היו מיים והימים משתרכים על סיפונה ללא נמל—דרך שאינה מוליכה עוד למקום.

"מה עשית שם באמריקה שאת עייפה כל-כך?" שאלו השכנות. "עכשיו כל השכונה אוכלת פרי-טרי כדי לראות את העולם".

בתים חדשים ניצבו לפניו בדרך מן החנות אל הבית וידעה שעוד מעט תוכל לה הדרד. תחילה ירגיש בהיעדרה החירש והשחפן מן החנות, אחריו ירגישו החתולים. מיששו ידפוק בדלת ולא ייענה, ימשוך בכתפיו ויילך. כעבור זמן יחקור, ינקוש בחזקה, ימצא את הדלת פתוחה ואת גופתה על הסדינים הצהורים, כרוכה בכתונת-לילה של מלמלה וסביב הכל נקי ומצוחצח.

שבועיים לאחר שובה מנסיעתה הלכה לקחת את החבילה מביית-הדואר ובחזרה עלתה על האוטובוס ונסעה כשיעור חמש תחנות, כתמיד.

הגברת חיה יוסלביץ ביקשה שהות של רגע והלכה להביא את משקפיה מעל ראשיתה של אפודה. גברת שיף כבר התנצלה וגברת יוסלביץ סלחה. ניריורק הרי איננה עיר שלנו שאדם עולה בה לאוטובוס החנוק ומכליג בהצי שעה מקצה אחד אל הקצה השני. היא שפה את שורש אפה, כאילו היה גזר שהיא משפשפת אותו למוות בפומי-פיה ונטלה את המכתב.

המכתב היה מאחת מיסיס ג'ונסטון. מיסיס ג'ונסטון כתבה לגברת יוכבד שיף כי גוטה קימל, אחותה, שהיתה שכנתה באותו בית־דירות, והתגוררה בו בקומת־המרתף, נפטרה לפני ארבעה שבועות. לאחר מחלה ארוכה. משהו שראשיתו בעבודה קשה וטחובה וסופו ניוון ורקבון. לאחר קבורתה, שסודרה על־ידי הקהילה היהודית במקום, סרה מיסיס ג'ונסטון לחדרה ומצאה בו חבילת בגדים ארוזה וכתבתה של הגברת יוכבד שיף רשומה על עטיפתה. ממכתב לידה למדה לדעת כי הגברת היא אחותה של המנוחה. לפיכך צירפה מכתב זה אל החבילה ושלחה אותה למענה. עוד הוסיפה שהמנוחה לא הותירה אחריה דבר בעל־ערך, מלבד כמה מזכרות מארץ־הקודש ועוד דברים של־מה־בכך. אם כך רצונה של הגברת שיף, תארוז ותשלח אותם אליה. היא הביטה בתאריך.

"יום לאהר שהפלגתי משם".

"אז היה לך מזל וראית אותה בדיוק לפני מותה. אמרתי לך שיש נסים בעולם". הגברת היה יוסלביץ הסירה את משקפיה. מעשה אינו אפודה שאפשר לפרום ולסרוג ולפרום ולהתחיל בו בכלול מחדש.

את החבילה נתנה לקבצן שהתעקש ונקש בדלת עד שפתחה לו. בעתון בו עטף בעל החנות את חבילת הגבינה שלה ראתה את דמותה המטושטשת ואוזת קופסת שימורים ומשהו כתוב באותיות גדולות, שהלחות נגסה בהן. חתולים נכנסו בעד הדלת הפתוחה וטיפסו על המיטה. רגליהם טינפו את הרצפה ואת הסדינים הצחורים. הזבובים פלשו פנימה גדודים־גדודים והתחבטו ברשתות מצדן המוצל. שבוע לאחר־מכן, כשעלתה צחנתה מן הבית ופשטה אל הרחוב, נכנסו לקחתה משם.

ננפרד וינקלר : אחרי המלחמה

קטע ראשון לפואימה

כְּשֶׁהֵייתִי יְלֵדָה
זָרִם הִנְהָר בְּעֵינַי וְהוֹרִיקוּ,
הִנְהָר־בֵּין־הָרִים, שְׁצַדְפִּים לוֹ בּוֹרִיחָה,
הִנְהָר פְּרוּט, הַעוֹבֵר שְׂדוֹת יִרְקִים
וְאָבִיב מִסֶּפֶק, עַד לָיִם הַשְּׁחוּר.
יְדֵי הַצְּהָבוֹת הַתְּחִילוּ, עִם סֵתוֹ שֶׁל וַן־גֹּדֶן,
לְהַשִּׁיר עֲלֵים וּפְרָפְרִים שֶׁל זֶהָב עַל חֲרָשׁוֹ הַכָּהָל שֶׁל הַכֶּפֶר.
מֵהֶקְרַבְתִּי לְעֲצָמִי—לְהִיּוֹת בּוֹדְדָת; בְּאִפְקִים שֶׁל אוֹר
הִלְכוּ רַגְלֵי, וּבִסְמֻטוֹת הַשְּׂקִיעָה נוֹתְרוּ עֲקֻבוֹתֵי
לֵיד עֲקֻבוֹת הַבְּרוֹזִים הַשְּׁחוּרִים.

אַלְמוּנִים, לֵאלֹא שֶׁלְחָן וְקוֹרֵת־גַּג הִלְכוּ עִמִּי בְּתַהֲלוּכָה אֲרָכָה,
בְּלִי שְׂאוֹל דְּבַר, בְּלִי לִזְכוֹת בְּמֵאוּמָה מִשְׁמַחַת הַדְּגָלִים הָאֲדָמִים.
וְאֲנִי נוֹדְדָת, חִפְשֵׁתִי אֶת עֲצָמֵי בְּעָרִים, בְּהֵן אִישׁ אֵינוֹ מִחִפֵּשׁ
אֶת עֲצָמוֹ; וְאֵת אִישׁ־הַחֲלוּם חִפְשֵׁתִי בְּקִמְרוֹנִים כְּחֵלִים מְדֵי,
רוֹאֶה אוֹתוֹ נוֹשֵׂא אוֹרוֹת הַמִּתְמַרְמֵים מֵעַל רֵאשֵׁי־אוֹרִים.
אוֹלֵי יִשְׁמַר עָלַי אֱלֹהִים עֲכָשׁוּ, אַחֲרֵי הַכֹּל, כְּשֶׁפִּסְקֵתִי
לְהֵאֱמִין בְּכוֹכְבָיו וּבְרַחֲמָיו, וְאֵינִי מְאֱמִינָה עוֹד
בְּמֵה שְׁעֵינִי רוֹשְׁמוֹת—סִפְרִים, רְחוּבוֹת, מִשְׁאִיּוֹת כְּבֹדוֹת־קֶצֶיר.

אֲנִי הוֹלֵכֶת סַחְרַחְרָה בֵּין שְׁתֵּי מִצִּיאוֹתִיּוֹת שֶׁל הַזְּמָן,
מֵאַפְרָת אֶת פְּנֵי לְכָל אוֹרוֹת הַיּוֹם, לְכָל הַחֲשֻׁכוֹת,
בּוֹדְדָת, וְלֹא לְמַעַן רִיחוֹ שֶׁל שִׁיר, אֶלָּא בּוֹדְדָת
בְּיָדֵינוֹת שֶׁל מִמֶּשׁ, בְּיָדֵינוֹת שֶׁל בְּשֵׁר־וָדָם, שְׁאִפְשֵׁר לְחַתְּכָה—
בְּסִכִּין לְבִתְרֵי־אֶפְלָה אוֹ בְּטוֹן־מִשְׁרִין, שְׁאִפְשֵׁר לְהִרְסָה—
הַהוֹרְסָת. רַק הַרוּחַ הַדְּקָה מִפִּילָה אוֹתִי לְפַעֲמִים
כְּמוֹ גִבְעוֹל שֶׁל סִגְלִיָּה, הַרוֹטֵט בְּאָבִיב מְעַדֵּן מְדֵי,
הַרוּחַ הַדְּקָה, שְׁאִישׁ אֵינוֹ חָרַד מִפְּנֵיהָ.

אורי אורלב : שיעור ריקוד

כל השנים ניסתה נורית ללמד אותי לרקוד. תמיד הייתי דוחה אותה, משהמט. הייתי עייף, או שהייתי ממהר. לא היה לי רצון ללמוד. אינני מסוגל לרקוד. בעצם היא לא ויתרה על הרעיון מעולם עד שיום אחד נאלצתי להסכים. רבנו אותו יום כמו שני מטורפים. סטרנו זה לזו. המצאתי אלף-ואחד סיפורי-בדים היכן ביליתי את הלילה, עד שסיפרתי לה את האמת. כאשר הרבצנו זה בזה בכל כוחנו ברצינות מתמיהה והיא סרטה אותי, נשברה ציפורן אחת באצבעה. חדלנו מלריב והעלינו אור. היו לה ציפורניים יפות. זמן רב נמשכת צמיחתה של ציפורן. פתאום התמלאתי חרטה על הציפורן הזאת שנשברה, ואז אמרה נורית:

"אתה תסכים עכשיו שאלמד אותך לרקוד".

פסקנית אמרה. אחר-כך ניגנה ואלס בפטיפון שקניתי לה ליום-השנה החמישי לנישוי-אינו. ניסיתי ללוותה בצעדי הכושלים ואני מהרהר איך קמתי והלכתי לא מחמת דחף שאין לעמוד בפניו. עתה, כשהיתה שואלת אותי מדוע עשיתי זאת, לא ידעתי מה לומר. לא ידעתי מה לומר לה, ולא ידעתי מה לומר לעצמי. מעין משחק היה זה. לא הייתי מוכרח לעשות מה שעשיתי. אילו התעוררה בקומי לא הייתי הולך, ואז אולי לא הייתי הולך מעולם. אלא שלא התעוררה. אילו עבדתי אתמול עד שעה מאוחרת והייתי עייף יותר, לא הייתי מצליח לשכב ער עד שתירדם ולא תרגיש בקומי. אבל היא הרגישה והתעוררה. ידה המגששת אחרי במיטה הריקה היתה זוחלת כל הזמן בדמיוני.

"עליך להשגיח שלא תדרוך עלי", אמרה נורית ודחפה אותי אחורנית, מנסה בכל כוחה לכונן את צעדי. היא באמת התכוונה ללמד אותי לרקוד.

"אולי תחלוץ את הנעליים?"

רכנתי וחלצתי את נעלי צייחנית.

"אחוז גבוה יותר, כך, ועכשיו—אחת-שתיים-שלוש, אחת-שתיים-שלוש..."

ישמרני אלוהים מן הטירוף הזה של ריקוד בחמש לפנות-בוקר סביב מיטתנו ההפוך כה. ישמרני אלוהים מן החקירה שהיתה חוקרת אותי כל הזמן כשלא היתה סופרת ומזנה, מן השאלות הנוקבות, המטרידות, שאין כלל תשובה להשיב עליהן.

"לא תגיד לי את שמה?"

"הרי כבר אמרתי לך".

"זה היה שקר. אין כזאת".

"מניין לך?" צחקתי. "נערה שפגשתי באוטובוס. בכל יום אני נוסע אתה לאוניברסיטה", התחלתי בסיפור חדש. "היא החזירה אותי על הקטנוע שלה. לא שמעת רעש של קטנוע לפני שעליתי במדרגות?"

"באמת שמעתי", אמרה, מופתעת מעט.
 "את רואה", אמרתי, מופתע לא־פחות.
 אבל השקר המצויץ התבזבז מיד בגלל התשוקה לספר לה איך שיקרתי לה עכשיו.
 "היא לא הביאה אותך בקטנוע?"
 "לא. זאת בכלל היתה חוה. את יודעת מי זאת חוה?"
 "ודאי שאני יודעת".
 כשאמרתי את השם, סרטה את פני.
 "חוה הצולעת הזאת?" הוסיפה ואמרה כאילו לא אירע דבר.
 "מורה לריקוד לא צריכה לשרוט", אמרתי וישבתי על המיטה.
 לא רצייתי אלא לישון. מיד. להיפטר מן הלימודים חסרי־השחר.
 "תקום. הסכמת שאני אלמד אותך לרקוד".
 "אבל בלי מכות".
 "לא אֶכה", אמרה.
 "כמעט הוצאת לי עין", אמרתי, בודק אם הסריטה זבה דם. "את רוצה אב עיור
 לילד שלך?"
 "הילד הוא שלי כמו שלך".
 "כבר לא אאמין לך עוד", אמרתי, מקנח את לחיי.
 "לא תאמין לי? ואתה לא הבטחת שלא תבגוד יותר אף פעם? לא תאמין לי עוד?
 אני אשבור לה את כל העצמות. חוה הצולעת הזאת".
 "היא לא צולעת. הולכת יותר טוב מ.."
 "ממני, מה?"
 "לא, זאת לא אמרתי. אבל אם את רוצה שאני אלמד לרקוד, את צריכה לקיים את
 הבטחתך".
 "לא הרבצתי אלא סרטתי. על זה לא היה מדובר", צחקה.
 "את מתנהגת כאילו היינו עוד בבית־הספר", אמרתי במרירות.
 "ואתה כמו תינוק בן־יום, עושה כל מה שאני אומר לך, אפילו מוכן ללמוד לרקוד".
 "טוב מאד", אמרתי בשמחה וניסיתי להסיר מעלי את ידה.
 "לא, לא התכוונתי ברצינות. הקף אותי בידך. חזק. בחילה אוחות אותי כשאני נוגעת
 בך. אולי תספר כבר עד הסוף?"
 "הרי סיפרתי לך".
 "אני לא מאמינה לך. היוזר, זה כואב גם כשאתה יחף. עכשיו שמאלה, אחת־שתיים־
 שלש וצעד, אחת־שתיים־שלוש וצעד.."
 "לא יכולתי", אמרתי.
 "לא יכולת?"
 "באמת. יכול הייתי לספר לך כל מיני סיפורים. אבל באמת לא יכולתי".
 "מה קרה לגבריות שלך?"
 "הייתי פתאום כמו סמרטוט עלוב ומסכן".

"חבל שלא ראיתי אותך שם", אמרה.
 באמת איכפת לה בגללי, שמעתי בצחוקה. תחילה היה הכל כמו חלום. חלום שאין
 אתה רוצה שייגמר. שאין רוצים לשמוע קול אף לא להזיז אבר כדי שלא להבריחו.
 חוה שכבה כאשר ישבתי בשולי מיטתה. דיברנו. אמרתי לה שאני עומד להיפרד
 מנורית. באמת? הרי אני שונא אותה. אוהב. היא לבשה לבושי־לילה של נערות
 בית־ספר, פלאגל רך בפנים. שדי נערות, קטנים, עגולים־חמים. חום־שינה. היא
 התעוררה כשבאתי לחדרה. לא נבהלה. האם ידעה שאבוא? כל החדרים בעיר היו
 פתוחים פתאום, ואפשר היה לקום ולבוא. כל הנשים בעיר לא היו זרות. אפשר
 היה לשבת למראשות מיטתן. כולן לבשו לבושי־לילה תפור מפלאגל. כולן פקחו
 עיניים גדולות והעניקו לה מחום שנתן.

"עכשיו סיבוב, תנסה שנית, גולם, אתה משתדל?"
 פתאום חזרה ושאלה ברצינות:
 "אתה משתדל?"

הציפורן שלה, השבורה, השתדלתי.
 "תחזיק אותי בעדינות יותר", אמרה. "כאילו שאתה אוהב".
 "אני אוהב אותך", אמרתי.

"אז מדוע הלכת?"
 "אינני יודע".

"אינני יודע, אינני יודע", חיקתה את קולי. "אתה יודע איך התעוררתי וחיפשתי אותך
 במיטה? חשבתי שאני מחפשת מן הצד הלא־נכון. אחר־כך התעוררתי לגמרי וראיתי
 שהדלת במקומה והחלון במקום. אז ראיתי שאינך. תחשוב שהיית מתעורר ולא מוצא
 אותי על־ידך. תחשוב!" צעקה לתוך אזני עד שנחרשה כמעט וצבטה בצווארי.
 החזרתי לה צביטה.

"אינך צריך להחזיר", אמרה. "מותר לי לצבוט כמה שאחפוץ. מגיע לך".
 "כבר מספיק שתי סטירות וסריטה", אמרתי. "חוץ מזה, הרי לא צבטתי אותך חזק".
 "עוד היית עושה את זה חזק! הלך לעשות חיים ואני ישבתי כל הלילה על־יד הדלת
 על הריצפה הקרה".

"התקרבלת יפה מאד בשמיכת־הצמר", אמרתי, "והכנסת לך כריות".
 "מה אתה חושב, שגם יהיה לי קר? מה אתה עומד? תרקוד! שמאלה, שתיים־שלוש
 וארבע, סיבוב, שתיים־שלוש־וארבע, סיבוב. לך הפוך את התקליט".
 "אבל מצד שני אינני יודע".

"זה בדיוק אותו דבר".

הפכתי את התקליט וישבתי על המיטה.

"את באמת רוצה ללמד אותי לרקוד עכשיו?"

היא לא השיבה. ראיתי שהיא בוכה. חיבקתי אותה. היא הדפה אותי מעליה בסלידה.

"תזון, הרי רק לפני שעתיים נגעת בזונה שלך".
 "היא לא זונה".

"יש לך עוד חוצפה להגן עליה? מחר אֵלך אליה ואוציא את עיניה".
 "לא תעזי. הבטחתי לה שאת לעולם לא תדעי את שמה. את רואה, אסור לספר לך את האמת".

"אסור לספר לי את האמת?"

"אל תבכי", אמרתי, ושוב ניסיתי לחבקה. "אני רוצה לחבק אותך באמת".
 "ולא תלך באמת מכאן?"
 "לא".

"ומה זה היה? בצחוק? בדיחה?" בדברה היתה מעווה בפניה העוויות של הקנטה.
 "נכון", נאנחתי, "זאת לא היתה בדיחה. לא רציתי לבגוד בך. זה היה כאילו לחוד".
 "כל זה שמעתי כבר. תגיד משהו חדש".

"חשבתי שאם את כבר בוכה אפשר לדבר אליך ברצינות".

"אני לא בוכה. רק הדמעות נוזלות. אני שונאת אותך. תרקוד!"

"אני רוקד. מה את צועקת עלי?"

"על מי אצעק? על הקירות? עכשיו סיבוב, אל תשכח. ספר הלאה".
 "הניחי לי לשבת".

"אינני יכולה, אתה מבין?"

שוב לא ניסיתי להפריעה. הנחתי לה שתגרור אותי על פני החדר באשר תגרור.
 ניסיתי לחקות את תנועותיה. מעין כישוף היה זה, טכס־כפרה, נסיון להדביק, לאחות.
 היינו נוגעים זה בזה ונעים לכאן והפטיפון היה ממופן.
 "ההתחלה היתה יפה", סיפרתי. "אחר־כך הכל התקלקל".

"איזו התחלה? עם השדיים שלה?"

"כן, אל תצעקי. גברת בורנשטיין תשמע".

"אני צריכה להתבייש? אתה צריך להתבייש".

"תכתבי את כל זה מחר בעתון".

"ברצון הייתי עושה זאת".

"היא שאלה אותי איך זה כשאישי בא אל אשה", סיפרתי. "אמרתי לה. היא שאלה אותי אם זה באמת כל־כך פשוט. אמרתי שכן. אז רצתה שגהיה יחד. פשטתי את הבגדים ושכבתי עלי־ידה. ניסיתי. לא יכולתי".

"מסכן שלי", אמרה.

"את רוצה לבוא לישון?"

"אתך?"

"כן".

"לא, עכשיו אתה תלמד לרקוד".

"עד מתי?"

"עד שתדע. לפחות דבר אחד תדע לעשות", צחקה. "מה היה עוד?"

"מתי?"

"מתי? לפני שעה?"

"ידעתי שהכל נגמר", סיפרתי, "שאני חוזר. שאני שקרן. אבל קיויתי שלא תדעי שום דבר מכל הענין. לא יכולתי לחזור. לא יכולתי לקום. לא ידעתי איך אני מגיע הביתה. אז התלבשה, אחזה בידי, והובילה אותי עד המדרגות".

"מישהו ראה אתכם?"

"רק החלבן".

"רק החלבן!" נזעקה.

"לא, סתם שיקרתי. הנה, רק עכשיו שומעים אותו בא".

היא נרגעה.

"נורית, לעולם לא אעשה זאת שוב", הבטחתי.

"אני יודעת, אמרת לי בפעם שעברה".

"אז אפשר ללכת לישון עכשיו?"

"אתה מסכים עד סוף התקליט? ותשתדל?"

"באמת שאשתדל. ואת תהיי טובה אלי?"

בחלונות כבר האפיר האור. שמענו את צעדיו של מחלק־החלב ואת קול טירטורם של גלגלי העגלה.

שלכנה לאופר : שיר נוזר

א. משורר אחד כתב שיר מוזר על דמיון
הנמצא בהלם.

ב. הוא לא דייק במלים. שורותיו הארוכות—
ארוכות מדי.

ג. כשהוא כותב "תנועה" העין קופאת על
התנועה.—

ד. בקטע על האילים
והאיים

יש משגים בסטרוקטורה.—הרי אין לומר
שאִי
הוא גוש־נמס בתוך
הים!—

ה. איני אוהב גם את עציו

מחוסרי הגזעים.—ענפיו לעולם אינם
הלק מן הצמחיה.

ו. כשהוא אומר "ציפור"—יש הרגשה של
נפילה.

הים אצלו צר וכבול בשלשלות
כבדות.

אני שואל:—האם במתכוון הוא הופך
את הדברים?

ז. הרוח, למשל, מתוארת במונחים
מוזיקליים.—

היא מינורית ומנוגנת ללא
תווים.—היא

פרוביזורית ופתוחה

לאימפרוביזציות.—

ח. הגשם אינו מים אלא צלילים

מכלי־הקשה.

הנהרות מתוארים כאצבעות בבשר האדמה

השוקעת.

ט. מה יהיה עלינו אם נאמין

שאהבה היא כוכב רדום

מחוץ לתנועה?—

י. ואם המוות הוא דופק־

הצמיחה—

היכן התקוה?

יא. זהו שיר מוזר על דמיון הנמצא

בהלם.

יב. תשוקותיו נגועות בנגיפי

הדְבֶר.—איני מבין לייסוריו אלא

בצורות המדבר המבוקע.

יג. —לאן נגיע בסירות מלים־שחורות

הקרבות למות?—השהות

הכחולה של האור

היא רגע בודד ביום ארוך

כתשוקה—אפל כמו

כפֹר.

יד. אולי יש שירה בבית על יְפִיה העשוי

פחמים שחורים.—

היא מתוארת כמאדאם מוקפת מרחקים, חומות

הרוח—

רשת ציפרים.

משרתיה נשמעים רק לקולה, קְדִים

להד—

(אחר שָׁנִים חוזר אל
שמיעתם).

צלילות־הדעת משפילה
בעשב

בו מאדאם עוברת לפעמים.
הגאָןָה יורדת אל

ברכיה.—

ששה חושים דרוכים לְיָד
אולי

תגע במי מהם.

מוקפת כמו מלכות
בכתר

ארמון במשמרות—היא בטבעות
רפות, גאָה, נישאת אל
תשוקותיה.

מחשבתה אוהבת את הזמן
בו היא תוהה—

נוטה חסד, מצפה
לפינוקים.

טו. בשורות קצובות, אולי קצרות
מדי—

הוא פורע חוב לאגדה.—
אך דמו אינו אוהב
עוד,

ידיו אינן פורסות,
נשימתו אינה נוגעת בעלים.

טז. אני יוצא עמוס בסנוורים—ציפור ללא
נוצות, ימים ללא
שנים—אל האֵיִים הנמסים
במים.

אברהם הפנר : ססיל והשועלים

בתקופה ששהיתי באתונה סבלתי רעב לא פעם וחליתי במחלות רבות ומשונות. בקיץ הראשון לשהותי בעיר פרחו בעוזי בהרות של צרעת ומשך חדשים ארוכים סבלתי מדבר, ואפילו מוזריאציות שונות של דבר : הדבר הלבן והשחור, הדבר החום והדבר הכחול. ההתקפות על חיי, על שלמות גופי, על גברותי, ובייחוד על שפיות־דעתי, היו—כידוע עכשיו לכל—רק חלק מהתמודדות שעמדו בה הכל בימים ההם, אולם אני חשתי עצמי מנותק ובודד במערכה.

תושבי אתונה לא נטו חיבה לזרים, והמקום היחיד בו הצלחתי למצוא לי קורת־גג היה מלונה של הגברת קוקינו. הבית עמד בפלאקה—הרובע העתיק של אתונה הבנוי בצפיפות למרגלות האקרופוליס—והיה תערובת של אכסניה, בית־מקלט מזוהם וסנטוריום לחולי־רוח. אני שוכנתי בקומה העליונה בחדר צר ליד היציאה אל הגג. בחדר, שעל דלתו היה קבוע צלב־עץ שחור, עמדו שתי מיטות קרועות וספוגות פשפשים. יתרונותיו היו פינת־מטבח זעירה ומקלחת, שהיו צמודות אליו. הסרוננו—הרעש. מספר זמרים צעירים השתכנו על הגג והיו נכנסים־יוצאים בשעות־הלילה המאוחרות אחרי שסיימו את הופעתם באחת המסעדות שברובע; בשעות אחר־הצהריים היו עורכים על הגג חזרות רעשניות בגיטארה ובתופים. אני לא התערבתי בהמון דייריה של הגברת קוקינו—ולא בגלל מחלותי (גם האחרים היו זבים ומצורעים לא־פחות ממני), אלא בגלל הטינה שהיתה בי באותם ימים אל בני־האדם כולם. רק לשנים מדיירי הבית היתה זכות כניסה לחדרי (והם הרשו לעצמם גם להשתמש במקלחת שלי) : למייק—זמר־עם וגיטאריסט, יהודי־אנגלי שחרחר, צעיר ויפה, שנטר גם הוא איבה לכל (ובייחוד לנשים), ולססיל המשוגע.

ססיל היה אולי יותר מושיע דתי מאשר סתם מטורף. הוא גר מהלך צעדים אחדים ממני בעלייה צרה בפנית המדרגות מימין. חדרו הצר היה עמוס בדים מצוירים ודביקים, וקירותיו היו מקושקשים ומוכתמים כפני אינדיאני. על דלת חדרו רשם בצבע שמן שחור "בוז אינשטיין!", מפיון שאינשטיין זה—לטענתו של ססיל—מסר, או עמד למסור, סודות־טבע בלתי־מוסריים לשליטי אומות־העולם ובשל כך יבוא על ענשו, אולי. אגב, כשאני אומר "יותר מושיע ממטורף" וכו' אינני מתכוון לומר שלא היה משוגע כלל. ססיל היה, כמובן, מטורף גמור, כפי שהיינו כולנו באותם ימים : כל תושבי הקומה, כל דייריה של הגברת קוקינו, יושבי אתונה, אזרחי יוון, אנשי אירופה והעולם כולו. ססיל היה שונה משאר יושבי הבית לא רק בצורה שלבש טירופו אלא גם במקצועו. בעוד שרוב דיירי המלון היו בדרך־פלא מוזיקאים כמו מייק או שחמטאים כמוני (ולכולנו קשר־מה למתימטיקה), היה ססיל צייר.

ססיל הצייר לא אכל בשר מן החי. ולא רק בשר—הוא סירב לטעום ביצים, לא שתי חלב, ולא נגע בחגורות-עור. טמא היה בעיניו כל שבא מן החי, או על חשבונו של החי, כולל דגים. הוא צייר בכף-סיידים של מתכת (סירב, כמובן, להשתמש במברשות עשויות שער). בדין היו ענקי-מידות והצבעים כיסו זה את זה בשכבות עבות וקורעות-עיניים. הוא נהג לצייר על גג המלון בשעות שהזמרים נעדרו מן המקום. לפעמים הטיל צבעים ממרחק צעדים אחדים, היה משתולל וקורא בשורות ישועה ותקוה לעבר עשרות הנערות שעבדו בבית ממול בבית-מלאכה לחזיות. הנערות בבית-המלאכה התלהבו תחילה מקריאתיו (הן חשבו שהוא מחזר אחריהן), אך עד-מהרה התרגלו לבשורות ולהבטחות האפלטוניות של סנט-ססיל וחדלו משים אליו לב. ססיל קרא וזימר לעומתן סירינדות אפוקליפטיות, והן הוסיפו לרפון בשקידה על מכוונת-התפירה שלהן. רק כשעברה המשגיחה בחדר היתה אחת מתוך חמשים או שבעים הנערות מרימה ראש ומנופפת יד לעבר ססיל, יותר כמחאה ומרידה ילדותית כנגד המשגיחה מאשר כסימן של תשומת-לב למושיע.

משהתעייף ססיל מציוריו נכנס אלי, רחץ במקלחת שלי והסתובב שעה ארוכה בחדרי באחריו הקטנים, המצומקים והילדותיים כל-כך. כשהיה גם מייק בחדר, שוחחו השניים על נשים. למעשה דיבר רק מייק (הוא היה זמר-עם שטוף-זימה ביותר—כשלא ניהל הרפתקה עם אשה היה מספר על הרפתקאות-לשעבר או מתכנן חדשות לעתיד, ותמיד במרירות וכעס). מייק דיבר וססיל הקדוש הקשיב בלחיים דלוקות. די היה להזכיר אשה בנוכחותו של ססיל—או נערה, או אפילו ילדה—ועיניו נוצצו באור חוטא.

מייק צעק הרבה בשיחות אלו וססיל היה מסיים כל רפליקה במלים "יפה, בן-אדם, כל הכבוד!" ומבטיח מדי-פעם "הכל יסתדר, תראה..."—ודבר זה הרגיז את מייק, ומשום-זימה גם העליב אותו (כמו שגם העליבוהו נסיונותיו של ססיל להפוך אותו לטבעוני).

מייק צעק: "אני שוכב עם מי שאני רוצה ואוכל כל מה שאני רוצה!" וססיל פנה אלי לשמש בורר: "תגיד, דוקטור (תמיד קרא לי "דוקטור"), מדוע יש ל-כך הרבה רוע ושפיכות-דמים בעולם?"

מייק תפס בראשו ויילל בהמת-זעם: "אימבסיל! אימבסיל ורועה-רוח!" הוא ניסה להסביר לססיל עד כמה היה זה חסר הגיון ורצף בדיבורו ואבסורדי ביחסו אל האדם ואל הטבע. הוא טעה, כמובן, מייק. הגיונו של ססיל היה בסדר גמור; הנחות-היסוד שלו היו מעורערות קימעה, אבל כך היו גם הנחות-היסוד של מייק החכם. אגב, לידי מהלומות לא הגיעו השניים בוויכוחים. אחרי שעייפו זה את זה כראוי, היה מייק נכנע ושר לשנינו שיראהבה רך ולירי עליגיטארה. היה לו קול שקט וסנטימנטלי כששר.

לקראת הסתיי נפל שינוי בחיינו. אחרי-הצהריים השתפרה הרגשתי מעט ואני ירדתי לטייל בסימטות הפלאקה. בלי-משים נשאוני רגלי אל כיכר קולונייקי ולפתע נתקלתי בססיל, שעמד ליד דוכן מסעדה ואכל בתיאבון תבשיל-בשר יווני המכונה סופלייקי.

"הענין הוא כך", אמר כשראה אותי. "צריך לגשת מיד אל מזכיר האומות-המאוחדות ולהסב את תשומת-לבו לעובדה ששליטי האומות מעלו באמון שנתנו בהם ושאנו זקוקים לשלום. זקוקים מאד".

"לא תוכל להגיע אליו", טענתי. "יעצרו אותך עוד לפני שתגיע אל סגן-תת-עוזר המזכיר".

"נהנה!" גופף ססיל הקדוש בסופלייקי וטיפות של רוטב-בשר ניתזו סביב. "אני אגיע אליו, תראה". ואחר הוסיף: "הלילה אלון תחת כיפת-השמיים, לרגלי האקרור-פוליס. ואם לא יאכלו אותי השועלים, יהיה זה לי סימן ואות. מחר בבוקר אצא לדרך, ותראה שאצליח לעצור את השואה".

צחקתי: "שועלים לא יאכלו אותך, ואל מזכיר האומות-המאוחדות לא תגיע". וססיל הניע בראשו ברצינות ואמר: "אל תצחק לי, דוקטור—אכלתי בשר מן החי. הלילה אני מעמיד את העולם בנסיון".

למחרת לא הופיע להתרחץ אצלי, וגם לא ביום שלאחריו. כשעבר שבוע ולא ראיתי את ססיל, התחלתי לחשוש שמא יצא לשוייץ (אף כי באיחור-מה) כדי לשוחח עם המזכיר, אבל בצהרי יום-השני הגיע מייק בריצה והרגיע אותי: ססיל לא יצא לשוייץ. בקטע עתון אנגלי שיצא באתונה בשביל הגולים והזרים, בעמוד השלישי למטה, הופיעה פיסקה שסיפרה על "גווית צעיר אכולה-למחצה שנמצאה על מורדות האקרופוליס על-ידי כיתה של ילדי בית-ספר", ובסוגריים היה מצוין שהצעיר נאכל, כנראה, על-ידי תנים. תנים ולא שועלים—חי-חי!

סוף דבר

לא באותו יום, כמובן—יומיים או שלושה לאחר-מכן—נכנסנו, מייק ואני, אל העלייה בה התגורר ססיל. רצינו לראות אם נותר שם משהו (פרט לתמונותיו של ססיל, שלא עניינו אותנו כלל) שנוכל לקחת לעצמנו. על קיר העלייה היתה מרוחה בצבע-שמן אדום הצוואה הבאה:

צוואה

על הקירמה!!!

היום נעשיתי אופטימי. שים לב! כשאתה מהרהר וחושב שהעולם היה פעם ריק—
 VIDE—ושלא היה בו ולא-כלום! לא היה אז בקוסמוס דבר (לא היה ולא עץ, לא דג ולא עוף-שמיים). שום דבר גמור חוץ מלבה ואש ומעט חמרים אנאורגאניים
 וזה הכל—ריק ושומם!

ועכשיו—הבט סביב וראה: אווירונים טסים ומכוניות. שועלים במדבר ואנשים
 עומדים בתור לקצב!

או אז אתה מבין מה השיג האדם. איזה הישגים נפלאים!!!

מותר לאכול בשר!!!

יוסף גזית : שני שירים

★

להשקים מספון רבצי
משהייתי, מבסמות, בנסכי אורה
אפרקדן על המרישים.

לפלש מבין המפרשים
מול מחשופי ימים
שטפי האור הנמהלים בנסכי המים
ותהו מצולה.

נאחו בחבלי תרגום
מרהיב מול זרמים.
קחפושית הנשרכת במרישי החרטום

★

פורשת זהרורי כנפיה המפזזים
ונתזי מים הנתכים מהדפן המתנשא
בלהבי האור המרצדים

משושיה דבקים ללשרי העצה, חבי ריחה
שוהה...
ללבת גזעים, ליח רקמות עצים

ומשברי הים הסוחפים
הוללים ונפזרים לנבכים.

ענוש רודנר : ניגוני חסידים

אתם אולי תצחקו. גם לי זה נראה משונה; אבל עובדה: בקיץ שעבר ריכזתי את סמינר-המדריכים של התנועה. איך קיבלתי עלי דבר מצחיק כזה ולמה, זאת כבר מעשיה בפני עצמה, שלא כל-כך נעים לי להעלות את פרטיה בזכרוני. אבל היטב אני זוכר את פרטי-פרטיה של השבת האחרונה בסמינר.

בתכנית היה כתוב: "לימוד שירים". המדריכים, בעיקר המדריכות, התעניינו מאד מי ילמד, ואיזה שירים. התביישתי לספר שבדעתי ללמד בעצמי את שירי-החסידים האהובים עלי, ולא נשאר לי אלא לכזב ולומר שציפי מן המשק-המארח הבטיחה שתבוא, אם רק נזכיר לה יומיים לפני-כן.

"קדש-היגו, קדש-היגו, קדש-היגו במצו-ות-היך..." זימזמתי לי חרש בלבי, בסקרי את מפקד-הבוקר. "הו-הו-דו לה-השם, כי-הי-הי-הי-הי טוב..." השתפכתי ללא קול בשעת בקורת פינות-המהנאות וניקוד המיתקנים. "הים ראה-הו ריי-נוס. הירדן יסוב ל-א-ה-ה-חור" התנגנתי לעצמי תוך שירטוט לוה-השעות של מחר.

אינני מכחיש: שמחתי לתת בסמינר, ולו ערב אחד, משהו מן הדברים החביבים עלי, על מקומם של הרצאות, שיחות הד-סטוריות, הטפות-מוסר ושאר עניינים שאינם מרחיבים דעתו של אדם המדקלם אותם על-פה. הסמינר זכור לי כסיוט. הכל אמנם התנהל כשורה, פחות או יותר, אך דווקא המיבצעים ה"מוצלחים" השרו עלי בחילה קלה עם תחושה עמומה שהכל שקר. החלטתי לאזור עוז וללמד בעצמי ניגוני-חסידים.

הראשון שהכנסתי בסודי היה עמי האקורדיוניסט. עמי היה בן המשק-המארח, שגויס כמרכיב-חוג ואקורדיוניסט לסמינר שלנו. "תראה, עמי", פניתי אליו בהפסקת-הצהריים, "ציפי השאירה לי פתק שלא תהיה בבית ולא תוכל לעמוד בהתחייבותה באשר לערב-השירה שלנו". עמי הסתובב באוהל-המטה, תר, כרגיל, אחרי מכנסית-הרחצה שלו. "עוד לא ראיתי שהבת הזאת תקיים הבטחה", הזדרז להשמיץ את חברת-ורל-קבוצה, "אבל זה בסדר. לחוג שלי חסרה קפיצה-לברזנט-לילה, וממילא חשבתי לבקש שיחזור מן השירים, לצורך זה". "זה לא זה", השבתי לעמי בטון של סמכות ונסיון, "הבטחנו בשיחת-הפתיחה לעמוד בתכנית, ונעמוד בה ויהי-מה. הנושא הזה מוכר לי, לצערי; היום אנחנו מקפצים אותם לברזנט במקום לשיר— ומחר הם קופצים לנו על הראש ורצים לקולנוע במקום להכין פעולה. הם מדריכים לעתיד, אל תשכח". "אני לא מלמד שירים" התריס עמי. "לנגן וללמד ביחד אני לא מסוגל. בכלל, באתי לכאן בלי שבעצם הסכמתי". "בסדר, אתלבש על השירה בעצמי", מיהרתי לנצל את ההצלחה, "אנסה להכין ערב-חסידים, רק בוא לפני

ארוחת-הערב ונתכונן, כדי שתוכל ללוות אותי". עמי שתק, הוריד את מכנסי-הרחצה ממטה-המיקרופון והסתלק לבריכת-השחייה.

"לא מזלזלת בשירים-חסידיים", היתה זו כרמלה, בישיבת מרכזי-החוגים. "אבל מוכרחים לתת לחבר'ה זמן במוצאי-שבת, להכנת מסיבת-הסיום".

"אני גם; אחרי שבת לא נשאר יותר מיום וחצי. הפזמונים לא עומדים, ואני לא מוכנה לעבוד עליהם ככה!" סייעה שולה מן האגף.

כל מרכזי-החוגים הפעילו לחץ ותרמו נימוקים משכנעים מדוע אין לקיים את הרינה והזמירות שאני מבמבם באזני-רוחי מיום שקיבלתי על עצמי את ריכוז הסמינר.

אגיד לכם את האמת: נעלה מבינתי כיום מדוע התעקשתי כל-כך. את תקליט ניגוני-החסידים קנינו במקרה בחנות לספרי-לימוד. התקליט הופץ על-ידי חברה

המשווקת את תקליטיה בעטיפה חתומה. רכשנוהו, איפוא, "על-עיוור", כחתול-בשק.

בעצם, חיפשנו ספר-מתימטיקה ישירת את המאמצים שאני עושה בשנים האחרונות בשדה בחינות-הבגרות לאקסטרגים. כשמצאנו את הספר המבוקש, כבר היה התקליט

בידינו ולא נותר בכיסנו מומן לפדיון המתימטיקה מן הבור בו היא כלואה חמש שנים (אתם מקיבוץ? שאל מוכר-הספרים...).

כשהנחנו את מחט הגרמופון על שולי התקליט, לא האמנתי למישמע-אזני. ממגביר-הקול בקעו קולות מקסימים של חסידים המזמרים נעימות-כיסופים, בליווי פסנתר.

את הניגונים לא שמעתי מעודי, וכמעט לא הבנתי מלה מקטעי הסידור והמחזור שפיהם בהברה אשכנזית. אף-על-פי-כן רותקתי ונמשכתי אל הקולות, כאילו הם

שהמתיקו את ימי ילדותי ומאז אני מחפש אחריהם. (אולי אין צורך להעיר שלא היה לתחושה זו על מה שתסמוך, וכי ימי ילדותנו הומתקו בפזמוני סוסים-ומחרשות

במבטאה הגקי של הגננת). לקול רינת-החסידים, חשתי וזכרתי בכיורר איך מאז שחר-ילדותי נלוויתי אל סבא לבית-הכנסת, מדי ערב-שבת וחג, כשהוא חבוש

כיפה ומסולסל-פיאות. (במציאות התרחש הדבר פעמיים, כשסבא משגיח שלא אשמוט את הכיפה מעל ראשי, ומחזיק בי, פן אחמוק ואצטרף לילדים הפרועים

המשגרים חיציניר אל עוברים-ושבים ליד חצר בית-הכנסת).

הניגונים נטעו בי רחשי בטחון, אמת וצדק, והבהירו לי, להפתעתי, שנטועה בי אמונה בכל מיני דברים מטושטשים שאיני מסוגל לבארם, וכוחה רב מן ההיכר

בצדקתן של כל ההלכות הפסוקות שאני עצמי גורס ומכריז על גדולתן בסמינר, וכיצא-בזה מעמדים ההולכים ומשתנים בעיני ונדמים כבר למושבי-לצים.

היכן עמדנו? אה, כן. המאבק הסמוי בין מרכזי-החוגים נמשך גם לאחר הישיבה שעליה כבר סיפרתי. ברגע זה נראה לי שלולא דאג כל מרכז לדירוג-הנקודות בו יזכה

חוגו-ניקוד שהיה בסמכותי הייחודית-היו מתיצבים בגלוי ומתנגדים בכל תוקף להצעתי. אולם מחשש הניקוד התנהל המאבק על-פי כללי-עקיפים. הסיבוב הבא

התרחש ביני לבין רותה. רותה היתה אמורה, לפי תכניתי, לתקתק את הפיוטים במכונת-הכתיבה הזעירה, שטילטלתי ממשרדי מזכירות-התנועה אל אוהל-המטה של הסמינר.

בתחילה לא מצאה רותה זמן. אולם מששיחררתי אותה לצורך התיקוק משעת-עמלנות בחוגה הופיעה מרושלת ומפקת והודיעה שבמכונת-כתיבה קטנה כל-כך אי-אפשר להדפיס סטנסיל. משנפתרה בעיית הסטנסיל, התעקשה רותה לצרף את השיר "דונה-דונה". כל מחאותי ואף תקיפותי המבוזות, לא הועילו. בין "אודף" ל"הביאנו לציון עירך" הבטיחה רותה מקום מכובד ל"דונה-דונה".

מפה-לשם נכנסה השבת האחרונה של הסמינר. השבת—שבמוצאי-עמדתי לומר עם הנכי את ניגוני-הכיסופים—היתה קודש לאומיגה. קבוצות-קבוצות גלשו החניכים והחניכות ממעלה המגדל, שהתקין חוגי-המחנאות של עמי. לא אגזים אם אומר שכל אותו יום לא זזתי מן המיתקן המסוכן. תזוזה קלה מצדי די היה בה כדי לפתוח את חרצובות אמצעי-הבטחון בידי מרכזיהם הנמרצים של החוגים. לחץ כבד בכיוון זה הפעילו עלי בצהרי יום-הששי בעת התדריך. למשל, ביטול ככלי-הבטחון הקשור למתניים היה משאיר, לדעתם, זכרונות נעימים וחוויות חיוניות בנפש החניכים ("הם צריכים לזכור שהיו בסמינר-של-גברים ולא ביטול-טבע").

ערב-השירה הוכן מבעוד-יום. עמי שינן את הנעימות באי-רצון רב, אולם הגיע להישגים מניחים-את-הדעת. רותה הדפיסה את הטקסטים בצירוף "דונה-דונה" וכמה שגיאות-כתיב גסות, ואני שיכפלתי את הכל במרתף מערכת-העלון של המשק. במוצאי שבת-האומיגה, בשעה 20.45, ככתוב בתכנית-היום, הופעתי רחוק ומסורק באולם-התרבות של חברת-הנוער, שהועמד לרשותנו למשך ימי הסמינר. האולם היה ריק. על המרצפות המאובקות חנו דאוני-גייר עשויים מן התדפיס "שיטת המשימות בשיכבה הצעירה". על הלוח, התלוי באלכסון, באותיות-גיר גדולות: "החינוך להגשמה ע"י פעילות-עצמית של החניכים", ובאותיות והירות קצת יותר: "על חברות וידידות". מלבד תופעות-לוואי סמינריוניות אלו, הבחנתי בפיסת-גייר נעוצה אל הדלת. אני מתקרב וקורא: "משתתפי-הפזמונים משוחררים מערב-השירה ומתאספים לחזרה (במקום שתמיד)". ההודעה לא היתה חתומה. החלטתי לשמור על קור-רוחי. עמי הופיע מוקף סיעת חניכות, האקורדיון תלוי חשוף על כתפו. "נילי", פניתי אל רבת-הרושם שבין המלוות-הצמדות של עמי, "גשי למאהל והועיקי משם את אנשי-הפזמונים! איש לא שיחרר אותם." כולם במקלחת, השתדלה נילי לא להיתקל במבטי. "חלק עוד בדרך אל המקלחת", הפטיר עמי באדישות. "אז תשאיר כאן את האקורדיון", אמרתי לאט, בהנאה קלה מקור-רוחי המופגן, "ותגש עם כל הבנות לאסוף מיד את כל הסמינר מן המקלחות, האהלים ומכל מקום אחר".

שוב נותרתי לבדי בין הדאונים, האבק ושרידי הכתבות שעל הלוח. זכרתי את עקרונות הדוגמה האישית. התזתי מעט מים על הרצפה, נטלתי מטאטא וטיאטאתי מעט מן הזוהמה לתוך כף-אשפה חסרת-ידיית. תפסתי מכנסי-התעמלות כחולות שנשכחו באחת הפינות, הרטבתי אותן והתחלתי לנקות את הלוח אט-אט וביסודיות. החניכים החלו להגיע טיפים-טיפים. שלא כמצופה, ובניגוד למה שניבאתי בהרצאתי על "הדוגמה האישית של המדריך", לא באו ליטול ממני את מכנסי-התעמלות

ולנקות את הלוח במקומי. אחד-אחד התישבו להם בקצות האולם—לרובם מגבת טובה עם תיק-רחצה תחת בית-השחי—וצפו בסבלנות בנסיוני המופגן והעקר. תוך כדי ניגוב הלוח ניסיתי לזכור את סדר השירים. בשום-אופן לא זכרתי איזה מהם ראשון. הגליונות המשוכפלים נשארו אצל רותה, שעדיין לא הופיעה. גם מדריכים אחרים לא נראו בשטח. מנאום-הפתיחה שהכינתי לא העליתי בזכרוני אפילו מלה אחת. שלפתי מכיס מכנסי את טיוטת נאומי, העפתי מבט בחניכים המעטים המחליפים תווית-אומיגה בקול רחש וזימום (מחמת אי-הודאות באשר לקור-הרוח שהחלטתי לנקוט). סיעת בנות נכנסה בשער רטוב. מגבות, צרור בגדי עבודה ולבנים ביד, השפתיים שורקות את פזמונה האחרון של להקת-הנחיל. השעה 20 21, אם להתבטא בלשון תכנית-היום, הצצתי שנית בפתק-הפתיחה. הכל נראה לי טיפשי כשאר ענייני הסמינר. לא ידעתי מה אעשה. התאמצתי לזכור את סדר השירים, את הנעימות המתוקות—הכל פרח וגז. הצצה נוספת בפתק: "שילוב תרבותנו החדשה-מתחדשת בערכי מסורת שנתגבשו בעמנו העתיק, טיפוח המקורי והיחס העמוק לנצח..." לא יכולתי להאמין שעוד אתמול בצהריים כתבתי בעצמי את כל הקישקושים האלה. איך יוצאים מן הבוץ הזה!

רוב הסמינר כבר התישב. ציפינו עוד למרכזי-החוגים ולמעמדי-הפזמונים. הזימור מים והלחישות פינו מקומם לוויכוחים קולניים ולצווחות נרגשות, כשהנושא עודנו האומיגה של הבוקר. לבסוף, באיחור של ארבעים-וחמש דקות, הופיעו המדריכים עם קבוצת-הפזמונים והתישבו בשורות הראשונות—הפנויות. המלים, המנגינות, הרעיונות, הכל כבר נזל מראשי. לא חשתי דבר, פרט אולי ליושב בפי ולזיעה בכפות ידי. "מי זוכר באיזו שעה היינו צריכים להתחיל?" שאלתי לבסוף, בלחש כמעט, את הכוורת הרוחשת שלפני. הרחש פסק, אך איש לא ענה. חימה החלה למלא את מקום הריקנות. על מוחי, שרק אתמול שרץ הירהורים פילוסופיים, זכרונות אמיתיים ומדומים ותאוות של שליחות תרבותית, השתלט הרביסמל שבי—רביסמל-פלוגה-ד' (תפקיד אותו מילאתי כחדשיים, כשהרס"פ האמיתי חלה בצהבת).

"לפקודה 'זו'!", לאטתי, "יוצאים כולם מהר ובשקט ומסדרים בשלוש בחוץ". דממה מתוחה... "זו!" יריתי פקודה לתוך האולם. החלה מהומה קשה, ובסופה עמד כל הסמינר מסודר בשלוש לאור הפנס ברחבה שמחוץ לאולם-התרבות. "מיפקד!" רעם קולי, קול שהדהים גם אותי. "מיפקד!" נהנית לראותם מתמתחים כאיש אחד. "עמד חפשי". "לפקודה 'זו'!", הסברתי לגוש המחריש מלוכד, "חוזרים בשקט לאולם, ולפקודתי יוצאים שנית, והפעם בשקט".

התירגול הזה נשנה עוד פעמיים, ומשהניח את דעתי הוריתי לרכזי-החוגים להצטרף לשורות, בראש חוגיהם. "מיפקד!" הצלחתי הפעם נפלה מעט מקודמותיה, אבל ההתמתחות הפתאומית היתה מושלמת כמקודם. "המיפקד יעבור לדום: מיפק—ד דום! עמו—ד נוח! יעבור לדום: מיפק—ד דום! בשלוש לימין: מינה—ה פנה!"

לפי השמאל: קדימ— ה צעד! שמאל ימין שמאל! שמאל ימין שמאל!
 החניכים הרימו ראש, מתחו את זרועותיהם וצעדו זקופים כאיש אחד. מן החלונות
 של בתי המשק הציצו חברים נדהמים ואחדים צעקו: "שקט! הילדים ישנים!"
 כעבור רבע שעה הצעדתי את השדרה המלוכדת בחזרה אל רחבת אולם-התרבות.
 תירגלנו עכשיו פניות, "פתוח שורות צעד" והרבה מאד "במקום דרוך".
 הכל נראה לי אווילי פתאום ובושה כבדה כבר זחלה בי. פיזרתי אותם בלי אומר
 ודברים, ומושפל נגררתי למאהל. להפתעתי, נשארו החניכים בשורות מלוכדות
 וצעדו לאהלים בשירה.
 "כל הכבוד!" שמעתי את עמי בחברת המדריכים. "בומפה-של-ערב", ענתה לו
 רותה, נרגשת, "ממש כל המוראל עליה". "באמת פול-מוראל. אני אומרת לכם שזה
 היה פול-מוראל", החרתה כרמלה והחזיקה אחריהם.
 התרחקתי משם. אין לכם מושג איזו הרגשה מחורבנת היתה לי עד סוף הסמינר.

כוכביהים

כשפקחה רחל את עיניה כבר עמדה השמש מעל חלונה והטילה על ריצפת חדרה
 שלולית מרובעת של אור. בקרן האור השלוחה מן החלון שטו נוצות-אבק וזעירות
 וקלות כסוסוניים. רחל העבירה את עיניה מהן אל כן-הציור הניצב מעל מיטתה.
 כוכביהים הגדול מאתמול היה מונח על הבד כאילו קרקעיהים פלטה אותו
 לשם.

כך בדיוק רציתי שייצא. זכרה את מאבקה הנואש בכוכביהים שפלטה אל הבד,
 והרעב הופיע כמקדח בקרביה וכנייר-דבק בפיה. נטלה סיגריה מן החפיסה שעל
 הארץ והציתה אותה בגפרור האחרון שנותר בין חבריו השרופים. מבט נוסף אל
 כן-הציור. פנים עצובים של כושי מילאו כמעט את כל הבד, להוציא את כוכביהים
 המוטל בפינה הימנית למטה. כוכביהים השפיע את רצונה, אולם הכושי נראה לה
 עכשיו מאולץ.

כל הרעיון לצייר את חנן ככושי נראה לה ילדותי. שבועות שלמים ישב כאן
 חנן ולא עלה בידה לציירו. כשחדל מלבוא החליטה לעשותו ככושי עם כוכב
 שהשליכו הים. חצי לילה צייר אותו ככושי עצוב שחום וחזק. עכשיו—כשלאחר
 שעות רבות עלה בידה להטיל אל מתחת סנטרו את כוכביהים משל כאילו הים
 עצמו הטילו לשם—נראה לה לפתע הכל מטופש וילדותי.

עלבון פתאומי צרב בה עד כדי כאב פיזי והתערב ברעב ובריח הטבק של הסיגריה.
 בתנועה אטית תפסה בשתי ידיה את מסגרת הבד, רכנה אל קלסתרו של הכושי
 ונשקה לו על שפתיו. טעם צבעי-השמן, ריח-הבד התפל והפליטות החדות של הצבע
 שיבש רוקנו אותה מכל. הזדקפה בחיך מר, בחוד ידית-המכחול ניקבה את זווית-

שפתיו של דיוקן הכושי העצוב, ואת הסיגריה נעצה בנקב. מרוצה מן התוצאה סחטה מעט צבע משפופרת אדומה, טבלה בו את קצה מכחולה ושירטטה על כוכבי־הים את פניה של פועה.

פועה־הגדולה התרגלה לכנס תחת כנפיה כל בחור וטוב, דקיגו ויפה־תואר. בגלל הרגליה אלה העלתה עליה את חמתן של חברותיה עם זעמו של ירוחם־המוזכיר—בעלה.

העלבון הצורב שהנחילה לה פועה הזכיר לרחל את הפגישה שקבעה עם ירוחם, בשעה אחת־עשרה במזכירות, בענין תביעתה לצאת ל"חצי שנת ציור" בבית דודתה שעל הכרמל. הציצה בשעון ונוכחה לדעת שעמד מלכת. יצאה לשאול על השעה, וזכרה שעדיין לא התלבשה. לאחר שיקול־דעת קצר מתחה שוב על גופה את מכנסי הג'ינס וחולצת־העבודה הגברית מאמש.

ירוחם ישב על כס־המוזכיר בצריף המזכירות. עייף, מיוזע וצמא תקע את תקע הקומקום החשמלי, להכין לו את כוס הקפה הרביעית מאז הבוקר. חם לו במכנסיו הארוכות, אבל מחמת רגליו הדקות הלבנות אינו לובש קצרות מאז ימי תנועת־הנוער. את כרסו עמל להצניע בחולצה רחבה, ככלה מעוברת—משום שנראתה לו מגוחכת משל חבריו. עור פניו כעין הסלק, מרושת ורידים דקים, שיוה לפניו צורה של כווייה עולמית. בלורית אדמונית מפוארת ומסולסלת שנשתמרה ממש כבימי עלומיו התנוססה חוגגת מעל פניו היגיעים. דווקא על בלורית זו (שהצילה את כבוד מראהו בעיניו) יצא הקצף מצד פועה־הגדולה, אשתו. על כך היא רוטנת שלא יאה הוא לחבר רציני לטפל שעות בבלוריתו בעוד שזו רק מקטינה למראה את ממדי גופו, "שאינם כלי־כך קטנים, בעצם".

גם בלי הבלורית הסבה לו פועה צער רב. הרינונים שאינם פוסקים כירסמוהו. הוא לא האמין לרינונים. אך ההתעלמות המופגנת שהתעלמה מהם פועה הניחתו שרוי במצוקה מתמדת. חברה מיושבת־בדעתה, ועוד אשת־המוזכיר, היודעת לבטח שכל הקיבוץ הולך רכיל אחרי גינוניה, יכולה לוותר על שעת־הקפה שהיא עורכת לכל צעירי־הקיבוץ לפנות־ערב. ועל הכל נוספו היבבות החנוקות בחלומות הלילה. בטחוננו שמקור היבבות אמנם בחלום פחת והלך.

מאד חפץ ירוחם למתן את דחיפות נסיעותיו העירה לרגל תפקידו, ורק החשש פן יעורר הדבר רושם שהוא "מתנהג אתה כמו כלב־שמירה" הוא שהגביר את קצב נסיעותיו ואריכות היעדרויותיו.

כך ישב לו מתיסר בחשדות ומתמסר לייסוריו. "באחת־עשרה צריכה להיכנס רחל", קרא בקול גדול למרכז־המשק, "מה אנחנו מסכמים אתה?" מרכז־המשק ישב במשרדו באותו צריף. מחמת חלמאות, אין איש זוכר מי אחראי לה, הפריד ביניהם חדר הארכיון. כשהיו עסוקים באיזה ענין דחוף, או בגבור העצלות, או כאשר ציפה כל אחד שיכנס אליו חברו—היו מנהלים שיחות חיוניות מתדר אל חדר ומשתדלים לגבור בקולם על הדר־הארכיון החוצץ (לשמחת־לבן של התופרות ומנהלת־החשבונות, השכנות לצריף־המזכירות).

"אני בעד לגמור את הפרשה", שידר מרכז-המשק.

"במצב הנוכחי של הדור-הצעיר?" הבריק לו ירוחם.

"גם לסבלנות של החברה יש גבול. על-כל-פנים, לסבלנות שלי".

"אני הייתי שואל אותה פעם אחת ולתמיד מה היא חושבת על החיים שלנו כאן.

כ'בעלת-הכרה' לא הייתי מתעקש אתה. ממילא אין לנו לאן לתקוע אותה ו..."

רחל עמדה בפתח. ירוחם הזמין אותה לשבת ושאל מה סיכמה לעצמה בזמן שהוקצב

לכך בפגישתם הקודמת. גיזרתה הדקה וקומתה הקטנה גרמו לו היראה-רע-עבירה

שעמל לגרשם ללא הצלחה. בכל המבוכה המתמדת שהיתה חברת אשתו משרה

עליו האשים את ממדי גופה המופרזים. "לו היתה קטנה כמו זו...", היה מהרהר

למראה כל פטיט-אשה. "בעצמה היתה תופסת שהיא אשמה 'בכל זה' ומפסיקה לילל

בלילות".

"תראה", ענתה לו רחל, כשהיא שולחת יד רעבה והססנית אל העוגיות, שיירי

התקרובת שצירף ירוחם קודם לקפה שלו. "שמת לב שהעיניים אצל בן-אדם

נמצאות בתוך שקעים? כל עין בתוך שקע, וכדור-העין בולט מתוך השקע".

"מה זה שיירך", איבד ירוחם את קליפת-בטחוננו.

"זה שיירך, כי כשצייירתי אבסטרקט וזשבתי שאני חכמה גדולה, אבל אחר-כך,

כששמתי לב שהעין היא עפעפיים מונחים על כדור בתוך שקע, הבנתי שצריך

פשוט לדעת לצייר, קודם-כל".

"אז למה דווקא חצי-שנה, ועוד בחיפה!?"

"באמת חצי-שנה לא יודעת אם תספיק. זה ענין של אור-וצל. ציירתי עכשיו את

חנן כושי, כושי לגמרי, והצל סביב העין הרג את כל הבד. או שעושים את הלחי

מבריקה מדי עם הלבן, או שלא מרגישים בשקע שבתוכו העין".

ירוחם התבלבל. מה-פתאום כושי. חנן הרי בלונדי בעל חזות צפונית מובהקת. זכר

כיצד התרוצץ אתמול ובידו ספלונגי-הקפה על מגש-הנחושת בין אורחיה של פועה.

חנן ציין שלקפה טעם של רעל-נגד-ג'וקים. הבחור, שנודע בציבור כבן-זוגה של

רחל, התבלט בין אורחיהם-הרווקים כזר חדש וחצוף.

"את יודעת שהיו לנו בזמנך דיונים ממושכים בענין שלך, בקשר למשבר העמוק

שמתגלה בכל הדור הצעיר. אני, למרות דאגתי העמוקה הנובעת מחוסר חיים

אידיאיים בשיכבת דור-ההמשך, חשבתי כי דווקא במקרה שלך אולי יש מקום

לנהוג לפנים-משורת-הדין. אבל אני חייב להבין את מניעך בשלמותם לפני שאני

ממליץ על צעד שעלול לשמש תקדים, מי-יודע לכמה מקרים נוספים".

"תראה, אני לא יכולה להיות כאן עוד. כבר חדשיים לא ציירתי שום דבר חדש.

כל הלילה ניסיתי לצייר כוכבים שנפלט מן הגלים, וכל פעם זה יצא כאילו מישוהו

העמיד אותו שם כמודל לצייר. רציתי שירגישו שהגיע על-גבי הגלים ונשאר גוסס

על החוף כשהגלים חזרו לים. התנועה המיואשת של מי שהגלים זנחו אותו על החול

לא באה לי בשום-אופן. כל פעם גירדתי אותו מן הבד. צהוב זה גם צבע איום.

כל פעם נראה אחרת. ולא הצלחתי להשתלט על החול... בסוף, כשהייתי מבוססה,

פחות או יותר, שכבתי לישון, וכשקמתי הבוקר... אני מתה מרעב. יש לכם עוד עוגיות?... ראיתי פתאום שכוכבי־הים הירוק־אפור עם חול־הים הצהוב הרגו לגמרי את הפנים של ירוחם, ובעיקר העיניים נראו פתאום לא־נורמליות, אני יכולה להשתגע מדברים כאלה. תקעתי לו סיגריה דולקת לפה. אוי אני צריכה לרוץ לראות אם לא קרתה שריפה. ועשיתי מן הכוכב את הפרצוף הבהמי של פועה. אז אתה שואל אותי על מניעים ולמה־דווקא־בחיפה. שם לפחות יש קצת גובה ולא הכל שטוח כמו כאן. מה ייצא לכם אם תעשו לי בעיות?"

ירוחם נבעת. חנן, פועה, פרצוף בהמי... מה היא חושבת לה, הפסיכית הזאת. בעד חולצתה הגברית הגדולה, והפתוחה כדי שלושה כפתורים מלמעלה, ריגל אחר שדיה הקטנים הנתונים בחזיית־נערות וזכר בדאגה את חזה־הענק של אשתו. למשך כמה שניות הקיש במבוכה בקצה עטו־הכדורי על־גבי השולחן, עיין בתזיסים שהכין לעצמו מקודם, ולבסוף מילא את ריאותיו אוויר, זקף את ראשו והישיר מבטו אל רחל, כשהוא נזהר מלהיתקל בעיניה: "תגידי לי, מה דעתך על הקיבוץ?"

יעקב דריה : דבר בלי היפוכו

להמצא בחדר מואר מדי, להמצא בו ולכתב.
להיות יושב מול מכשיר חשמלי שפועל, מאיר ומנגן.

להיות חושב ומאמץ את הזכרון. להיות זוכר.

לדבר אל עצמו. להיות הוגה בקול קטעי זכרונות.

להיות יושב וכותב, יושב וכותב שנית, בשלישית.

להיות עם הרהור וזכרון, כך סתם על צורה לומברוזו, על גאונות ושגעון, ומסקנות.

להיות זורה מלת, זורה חול.

להיות עם אשה שהלכה ותשוב, לרצות, להיות

יוצא מחדר מואר מדי, יוצא ממנו לבטול המטרות, יוצא בדמיון ובפעל נשאר.

להיות נשאר וכותב, נשאר ומהרהר שנית בגאונות ושגעון, להיות מסיק ומערער.

להיות חרות או מות.

תינוק שצורת, נערה

בריצה מטרפת, קריאה

באלהוט וטלטול בעריסה.

להיות קורא שנית וכותב. להיות

מסדר אותיות בפזור שיטתי לערך וקבוע ומנית.

לומר דבר בלי הפוכו והפוכו בלי דבר.

להיות נוכח בשום מקום ומציר חמניות כחלות.

להכנס לתוך הנעלים הגדולות, להיות נלכד מרצון, רצון להלכד.

להיות חג נע בתאריכיו וכדור שלוח מרובה-הצייד לגלגלת. להיות

כפתור-אזעקה בשעון מעורר.

לחצנית בחזיתה של אשה.

להמצא בתוך לבה גולשת, בתוך

מבוע זכוכית. להיות רעידת-אדמה.

חשמלית משתקת, יהלום במכרה, אוצר לא-שדוד, שיר באשה.

להיות שנא ואהב. פרח תלוש עלי-כותרת. קוץ אדם.

להיות מנגינות חולפות, תללית מאישה.

קוקנה בשעון-קיר.

להיות עם נמרי-מדבר. לביאי-יער. מחול לילי. כושית עירמה מהלכת.

להיות משכמו-ומעלה.

לשבר את הלוחות.

להמצא במגדל-פעמונים, מטלטל בנדן פעמון משתרע על עיר ואדם בה.
 זהב יצוק, עופרת רותחת, נבוכדנצר ואנשיו, עיר מורדת. שבוייה נאנסת.
 להיות רוחות-צפון, סערת-חול, מדבר-מות.

להמצא במגדל-פעמונים, מטלטל בנדן פעמון, משתרע על עיר ואדם בה, על שיר.
 חדר מואר מדי, מכשיר שפועל, זכרון, לדבר אל עצמו, יושב וכותב, זורה חול.
 יוצא מהדר מואר מדי, תינוק שצורח, הפוכו בלי דבר, חמניות כחלות.
 להכנס לתוך הנעלים הגדולות, חגיגה בתאריכיו, חזיתה של אשה יפה.
 להמצא בתוך לבה גולשת, שונא ואוהב, חללית מאישה, קוקיה בשעון-קיר.
 גלגלת אדם מהבהבת באור ירקרק.
 שבוייה נאנסת.

להיות עם נמרי-מדבר. לביאי-יער.
 להיות משכמו-ומעלה.
 לשבר את הלוחות.

רבקה שכטר : הרצון לשינוי ערכים גנור

עירעור סופי של מיתוס ישוע

מיתוס האדם־האל, או הטראגדיה האנושית המסומלת בדמותו של ישוע, שלטו עד לימי הריפורמציה. אמנם כבר בתקופת הרנסנס ניבעו פרצות בהשקפה היחדנית הנוצרית אלא שפל הפרצות הללו לא באו לשלול את המיתוס הזה במוחלט. עם הריפורמציה שוב מתחילה המחזאות לפרוח. שקספיר הוא הדראמטורג החשוב הראשון החוזר בשינוי־מה על הצורות הישנות של הטראגיקנים היווניים.

תופעה זו תיראה לנו טבעית אם נזכור כמה תנאי־יסוד של התפתחות הטראגדיה היוונית. זו נוצרה על רקע הרגשת־עזובה של האדם עם התפוררות המיתוס הדתי המובהק, המיתוס ההומרי. גם בעולם המערבי מופיעה הטראגדיה החילונית מחדש עם עירעור המיתוס הישועי היחדני. שוב חש האדם צורך להעמיד עצמו במרכז ההוויה. שקספיר הוא סימפטום להרגשת העזובה המחודשת. אחריו קמים טראגיקנים בצרפת בדמותם של קורניי וראסין, בגרמניה—בדמותם של גיטה ושליר. ודאי יש הבדל בין טראגיקנים אלה לבין היווניים. חרף עירעורם של יסודות הנצרות עדיין היא כוח באירופה, ובניגוד למיתולוגיה היוונית, שבמהותה לא היתה מוסרית ומשום כך היה האדם המוסרי חש עצמו מופקר לגמרי לכוחות עיורים, לא השאירה הנצרות מאחריה חלל ריק מוחלט שפזה אף לא הרגשה של עזובה מוחלטת. היסודות האתיים שבנצרות, שעם הריפורמציה קיבלו משנה־תוקף, מנעו את האדם המודרני מלהרגיש עצמו עוזב לגמרי מול כוחות עיורים ועוינים; לכן הטראגדיה המערבית היא חמורה פחות, גורלית פחות מן היוונית. זאת ועוד: אם נשווה את הרקע לצמיחת הטראגדיה היוונית לרקע של יסודות הדראמה המודרנית נמצא שהטראגדיה היוונית היתה מעין השקפת־מעבר מן המיתולוגיה ההומרית להשקפות פילוסופיות אֶתיות. הדראמה המודרנית צמחה על רקע אחר. בהתערער הנצרות עם הריפורמציה נשארה ההשקפה האֶתית שבנצרות בתקפה, וגם השקפות פילוסופיות אֶתיות נוצרו בצדה, וכך אפוא נוצרה הדראמה כתוספת, הבאה למלא את מקום המיתוס המערער של האדם־האל ולא את מקומם של צרכים אֶתיים.

הדראמה האירופית מעולם לא הפכה להיות מאורע דתי כפי שהיתה הטראגדיה. ששימשה מעין טכס דתי. כדי לשנות את כל הרקע הזה היה צורך בעירעור מוחלט של המסורת הנוצרית האֶתית. המבטא המובהק של הלך־רוח זה הוא ניצ'ה, שהחל את הקריירה הספרותית בספרו "לידת הטראגדיה". כאן העלה את היסודות של הטראגדיה כיסודות החשובים ביותר בתרבות האנושית. ברבות הימים הבין ניצ'ה שלא די בכך שיעלה לדרגת ערך עליון את הטראגדיה או בשורה חדשה בדמות תורת זרטוסטרה. למען יתקבלו דברים אלה יש להרוס קודם־כל את הערכים

המסורתיים. מכאן והלאה החל ניצ'ה במלחמתו הספרותית להערכה מחדשת של כל הערכים.

צריך היה אפוא לערער את כל הערכים האתיים כדי לחזור לאותו מצב בו נוצרה הטראגדיה. אינני יודעת אם הגיע ניצ'ה למסקנה זו בצורה מודעת; אפשר שאינסטינקטיבית הבין כי יש להרוס את האלים הישנים כדי לברוא חדשים. בספריו אין סימן לכך שעמד על העובדה שהטראגדיות נוצרות בחלל ריק מבחינה דתית ואתית כאחת, ולכן יש להניח שבאופן רגשי-אינסטינקטיבי ראה צורך ליצור מחדש מצב דומה באורח מלאכותי כדי לאפשר יצירה טראגית מחדשת.

אולם צחוק-הגורל הוא שבשורותיו של ניצ'ה, בספריו "כה אמר זרטוסטרה" ו-*Ecce Homo*, הן בנוסח הבשורות הנוצריות יותר מאשר בנוסח הטראגדיה היוונית. הטראגדיות היו בלתי-אישיות; המחבר הציג במרכזו דמות אדם ולא את עצמו. הבשורות הנוצריות הן הראשונות שבהן האדם מציג, משליך את עצמו, את רצונותיו ואת סבלותיו למרכז ההוויה. בכך הלך ניצ'ה בעקבות הנצרות, בעיקר ב-*Ecce Homo* וגם ב"כה אמר זרטוסטרה". הבשורות של ניצ'ה נבדלות מן הבשורות הנוצריות בזה שאין בהן יסוד אֵתי, ומן הטריקנים נבדל ניצ'ה בכך שהללו לא באו להביא בשורה ממשית לאנושות אלא, כפי שראינו, הציגו את האדם ואת גורלו במרכז.

במובן זה מיצג ניצ'ה את הכוחות האנטי-אֵתיים שרווחו בעולם המערבי ובייחוד בגרמניה ורצו בביטוי אישי יותר; לא עוד בפולחן מסוגנן נוסח הכנסייה הקאתולית אלא במתן ביטוי להרגשת העזובה ביצירה עצמית, או אפילו על-ידי השתתפות ביצירתו של סופר המחפש לבקרים אבות-טיפוסים חדשים של אדם-אל סובל. ניצ'ה מיצג את התפלגות הסינקרטיזם הנוצרי, שאיחד בתוכו את דראמת האדם-האל עם תורות אֵתיות. מעתה קם זרם אנטי-אֵתי מובהק המחפש את הביטוי האישי, ביטוי לעזובה האישית, ולעומתו זרמים המחפשים יותר את הביטוי האתי, הבא שוב לידי ביטוי בתנועות חברתיות המוניות. ברור שאין כאן מקום לדבר על אלמנטים בטהרתם, אלא יש התפלגות ושוב התאחדות של שני האלמנטים.

לא ייפלא שאתיקנים גדולים או תורות אתיות-חברתיות נלחמים תמיד ברוח המר-דנות של היצירה החפשית, שהיא אנארכיסטית במהותה. היהדות, למשל, משך כל הדורות עד לתקופה החדשה, לא יצרה יצירות דראמטיות-אישיות. דבר זה לא היה אפילו מודע דווקא, אלא שבמסגרת היהדות ממילא לא היה מקום ליצירה הכופרת בעיקר, בהשגחה אלוהית, והדוגלת בעזובה.

המלחמה בערכים אתיים

כאמור החל ניצ'ה בהעלאת ערכים ישנים, העלאת ערכי הטראגדיה, אך למעשה היה לניצ'ה צורך בהעלאת דמות-הוא, והקדים לכך את ערכי הטראגדיה כי אלה היו לו קרניים לנגח בהן את הערכים המערביים המקובלים. פירושו של ניצ'ה לטראגדיה לא תמיד הם נכונים, אך הוא צדק בקבעו את מוצאה באותו צורך נפשי שהוא עמד לפניו. הצורך בביטוי ממש, הצורך בהעלאת עצמו במרכז. הנצרות, ולו אך בדמות

הדראמתית של ישוע, מנעה ממנו אפשרות זו של העלאת עצמו במרכז לפי שטענה לייחודיות. לא כך היה הדבר בטראגדיה, שהניחה מקום לריבוי. ודאי, נוצרו כבר דראמות לפני ניצ'ה, וגם הוא יכול היה ליצור באותה צורה, אלא שכנראה גם הוא, חרף כפירתו, היה לו צורך בייחודיות. בשיטה מוחלטת. הוא גם הבין נכונה שעד אשר לא יעורערו כל הערכים האתיים לא תהיה אפשרות ליצור טראגדיה קיצונית בצורת הטראגדיה היוונית. הדראמטורגים שלפני ניצ'ה לא חשו צורך בניפוץ מוחלט של האלים הקודמים, הם הסתפקו במצב־ביניים, אך לא איש כניצ'ה יסתפק במצב־ביניים כזה. הוא רצה בהלל ריק שלתוכו יוכל להטיל את דמותו ואת תורתו.

ניצ'ה החל במלחמת־הכל־בכל, ולא הניח אף תורה אתית, אם יוונית ואם נוצרית, שלא זכתה לטיפול. אמנם את עיקר התקפותיו כיוון לנצרות, אלא שתקף גם פילר־סופים גרמניים כגון לייבניץ וקאנט ועל סוקראטס ואפלטון קם לערער את תורותיהם עד היסוד בן. כמי שדגל במלחמת־הכל־בכל, מצא ניצ'ה יותר סימוכים להשקפותיו בטראגדיה היוונית, בחברה הפרי־סוקראטית. התרבות היוונית היתה מבוססת על חופש מוחלט ובלתי־מוגבל למי שהננם הטבע בכוח. מתוך שיוון הפרי־סוקרטית לא ידעה תורות אתיות, וגם הדת לא היתה מושתתת בה על יסודות אתיים, נמשך מצב־מלחמה זה עד שנידלדל הכוח היווני ההיולי הראשון, ואז קמו אלה שניסו לשים קץ להשקפה זו, כדי להרחיק את כליונם המוחלט של היוונים.

ניצ'ה, אפוא, לא גרס את השינוי הזה שחוללו הפילוסופים האתיים ביוון, והוא יצא למלחמה נגדם. במובן זה ביטא ניצ'ה לא רק את מאווי־הוא ואת המאויים שרווחו באירופה כולה להרס הערכים המקובלים, אלא גם ייצג את הכוח הרדום של הלא־מנות הגרמנית, שעתה הרגישה בעודף כוח וחתרה לפרוץ מסגרות. כוח זה לא יכול היה לפעול כהלכה במסגרות האתיקה הישנות. היה צורך למוטט את כל המעצורים האלו. לולא ביטא ניצ'ה כוח לאומי, וכוחות מערביים, ודאי לא היה זוכה להשפעה גדולה כל־כך. כבר ראינו שבמקרה של ישוע התקבל סבלו מכוחות חזקים ממנו והתקבל מותו על הצלב, משום שאלה ביטאו הרגשה כללית של חוסר־אונים. הצלב סימל את סבל האדם הנרמס על־ידי מי שתקיף ממנו. עתה נוצר מצב הפוך; אנשים רצו לפרוק עול־מוסר מתוך הרגשת־כוח, ובייחוד כך היה הדבר בגרמניה.

כמו ביוון, שבה הולידה הרגשת־הכוח את הדת הלא־אתית, את הטראגדיה, כך עתה שוב חתרה הרגשת־הכוח להסרת כל המעצורים האתיים, לחופש מוחלט לפעול, למלחמת־הכל־בכל, להחזרת המצב לקדמותו הפרי־סוקראטית היוונית. אך שלא כביוון, שלא ידעה מסורת בולמת ולכן לא היה צורך לאסור בה מלחמת־השמד על ערכים מקובלים, הביאה תפיסתו של ניצ'ה להתמודדות הרת־שואה.

המשבר בהשקפה הדתית הצמיח את התנועה החדשה באמנות. כמו בתקופה של עליית הנצרות כן עתה שוב הכויב האל הטוב, הסובל והמת. אנשים נוכחו לדעת שחרף הכפרה האלוהית, חרף קרבנו של ישוע, לא השתפר העולם, ולכן רצו בשינוי־ערכים. אֵל שאינו ממלא עוד את הפונקציה שלו, אֵל שהבריות רואים עצמם נעלים ממנו, יש להחליפו. בכל יצירותיו הצביע ניצ'ה על כך שהמוסר האנושי הוא אנושי

מדי: תוצר של חולשה אנושית, מעין מסוה של רצון לכות. החלשים משתמשים במוסר למען התגבר על החזקים. אין מוסר אלוהי, ואם כך הרי גם המוסר מטרתו אחת—שאיפה לכות. כמוהו כדת. שניהם פרי של חולשה, ואחת דינם לעבור מן העולם. ההכרזה על "מות האל" היא תוצאת המשבר הרוחני האירופי.

בהערכה המחודשת של הערכים קם ניצ'ה לערער ראשונה את תורתו של סוקראטס. "בוחרים בדיאלקטיקה רק כאשר אין אמצעי אחר. יודעים שאתה מעוררים חשדנות, שהיא אינה משכנעת. אין לך דבר קל למחיקה יותר מרושם דיאלקטי. נסיונה של כל אסיפה שדובר בה מעיד על כך. יכולה היא להיות רק אמצעי-חירום בידי אלה שאין להם אמצעי אחר... האם האירוניה הסוקרטית היא ביטוי של מרד? של רסנט-מנט המוני. האם הוא נהנה כנדבא מן הקיצוניות שלו עצמו. מדקירות שכלתניות? האם הוא מתגנב במכובדים שאותם הוא מקסים?... האין הדיאלקטיקה אלא צורה של נקמה אצל סוקראטס?"

ניצ'ה מוסיף ומסביר מדוע הצליח סוקראטס ביוון, אף שבכל ישותו היה אנטי-הילנז. אחת הסיבות היתה: "אתונה הישנה צעדה אל סופה—וסוקראטס הבין שכל העולם זקוק לך". ניצ'ה מבין שאתונה, אשר מרוב חופש התרופפה והלכה, זקוקה היתה לתורה חדשה שתביא להיערכות מחודשת. אף שהוא יודע זאת, אינו מוכן לקבל את הפתרון שאותו מציעים סוקראטס ואפלטון. "ההגיון הובן אז כמציל, לסוקראטס כמו גם לחוליו נותר רק החופש להיות הגיוניים—זה היה ה־rigueur, זה היה האמצעי האחרון... הקנאות בה כל המחשבה היוונית נתלית בהגיון מצביעה על מצב-חירום: היה מצב מסוכן, ונשארה רק הברירה ליהרס, או להפוך הגיוניים... המוסריות של הפילוסופים היווניים מאפלטון והלאה מוגבלת באופן פאתולוגי, והוא הדין בהערכתה לדיאלקטיקה".

ניצ'ה מסביר שהמלחמה בהתפוררות היא סימן של ירידה: האמצעים בהם בחרו הפילוסופים גם הם ביטוי של דיקדנטיות, הם משנים את הביטוי אך בזאת אינם מביאים פתרון. אכן, לכאורה זו הנחה בלתי-נכונה, שהרי ביסוס החיים המדיניים והחברתיים על בסיס אתי יותר הביא ליוון הרגעה שבלמה את ההרס-העצמי. אולם ניצ'ה צודק לפי דרכו, הואיל ועם עליית הפילוסופים האתיים ביוון הדלה היצירה הקלאסית. נראה שפילוסופיה אתית ויצירה אמנותית אינן דרות בכפיפה אחת. זאת מצאנו כבר אצל אפלטון, שהכריז ב"המדינה" שבמדינתו לא יהיה מקום למשוררים ולאמנים. הביטוי-העצמי הוא הרסני, ברבות הימים הוא מביא להתפוררות, ולכן יש להכריע בין אתיקה לכליון. ניצ'ה בוחר, כמובו, באפשרות השניה, ולא עוד אלא שמוכן הוא להילחם עדי-חרמה בהשקפה המנוגדת. אם גם לא הגיעה יוון לכלל הקמתה של מדינה גדולה, בגלל המסורת האנטי-אתית ובגלל המסורת האמנותית, הרי אין ניצ'ה רואה בכך שלילה. בספרו "האנטי-כריסט" הוא אומר:

"מהו טוב?—הכל, הרגשת הכוח, הרצון לכות, הכוח עצמו. על-ידי כך מתעלה האדם. מהו רע?—כל שמוצאו מחולשה. מהו אושר?—הרגשת התעצמות הכוח. התגברות על מכשול. לא שביעות-רצון אלא יותר כוח, כלל לא שלום אלא מלחמה... החלשים

והלא־מוצלחים דינם להישמד: זה המשפט הראשון של אהבת־האדם שלנו. ויש לעזור להם בכך. מה מזיק יותר מנטל־מעמסה?—הרחמנות על כל הלא־מוצלחים והחלשים—הנצרות”.

ועוד: “הנצרות מזדהה עם כל דבר חלש, עם כל דבר נמוך, עם כל פגוע. היא עשתה אידיאל מן הסותר את האינסטינקטים של הקיום, של החזקים”. ושוב: “הנצרות קרויה דת של רחמנים. הרחמנות עומדת בניגוד למצבי־נפש מחזקים, המרוממים את המרץ בהרגשת־החיים. היא גורמת דכאון. המרחם מאבד מכוחו”.

ניצ'ה מבטל אפוא את כל עקרונות הנצרות, עקרונות שבאו להסדיר את החיים, ליצבם יותר. העקרון של מלחמת־הכל־בכל והרצון־לשלטון בלבד מבטלים את הצורך במוסר ובחמלה ובכל הסדר הגיוני. היוונים הקדמונים שהגיעו להכרה הבינו שלא יוכלו להתקיים לאורך־ימים במצב כזה, שיפה היה להם עד שהגיעו להכרה. הטראגדיה היא כבר ביטוי לראשית ההכרה־העצמית היוונית. בצד הטראגדיה בא כבר מוסר־השכל, לא מוסר־השכל פילוסופי־אתי מוגדר אלא הלקח שכל חופש יש לו גבולות, שאין האדם, אפילו החזק ביותר, כלי־כול, שאותם חוקים החלים על החלש חלים גם על החזק. אולם ניצ'ה לא היה מוכן להסיק את מוסר־ההשכל המשתמע מן הטראגדיה עצמה; הוא היה מוכן לקבל רק אותו חופש בלתי־מוגבל. גם מבחינת ההשקפה האלוהית יש אצל ניצ'ה נסיגה לעומת הטראגי־קנים, שהם כבר מבשרי השינוי שחל לגבי האלים ההומריים; אצלם האדם עליון על האלים הללו, ומכאן אך כפשע עד להשקפה אלוהית אתית־מופשטת. לכן אין הדין עם ניצ'ה כשהוא מעמיד את ההשקפה הטראגית לעומת ההשקפה הנוצרית. הטראגי־קנים דווקא החלו בחיפוש אחר רשות אתית, אף אם לא מצאו ולא הציגו ישות כזו.

לעתים אומר ניצ'ה גם על עצמו שהוא דיקדנט, ובאמת מסמל הוא עייפות מתרבות שלחוכה נולד, ויש זהות כנראה בין עייפות ממצב אתי לעייפות ממצב כאוטי. כמו שהאדם מתעייף מערכים אנושיים כך גם מתעייף הוא מחופש. שני המצבים אינם מביאים פתרון לגורלו; בשניהם עומד הוא מול כוחות הכיליון והמוות, ואז הוא מתחיל לשאול את שאלותיו מחדש. הטראגדיה היא תוצר של שאלות, שאלות על מהות החיים, תיאורם בגדולתם ובכליונם. גם אנשים שגדלו בחברה בעלת־ערכים, ברבות הימים רוחם קצרה עליהם, רוצים הם בשינוי. מתברר להם פתאום שאבד הכל על הערכים, שהאל הכויב, הבטחותיו נכזבו, ואחת היא אם אל מופשט הוא או אדם־אל. האל המופשט לא עמד בהבטחותיו לסדר ותכלית ולכן אין עוד אמון בו; האל־האדם גם הוא לא הביא לאותה גאולה אשר לשמה הופיע. העולם נשאר בלא גאולה, והאדם שוב מתחיל לחפש גאולה נפשית, פרטית יותר, אישית יותר.

ניצ'ה לפי עקרונותיו לא יכול היה להסכים גם עם פילוסופים אתיים גרמניים כמו קאנט: “עוד מלה נגד קאנט כמוראליסט... המוסר, החובה, הטוב כשלעצמו, הטוב עם האופי הלא־אישי והכללי—הזיה שבה מתבטאת הירידה, התרופפותם הסופית של החיים, הנצרות הקניגסברגית. ההיפך מצטייר מחוקי הגידול והקיום: ימציא כל אחד לעצמו את המוסר, את הציווי המוחלט שלו. עם מתחלל כאשר החובה מתחלפת לו

במושג החובה. אין דבר הנושא עמו הרס מעמיק ופנימי יותר מחובה בלתי-אישית, מהקרבה למולך-ההפשטה... העובדה שהציזוי המוחלט של קאנט לא נמצא מסוכן לחיים!... האינסטינקט התיאולוגי פרש עליו את חסותו... מה הורס יותר מאשר לחשוב, להרגיש, ללא בחירה אישית, לעבוד ללא תשובה? כאוטומט של חובה? זהו התרשים לדיקדנטיות, תרשים לאידיוטיות. קאנט נעשה אידיוט.—וזה היה בן תקופתו של גית"ה.

אולם בעירעור כל הערכים לא אמר לניצ'ה די. כדי שתיתכן בשורה חדשה צריך היה לבטל את סמכויות האל הקודם, להכריז על מיתתו.

מות האל

"כה אמר זרטוסטרה" הוא גם ביטוי להכרזה על מות האל והוא גם הבשורה החדשה. זרטוסטרה היורד מן ההרים, מקום התבודדותו, פוגש קדוש בדרכו. הקדוש רוצה לעצור את זרטוסטרה מרדת אל בני-האדם. הוא מציע לו ללכת אל החיות, הציפורים והדובים. אז שואל אותו זרטוסטרה מה הוא, הקדוש, עושה ביער. הלז משיב שהוא שר שירים לאלוהים: "בשירה, צחוק ובכי מברך אני את האלוהים". זרטוסטרה נפרד מן הקדוש באמרו לו כי הואיל ואין לו מה לתת לקדוש גם אינו רוצה ליטול ממנו, וכך נפרדו השנים. כיון שנשאר לבדו תוהה זרטוסטרה אם אפשר הדבר שלא שמע הקדוש הזקן הזה ביער שלו דבר על מות אלוהים. זרטוסטרה יורד לעיר הסמוכה ליער ומוצא את העם נאסף בשוק לחזות ברקדן. כאן הוא מתחיל להטיף לעם את בשורתו, ובתוך שאר דברים הוא אומר: "פעם היה חטא לאלוהים הפשע הגדול מאין כמוהו. אבל האלוהים מת ובכך תמו גם הפשעים".

מות האל בא אפוא בגלל משבר שפקד את האנושות. כאשר מגיע למערתו של זרטוסטרה האפיפיור הזקן, ההולך אף הוא לחפש בשורה חדשה, שואל אותו זרטוס-טרה: "...התדע איך מת אלוהים? האמת-נכון אשר יאמרו כי החניקתו החמלה? הוא ראה בהוקיע את האדם על הצלב ולא יכול נשוא. אהבתו לבני-אדם היתה לו לגיהנום עד אשר מת בה". הנה כך נשאר האדם מוקע על הצלב, האדם-האל לא גאל אותו מגורלו, ולאחר שנוכח לדעת כי אין גאולה לאדם מת הוא מתוך חמלה על האדם הצלוב. קרבנו של האדם-האל על הצלב לא הועיל מאומה. אך נכשל לא רק האל הרחמן והאוהב אלא גם האל המוסרי, וזרטוסטרה מעלה את השאלה הנצחית—מדוע לא הסביר האל את עצמו יותר: "הוא גם סתם ולא פירש. מדוע-זה הרגינו אותנו זה הכעסן שלא היטבנו הבינו, ומדוע לא הבהיר מליו? ואם אזנינו אשמות, מדוע נתן לנו אזניים ולא ניטיב לשמוע? הכי רפש היה באזנינו, ואם כן—מי נתנו בהן? רבים מדי הדברים שלא עשה כהלכה, זה הקדר שלא למד פרקו! אבל אם התנקם בקדרותיו וביצוריו כי לא הצליחו—הלא חטא בזאת לטוב-הטעם".

אולם לא די שהאדם מכריז על מות האל שנכשל מבחינה מוסרית; גם אין הוא רוצה לקיומו כל-עיקר יען כי ראה את האדם בהשפלתו: "האל הזה אשר ראה הכל, גם את האדם, האל הזה חובה עליו למות! לא ישא האדם כי יחי עד כזה".

על הטחוחותיו של ניצ'ה כנגד האל אפשר, כמובן, להשיב תשובות ברוה היהדות על הברירה החפשית, על כך שהאדם הוא המכריע בין טוב לרע ולכן רוב הדברים אינם רלוואנטיים לאלוהים. אבל במקום אחר יוצא ניצ'ה גם נגד הרצון החפשי. רצון חפשי ייתכן רק אם רואים את האדם בחינת יצור שכלי. ראינו כבר שניצ'ה אינו מתפעל מן השכל האנושי, ולכן גם לא יקבל כפתרון את הרצון החפשי, את היכולת להכריע בין טוב לרע.

משבר זה דומה למשבר שבא לידי ביטוי בספר איוב. גם שם שוב אין האדם רוצה באחריות אף לא בנטל המוסרי. אלא ששם ראינו שאיוב מתגבר על עייפותו ועל חולשתו והוא מוסיף לשאת באחריות אחרי שנראה אליו האלוהים. המשבר המתבטא אצל ניצ'ה הוא מתוך כוח יותר מאשר מתוך עייפות. גם אם אין לבטל כליל את גורם העייפות. זו של העולם המערבי היא אכזבה מהבטחות שלא התממשו לגאולה דתית. לצדק חברתי ומדיני. הרי זה משבר רוחני שהוא פועל-יוצא מרגישות יתרה, מאיר-רצון להסכים להכרזות שאינן באות לכלל מימוש. זהו מרד האדם בחוקי-הטבע, הגדון מראש לכשלון. את חוקי הטבע ואת חוקיו שלו עצמו חייב האדם לקבל באותה מידה, במוקדם או במאוחר. החוקים האנושיים, האנושיים-יותר-מדי, הם החוקים היחידים האפשריים, ולשווא ימרוד האדם כנגדם כמו שלשווא תהיה מרידתו במוות.

אף כי חוזר ושוב אומר לנו ניצ'ה שהוא בא לערער את הערכים כדי לשחרר את החיים מפכליהם ולהצדיק את הקיום בעולם-הזה, הרי באותה מידה אפשר בעצם להביא כנגדו אותן טענות שהוא מעלה נגד האחרים. שהרי אם אמנם אין הערכים האנושיים מוחלטים ואין בכוחם לפתור את הבעיות האנושיות, הרי גם בפריקת-עול אין משום פתרון. האדם אנוס לפעול במסגרת המצומצמת הניתנת לו, מסגרת הניתנת להסדר כלשהו. אם יחיה האדם בהרגשת חופש מוחלט סופו כליה, כסופם של היוונים באחרית התקופה הקלאסית, כאשר מאין-ברירה הגבילו מרצונם את הירותם, למען יוכלו להוסיף ולהתקיים.

אין האדם יכול להתמיד בתמורות; זקוק הוא להרגעה, לתקופות של הפוגה. ניצ'ה יודע שהאדם העליון, האדם החזק, מעצם טבעו הוא יצור מפונק ונוח לפגיעה. סוג אדם עליון כזה ודאי שלא יתמיד במלחמת-הכל-בכל שהרי אף ניצ'ה יודע שהוא הראשון להשמדה. למען יוכל להיוצר שוב הטיפוס העליון, ה-*übermensch*, יש צורך בהפוגה. למען תיתכן הפיגה יש צורך בחוקי אנשים, בחוקים אנושיים, אנושיים יותר מדי.

אולם, כפי שנרמז כבר למעלה, מלבד שירוש הערכים היה ניצ'ה זקוק בעיקר ליצירת דמותו, להשלכתה. זהו צורך דתי כלל-אנושי; ואם חדל האדם מהזדהות עם פולחן כלשהו, חש הוא צורך יותר ויותר בהשלכת דמותו שלו. אולם ניצ'ה הקיצוני רצה בייחודיות. הוא לא יכול להסכים לכך שיהיה לידו עוד אדם-אל בדמותו של ישוע. הוא גם לא סבל את קיומם של ערכים הנוגדים את השקפתו הבסיסית. באחד מפרקי ספרו זרטוטרה שיום אחד מאס בעולם, משנראה לו כחלום,

כיצירה של אל נדכא, בלתי־מרוצה. הוא הגיע לכלל דעה שאלוהים ברא את העולם ברגע של הסתר־פנים, והעולם הזה נצטייר לו כעולם שראוי רק ללכת בו לאיבוד. עולם בלתי־מושלם, שהוא יצירתו של בלתי־מושלם. ואז התעורר יום אחד ממצבו זה ונוכח לדעת: "אהה, אחים, האל הזה אשר יצרתי היה מעשה־ידי אנוש ומעשה־טירוף, כמוהו ככל האלים. הוא היה אדם, רק פיסת אנוש מסכן, ואני מתוך האפר והחום בא לי רוה־רפאים זה... מה זה היה, אחי? אני התגברתי על עצמי, הסובל, את אפרי שלי נשאתי להרים, המצאתי לי להבה בהירה יותר. וראה! אז נעלם ממני רוה־רפאים... עייפות מסכנה ללא הכרה, ששוב אינה רוצה לרצות: היא שבראה את כל האלים ואת העולם אשר מעבר".

הדיאלקטיקה האנושית היא גמישה מאד אפוא. מתוך עייפות האדם יוצר לעצמו את האלים ואת הערכים, ומתוך עייפות הוא הורס את הערכים ומשמיד את אלוהיו—יגער ציפייה לקיום הבטחותיהם של האלים הבטיחו, מאוכזב מערכיו שלו עצמו. פעם אחת כשנמצא זרטוסטרה על אי־המאזשים אומר הוא לפני תלמידיו: "אלוהים הוא השערה: אבל רצוני הוא שלא תהיה השערתכם גדולה מרצונכם לברוא. התוכלו לברוא אלוהים?... אבל יכול תוכלו לברוא את האדם העליון... הנה אערה לפניכם את לבבי עד־תום, באשר ידידי אתם: לו היו אלים, איך יכולתי לסבול שלא להיות אל! לכן אין אלים". אבל אחר־כך מגלה ניציה את מניעו העיקרי. "לו היה אל בנמצא, כי עתה הפצתי להיות אל". הרגשתו של האדם המערבי, שאין הוא נופל מהאלים, מגיעה לשיאה בהכרזה זו. כאן האדם מאליה את עצמו, רואה בעצמו את המרכז הייחודי של ההוויה. ודאי, יש זהות כמעט בין הרגשתו זו של ניציה להרגשת הטראגיקנים. שגם בעיניהם היה האדם עולה או עליון על האלים ההומריים. אם התחיל אייסכילוס בעיצוב דמות האל־האדם פרומיתיאוס, הרי בהמשך דרכו העלה דמויות מן המיתור־לוגיה היוונית. דמויות אלו אינן נופלות בחשיבותן מן האלים. יורשיו של אייסכילוס, סופוקלס ואוריפידס, כמעט לא עסקו עוד באלים כגיבורי הטראגדיות, ואפילו עסקו בהם הרי אל כגון דיוניסוס ב"בקנטים" של אויריפידס אינו שונה כלל מבני־תמותה סתם.

מצב זה של העלאת האדם למרכז ההוויה אינו יכול להתמיד. בערוב יומו, בטרם יחלה, מזדהה ניציה לגמרי עם דיוניסוס—האל דיוניסוס מול ישוע הצלוב.

אם אומר ניציה שאילו היו אלים בנמצא הרי היה רוצה להיות אל—כוונתו, או הרגשתו, שהאדם עולה על האלים, שהללו הם יצירתו; לא דווקא יצירה הבאה מתוך אונים אלא יצירה הבאה מתוך חולשה.

כאן לפנינו התעלמות מהרגשתו של האדם שהוא עצמו מוגבל ויש מה שלמעלה ממנו. הדמות מוחלפת בממשות. האדם יכול, כמובן, לבטא הרגשה זו של קיום דבר שמעבר לו רק במושגים אנושיים, וגם הערכים שהוא מצווה עליהם לפי הרגשתו מופעים במושגים אנושיים.

היצירה כגאולה

ניצ'ה רוצה להעמיד את האדם כמחליט יחיד, כפוסק יחיד. לשם כך על האדם לברוא בשמו את דבריו, עליו לברוא את דמותו שלו. תרופתו של ניצ'ה לכל החלאים היא יצירה, יצירה ללא־רחם, יצירה המקבלת את הכליון בחינת חלק מעצמה. גם בפסוקים שלמעלה ראינו שאין אדם צריך לברוא אל שהוא מעבר לתפיסתו, אלא יכול הוא לברוא אדם עליון. ברור שאדם עליון כזה הוא נדיר לפי ניצ'ה, והוא בעצמו מתקשה להעמיד לפנינו אנשי־מעלה מעין אלה. היחידים שעמדו במבחנו היו קיסר, במידת־מה נפוליאון, גיתה, וכמובן זרטוסטרה—כלומר ניצ'ה. ובכן מספרם של אנשי־המעלה זעום ביותר ומועטים הם מן האלים האולימפיים. ניכר שבעיניו היה ניצ'ה לבדו אדם עליון כזה, המסוגל לערער את כל הערכים ומכריז על מות האל. ואם נלך בעקבות ניצ'ה, הרי אותו אדם עליון יחיד, ניצ'ה, מזוהה עם דיוניסוס. משמע: האדם העליון מזוהה עם אל ושוב אינו אדם, או שהוא לפחות אדם־אל.

האדם העליון הזה, האדם־האל, מוצא את נחמתו אך ביצירה בלבד. אם כך אפוא, הרי תופס הוא את מקומו של האל הקודם: "לברוא—הנה הגאולה מסבל והיא ההקלה בחיים. למען יהיה הבורא צורך לו בצער, סבל ותמורות לרוב. אמנם־כן, הרבה מוות מר יידרש לכם בחייכם, אתם הבוראים!... למען יהיה הבורא גם הילד אשר נולד מחדש, שומה עליו להיות גם היולדת, גם כאב היולדה... הלאה אלוהים והאלים, כך השיאני רצוני; מה יותן לברוא לו היו אלים בנמצא".

ובמקום אחר, בפרק על הלוחות החדשים, מספר זרטוסטרה שבא אל בני־האדם ומצא שמרוב עייפות, מתשוקת־תנומות, מדברים הם על טוב ורע: "את השינה הזאת הפרעתי כאשר הוריתי לדעת: מהו טוב ורע, זאת אין איש יודע:—הלא הוא הבורא אפוא!—הוא הנותן לבני־האדם מטרה ונותן טעם לאדמה אף גם עתיד: הבורא הוא אשר יפלה בין טוב לרע". אלא שגורלם של בוראי הערכים החדשים האלה הוא גורלם של בוראי כל הערכים, וניצ'ה אף אינו מרגיש שאינו יכול לחרוג ממציאות האדם, מהתנהגותו וממיגבלותיו. באמרו "הטובים", כוונתו לטובים המקובלים, הפרו־שים: "שומה על הטובים לצלוב את מי אשר ימציא את מוסרו: הנה זו האמת!... יתר על כל ישנאו את הבורא: את שובר הלוחות והערכים הישנים, את השובר—פושע הוא בפיהם. הטובים אכן יבצר מהם לברוא כי הם תמיד ראשית הסוף—הם הצולבים את הכותב ערכים חדשים על לוחות חדשים, הם מקריבים להם את העתיד—הם צולבים את עתיד כל האנושות!"

אנו רואים כאן שניצ'ה על כל מרדנותו חש עצמו מבשר, מבשר המוקע על הצלב. אין הבריות מוכנים לקבל את הבשורות שהוא נושא עמו. נביא הוא בעיניו, כמתבטא ב"כה אמר זרטוסטרה". עם כל הלעג ששופך כאן ניצ'ה על כל הערכים והמבשרים, על־כרחו הוא הולך בדרכם ונוזקק לכל אותם סממנים המציינים את מבשרה של תורה חדשה. וניצ'ה משתמש לא רק באותם אמצעים כמבשרים אחרים אלא אף באותם שמות, באותם כינויים. כך, למשל, מושגים כגון "לוחות", "צליבה", "בשורה". ואם לא די בכך, הרי עצם דמותו של זרטוסטרה תואמת דמויות של

נביאים היסטוריים. הנביא זרטוסטרה מתבודד קודם רדתו אל העם, כמוהו כנביאים הרבה, כמוחמד, יוחנן המטביל, ישוע ועוד, ההולכים למקום התבודדות, מתרחקים מן הברית בטרם יתגלו אליהם. הספר "כה אמר זרטוסטרה" מתחיל כך: "במלאות שלושים שנה לזרטוסטרה עזב את מולדתו ואת ים מולדתו ויילך אל ההרים. כאן התענג על רוחו ועל בדידותו ועשר שנים לא נלאה מהן. לבסוף חל שינוי בליבו— ובוקר אחד עם שחר עמד לפני השמש ויאמר אליה: כוכב-לכת גדול, מה היה אשרך לולא היה לך למי להאיר!... בכל בוקר חיכינו לך, את יתרתך לקחנו לך ונברכך בעבורה. ראי, בוחל אני בחכמתי כדבורה אשר אגרה דבש רביתר, דרושות לי ידיים אשר תושטנה לעברי: יש את נפשי לנדב, לחלוק, עד אשר ישמחו חכמים באיולתם ועניים בעשרם. לכן שומה עלי לרדת לעמקים: כאשר תעשי את בלכתך אל הים ובהביאך אור לעולם התחתון, את כוכב-הלכת העשירי-מדי! כמוך שומה עלי לשקוע, כשגור בפי האנשים אשר אליהם אחפון לרדת... שוב זרטוסטרה רוצה להיות אדם. כך החלה ירידתו של זרטוסטרה".

זרטוסטרה רואה אפוא צורך להתבודד, ובגיל שלושים הוא עולה להרים. אחרי שהוא מרגיש עצמו מוכן בדומה לנביאים אחרים, הוא מחליט לרדת אל בני-האדם ולהביא לפניהם את בשורתו. בירידתו פוגש זרטוסטרה זקן המכיר אותו ומזהירו שלא ינסה להביא מתנה לבני-האדם: מוטב לו לקחת מן האנשים ולשאת עמם מאשר להביא להם דבר כלשהו; ואם בכל זאת רצונו להביא להם דבר, מוטב שיתן להם נדבה— ועליו לאפשר להם לבקשה ממנו. זרטוסטרה עונה לזקן שאיננו נותן נדבות; לכך אין הוא עני דיה-הצורך. לבסוף אומר לו הזקן: האנשים חושדים במתבודדים ואינם מאמינים שבאים הם לתת מתנות. לבסוף שואל זרטוסטרה את הזקן מה מעשיר הוא ביער, והלז עונה לו שהוא שר שירים ומברך את האלוהים. כאשר עוזב זרטוסטרה את הזקן הוא שואל את עצמו: "האין הזקן יודע עדיין כי מת אלוהים".

אם מת האל, הרי יש מקום לבשורה חדשה. מהי בשורתו של זרטוסטרה, בשורת האדם העליון?— על מקום האל מועמד האדם העליון במרכזו. אף כי זרטוסטרה מכריז שהוא בא ללמד על האדם העליון, הרי בקטע הראשון של הספר אומר הוא שזרטוסטרה רוצה להיות לאיש, משמע שאין הוא איש, הוא מעל לאדם. ואין הוא אדם-עליון בלבד, שאילו כך הרי היה אומר שזרטוסטרה הוא האדם העליון, אלא כאן לפנינו אותו נוסח שבברית החדשה: בן-האלוהים הפך בן-האדם. נחוצה התגלות חדשה כתוצאה מכשלון מוסרי קודם, ועתה האל החדש מופיע לפני בני-האדם בדמות אדם. כל כמה שניסה ניציה תחילה לטשטש את הרגשתו זו, הרי אנו רואים שהמבוא של "כה אמר זרטוסטרה" מסיים בפסוק "שוב רוצה זרטוסטרה להיות אדם", והספר *Ecce Homo* מסיים במלים "דיוניסוס מול הצלוב". בשלב מאוחר יותר, שלב שבא לידי ביטוי בספר אחרון, לפני ההתמוטטות, אין ניציה מסתפק אפוא בהזדהות עם מבשר דת ישנה כזרטוסטרה, אלא הוא מזדהה עם אל ממש, הוא האל דיוניסוס. ובכך בהתיצבו לפני בני-האדם נתקל זרטוסטרה באותה התנגדות ככל המבשרים האחרים. לבסוף הם מטיחים נגדו שאינם רוצים באדם העליון שלו, וזרטוסטרה

נוכח לדעת שההמון שונא אותו. לאחר זמן מחליט זרטוסטרה שידבר רק אל הבוראים, הקוצרים והחוגגים. שיקדיש עצמו רק למתבודדים. ראינו כבר שהערך העליון של ניטשה הוא ערך היצירה. האדם יוצר את עצמו וביצירה הוא נגאל. קשה לקבוע אם חשב ניצ'ה שכל יוצר הוא אדם ואל, או שהוא לבדו היה כך בעיניו. יצירה ודאי שהיא פסגת הישגי האדם, בכך הוא עומד מול האל-הבורא. אלא שניצ'ה לא ראה עצמו רק יוצר בין היוצרים, גם אם מוכן היה לראות ביוצרים שווים לו. "אני וגורלי—לא אל היום הזה נדבר גם לא לשום זמן שהוא: אורך-רוח יש בנו לדבר וגם זמן ויותר מזמן, כי הן פעם יהיה עלינו לבוא ולא לעבור. מיהו שיהיה עליו פעם לבוא ולא לעבור? יהבנו הגדול, זו ממלכת-האדם הרחוקה והגדולה אשר לנו, ממלכת אלף השנים אשר לזרטוסטרה." ממלכת-אלף-שנים—גם זה מושג הלכות מן הברית החדשה. הציפייה לממלכת-אלף-השנים היתה לציפייה אסקטולוגית בתקופת הנצרות הקדומה, ונזקקו לה גם האידיאולוגים של הרייך השלישי, וכן מוסיל בספרו "האדם ללא תכונות". אחרי הכרזות כאלו קשה לקבל בפשטנות את דבריו של ניצ'ה, ועוד נראה שהוא מוסיף על הכרזות אלו כהנהגה וכהנה.

בשיחתו של זרטוסטרה עם האפיפיור הזקן מכריז הראשון לבסוף, אחרי שהוא מוכיח את כשלונו של האל שדרש דברים שלמעלה מיכולת האדם: "מוטב בלי אלוהים, מוטב היות האדם בורא לו גורל לבדו, מוטב היות טיפש, מוטב היות אָל לבדך". ואז עונה לו האפיפיור הזקן: "מה-זה שמעתי! אמר כאן האפיפיור הזקן חדוד-האזניים: 'אהה זרטוסטרה אדוק הנך יותר מפפי אשר תדמה בנפשך, בכפירה אשר כזאת! אָל אחד בתוכך עשָאך בלתי-דתי'". אולם לא רק האפיפיור הזקן אומר דברי-מחמאה כאלה לזרטוסטרה; גם תלמידיו מדברים אליו כך. פעם אחת כאשר זרטוסטרה מספר חלום שחלם קם אחד מתלמידיו האהובים ואומר לו שהרוח שעליה יספר הריהו הוא עצמו, וכן הוא אותו כוח שימוטט הכל. זאת ועוד: "בבוא השקיעה ויגיעת-מוות, אתה לא תיעלם מתחת שמינו, אתה דובר החיים!" וכן הלאה. תמונה זו של זרטוסטרה המספר לתלמידיו את חלומו מזכירה לנו יותר מדי את תמונות ישוע עם תלמידיו, ולא עוד אלא גם פירושו של התלמיד לדברי רבו אף הוא מזכיר את דבריהם של תלמידי ישוע. גם ישוע ציפה שיחזקוהו תלמידיו באמונתו בעצמו. הוא שאל אותם מה אומרים עליו, וכאשר ענה פטרוס ואמר שהוא-הוא מלך-המשיח שיבח אותו ישוע.

עם כל רצונו לברוא חדשה, אנוס היה ניצ'ה להשתמש באותם מושגים של מבשרים שקדמו לו, אף אנוס היה להכניס את עצמו, או לפחות את דמותו בספר, כמורה עם תלמידים. אמנם ניצ'ה מגרש את תלמידיו מפניו: "לבדי אָלך, נערי. גם אתם לכוֹר לכם לבדכם! כך רצוני. אמנם כי איעצכם: לכו ממני והלאה והתגוננו מפני זרטוסטרה! ומוטב עוד יותר: התביישו בו! אולי בגד בכם... לכן אמן אני אומר לכם: התכחושו לי ומצאתם את עצמכם; רק אחרי התפחשכם לי כולכם אשוב אליכם". מצד אחד מגרש אפוא ניצ'ה את תלמידיו, אבל בהמשך דבריו הוא אומר

שכאשר יתכחשו לו יחזור אליהם. בתחילה רוצה הוא בדפוס חדש, לכן הוא מגרש את תלמידיו, אלא שדפוס חדש לגמרי מחטיא את מטרתו, והרי בסופו של דבר בא ניצ'ה לבשר בשורה והוא זקוק לתלמידים, ולכן הוא חוזר לדפוס הישן. התלמידי דים יתכחשו לו, ואז יחזור אליהם. התכחשות זו אף היא מזכירה את התכחשותם של תלמידי ישוע לפני צליבתו, ואפילו את התכחשותו של פטרוס, וההופעה המחודשת גם היא מזכירה את הופעתו של ישוע לפני תלמידיו אחרי שנצלב. ניטשה גם מרבה לדבר על צליבת המבשר. אין הבריות רוצים לשמוע את הבשורה והם מתאכזרים למבשר. זרטוסטרה יועץ לבוראים: "הישמרו-לכם מן הטובים והצודקים: הם צולבים ברצון את הממציאים לעצמם את מוסרם. הם שונאים את המתבודד". ובמקום אחר: "אני אמרתי את דיברתי, אני נשבר בדיברתי: זה רצון גורלי הנצחי, כמבשר אני נהרס".

*

"כה אמר זרטוסטרה" מלא כולו אותם סמלים המצויים אצל מבשרים אחרים, בייחוד בברית החדשה. חרף הלעג והבוז שניצ'ה מגלה לדפוסים הישנים, הוא חוזר אליהם בשינוי צורה משום שאין ברירה. אלה הם דפוסים נצחיים, ייחודיים, וגם המתכחש להם אנוס להיעזר בהם. אך אם ספר זה הוא הבשורה שאותה מבשר ניצ'ה לאנושות, ואם כאן הוא מזדהה עם אדם-אל, הרי בספרו האחרון *Ecce Homo* הוא משלח כל רסן מעליו. כאן הוא מדבר כבר בלשון-אני, לא עוד בשם בדוי; כאן הוא מציג את עצמו, "הנה ראו אדם", ראו את האדם הסובל, הנצלב למען האנושות.

בראש הספר הוא פותח ואומר שהואיל ועתיד הוא לבוא אל האנושות בתביעות עצומות, תביעות שלא הוצגו לפניו מעולם, הרי קודם-כל עליו לספר על עצמו, מי הוא. היחסים הרעים בינו לבין בני-דורו באו לידי ביטוי בכך שלא שמעו בקולו ולא ראוהו. לכן מתוך גאווה רוצה הוא לומר לבני-האדם: "שמעו לי באשר אני זה-זה. אל תחליפו אותי". בהמשך הדברים אומר ניצ'ה כי לא בא להקים אלים חדשים. אך עדימהרה הוא סותר את עצמו באמרו כי בספרו "כה אמר זרטוסטרה" נתן לאנושות את המתנה הגדולה ביותר. ושוב, כאשר הוא מדבר על זרטוסטרה, אומר הוא עליו, על עצמו: "מעולם לא שר איש, לא הרגיש ולא סבל כבשורה הזאת. כך סובל אל, כך סובל דיוניסוס". בספר זה אין כל ספק בכך שניצ'ה מזדהה לגמרי עם האל דיוניסוס ורואה את עצמו כהתגלמותו, וסיומו של הספר הוא הוכחה ברורה ביותר לתהליך זה: "כלום הבינו אותי? דיוניסוס מול הצלוב".

בספר אחרון זה מסכם ניצ'ה את תולדות-חייו, את יצירתו. כאן הוא משליך בתכלית-הפיזור את דמותו למרכז ההווה ומצביע עליה כדמות שפעלה למען האנושות ולא התקבלה, כאן הוא הופך להיות מבשר שחרף כל מאמציו למען בני-האדם הרי נצלב—לא בפועל-ממש כישוע, שהרי בימינו חדלו מלצלוב, אלא על-ידי התכחשות אליו, אי-היענות. הוא הועלה לקרבן משום שפנו לו עורף, ואולי עוול עשו לו לניצ'ה שלא צלבוהו כי המבשר כך מוטב לו; שאם לא כן יקרהו מה שקרה בסופו

של דבר לניצ'ה, שנשאר אין־אונים, ומתוך שקשה לשנות דפוסי עולם התמוטטה רוחו ולא התאושה עוד. יש משום סמל בדבר שהמבשר החדיש ביותר, שניסה לשנות את פני החברה המערבית בכוח, התמוטט ברוחו. אכן, ניצ'ה מסמל את המרד חסר־השחר של האדם המודרני המטיח ראשו בכותל וסופו שאינו יכול לשנות את מהלך הדברים.

בקיצינויותו מסמל ניצ'ה על הצד היותר טוב את האדם המודרני המרדן כמו גם את התפכחותה של הספרות החדשה המערבית, שבביטוייה הגדול שוב היא טראגית במובן היווני, אם נתעלם מחידוש־הצורות. "כה אמר זרטוסטרה" ו־Ecce Homo הם טראגדיות, טראגדיות רצונו של האדם, החופש שלו ואזלת־ידו; טראגדיות של משבר מוסרי, ונסיון לברוא ערכים חדשים שבעצם אינם שונים בהרבה מן הישנים—של נסיון להכריז על מות האל־האדם הישן ולהעלות דמות אל־אדם חדש.

גלית חזן : שיר

אֶחֶזֶת בְּיָדֵי בְּהַחֲלָטָה דְמוּמָה
גִּלְךָ אֶל הַבְּדִידוֹת שֶׁבְּקוֹמָה
הַעֲשִׂירִית בְּצַד יְמִין,
אֶמְרֶת שְׁתֵּי עֵינֶיהָ הַשְּׁחוּרוֹת אֶלְמוֹת
כְּמוֹ הַלֵּילָה שֶׁכָּלוּ שִׁנֶּיהָ וַחֲלוֹמוֹת
וַיֵּשׁ לָהּ עוֹר לְבָן כְּמוֹ הַחֹל
אֲשֶׁר שָׁמַע וְגַם רָאָה הַכֹּל הַכֹּל
שְׂדֵיָהּ כְּמוֹ שֶׁל הַמְדוּנָה מְלֵאִים
וְזֻכָּאִים לַתְּנוּבָתָם כָּל הַבָּאִים
גַּם הַנְּשִׁים שֶׁלֹּא תִלְדְּנָה לְעוֹלָם.

וְהַבְּדִידוֹת נִשְׂאָה שְׁעַר־שִׁיבָה וְגַם נִכְר
וּבְפִנֶיהָ הַתְּלַבֵּט מְחָר
שֶׁלֹּא זָכַר אֶת הָאֶתְמוּל.

א. הראל פיש: "גן-עדן האבוד" אחרי שלש-נאות שנה

לכאורה דן האפוס הגדול של מילטון שהופיע בשנת 1667 בסיפור התנ"כי על מעשה-בראשית והחטא הקדמון. זאת היתה, כנראה, דעתו של המתרגם העברי י. סלקינסון. שנתן לשיר את השם „ויגרש את האדם” כאילו יש פה ענין בראש-וראשונה (בתחילת המאה ה-19) בדראמה הביתית של אדם וחוה, והדו-שיח עם הבורא "המתהלך בגן לרוח-היום". אולם אווירה אינטימית זאת אינה עיקר בשירו הגדול של מילטון, שבו הוא נזון ממסורת נוצרית אחרת בשם ה"הקסאמרון" (hexameron), שגובשה על-ידי אבות הכנסיה, ובמיוחד בכתבי אוגוסטינוס, בהשפעה ניכרת של הברית החדשה והספרות היהודית מן התקופה ההלניסטית (כגון ספר חנוך והאפוקליפסה של משה). במסורת הפרנית הנוצרית הזאת עובר מרכז ההתעניינות מן הזוג האנושי ונסיונם הראשון בחיים למערכת אלים ומלאכים, אשר בראשם עומד, מצד אחד, ה"משיח" ישו, ומצד שני—ה"שטן" הילל בן שחר, יחד עם הנפילים שנפלו אתו מן השמיים ובנו להם ממלכה וארמון בשאול, משם יוצא השטן למיבצע נועז נגד אדם ובת-זוגו. הנחש אינו אלא השטן השולט בתחתונים והמתמודד עם ישו ועם המלאכים השולטים בעליונים. תוצאותיה של התמודדות זו תוכרענה רק באחרית-הימים.

היתרון הספרותי הגדול של אגדות אלו—אשר מילטון כאיש הריפורמציה לא היה זקוק להן במישרים—היה בזה שהן נתנו לסיפור הפשוט של בראשית א—ג את המימד האפי. לעומת הזמן הקצר של סיפור מוסרי-פסטורלי העוסק בחיים ה"פר-טיים" של אדם וחוה מתנהלים הדברים לפי לוח-זמנים ארוך מאד: התמודדות האלים, הכתרת ישו, הפלת המורדים מן השמיים, והתשועה המובטחת לאחרית-הימים. כמו באפוסים הגדולים של איסלנד או אנגליה הקדומה, ענין לנו פה בתקופת הגיבורים ובכרונות מהעבר הרחוק—לא חיי הפרט בפרטותו כאן אלא חיי הכלל בכללותו. העידן בו עוסק האפוס יכול להימשך דורות, ומן ההדגשה הזאת נובע חלק מכבודו ורצינותו של האפוס. ולבד מזה שהוא מאריך את הזמן, גם מרחיב האפוס את המקום. הגיבורים נוסעים למרחקים, עוברים ימים ויבשות. אנתרופולוגים יגידו לנו שכאן באים לידי ביטוי ספרותי וזכרונות הקדמונים שהיגרו ממזרח למערב ומצפון לדרום. נדידות שהטביעו חותמן על התחושה הלאומית של עמים רבים; כדוגמה מן העידן החדש—התנועה החלוצית בכיוון האוקיאנוס השקט, שהשאירה רושם כה חזק בספרות האמריקאית במאה שעברה. המומנט הזה, ההסר כמובן מן הסיפור הפשוט על אדם וחוה כפי שהוא מסופר בספר בראשית, מתאפשר למילטון על-ידי ההקסאמרון, אשר תפאורתו מתפשטת על שמיים ארץ וגיהנום ועל החלל הגדול ביניהם, שבו

הגיבורים צריכים לעבור במסעותיהם השונים. השטן מזכיר לנו לפעמים, ובמפורש, את הנווסים הגדולים מתקופת הרנסנס, שגילו נתיביים חדשים להודו ולמזרח. גם הוא "סולל" דרך חדשה בשביל אלה המשתתפים בגורלו. ועל הכל דורש האפוס על כל סוגיו את מומנט הקרב, מלחמת־הגיבורים. מומנט זה גם הוא חסר מתחילתו של ספר בראשית, אבל הוא מודגש ביותר בספרות ההקסאמרון המדברת על מלחמת האלים לפני הקמת העולם ועל המלחמות הגורליות שתבואנה בעידן האסכטולוגי, כלומר באחרית־הימים.

ב"גן־עדן האבוד" מתרחש הקרב הגדול בספרים הו בין המלאכים הטובים והרעים. המשורר אף מיחס לאחרונים את המצאת אבק־השריפה, הבא לשימוש בפעם הראשונה במלחמה זו! מילטון מצליח לגייס למלחמה זו תחושה של מלחמה אמיתית ולא רק מיתולוגית. בכך נעזר הוא בהדים מכמה מקומות בתנ"ך, ובפרט במעשה יציאת־מצרים וקריעת ים־סוף. שורה שלמה של דימויים קושרת את דמות השטן עם זו של פרעה, ראשון לאויבי ישראל במצרים. כדוגמה: הומת השמיים נפתחת כדי לתת מעבר לנפילים, ואחר־כך נבלעים הללו בתהום כמו בשמות יד, והמשיח משתמש בלשונו של משה כשהוא קורא לצבאו: "התיצבו וראו את זעם האל הנשפך על בני־בלעל אלה" (ספר ו, טור 810). מעניין שמילטון גם נעזר בהדים המיתור לוגיים, הנמצאים בכמה מקומות בתנ"ך, של ריב בין האל והלויתן או התנין הגדול (ראה, למשל, ישעיהו כז). אוגוסטינוס, בניגוד להדגשה ההיסטורית־הפוליטית של הקונטקסט התנכ"י, מצא כאן רמז לריב בין ישו וה"נחש". לגבי מילטון הרי זה בא לחזק את הצד האפי, שכן ההתגוננות מפני המפלצות המאיימות על האנושות תמיד היתה נושא אפי, וכדוגמה לכך האפוס האנגלו־סקסי הידוע, ביוולף. אבל כל זה רחוק מרחק רב מפשוטו של מקרא, ובפרט מן המקרא הפשוט המדבר על אדם וחיה והפגישה עם השטן בגן־עדן.

גם בסגנונו הרגיל נבדל שירו של מילטון מזה של המקור התנ"כי. כוונת האפוס הספרותי (להבדיל מן האפוס טרום־הספרותי) היתה להיות נשגב וכבד. מילטון מזכיר בשירו את השפה הנשגבה של וירגיליוס, שהיתה "גבוהה" גם לגבי הקורא הרומאי בן תקופתו. וכדאי לומר שהסגנון המילטוני לא נתאזרה כליל בספרות האנגלית. בתקופות רבות (וכן בימינו־אנו) הגיבו המשוררים נגד ההשפעה ה"זרה" של הסגנון המילטוני. די להזכיר את ת.ס. אליוט בימינו, המדבר על "הומת־סין" של החרוז המילטוני הכבד. ודבר אחד ברור: הטעם הנכרי, זר ולא־זר, של הסגנון המילטוני באפוס הגדול שלו אינו בא בגלל הסתמכותו של המשורר על המקור התנכ"י: ההיפך הוא הנכון. "גן־עדן האבוד" מתרחק מסגנון ספרי־הקודש באותה מידה שהוא מתרחק מלשון האנגלית העממית. ספריו של הסופר ג'ון בניאן, פוריטי ובן־דורו של מילטון, דוגלים בסגנון תנכ"י מובהק, ובאותה מידה בעממיות מובהקת. בענין הזה פרש מילטון, בן הרנסנס ההומניסטי, מן הסטנדרטיים הספרותיים של הפוריטיזם. אבל פה בדיוק, במישור הסגנוני, יש לציין סתירה מעניינת, השופכת אור הרבה על

הסתירות הפנימיות של אישיותו ותורתו של מילטון. באמצע השיר חל שינוי מסוים, מפנה מן הסגנון והאווירה האפיים למשהו אחר, קרוב אולי יותר לרומן. במבוא החגיגי לספר השביעי מכריז המשורר על המחצית השנייה של שירו הגדול:

תהיה זאת מצומצמת יותר
כלולה בספירה היומיומית הגלויה.
עתה עומדות רגלי על אדמות; שוב לא נישא מעל הקוטב,
בבטחון אשיר, ובקול אדם ילוד־אנוש...

במלים אלו הוא פותח את הדראמה של הזוג האנושי גופו, ומעתה ישורר רגש של אינטימיות ושל דו־שיח המובן לנו יותר. על מקום השגב וקול דהרות הסוסים העליונים נשמע עתה קול־דממה־דקה של שיר תנכי פשוט יותר, מרומם דווקא משום פשטותו.

אריך אוורבך תיאר לנו בפרק הראשון של ספרו המפורסם מימסיס (פרק שהפך להיות תרומה קלאסית למחשבה הספרותית המודרנית) את קווי־החילוק בין האפוס היווני והסיפור התנכי הטיפוסי. כדוגמה הוא לוקח את מעשה "צלקת אודיסיאוס" מתוך הומירוס, ואת מעשה "עקידת־יצחק" מספר בראשית. בסיפור התנכי העיקר הוא המציאותיות, הריאליזם. יש הרגשה של קירבה להי־היומיום ההיסטוריים, והרג־שה זו מתחזקת דווקא בגלל חוסר הפירוט הביאוגרפי והדיקורטיבי. מצד שני, התי־אור של מסיבות מציאתה של הצלקת וההסברים סביבה אצל הומירוס הם מלאים ועשירים הרבה יותר מן התיאור הדל הניתן בסיפור התנכי (כגון "וירא את המקום מרחוק": איזה מקום? מה מראהו? מה היה מזג־האוויר אותו רגע? וכו'). לעומת זאת בולטת העקידה ברצינותה ובמיתח הדראמתי שבה. יש כאן העומק של החיים עצמם, כפי שאנו חיים אותם. כל הזמן יש הרגשה של "דברים בגו". אין המספר מביא את כל הפרטים, ולפעמים ההדים החשובים ביותר נשמעים כביכול מאחרי הכתוב ולא מתוך המלים הכתובות.

תומס גרין, אחד מתלמידיו הצעירים של אוורבך, חקר באחרונה לפי רוחו של ניתוח זה את שני הסגנונות אצל מילטון¹, והוא קובע שסוף השיר המתרכז בחיי אדם וחוה בגן והעמדת־בנסיון על־ידי הנחש הוא מציאותי ודראמתי יותר מסגנון־האפוס הגבוה של הספרים הראשונים. בצורה מעניינת מאתר גרין את ראשית המעבר מן הסגנון הגבוה לנמוך ב"ירידתו" של המלאך רפאל בספר החמישי. המוטיב של ירידת שליח־האלים הוא מוטיב מרכזי באפוסים הראשונים והאחרונים כאחד, ומיל־טון משווה במפורש את ירידתו של רפאל, הבא להזהיר את אדם על הסכנה הנש־קפת לו (ספר ה, טורים 285 וכו') לירידת הרמיס—שליח־האלים באפוס העתיק. התיאור הוא נשגב ביותר, והגאוה האולימפיאנית היא המאצילה את רוחה על

¹ Thomas Green, *The Descent from Heaven* (New Haven, 1963), 374-417.

התמונה כולה. אך ברגע ש"רפאל-הרמיס" מגיע אצל אדם וחוה האווירה משתנית. מילטון מדגיש את פשטותו של אבי ורע-אנוש (טור 353), ללא פאר, ללא בני-לוויה, צנוע ושלם בשלמות-מידותיו. אדם מזמין את רפאל לסעוד על שולחנו, כשחיה מאזינה מבפנים לשיחתם הידידותית. כמה פרשנים ציינו שמקור התמונה האינטי-מית הזאת אינו בסיפור התנכי על אדם וחוה כי אם במקום אחר בספר בראשית, כלומר בפרשת ביקור המלאכים אצל אברהם בפרק יח.² אברהם סועד עם המלאכים (שאחד מהם היה רפאל, לפי המסורת היהודית הידועה למילטון), ושרה מאזינה מן האוהל לשיחתם. המלאכים האלה מודיעים על אסון הבא לעולם עקב חטאת סדום ועמורה—דבר הדומה לתפקיד המלאך בשירו של מילטון. למעשה ממוזג מילטון במקום זה אספקטים של שתי הדמויות, לוט ואברהם, בתוך אישיותו של אדם הרא-שון. בסוף הספר האחרון של השיר (ספר יב) רואים אנו את אדם יוצא את הגן כשהמלאך מחזיק בידו וביד אשתו ממש כאצל לוט היוצא מסדום (בראשית יט).

הסגנון ה"נמוך" בא אפוא לתת ביטוי לסוג של סיפור דראמתי הרווי הדים ומוטי-בים תנכיים, לעומת הסגנון הגבוה בספרים הראשונים המתלווה לנושאים ולמוטי-בים אפיים מספרות יוון ורומא. כל אלה כאחד מצטרפים לכלל ריקמה ספרותית דיאלקטית למדי, דבר המפריך את הזעיה ש"גן-עדן האבוד" הוא שיר בעל תבנית הרמונית וסימטרית. כי הרף הארכיטקטורה המאוונת-להפליא, והסגנון הלאטיני הנשגב, המזכיר לת.ס. אליוט את חומת-סין המפורסמת, הרי לעין החוקר המדייק יראה השיר כשיפעת סתירות אידיאולוגיות, המתבטאות בניגודים סגנוניים פנימיים עצומים ובירידות-ועליות פתאומיות על-פני היצירה כולה.

חוסר-סימטריה זה בא להסביר גם פרק אחר בבקורת המילטונית, המעסיק את החוקרים זה 150 שנה ויותר. המשורר ויליאם בלייק ציין באחד מכתביו, "נישואי שמיים וגיהנום", שגיבורו של מילטון אינו אלא השטן, שכן מילטון היה משורר אמיתי וכל משורר אמיתי הוא מאוהדי השטן; ההדגשה הרומנטית לענין "שטניותו" של מילטון הגיעה לשיאה בשורת מחקרים שניסו לגלות את הצטיינותו וגבורתו של השטן בשלישת הספרים הראשונים של האנוס. אולם לפני עשרים-וחמש שנה השתנ-תה האווירה הבקרתית, והרבה מבקרים, החל בסופר הנוצרי-האורתודוקסי צ'. ס. לואיס,³ עמדו על חשיבותו ומרכזיותו של ישו—שהוא כביכול הגיבור האמיתי הכור-בש את הסימפאטיה של המחבר והקורא כאחד, ואילו השטן אינו אלא מושא ללעג וצחוק. אפשר להציע עכשיו מועמד שלישי. אם נקשיב להדים התנכיים ולסגנון התנכי המתגנב לספרים האחרונים, ואם נסתכל היטב באדם, דיבוריו והליכותיו, נראה שהוא מגלם דמות מסוימת. אפילו הירוואית—אם גם לפי מושגי התנך ולא לפי מושגי הספרות הקלאסית. אצלו מתגשם האידיאל של "עשות משפט, אהבת חסד והצנע לכת". אמת שנתפס לעבירה, אבל מי בגיבורי התנך ניקה מכמו אלה?

¹ T. H. Sims, *The Bible in Milton's Epics* (Gainesville, 1962), 202.

² C. S. Lewis, *A preface to Paradise Lost* (London, 1942).

האמת היא שאין לאפוס הזה גיבור אחד בלבד; התפקיד מתחלק בין שלושה גיבורים. השטן מסמל את ערכי הרנסנס: הוא החוקר והמדען החדש, הנווט המפליג למרחקים ומגלה יבשות חדשות. ואין ספק שדמות כזאת מושכת את לב המשורר האמיתי, ממש כטענחו של בלייק. מצד שני, מסמל ישו את הצד הפוריטני שבמיל-טון, הגבורה הנוצרית הגורסת שלא יוכל בשר-ודם לרשת מלכות-שמיים, וכי רק בשלמות וטהרה שלא-כדרך-הטבע תהיה תשועה לאדם. האספקט הפוריטני של הגיבור ישו בא לביטוי חזק עוד יותר בשיר השני של מילטון—האפוס המשני, "בחזרה לגן-עדן", משנת 1671. שם הוא מופיע כגיבור נוקשה, משוחרר מכל תאנה וחולשה טבעית. אצלו בולטת גאווה רוחנית הקרובה לסטואיות. ואחרון חביב: הגיבור השלישי, אדם הראשון, מסמל את הצד העברי שבשיר—הוא הנברא בצלם אך מן האדמה לוקח. בעייתו העיקרית—שהיא גם זו של מילטון עצמו—היא היי-אישות. בענין זה יודע הוא גם לעמוד לפני בוראו ולטעון כנגדו טענות כבדות; הוא בעל כבוד-עצמי עזרושם ובעל אחריות היסטורית. הוא דואג לבנים שיבואו אחריו.

מילטון מאציל מכוה אישיותו הסובייקטיבית על כל שלושת הגיבורים האלה, ובוה הוא מעניק לשיר אחדות מסוימת של אפקט אישי. אך אין זאת אומרת שחסרים פה ניגודים, רק שאלה הם ניגודים פנימיים-נפשיים של המשורר עצמו. יתר על כן, אלה הם ניגודיה של התקופה ההיסטורית בה חי, תקופת הרנסנס והריפורמציה, על כל הקרעים העצומים שנתגלעו בה ושאהר-כך הפכו להיות נחלת העידן המודרני.

פאול נוינורקט : פאן וישוע

ניתוח של מושג "הזיווג הקדוש" בסיפור הקצר
מאת ד. ה. לורנס

אדית וויל רנשו, גיבורי הסיפור הקצר שבו נדון כאן, הם זוג נשוי במובן הרגיל של המלה. בלי כל שהיות מכניס המחבר את הקורא לתוך אווירה של בינוניות, שיגרה, שיעמום וכל שאר הגיבונים של מוסד בלה מרוב ימים, שאנשים מהזיקים בו אם מתוך שאכן יחושו עצמם לכודים ללא מוצא ואם פשוט משום שאין דבר טוב מזה לצפות לו. אדית וויל מגלגלים כביכול את גלגל הנישואים, ובמידה ידועה הם תופסים כי הקשר המקודש שזיוגם יחד מלכתחילה נשתחק במרוצת הזמן ומרחק מילים על מילים מוסיף להפריד ביניהם ללא תקנה וללא פשרה. בני הזוג רנשו מקבלים אורחים שעה שהקורא נכנס לביתם. בעצם, אדית היא המארחת הפעילה בעוד ויל "סרוה בחליפת האריג שלו על הספה".* הוא פשוט משתעמם כשעליו להקשיב לשיחה על זכויות-בהירה לנשים ומענק ממלכתי לאמהות. אין זה משום ש"נשים שיעממו אותן" בדרך-כלל. ויל הוא אדם שרוחו עכורה עליו, כי ברגע גורלי אחד, שחל בשלב מוקדם למדי בחיי-הנישואים שלו, אנוס היה להכיר בכך שהיסוד שעליו נשען בנין הנישואים בנוי על אדמת-חול.

כלפי-חוץ, ז. א. לגבי העולם שסביבם, הרי אדית וויל "נישאו, היו ידידים טובים. אמרו שהם הזוג הנשוי הידידותי ביותר בארץ". היחידה שתופסת את מעמד-הדברים לאמיתו היא אלוה לאסקל, אשה צעירה, הקולטת את צלילי-הלוואי המנסרים באווירת שוויון-הנפש המרחפת מעל נווה רנשו. יכולה היא להבחין ברגשות הנובעים מעצם המלים שאדית משמיעה, אך היא מגלה כי דמותו הרפויה והסרת-החיים של ויל הסרוח על הספה טעונה באותה מידה צלילי-לוואי מסוג אחר. הצעירה הזאת המזורה אינה הולכת שולל אחר הוורדים המעטרים את ביתם הנחמד של מארחיה. תשומת-לבה מוסבת אל ספל הבהט שבתוכו היא טובלת את אצבעותיה, "מקום שם קמלים היו ברוך עליורדים אדמדמים וארגמניים, שנשרו בבוקר זה מן הגבעול". הנה כך יש בידה לגלות את הרקב שמתחת לציפוי הנאה, הנשמר למען הטעם הטוב הקיבוצי. לבסוף, משהציצה אל מאחרי הפרגוד והגיעה לידי התמודדות עם המציאות של מארחיה, היא "משרבבת את אצבעותיה הלבנות והארוכות בין האדם והוורדרד בספל הכהה, משל כאילו בחשו בדם".

* D. H. Lawrence: *The Lovely Lady*, "The Overtone", New York, Penguin Books Inc. 1946, p. 140. כל המובאות מלורנס הן כאן מסיפור זה.

אלוה מבחינה במרירות וברגשי-הכשל בדבריה של אדית, אך באותה מידה היא עומדת על הדילמה של ויל, הגבר ש"קשיש היה די היות אביה ועם זאת... צעיר די היות לה מאהב". אלוה חשה ברמץ הלחוש של גבריות וכוח בדמות הרפויה של הגבר הסרוח על ספתו. באותה מידה היא חשה באדית, האשה בת גיל-העמידה, הנושאת במועקה של שירי איזו ערגת-נעורים לא-באה, "נעורים חסרי-שחר שאינם יכולים להבשיל, כפרח לא הופרה המתקיים ימים רבים". באיזו צורה מסתורית היא חשה בעובדה שהפכה להיות חלק בלתי-נפרד של סביבתה בלתי-האמצעית. היא מרגישה ש"ויל רנשו ואדית רנשו והיא עצמה—כולם הרמוניה אחת בכל הוויתם". בעוד המארכת מפליגה בדבריה להג על מענק ממלכתי לאמהות, מגלה אלוה את "הנטל על לבה שאותו ביקשה [אדית] להפיג ברוב מלל". יש נימה של ייאוש בדי-בוריה של אדית, המזכירה את נעימת-הנהיג בה אנו נתקלים לפרקים בספר קוהלת. כה אדיר הוא הממד של צלילי-הלוואי הבוקעים מקינתה של אדית עד שהוא מכריע את אלוה כליל. היא פורצת בכבי ובורחת מן החדר, ואז היא נתקלת בוויל שעוזב את החדר לפניו ועכשיו הוא עומד בחוץ אובד בהיררהוריו. הוא מרגיש שהבחורה נרתעת מלהתקרב אליו, והוא מרגיעה באמירה המפוצצת ש"פאן מת".

בהצהרה הזאת, הספונטאנית למדי, מובלטת כל הקשת של הקונפליקט הנפשי המרחף מעל ליחסים המפוקפקים בין ויל לאדית. ואולם אלוה עומדת לא רק בפני איש מובס אלא גם בפני דילמה מביכה, שפן במסיבות נתונות יוכל פאן, האל הפאלי הגדול, להפוך ולהיות מפלצת-לאמיתה! אם בחוויתו המודעת של ויל פאן הוא עובר-בטל, או מדוכא כליל עד כדי כך שאין עוד ביכולתו להשפיע בתוך ספירת התודעה, הרי שוב אין אלוה יכולה להיכנס לתפקיד הנימפה, שלדעתה הוא ההולם אותה במהותה. מיד סופל אפוא הירהור-עבירה שלה בדבר ויל כדמות של אב-מאהב הואיל וכוחה כנימפה הוא להפוך את הזכר לנימפיוס, ז. א. לחתן מאושר, המסמל את שיא הגבריות. כאשר יוצאת אדית מן החדר להצטרף לשיחת בעלה עם אלוה, צלילי-הלוואי הכמוס עד כה מתעצם ומגיע לקרי-שנודו לאמיתו הקורע את המסווה מעל להסתאבות אשר לה נדונו שני בני-הזוג ושוב אין ביכולתם להיחלץ ממנה.

ואולם, על הרקע הקודר הזה מסתמנת בעוז הופעתה של אלוה, על המישור של אוריינטציה אית חדשה. מעתה והלאה נשארים ויל ואדית צופים סבילים העומדים מנגד. רגשי-האיבה הכבושים שלהם, הקטטות התכופות שלהם וחילוקי-היסוד שביניהם בענייני אישות, באים לידי ביטוי בלווית תת-זרם עז של התפרצות-רגש עזה, אך כל-כולם נשארים בגדר דיבורים בלבד. אלוה היא המביאה את הווית-הצללים הזאת אל מיצויה ההגיוני, אם לא במעשה הרי לפחות בהתווית קוויו העיוניים. אכן, הצהרתה יש עמה כוח-שיכנוע שפן הקורא חש בכוח-העמידה ובדחף הרגשי של עלמה צעירה, המוכנה להגשים ממש את רעיונותיה שעלידיהם תוכל לקוות לעקור את החיים ממסלול השחיתות והשיגרה. כאשר חשה אלוה בסוף שהיא "שמחה להי-פטר מהם" [ממארחיה] הגיעו הריטוטים של צלילי-הלוואי לתדירות הגבוהה ביותר; הרי זה חיכוך מתמשך, הנוצר על-ידי מיתר-דיסונאנס משתהה שבו הקומפוזיציה

מסתיימת ונמוגה בצליל מבשר־רעה. כך "מוטחת" אלוה לתפקיד ראשי. שלש "הנפשות הפועלות" נשארות כל הזמן בגדר הרמוניה, מפני שאין להעלות על הדעת את הופעתה של אלוה בלי הרקע המשפחתי הזה. מצד שני, ויל ואדית כחיידה משפחתית סתם בלי אלוה לא ישמשו אלא להסיר את המסווה מעל מוסד הנישואים. להפקירו לגורלו בלבי תקוה וישע.

מעשה אדית וויל רנשו יש בו משום הצגה חוזרת של השקפות־עולם המנוגדות ניגוד קטבי, הבאות לידי גילום אנושי בדמויות של פאן וישוע. עוד בתחילת הסיפור מספר לנו המחבר שנושא שיחתה של אדית הוא זכויות־הבחירה והמענק הממלכתי לאמהות. אמירה זו נוסכת אור על הצהרתו של ויל לאחר־מכן ש"ישוע היה אשה ופאן היה גבר". ד. ה. לורנס רומן כאן על שיווי־זכויותיה של האשה. שבעקבותיו קמה כקוראת־תגר וכאיוב אמהני למשטרן האבהני (הפאטריארכלי) הקיים. מן־השפה־ולחוץ מזכיר לורנס לקורא שפאן מצוי עמנו עד מאד, ש"הפיאונים והסאטירים כאן הם—אין לך אלא לסלק את מלבושי־היתר שלובשים כיום כל הגברים". בשנות נישואיו הראשונות ויל רואה עצמו בבירור באותו תפקיד של פאן. עדיין לא קמו עוררים על גבריותו, והוא שליט שלטון גמור במצב הנישואים. אך הועמד מצב־הדברים היציב הזה במבחן, ומיד חייב הגיבור שלנו ללמוד את האמת המרה כי ישוע, הלוחם לזכויות הנשים, קורא תגר על האל הפאלי אשר לו הוא עובד. הוא נמצא למד ש"ישוע עשה עיסקה אחת בענייני המין האנושי—והוא עשה אותה למען הנשים... למען אמו, מאחר שהיה יתום מאב". התוכן הרוחני של הדיאלוג בין פאן וישוע נתלש מתוך ההקשר האוניברסלי שלו ו"מושלך" אל הבימה הצרה של יחסי־נישואים.

כאן מספר לנו המחבר על מאורע מכריע שאירע ששה חדשים אחרי נישואיהם. ויל יושב היה ליד הביתן לאחר פת־ערבית ומתענג על הנוף היפה, הריח האקזוטי הכבד של יונק־הדבש ו"הלבנה המושלמת כל־כך בעירומה ובוטחת, כשהיא חוצה בפשטות את הלילה בדרך שליחותה". הרושם עמוק כל־כך עד שנדמה לו כאילו התופעות השונות המסתמנות לנגד עיניו הן בבחינת צדדים מרובים של המעגל אב־הטיפוס, במקרה זה עין האדם, במסגרתה הראשונית, הפלירומטית, ואולם היות ואב־הטיפוס שני פנים לו מטבעו הריהו מעורר התפעלות ופחד כאחד,² התפעלות מפני ש"מעגלו הגדול של הלילה היה בבת־עין, מלאה מסתורין", ופחד מפני "אש־החיים הנעלמה שאינה בוערת־זכלה אלא מהבהבת ובל־תכובה". פגישתו של ויל עם אב־הטיפוס היא רמז מספיק לכך שהתוכן של תת־המודע הקיבוצי שלו הופעל בתוך מערכת־התיחסות קמאית למדי. המעגל, העין, "הלבנה בגילוייה הלבן והערום", הם הכוחות הטיילוריים, שהתגלמותם היא הדגם אב־הטיפוסי של האשה, הנימפה. על הרקע הזה הזכרי עודו שליט, ז.א. שרוי בעמדה של עליונות. דבר זה מובלט מכוח העובדה שהנימפות לא נחשבו בהכרח יצורים בני־אלמוות. לאמיתו של דבר קשורות היו לעתים קרובות בישויות קטנות יותר של מים, הנאיאדות או הנאידות, שהשתייכו לבארות ופלגים ונחשבו בנות־תמותה. הנימפות שהיו קשורות ליצרות ולשדות היו

בנות-תמותה עוד יותר.³ הנימפות נחשבו חברות-למשחק לאלים בני-אלמוות כגון זווס, הרמיס, פאן והסאטיריים בכלל. אורחיהן בני-האלמוות נטו להגן חסד, ולפיכך ניתנה להן הזכות לטעום ממזון-האלים "אמברוזיה" ולהשתתף במחולותיהם של בני האלמוות.⁴

במערכת-התיחסות זאת יש משמעות לזיקתו של ויל רנשו לדמותו של פאן. בבואת הלבנה על ידו היא בשבילו מקור של רגשי-כשל. דומה הדבר כאילו ידו נתונה בכפפה, כאילו אינו יכול לזכות לתחושתה של שלמות הלבנה בעירומה. הוא רוצה להסיר מעל ידו את הכפפה, לפשוט כל מה שחוצץ בינו לבין החשיפות ההיא. בפגישה הזאת הבסיסית עד מאד עם "לונה", אדית רעייתו נעשית ההתגלמות של דגם אב-טיפוסי זה, שהוא, הבעל, ויל [פאן], יהיה לבעליו בבוא העת; "אחרי הכל היתה אשתו הכל-הלבנה, אָד האילנות, המים המנטפים ומשב הבושם—כל אלה היו אשתו". כך מוליד ויל את אשתו הממאנת אל ראש הגבעה. בטחון כה רב הוא חש בתפקיד זה של פאן עד שהוא רץ לפניו, בהסיטו את הענפים "בביטחה של שועל הרץ אל מאורתו". עירומה של הלבנה הוא-הוא עירומה של אדית, עירום מושלם שאינו סובל כל מחיצה. עם שהוא, פאן, מוליך את אדית, אֶלת-הלבנה שלו, אל המאורה אשר בחר, עומד הוא רגע הלום מורא-כבוד ואינו מעז להתקרב אליה. זהו הרגע שטרם עריכתו של הפולחן העכו"מי, רגע של קדושה הממצה את הפרטים הטכסיים השונים לכללותם הפלירומטית: הלבנה החשופה, האתר הנבחר, פאן ועירומה של סיליני אהובתו. ברגע זה של סף-מעשה האל מכין עצמו לרדת על הנימפה בהירתו, להסגיר את עצם ישותו "בלי בושם וצל, כי אם באהוב שלמותו את שלמותה בלא רבב, באין ביניהם צל אפילו כצל אשר יוכל פרח להטיל".

העימות בין ויל ואדית על הרקע הזה אב-הטיפוסי, הבראשיתי כמעט, עשוי כדוגמת המיתוס היווני המקורי שלפיו פיתה פאן את סיליני אלת-הירח, הידועה גם בשם סימילי. המאורע הזה המסוים מתיחס לאורגיה של ליל-ירח בראש-חודש מאי, אשר בה רכבה אלת-הלבנה על גב מהורה בטרם תחוג אתו חתונה יערית.⁵ רב-משמעות הוא הדבר שד. ה. לורנס מקפיד מאד על הנאמנות למשחק-האהבה האורגיאסטי הקודם לגישום הנישואים במיתוס. כאשר ויל צועד קדימה להסיט את הרדיד על חזה של אדית, נעשה הצעד המוקדם שיכין אותה למעשה הגדול, ואולם אדית, להבדיל מסימילי, מחללת את קדושת הפולחנים בהמרותה את פי בעלה, האל הפץ-האהבים, והיא מציעה שיפרשו אל רשות-היהוד של הביתן. עם סירובה זה של האשה להיכנע לדרישתו של מאהבה לאורגיה של אור-ירח מופג המיתוס העכו"מי. סיליני, בלבושה המודרני כאדית, מופיעה בשוויון-זכויות גמור ומכריזה על פטירתו של פאן. כאן שוב הולך המחבר בעקבות אגדה קדומה שאותה מביא פלוטרך ב-De Defectu Oraculorum, שלפיה בשעת מותו של ישוע קלטו אזניהם של כמה ימאים על-פני הגלים את הקריאה "פאן הגדול מת".

סירובה של אדית להישמע לדרישתו של בעלה יש לה חשיבות החורגת ממשמעותה האתית המיידית. כמובן הפסיכולוגי מצביעה היא פשוט על העובדה שעם בואו של

ישוע, הלוחם לזכויותיהן של נשים, עבר זמנה של האלהות העכו"מית הגדולה. דבר זה מתאשר מתוך סירובה העקשני להיעתר לבעלה תחת כיפת השמיים, ומתוך טענתה, המושמעת ממש בלבי-ולב, כי יש לנהוג כבוד באינטימיות של היווג המקודש ולכן יש ליחדה לרשות-היחיד של הבית. בד-בבד עם זאת מבוטלת התונתו היעריית של פאן הואיל ועל מקומה באה האידיאליזציה של הבתולים וכיבוש-היצר. עם שוויל תופס את מצוקתו הוא מדבר על לבה של אדית, מדעתו כי התמוגותו עם גופה שקוי אור-הירח של אשתו בחישופה על הרקע הזה הפלירומטי היא שהקבע סופית אם יכול הוא להתגדר בגבריותו או שיהיה עליו להשלים עם מפלתו על כל מדוויי-הלוואי של סירוס הדרגתי. באור זה עלינו להבין את הפצרתו של ויל באדית: "עשי זאת למעני... לעולם לא אטריד אותך שוב בשום דבר, אני מבטיח".

ברגע החותך הזה תפס שאם יוכל לשדלה להגשים את הפגישה הזאת הגורלית הרי לעולם לא יוצרך עוד לבקש אותה, כי מעתה והלאה תהיה בידו השליטה המלאה על יחסי-הנישואים שלו, שכן יבסס עדי-עולם את בכורת הזכרי על הנקבי. טוען הוא לזכות-יתר זו, שהוא רואה בה תנאי-מוקדם שבלעדיו תהיה בריתם המקודשת ליעי-חרבות. משנוכח לדעת לבסוף כי נכשל בפגישה הזאת החיונית והבסיסית ביותר נותר בו רגש של הרדה ששוב אין הוא יכול להתגבר עליו, שכן לפי הרגשתו סופו של דבר זה ניפור תמידי "עתה לאחר שבעצם תם הכל בשביל שניהם". אין הוא יכול עוד להתקרב אליה מפני שבנקודת-צומת מכרעת בחייהם התכחשה לו, הטילה ספק בגבריותו עד שמעתה והלאה יחיה בפחד-מוות מפניה. כך הייב ויל רנשו, "דוב מסורס", להשלים בשלב מוקדם בחייו עם דין-המוות שהוציאה עליו אדית אשתו. הגזר שלה אשר אין להשיבו ניתן בשם ישוע. היא אטמה אונה משמוע את בקשתו, מוצקה כסלע וקהת-רגש דחתה את הפצרותיו החוזרות-ונשנות. כשהיא מוציאה לבסוף משפט *ex cathedra* הרי זו הרשעה לא רק של ויל רנשו כפרט אלא של ציביליזציה שלמה. זוהי הרשעה של פאן האל הפיאלי והסאטיריים, או הסאטירוי, כמו שנקראו בניב של הפילופונס הישן, שהוראתו "המלאים", רמז לבטייתם לגירוי אירוטי.⁶

כאשר תופס ויל כי כפירתה של אדית בדבר שהוא רואה בו את זכותו המקודשת ביותר כמוה כסירוס פשוט-כמשמעו, מתחזר לו גם כי כל מה שהוא חיוני ועיקרי לקיומו כגבר רוסק ועוות לבלי תקנה. הוא נדון למיתה אטית, כשהעניבה מתהדקת על צווארו מעט-מעט מיום ליום. ואולם בפרק-הביניים ניתנת לו הזדמנות להמשיך כאילו עולם כמנהגו נוהג, להמתקת המהלומה הסופית. תקופה זו של חסד המוענקת ליל, להוסיף ולחיות אחרי מות הוויתו הפיאלי, מתרמזת מתוך התעקשותה הנמרצת של אדית להנחית על פאן את "מכת-החסד" אחת-ועד. התחזר לו לווייל כי המפלה אשר נחל ממילא היא מחייבתו להסתגלות הדרושה למען הבטחון הקיבוצי. במונחים של פסיכולוגיה, דבר זה דורש את הדיכוי הגמור של אותה אלהות פיאלי שעד אז היתה מדריכתו הרוחנית, לא פחות מכך. הנה כי כן יהיה על ויל רנשו לבוא לעמק-השווה עם הסדר הקיים, שצרה עינו בחישופו של הבשר. ולפיכך הוא מעלימו

מעיני הציבור על-ידי שהוא מגלה אותו לאפלת הבית ולחביבוננו. זה המחיר שיהיה עליו לשלם כדי לפייס את הלך-הרוח הקיבוצי שאין לנצחו. תחינתה של אליזבת בראונינג, אשר אדית עונה כהד אחריה חוזר וחוזר—"לו ימות פאן"—פונה אל מצפוננו של היחיד. היא מכוונת אל החיה השטנית, אשר בשם ישוע יש לאסרה באויקים בכל אדם ולהקהות את שיניה.

תבוסתו של ויל רנשו וכניעתו לסדר הקיבוצי השליט מעלה מצב אנושי שהמחבר אינו יכול ואינו רוצה להשלים אתו. להבדיל מאליזבת בארט בראונינג, הגורסת שדינו של פאן נחרץ לדיכוי גמור בשמה של אמת נעלה יותר, מזהיר ד. ה. לורנס את בני-דורו שדיכוי מעין זה על מישור מודע עלול לבשר אסון. את סירוסו של ויל יש להבין במושגים של רפלקס המופעל משעה שאין האני המודע מצליח להשתלט על הדחפים האפלים. הואיל והדיכוי כמוהו כדחיקת רגליה של התודעה, הרי הדעת נותנת שהלא-מודע האמורפי אינו יכול לקחת חלק בספירת התודעה על-ידי סימולים אב-טיפוסיים. כתוצאה מכך מעורר הדימוי של פאן ריאקציה טוטאלית, ז. א. שאין בה כל חלק ונחלה לאני המודע. לעצם הענין, שוב אין ויל חש באלהות העכו"מית במונחים של סמלים אב-טיפוסיים דמויי-אנוש הניתנים לתפיסתו של השכל האנושי.

הרחקתו של האני המודע פירושה הסגרתם של סמלים אב-טיפוסיים מקורבים לדרגה של חוסר-דיפרנציאציה גמור. מזווית זאת נראה כי הדמות האישית של פאן, הרועה השאנן, כתיאורה אצל מילטון בשירו "בבוקר הולדת ישוע", הופכת להיות חוסר-צורה פרא ואכזר של האימה הפאנית. שקיעתו של ויל רנשו במושגים של עצמיות אפשר לראותה אפוא בהקשר של כפילות, אפולוני-דיוניסי, אם ננקוט הבחנה טיפולוגית מבית-מדרשו של ניצ'ה. קיטוב זה מובלט בשיר של א. בארט בראונינג, "כלי נגינה":

"Yet half a beast is the great god Pan
To laugh as he sits by the river,
Making a poet out of a man:
The true gods long for the cost and pain, —
For the reed which grows nevermore again
As a reed with the reed in the river".⁸

פאן הוא כאן בא-כוחו של הבורא האפולוני. עיין הטב: הוא ספק-אל ספק-חיה. וזו האחרונה היא אוריינטציה טלורית המאפשרת לו את זכות-היתר המפוקפקת להתמכר ל-"*principium individuationis*" למרות מוצאו האלמותי. הוא תולש את קנה-הסוף כדי לצור כלי-נגינה שבו יוכל להנעים זמירות, אך כדי ליצור אותו כלי עליו לבודד את הקנה האחד מפללות הקנים. תהליך זה של אינדיבידואציה נמשך עם שהוא הופך את הקנה לחליל, חורף בו חריצים לשינויי צליל עד שהוא מוכן להשמיע מנגינות. בדומה לכך חייב אדם לעבור תהליך של אינדיבידואציה ותמורה מקבילה לכך אם ברצונו לקום כאישיות יוצרת. כמו שאומרת מרת בראונינג, תהליך

זה יש עמו מין כאב הצוי, כאב מפני שזה המחיר שחייב אדם לשלם בעד הרצון לקום כיחיד במסגרת-התיחסות אפולונית. ואולם לא-פחות מכך כואבים גם האלים בראותם את האדם, את היחיד, מרופף את קשריו לאחיו בני-האדם והולך בדרך אל הבידוד, דרך שאין לשוב ממנה, כמו שהקֵּה שעשאוהו כלי-נגן שוב אינו יכול לצמוח עם הקנים בנהר. ואולם כאבם של האלים ברור שהוא נמצא בתוך הקשר דיוניסי, משום שהאלים מעוניינים יותר באדם המושא, ז. א. המעוצב, המקבל הסביל, ולא דווקא באדם-המצב. האדם האפולוני הוא קריאת-תגר על האלים, יריב החותר לאלמוות. מרת בראונינג רואה בישוע את שיאה של אותה התפתחות השוברת סופית את הקיפאון האפולוני-הדיוניסי החצוי. פאן יוצר את כלי-הנגינה כמנחה לכל מה שהוא אפולוני בתוכו ואפילו כנגד הזעף-הפנים הדיוניסי של האלים. בכושר-היצירה הזה מתגשמת כמיהה טלורית שסיפוקה הוא תנאי לכך שישמור אמונים לעצמו, אבל במין דרך דיאלקטית הוא מזרז את קצו שלו בעשותו כן. כאשר מופיע ישוע על פסגת האינדיבידואליזם, בתוך נתיב-הייסורים שלו, באה הקריאה "פאן הגדול מת" וחורצת את גורל האלהות העכו"מית.

כך מקשרת המשוררת את שקיעתו של פאן אל הופעתו בעלייתו של ישוע, בן-האדם. דבר זה גלוי-וברור כשאנו קוראים את שירה "פאן המת", המגיע לנקודת-שיא דתית כלשהו ונשען על תרועת-הגזר: "לו ימות פאן". ואולם הלהט הדתי הזה מגלה את תמימותה של המשוררת בעניינים של מוטיבציה פסיכולוגית. מתוך הדרישה הרוחנית "ימות פאן" משתמע שהאדם המודרני שוב אינו זקוק לאלהות פושטת-הרגל, ולכן עליו להתנער מ"הדמיונות המיסטיים" של ימים-עברו כי "אותן רומאנסות חניניות עמוס צלילן מול האמת". לכאורה נעלם מן המשוררת שאותם כוחות עצמם המוכרזים חרם ותועבה ממשיכים בקיום בלתי-תלוי במעמקי-הצללים של נפש האדם. עתה מדוכאים הם וגנוזים, יחד עם חומר אחר, במעמקי הלא-מודע הקיבוצי. גילוי בלתי-תלוי זה של חיים בתוך הרבדים הנמוכים ביותר של הלא-מודע זוקף ראש שוב ושוב ולפרקים הוא נכנס לתחום התודעה, כשהוא מתגלה בצורת עיסוקים בחמרים מודחקים מעין אלה. בפתובים של המאות ה-18 וה-19 מוצאים אנו שפע שימושים במושגים ובאלהויות מיתולוגיים בדרג ספרותי טהור, בעוד אשר המאה ה-20 גילתה מחדש את האלהויות העכו"מיות ואת המיתולוגיות האופפות אותן בתוך מערכת-התיחסות פסיכולוגית בלבד. התעסקותה של מרת בראונינג בדמותו של פאן אכן היא לעצמה הוכחה למוקשי תביעתה שלה. האלהות הפאלית שהיא גזרה עליה מיתה חיה היתה מאד בשבילה, לאמיתו של דבר, וכך היתה עד עצם ימינו אלה.

הסיפור הקצר של ד. ה. לורנס, *The Overtone*, הוא קריאת-תגר בלתי-אמצעית על הגישה המיושנת בעיניו, לדמות היוונית המיתולוגית של פאן. אם מרת בראונינג גוזרת הדחקה על כל התסמונת (syndrome) של פאן למען האמת הנעלה יותר, ה"ראציונלית", כלומר הנוצרית, הרי לורנס תובע את העימות בין פאן וישוע. מבחינה פסיכולוגית מבין המחבר את מוקשי ההדחקה. כשהוא דן מן הזווית של המימצאים

האחרונים בתחום הפסיכולוגיה והפסיכיאטריה, הריהו קורא אל האדם המודרני להשלים עם "האח האפל" החי בכל אחד מאתנו. כמו שהטעמתי בסדרת מאמרי על "הזמזום מיסטיקוסי"⁹, עלולה הדחקה ממושכת להמיט שואה אם לא יכיר היחיד הנוגע בדבר בסימני האזהרה השונים המתבטאים בחלומות ובשאר הפרעות סימפטומטיות בשיווי-משקלו הנפשי.

יונג ותלמידיו, בכללם אָריד גוימן, הטעימו חזור ושוב את העיוותים החלים בהכרה עקב התפתחות רוחנית חד-צדדית. המחיר היקר שחייב ויל רנשו לשלם הוא באמת ענין ממדרגה ראשונה לענות בו. בכף מוטלים הקיום בר-המשמעות של אדם והוויתור הגמור על כל מה שהוא זכרי בתוכו. הוא מוסיף לחיות להלכה, אם גם לא במהות, אבל המשך חייו מצטמצם בווגטציה ולא בחוויה מודעת. כאשר אומר ויל כי "הפאונגים והסאטירים כאן הם—צריך רק להסיר את מלבושי-היתר שפל הגברים לובשים בימינו", מיד אנו עומדים על העובדה שהוא תופס תפיסה אינטלקטואלית טובה למדי את הצרה שהוא נתון בה. בכל-זאת, כל עוד לא קצרה ידו של הגיבור לפרוץ מתוך מטוה-הקורים המעכב את התקדמותו הכללית, אין די בכושר אינטלקטואלי בלבד לשים קץ לקיפאון של סבילותו העקרה. לורנס, המחבר, בשום-פנים ואופן לא ישלים עם אווירה נכאה זו של אבדן. "Flectere si nequo superos, Acheronta movebo" (אם תקצר ידי מהשתרר על הכוחות אשר ממעל, ארעיש שאול-תחתיות.—וירגיליוס, אנאידה), זה צליל-הלוואי המנסר ומרחף מעל לקומפוזיציה כולה. יש אלטרנטיבה לסבילות המחרידה של ויל רנשו. בפיה של אלוה לאסקל שם ד. ה. לורנס את הדרישות המוסריות שהוא רואה בהן תנאי-ולא-יעבור לאיש מודרני השוקד ברצינות למנוע את הפורענות הממשמשת-ובאה. אם הכוחות אשר ממעל מסרבים להקשיב לדרישותיו הצודקות של האדם, בהכרח חייב הוא להרעיש שאול-תחתיות בקריאה לעזרה הנחוצה ביותר, כל עוד נותרה שהות, בטרם יגיע האדם לתהום הלא-נמנעת שאין לשוב ממנה.

אלוה לאסקל, השופר למחשבותיו הנשגבות ביותר של המחבר, מופיעה על המישור הגבוה ביותר של מנהיגות מוסרית עם שהיא מנסחת את חזון-העלומים שלה על "זיווג מקודש" בעולם שלעתיד-לבוא, עולם שכדאי יהיה לחיות בו: "אני נימפה ואשה, ופאן הוא בשבילי, וישוע הוא בשבילי. בשביל ישוע אני עוטה שמלה, ובוכה, וגודרת את נדר תומתי. בשביל פאן אני פושטת מעלי את כסויי רצח היישר נכחי בתוך העלים, למען השמחה שבריצה. ופאן יתן לי את הגבר וישוע את הבעל. לפאן אני נימפה, לישוע אני אשה". הדיקלום הזה רבי-הרושם, בקר־שָׁנֹדוּ שלו המתעצם הולך, מגיע לשיאו באני-מאמין האדיר של המחבר: "פאן וישוע. ישוע ופאן", המסתכם בעימות של הפכים, בהכרה ששני הכוחות האלהיים שאינם יכולים לדור בכפיפה אחת חייבים לחיות בזיווג מקודש, זה אצל זה, בתוך ספירת הכרתו של האדם.

עיין היטב: אין כאן נסיון מצד המחבר לתמרן על הרקע הדיאלקטי של מילטון בבוקר לידתו של ישוע: "חשוב או לא חשוב, / כי פאן אדיר-הכוח / הואיל לגור

עמם מתחת", מקום שם ישוע "יתקרא רועה גדול וטוב", בעוד אשר "פאן מובנו הכל או כל-יכול, אשר הוא רק ישוע האדון". לורנס מכיר היטב כי אין טעם לרצות בדיכוי רוחה של הנצרות, אשר בחיקה נולד ולה אינו יכול להתכחש. יותר מדי העמיקו השרשים ושוב אי-אפשר להתעלם מהם. ואולם, בתכלית היושר וההגינות, באותה מידה נבצר ממנו לכפור בחובת-האמונים שהוא, אדם בשר-ודם, חב בה לפאן האדיר. לפיכך, "פאן הוא בשבילי, וישוע הוא בשבילי". כשאומר לורנס בהמשך הדברים: "ופאן הוא בחושך וישוע באור החיור. והלילה לעולם לא יהי יום והיום לעולם לא יהי לילה. כי צד-בצד יילכו, יום ולילה, יום ולילה, נפרדים לעולם, לעולם יחדיו", אר-אז תופסים אנו מיד את המשמעות העמוקה של הציווי האתי הזה שבאמצעותו חושף המחבר את אחד המהדלים המבישים שהעולם המערבי קיבלו בשתיקה בחינת רוחה השלמה של הציביליזציה הנוצרית, כלומר ההפרדה בין שמיים לארץ, בין לוגוס לאָרוס, ועקב כך הדחיקה הנמרצת של ספירת פאן הארצית, הטלורית מספירת האור, הקרויה כס-ישוע.

כשלורנס מעמיד את "האפלה" של פאן כנגד "האור החיור" של ישוע הרי המשמעות מובלעת בתוך המתכונת האנטיתית הזאת. שיעור הדחיקה שנגזר על פאן עומד ביחס ישר לאור השופע מן המקור החדש—במקרה זה, ישוע. ואולם "האור החיור" הוא המאפיין את זה האחרון. לכן מעשה ההדחקה עצמו אינו מוכתר בהצלחה שלמה, הואיל והתוכן שבתת-ההכרה לא הגיע אל הרבדים הנמוכים ביותר של הלא-מודע. לפיכך אי-אפשר להשאיר את מושא ההדחקה תלוי-ועומד בתוך ספירת החשכה הגמורה. יש עוד משמעות שצריך להפיקה מן האנטיתיוזה הזאת: לעולם נמנע מן האדם לחוות בפני האלהות, כמו שלעולם אין אדם יכול לחוות בעין פשוטה ביקוד החמה. ואולם ישוע, בן-האדם, נראה ב"אור החיור" לעיני כל. אי-אפשר לכפור בישותו, כי נראה היה לכל מי שלא עצם את עיניו, לכל מי שהיה מוכן "לראות". ואולם, מעתה והלאה הראייה נשאת בגדר חובה על הצופה, שכן שוב אינו יכול להכחיש את הרושם החזותי שעתה נעשה הקנין העמוק של נשמתו. אם שוקד לורנס לקבל את התיזה הזאת כאמת שאין ממנה מנוס, ממילא עליו להודות באנטיתיוזה המשתמעת ממנה.

חזון ישוע מוסיף לסמל לעולם-ועד את ספירת הלוגוס, ומכאן שתשוקת הברשר, החזקה והנהרצה באותה מידה, מבטאה לעולם-ועד את האפלה הכיתונית, את ספירתו של ארוס. התביעה של לורנס, ז. א. שיקומו של פאן במושגים של קבלה מודעת, היא צורך מוסרי ואתי לאדם המודרני לא-פחות מישוע. רודולף אוטו מכיר בדילמה הזאת שבפניה עומד האדם בתקופת הפסיכולוגיה כשהוא אומר: "המושג הדימוני-האלוהי עשוי להיראות בעיני הרוח מושא של זוועה ותלחלה, אבל בתוך כך הרי לא-פחות מכך הוא מצודד בקסם עז, והיצור הרועד מפניו, מבוהל ומדוכדך לגמרי, תמיד מפעם בו בתוך כך הדחף לפנות אליו, לא כדי להפכו לו אי-יכה לקניין".¹⁰

במושג הזה הדימוני-האלוהי, הקשור קשר כה הדוק לאימת-החושך הפאנית הטלורית, חבוי "היסוד הדימוני בנמקן". רצונו של ויל רנשו לראות את אשתו בעירומה.

באור הלבנה, "בגילויה הלבן והעירום", כמעט אין להבינו מחוץ למסגרת הדיון שלמעלה. כתופעה-לעצמה הרי תשוקה פתאומית זו התוקפת לכאורה על ויל, למראית-עין ראשונה דומה כי אין לה שום סיבות הנעתיות. מועמדים אנו כמעט בפני עובדה מוגמרת שקשה להסבירה, והיא חורגת מגדר תפיסתנו האינטלקטואלית. המופרך-לכאורה אשר בדרישתו של ויל מודגש אפילו כאשר אדיט מטיחה כנגדו: "אינני יכולה... אינני רוצה בזה. לא כאן—לא עכשיו... אוכל להיות לך בפיתן. מדוע אתה רוצה בי כאן?" ויל אין לו שום תשובה הגיונית להשביח את החששות הדו-משמעיים של אשתו המתחננת. העובדה שאין הוא יכול להשיב תשובה חותכת משתקפת מתוך פנייתו החמקנית, השואלת, הלא-מתחייבת: "יש לך אמון בי, לא כן?" ואולם עצם הצרה שבה ויל נמצא שרוי, עקב משאלתו "המופקרת, הצור-רמת", אינה משוללת סיבות הנעתיות מכל-זל. היסוד הדיוניסי אשר בנומן מוכן מאליו בעירומה של "לונה", הטעון צלילי-לוואי מיניים באפיים. הקורא נמצא מרגיש בנומינוזי עם שהוא מתגלה ומשתקף אצל ויל רנשו. הדבר שלמראית-עין ראשונה דומה שהוא מצדו גחמה שרירותית, חסרת-מניעים, מתברר שהוא טעון המרצים רומזניים המניעים את האיש הנואש לבוא בבקשה המפתיעה והמתמיהה ביותר. "הלבנה שהתהלכה ערומה על-פני הלילה" היא הממריצתו להשמיע את הבקשה החצופה: "פשטי כל מה שעליך ואהבי אותי". כוחו של הנומינוזי הקורן מ"לונה" משתקף בתשוקת-הבשרים של ויל. רודולף אוטו מגדיר מצב מסוים זה של סגידה כ-"mysterium tremendum", אשר "לפרקים יוכל לבוא ברעד כגל כבוש הממלא את הנפש הלך-רוח שליו של יראת-קודש עמוקה ביותר... יכול הוא להתפרץ פתע מנכבי הנפש בעוויתות ופירכוסים, או להביא לסערות-רגש מוזרות מאין כמוהן, לתזוית של שיכרון, להתלהבות-תושים, לדבקות. יש לו צורות פראיות ודימוניות משלו, ויכול הוא לרדת לדרגת אימה ותחלחלה אימות כמעט".

היסוד הדיוניסי בנומן, המתעלה מעל עירומה של הלבנה לקראת "משנה-טהרה, זוך ועירום חדשים יותר", מרמז שחתירתו של ויל מכוונת למדרגה הגבוהה ביותר של ההגשמה הדתית. ברגע זה הוא מוכן לכניעה שלמה כאדם המוכן להשתחוות אפיים בלי היסוס לפני האל שהוא סוגד לו. ה-"mysterium tremendum" אפשר להסבירו אך-זרק ככוללות בהקשר שלה הפלירומטי-בתכלית. דבר זה ודאי שהוא אמת לגבי ויל, המוקסם מן התעלומה הנפלאה-המביע של הנומינוזום הבא לידי גילוי בדרגה הגבוהה ביותר של ההתלהבות הדתית, ז. א. ככוללות מקיפה של "מיסטריום טרמנדום", שהגיבור חי אותה ומביע אותה על-פי דרכו שלו: "הוא הסתכל בירח והסתכל באורה על ידיו... והוא רצה להתקלף מקליפותיו... השוף לגמרי ללבנה... ואחרי הכל, אשתו היתה הכל—הלבנה, אד האילנות, המים המנטפים ומשב הבושם—כל אלה היו אשתו". מבחינה פסיכולוגית עשויה חווית הפוללות להתגלות בדרגים שונים של התפתחות אנוש. בימי הינקות, כאשר אין האני מפותח כל-צרכו, לפלירומה האורזבורית מלוא השליטה על ספירת-התודעה הרודמת. אפשר לנתח את המקרה של ויל רנשו כהדחקה נוסטלגית עקב תלאות שאין להתגבר

עליהן, שאין הוא יכול להתמודד אתן בעיסוקי-היומיום שלו. על-כל-פנים, הפמיהה להיפלל שוב בספירה הפלירומטית היא בחזקת מה שאריך נוימן קורא לו מקרה של "גילוי-עריות אורבורי". זאת יש להבין על-דרך הסמל, לא במובן השיגרתני והמיני. בכל מקום שבו מופיע המוטיב הזה הוא מבשר תמיד על "זיווג מקודש", על המימוש של חתונת-הקודש המגיעה לצורתה האמיתית רק עם הגיבור.¹¹ העובדה שאדית וויל נבצר מהם לגשר על התהום של כשלונם החרוץ בחיי הנישואים, פירושה שנישואיהם לא מומשו. סירובה העקשני של אדית להתקרב ולקבל את השקפתו של בעלה, המכוונת אל פאן, איננו הגורם המסייע היחיד בדילמה הזאת של הנישואים, שהגיעה לממדים כה טראגיים מפני "שהיא מנעה ממנו את הארץ המובטחת שהיתה שלו בדין".

ואולם השלמתו של ויל רנשו עם צרתו היא שיקול כבד לא-פחות לצד-החובה שלו. דבר זה מודגש מתוך הנמקותיו ושידוליו העקרים, שאדית אוטמת אזניה משמוע אותם. ויתורו הסופי הוא רק פתח להסתאבותו הסופית ולאבדן כל שיורי הזכריות כאשר הוא מתעלס אתה בהמשך אותו ערב. הוא מתעלס אתה בתנאים שהציגה היא, ואחרי-כן אפילו משקר הוא לעצמו בקראו לכך אהבה. אחרי המקרה הזה נבצר ממנו להתאושש או לעמוד פנים-אל-פנים מול עצמו. סבילותו הנובעת מכך אפשר לפרשה כהדחקה של האני החולה אל ויתור עצמי, המשולב יד ביד עם המצב המוזכר למעלה של "גילוי-עריות אורבורי", אשר בו "הדגש בעונג ובאהבה אינו פעיל כל-עיקר והוא רצון להימוג ולהיבלע; מתוך סבילות אדם ניאות להילקח, שוקע לתוך הפלירומה, נמס באוקינוס העונג—מיתת-אהבה".¹² זה המימוש הסופי של הזיווג הקדוש, לא עם בת-הזוג אלא עם אבי-הטיפוס של האם הגדולה הנוטלת את האיש, שסר כוחו, ומחזירתו אל רחמה.¹³ ואולם גילוי-העריות האורבורי הוא המבשר את המוות, "המסמל את ההתפוררות הסופית במיזוג עם האם".¹⁴

כאשר אדית וויל חוזרים בסוף אל ביתם, מסתבר לנו כי שוב אין זה מעון לחיים אלא משפן שכל-כולו שרוי בצל המוות. מתוך הריסות היחסים האלה מעלה ד. ה. לורנס את הבשורה לאדם המודרני שהיא בגדר אמירת-לאו להתפוררות-העצמית ולמקבילתה הגורלית, אבי-הטיפוס של "גילוי-העריות האורבורי". שוב מתנשאת אלוה לאסקל מעל לחזיון-אבדן האחרון כשהיא משמיעה ואומרת: "אני הולכת בשמלותי בין שכני, נוצריה אני. אבל כשאני רצה לבדי בלי שמלה בתוך היער אפל-הניחוחים, הריני נימפתו של פאן... הרי אני עצמי, רצה לעד בתוך אור וצל, גימפה ונוצריה". אלוה מצוירת לעצמה את גישום הנישואים לא במושגי ההרס המשתמע מן "הזיווג המקודש" בפגוש אדם באבי-הטיפוס של האם הגדולה, אלא במיזוג המקודש של פאן וישוע, המתקדש בתוך ספירת החיים.

הערות

Karl Kerényi, *Die Mythologie der Griechen*, Vol. I (Zürich, Rhein-Verlag 1964), 1 pp. 171/72 passim.

² אריך נוימן מדגיש את דו־המשמעי בדמויות אב־טיפוסיות שהוא מסגולותיו המקוריות של כל אב־טיפוס. ראה *The Great Mother* בתרגום אנגלי של ר. מאגהיים (ניו־יורק 1963), ע' 31.

³ Karl Kerényi ר' למעלה, ע' 175 וגו'.

⁴ ש.ם, ע"ע 175/6 וגו'.

⁵ Robert Graves, *Greek Myths* (London, Cassel & Co. 1958), p. 103, passim

⁶ Karl Kerényi ר' למעלה, ע"ע 176/8 וגו'.

⁷ Erich Neumann, *The Origin & History of Consciousness*, transl. R. F. C. Hull (New York, Pantheon Books, 1964), p. 325, passim.

⁸ *The Complete Works of Mrs. Browning*, ed. Harriet Waters Reston (Boston, Houghton Mifflin Co., 1900), p. 438.

⁹ פאול נוימרקט, "הומו מיסטיקוס", "קשת", ר' במיוחד הוב' כה (סתיו 1964), ע"ע 80/1 וגו'. Rudolf Otto, *The Idea of the Holy*, transl. John H. Harvey (London, Oxford Univ. Press, 1957), p. 31.

¹¹ אריך נוימן, ר' למעלה, ע' 16, 17.

¹² ש.ם, ש.ם, ע' 17.

¹³ רב־משמעות הוא דמיונו של המצב בו נמצא ויל רנשו למצב המתואר בספר י"ד ב"איליאס" של הומירוס. בשני המקרים בן־הזוג דורש דרישותיו מן האשה אשר בחר. ויל רוצה במגע האינטימי עם עירומה של אדית. בדומה לזה רוצה יופיטר ביופי הקורן של גופה הגמיש של יונג. אולם בשני המקרים הזכר התובעני נופל טרף לריטוגייה של הנקבה הערמומית ומטורס ארעית או לעולם־ועד.

¹⁴ אריך נוימן, ר' למעלה, ע' 17.

רחל נוכבי : נוצרים שלי (ב)

שפת הים התיכון, על מפרציו עטורי-הסלעים, המשתנה עם חילוף העונות—פעם כחול-רוגע ונוצץ בשמש, פעם סוער, מקציף ואפור-זועף—היתה נוף-תמיד. בקיץ הרבינו לטבול בו ולהתענג על כל תענוגות המשחק על החול החמים. אין ממש כעונג השכיבה אפיים, שמש קופחת על הגב השזוף, טבעות לוחטות מתחת לעפע-פיים, ואין מחשבה כלל. אך רק הרמתי את ראשי וראיתי את הים המכחיל עד-אופק, ובעיניים חולמות ליויתי את הספינות החותרות הרחק, כשמארוכותיהן מתנשא ענן עשן דקיק. לאט-לאט הגיעו עד לאופק ונבלעו אי-שם ואני נשארתי על מקומי. רבים היו החלומות והכיסופים. דבר אחד ברור היה לי בתכלית: שם הכל זה, מעניין ורחבי-ידיים כים. עולמי שלי, כך חשתי בלבי, צר היה וידוע ותהום מאד-מאד. משהתחלתי לקרוא ספרים ידעתי שאין במלוא תבל כולה מקום כאלקסנדריה זו, הידועה לי כלי-כך: עולם של סדרים מדוקדקים, דודות זקנות, שופע "טאבו". כן-וכך יאה שתעשה נערה אירופית; כן-וכך אדם אירופי עושה; כן-וכך גוהגים אנשים מהוגנים. במקודם מאד, נדמה לי, השתי כי אין המנהגים כאן כמנהגיהם של בני-אדם בעולם הגדול. רק כעבור זמן רב נודע לי על מנהגים המכונים ויקטור-יאניים—והופתעתי לפגוש במפרים ותיקים. אלה היו, פחות או יותר, מנהגי עולמו של בית הורי.

הבילוי על שפת-הים, בקיץ, הביא לנו מגיל צעיר את פירוק רובו של עול המוסכמות. שם בילינו את כל הימים הארוכים והלוהטים של עונה ארוכה זו, הברוכה לאלה שאין עליהם עול כלל, היכולים לשכב בשמש, להשתוף, לשחות ולהשתעשע. כיצד התיחסו לחדשי הקיץ כל אותם אלמונים שחייבים היו למשוך בעט ליד שולחן משרדי או לקשור חבילות באפילת חנות, זאת לא אדע כלל.

נהוג היה לשכור ביתן קטן מעץ, באחד ממפרצי-הרחצה. בביתן הזה, הנעול, הכנסנו כיסאות-נוח, שולחן, בגדי-רחצה, וכן שמישה עצומה וצבעונית ששימשה "בסיס-קבע" לרחצה. אשר לי, מעודי לא נזקקתי לכיסאות-נוח והישיבה בצל השמישה לא נראתה לי הגיונית כל-עיקר. בתחילת הקיץ הרבתה אמן להרעיף עלי מחמאות, באמרה שהשיזפון הולם אותי ועורי עטה גון אפרסקים. אך אבוי!—ברבות הימים, בגבור החום, מלח הים וימות-הקיץ—הפכתי, לדבריה, כושית בלונדינית. יש לציין שלא הזדעזעתי. את המחמאות, כמובן, אספתי למקום-סתר, ואילו הגינויים לא חדרו אל מתחת לשיכבת השיזפון. דומה כי עוד שנים רבות חזקה היתה בלבי ה"ידיעה" שהנני נערה נאה, בעלת שער-זהב (ממש כלורלאי, לדברי אמן), ונוסף על כך בעלת סגולה שחסרה לכל יתר בני-הבית, לאמן, לאבא ולאחותי: בעיני

אמא נחשבת הגבוהה במשפחה. בזכות גבהי המפורסם (1.57 מטר, אם איני טועה) התכבדתי תמיד בהורדת חפצים ממקומות גבוהים. "את, בתי", סחה אמא, "הנך גבוהה, לכן הורידו-נא לי את..." ברבות הימים נוכחתי לדעת שגם מחוץ לארצות הסקנדינביות יש גבוהות ממני. בתחילה הופתעתי מעט, אך לבסוף הסכנתי עם העובדה שמקומי תמיד בשלשה האחרונה בכל מיסדר. כיום, כשאני פוגשת באחותי מסתבר לי שהיא גבוהה ממני—ולא משום שפחשתי חלילה אלא שהיא מסתייעת בעזרים טכניים, כלומר תסרוקות גבוהות ועקבים.

ובכן, אם חוף-הים היה לנו מקום קבוע ואהוב בימות הקיץ, הרי מקום המרגוע, הבילוי והמשחק בימות-החורף היה בעיקר ה"ספורטינג-קלאב", שבו הכל-בכל-מכל-כל. סגר אותו מסביב מסלול מירוץ-הסוסים, ובתווך—מדשאות הגולף, מגרשי-דשא לכדורגל ולמשחק הידוע בשם "ראגבי", בו עסקו קציני הרא"ף. מגרשי-טניס רבים, אדומי קרקע מהודקת, זרועים היו לרוב במישטחי הדשא. אבל עוד בטרם אניע לגיל בו אורשה לשחק בטניס או לחזות בכדורגל, במשחק-הכדורת או הקריקט או הפולו, נכון היה בשבילי מקום מיוחד. מיד עם כניסתך למועדון נתקלת, ליד מגרש-החניה, בשטח מוקדש לקשירת כלבים, ולידו מגרש-משחקים רב-תכליתי, לילדים שמתחת לגיל 7. אף כי החדירו לנו בראשינו שילדים דין שייראו אך לא יישמעו, בכל-זאת לא היתה חברתם החביבה לרצון ליושבי הרחבה של בית-הקפה של המועדון, בה הסבו החברים בטרם משחק, לאחרי, או סתם כדי לספוג שמש של אחר-צהריים. מותר היה להופיע רק באותם ימים בהם ניגנה שם תזמורת צבאית של אותו גדוד שחנה אותה שעה בעיר. על אף שובבותי, נכנעתי לצווי הנימוס בבואי להתיצב לפני ידידותיה של אמא. ידעתי להחזות קידה (מה שקרוי curtsey); לאחר-מכן, יכולתי להתמכר לעונג שמיעת התזמורת של כלי-הנשיפה, ולעונג (הגשמי יותר) של מציצת גלידה-לימון, בעזרת קשית. מאד-מאד השתוקקתי למוץ מציצה אחרונה וקולנית, עם התרוקן גביע הקרח הכתוש-הלבנבן שזכה לשם "גריטה", כדי להשמיע קירקור ערב כשל צפרדע, אך דבר זה לא בא בחשבון כלל במסיבות הנתוגות, ואפשר שתשוקה כמוסה ומודחקת זו עודה מוכרסמת בנפשי עד היום.

זוכרת אני איך פעם נכנעתי בכל-זאת ליצר הרע—לא בנוגע לגלידה, אלא בביצוע מעשה רע ומחריד עוד יותר. ישבנו על היציע לחזות במירוץ סוסים, בת-דודתי מזלי ואני. ממש ליד רגלינו, הנעולות נעליים גבוהות לבנות, מרוחות היטב באבקת-סיד לבנה וטריה, ישב איש שאת פניו איני זוכרת כלל, ולעומת זאת זוכרת אני היטב את גבו, בחליפה הכהה. בביישנות תחילה, אך בבטחון גובר והולך, התחלנו, בת-דודתי ואני, לשפשף בעדינות את חרטומי נעלינו באריג. לבסוף אמנם הסתובב האיש וגער בנו, בנופפו מולנו באצבע מאיימת. אך בכל-זאת זכינו לראות בהסתמך דוגמות נפלאות מלבינות כשלג על הרקע השחור. איך לא ראה אותנו איש בקלקלתנו לא אָדע, אך זכר המעשה הנועז עודו שמור אתי. ספק אם הגענו בכלל ליכולת כלשהי במשחק הטניס, אבל אחת אדע: רב היה

העונג ללבוש שמלה לבנה, נעליים קלות, ולהתמכר למשחק. אמת, כאשר ניסיתי פעם לשחק בירושלים, במועדון "מנורה", התברר שאין זה בדיוק אותו דבר, לשחק ולרוץ אחר הכדור כדי להחזירו למשחק. כאן, על המגרש, ניצבו נערים קטנים מצריים שכל עיסוקם בהגשת הכדור. משום-מה היה הדבר נראה אז טבעי למדי. כאשר הדלו עניינים מסוג זה להיות טבעיים בעיני היה זה כבר לאחר שנעשו משחקי-הטניס והמגרשים המטופחים נחלת העבר הרחוק. אך משחק הטניס שקט היה מדי לנערה כמוני, ולכן ניסיתי כוחי בשעשועים עזים יותר; משחק הקרוי סקאש (squash) היה אתגר רציני לבעלי-מרץ, וגם לבעלי-בשר שאמורים היו להפסיד כמה קילוגרמים בתוך שעה של משחק: כמובן, כדי לשוב ולהחזירם ב"בית-המועדון", בשתיית משקאות קרים ומגוונים. ניצבת מול קיר מחולק לשתי משבצות ובעזרת מחבט, היית קולעת בכדור אל המשבצות חליפות, והיה עליך לרוץ ממש כאריה (מוטב לומר: כדוב) בסוגר. רצת, הסמקת, היגרת קילוחי זיעה והתלהבות. "בעלי-משקל" לבשו במיוחד אפודות-צמר עבות וסבלו באורך-רוח.

אך מלך המשחקים היה לי ההוקי. המשחק בקבוצה שטף ודירבן אותי. מכל הבנות בשתי הקבוצות רק בת אחת מלבדי לא היתה אנגליה. אין לומר שבגלל זה ירד ערכנו במשחק; ואולם בדבר אחד, משום-מה, שונות היינו: חברתי ואנוכי התבלטנו בין האנגליות רמות-הקומה והשטוחות כדגים מלוחים. מה שחסרנו בגובה הוספנו בהתלהבות, ורוץ זכתה אפילו לתפקיד ולתואר "קפיטן" של הקבוצה. אף שלא הגתה אמי כל אהדה למשחקים ולתרבות-הגוף בכלל הרי את שלה עשתה, ועוד בגיל רך שלחה אותנו להשתתף במה שקרוי היה בשם שיעורי-ריקוד. בימינו ודאי היתה מכנה זאת, פשוט, ריתמיקה. שיעורי-הריקוד התנהלו באולם ה"גילד-הול", בשכונת רמלה, בהנהלת סקוטית דת-גו וגזוות-שער כנער. הערצנו אותה ממש, בלענו אותה בעיניים, חן תנועותיה הלהיבנו ועודדנו להזדהות. נראה לי שחרף כל רצון ההזדהות עמדה מולה שורה של ילדות מגושמות קצת (אינני זוכרת אם השתתפו גם בנים). מכל-מקום, כנפיי-פרפר שהצמידו לנו להופעה שציינה את סיום השנה ודאי שלא הלמו אותנו, ולכל היותר שיוו לנו צורה של דבורים, או חיפושיות כבדות כלשהו.

★

עז היה רצוני להצטרף לצופות, והתחננתי לפני אמה כשדמעות מתנצנצות בעיני. כמה רציתי לגרוב גרביים ארוכות, ללבוש חליפה חומה מעוטרת סמלים וסרטים לרוב. לא!—פסקה אמה. לא הועיל הבכי. נדמה לי שמתיראת היתה שמא עורכות הצופות תפילה כלשהי, שפן מתאספות היו סמוך לפנסיה הסקוטית... עתה, ממרחק של עשרות השנים, תמהה אני על אמה זאת שלי, שכל סביבתה לא ידעה בעצם יהדות מהי, או שוילזלה בה. בן-דודה הביא אותה לצינונות, עוד בשנת 1904, השנה בה נישאה לאבא. מאותה שנה והלאה קראה בלהיטות את כל ספרות-

היסוד הציונית, את "ג'ואיש קרוביקל", "מנורה", וברבות הימים את "פלסטין פוסט". היא היתה גאה מאד על יהדותה, ותמיד אמרה שאין כל מקום להשוואה בין יהודי ל"גוי". ה"גוים" היהידים שנחשבו קצת בעיניה היו הסקוטים, והם בעצם גדלים על ברכי התנ"ך. כעבור שנים רבות עתידה היתה להכיר בירושלים את לורנה וינגייט ואת אמה; שתייהן זכו לשבחים מפיה, לא מעט בשל יהסן המובן-מאליו לציונות וליהדות. לורנה וינגייט, בחפשה טקסי בירושלים של שבת, אמרה (ממש כאחד מאתנו, פירשה אמא): "הבו לי, למען-השם, יהודי הגון המחלל שבת".

אחותה הצעירה של אמא, הקרובה לה ביותר בגיל, נמחקה מעולמה כליל לאחר שנישאה לרוזן איטלקי. אף בנותיה של הדודה נישאו לקאתולים. מעולם לא ראיתי אחד מהם, אך המקרה האירוני זימן לי פגישה דווקא עם בנה של אותה דודה דיאנה—בנה זה נעשה איש-ידת קאתולי. פעם, כאשר בא לבקר את אחותה הבוגרת של אמא, פגשנוהו, בת-דודתי ואני, ליד שער-הכניסה. נתקפנו צחוק אך לא העזנו להתודע אליו, כי פחדנו מן המנה הצפויה לנו אם נבוא בדברים עם הכוהן המשפחתי הזה. דמית-דיוקנו שמורה בזכרוני: גבוה, בהיר-שער וכחול-עיניים—ובלבוש של נזיר.

אשר לדודה אסתר, לא איכפת היה לה כלל שיבקרנה הנזיר. היא שכבה רחוקה למיטתה, ומשך 30 שנה לא נכנס איש אל חדרה מלבד בתה, החדרנית שלה, וכן... הנזיר, בן אחותה הצעירה.

כל הקשור בדודה אסתר (אחותה הבוגרת של אמא) עורר בנו סקרנות אינ-קץ, אך סקרנותנו לא באה על סיפוקה. רק זאת ידענו: הדודה חלתה בכל המחלות הידועות לרפואה, ובחלק מאלו שאינן ידועות לה. היא נותחה עשרות פעמים. הורשה לנו לראות קופסת זכוכית מרופדת קטיפה בה נשמרה אבן עצומה שחצב איוה מנתח מאחד האברים הפנימיים שלה. אך את הדודה עצמה לא ראינו מעולם. מפי אמא שמענו שאין הדודה מעוניינת להיפגש עם אנשים; חוששת היא פשוט שמא יכניסו לה רעיונות של תיפלות לראשה (כדבריה). פנויה היא להגות, ולקרוא, וחבל לעסוק בהבלים. נודע לי שאשה בעלת-אופי זו עמדה בהחלטתה עד תום ותדיר שכבה בודדה, בחדרה הסגור, מאחרי פרגוד-עץ מוזהב ועתיר-קישורים.

אך אם אחותה של אמא, הדודה אסתר, שמרה על צלילות-דעתה בהקפידה על בדידותה המזהירה, הנה קרובתה הקשישה והמכובדת, הגברת לוצאטור-פחה, שמרה לעומת זאת על רעננותה וגיוון דעותיה על-ידי החזקת "סאלון" פתוח.

אפשר שדמותה גדלה בעיני עם השנים, וכי התמונה הוסיפה גונים וקישוטים. הדודה לוצאטו (שכלל לא היתה לנו דודה, בעצם) עולה בזכרוני כשהיא יושבת על כורסה אדירה, בקצה חדר-אורחים ארוך, לבושת שהורים, סרט שהור כרוך סביב לגרונה, בידה סיגריה אשר באשה הדליקה מיד עוד אחת בטרם תכבה. קישוט האולם: תמונות בגודל טבעי של בתה, חתנה ובעלה, שכולם כבר היו אז שוכני-

עפר. בתה נשאה לתורכי אחד והם נספו שניהם בתאונת-דרכים, בהשאירם לה בת שחורת-עין, מגושמת-רגליים. בת זו מעולם לא ישבה בחדר-האורחים, גם לאחר שבגרה—הגלריה של נשים זקנות, שאיכלסו את כל הכורסות ותרמו בכל ערב למהזור הרכילות, שיעממה אותה, כנראה. היא העדיפה בילויים סוערים יותר, התאהבה בקרוב-רחוק, עתונאי במקצועו. בחור זה אימץ לו, במסעיו באפריקה, מחלה נדירה—מחלת-השינה. בין הרפתקותיו הסוערות ישן מדי-פעם חדשים-מספר, כך סיפרו עליו. לימים, כאשר התגרש מאשתו, הגיע ארצה, עם צבאו של דה-גול. משום-מה, כך נדמה לי, חדל משינה כליל ונשא לו לאשה אלמנה אחת מיוצאות רומניה, אם לפסנתרן צעיר רב-סיכויים. פגשתיו בירושלים, כאורה של אמא. אחר נעלם מהאופק, עם רעייתו ובנו-החורג, הפסנתרן.

אמא מתיצבת היתה לעתים קרובות ותופסת את מקומה באחת הכורסות המוזהבות הרחבות שלאורך קירות הטרקלין. לפעמים, כאשר ביקשה שאבוא לקחתה, בשובי הביתה מעיסוקי שלי, זכיתי להיכנס לאולם המואר נברשת של נטיפות-בדולח, לעבור על-פני קהול הקרואות, נתונה לבקורת קפדנית (בעזרת משקפיים מוחזקות ביד—face à main), ולהגיע ממש עד לגברת הבית. הנשיקה בה זיפתה אותי הביאה עמה את ריח הטבק התורכי המריר. אצבעותיה הצהובות צבטו את לחיי, וכמעט פרוחה נשמתי.

אך שמא תחשבו שלא דרכה רגל גבר מעולם בטרקלין הנודע? לא כן, כפעם-בפעם היה גבר כלשהו נקלע לחברת הגבירות הקשישות. בחיוכים ובחינחונים היו שומעות את אשר בפיו, מה מספרים בקלוב-מוחמד-עלי, ומה נשמע בבורסת-הכותן.

מגיש הקפה אצל הגברת הכבודה היה משום-מה יווני זקן, לא סודאני, כבכל יתר הבתים אשר הכרנו. התפעלותי לא ידעה גבול בראותי איך הגבירות מחזיקות את הספלון ואת התחתית ביד האחת. נראה היה לי הדבר כשיא הטכניקה, מעשה-לוליניות ממש. על אמא היו הבקורים הללו חביבים מאד, אף כי רוב המבקרות קשישות היו ממנה בהרבה, זאת אבין עתה, גם אם אז נראתה לי אמא זקנה מאד, שהרי היתה בת למעלה מארבעים.

כל הגבירות, זקנות כצעירות (ואף אמא, כמובן), ערכו אחת לשנה ביקור רשמי אצל מלכת מצרים, רעייתו של פואד ואמו של פארוק, מנחתם-עדן. בכל שנה ראיתי איד אמא מתכוננת למאורע זה, שחייב לבוש מפואר, תכשיטים, וחזרה על גינוני-טכס שונים. מפי אמא שמעתי שכל הביקור התמצה בכך שנכנסו לאולם, החוו קידה, לחצו את ידה של המלכה, ותפסו מקום. המלכה חייבת היתה להכיר את כל אחת המבקרות, ולהעיר לכל אחת הערה אישית. נוסף על כך, סיפרה אמא, היתה מתאוננת באוני כל הנשים האירופיות הללו שחיי-ההרמון היו לה לטורח. משתוקקת היא בכל לבה לצאת, להתגנדר ולבלות. המלכה, כך סופר לי, נכדת אחד הקולונלים של נפוליאון, למדה בצרפת, וכלל לא הורגלה בחיי אשה מוסלמית. אך מכיון שפואד השתזל לעשות רושם מתאים על אנשי-הדת המוסלמים האדוקים,

גמר אומר להפוך את חצרו ואת משפחתו דוגמה ומופת למידות המוסלמיות הרצויות. כאשר מת פואד, אם איני טועה, הסתלקה המלכה לצרפת, כשרכושה הרב בידה, והחלה לחיות כחפצה.

כדוגמת הסיפורים המוזרים על המלכה שמענו מפי אבא לאחר ביקורו השנתי אצל המלך. אף פואד לא היה מוסלמי כשר ביותר, מסתבר, ומצרי מחופש בלבד (הוא היה תורכי שהתחנך בצבא האיטלקי). מלכות מצרים היתה בשבילם עסק מכניס ולא עוד. את סיפורי של אבא היינו שומעות כאשר נכנסנו אצלו בשעות הבוקר, בעת שהתגלח. אמא ישה על כורסה וזירתו, מבקשת לשמוע עוד ועוד. מרחוק הגיעונו קולות הצחוק והבדיחות שאהב אבא לספר בלי סוף. תפקידו שלו בסיפורים גדל והלך ממהדורה למהדורה. מוכן היה לשפר עוד ועוד את גירסתו על חלקו בוויכוחים ובפולמוסים שבישיבות העיריה, אשר בה היה חבר כל השנים שעשיתי בבית ההורים. תפקידו בעיריה היה לו סם-חיים לאבא; מלבד אהבתו לפעלתנות, אוהב היה כבוד והופעה נאה, ואני ממש מתפוצצת הייתי מרוב התפעלות בראותי אותו לבוש זיג (tails) ועל הדש המגוהץ היטב מתנוצצים אותות-הצטיינות. כאשר בגרתי מעט, ניקרה במוחי לא פעם המחשבה שאת האותות לא רכש כלל בשדה-קרב אלא זכה להם משום מעמד. אך בעודי אפרוחית רכה-בשנים, וכרוכה אחרי האיש הנאה הנודף בושם קל וכל הופעתו אומרת בריאות ושמחת-חיים, לא שבעה עיני מהתפעל מצעצועים צבעוניים אלה שאותם היה חייב לענוד כדי להתפאר בהם. בימי-חול הסתפק בכפתור זעיר אדום-כדום—אות שקיבלו חברי-העיריה מידי ליאופולד מלך הבלגים.

דומה שעדיין שמורים אתי אי-אלה תצלומים בהם נראה מלך זה או אחר כשהוא לוחץ את ידו של אבא, המחייך כולו נחת. אין ספק שצלם זריו השפיל לתפוס עמדה ו"להרביץ" צילום מכוון היטב של כל חבר-עיריה—כדי להגיש מסמך מפואר זה לידו, עם תום המעמד החגיגי, ולזכות בפיצוי נאות.

אם כה ואם כה, השקיע אבא מרץ רב בתפקידו בעיריה, וזכה להערכה על ישרו. זכור לי באינו שובבות סיפר לאמא איך, בהיותו חבר ועדת-שומה להפקעת מגרשים החוצים תוואי של כביש העומד להיסלל, זכה להצעת שוחד מפתה מאד מ"חברא קדישא" של הקהילה היהודית. הציעו לו, כך סיפר, מגרש משובת בבית-העולם אם יעביר את הכביש כפי בקשתם. אבא דחה אותם בועם, אך בשביב של צחוק בעינו. ברור לי שלא הפץ כלל להיקבר באלקסנדיה, ואינני סבורה שמרוצה היה אילו ידע שתצווה אמא לקברו בחלקת-הקבר אשר למשפחתה—משפחה אשר כה הסתייג ממנה, אם גם בקנאה לא מעטה.

תמיד היה לאבי יחס דו-משמעי למשפחתה של אמא. מן-הסתם הש מידה של אי-נחת נוכח יחסם הבטוח לגבי נכסי רוח וממון—יחסם זה שהביאם לקלות-דעת אבירית כלשהו. אבי העריך היטב את הישגיו, כיאה לאדם שעמל קשה כדי לפלס לו את דרכו אל מקומו ב"פיסגה".

קרוב לוודאי שאיני זוכרת מתי וכיצד התחלתי ללמוד קריאה. את הסיפור שמעתי אי-פעם מפי אמא. היא סיפרה לי שבהגיעי לגיל 5 או 6, ועודני היה באושר ילדוטי שלם, בחסות האומנת האנגליה הזקנה שלי, המפנקת אותי יתר על המידה (זאת לא שכחו להדגיש), החליטה אמא ש"הילדה הזאת" גדלה בבורות מוחלטת. הזמינה אפוא רווקה-זקנה איטלקיה, שעליה הוטל לקחתני לגינת-הבית בשעה שהאומנת נחה את מנוחת-הצהריים שלה, וללמדני את תורת הקריאה בצרפתית. זכרונות אלה מעורבים בישיבות בגינה עם אמא דווקא. משום-מה משתרבב לכאן זכרן של בובות זעירות מטרפי עץ-לימון, שהיתה אמא מקלפתם במרכזם ומשווה להם דמות של רקדניות קטנות ועליונות. המורה, העלמה מיראנדולי, ישבה על אחד מכיסאות-הברזל הגדולים והלבנים שפיארו את הגינה, ובכרעי ברך לרגליה התחלתי להתיגע ולרכוש ידיעת אלפבית; כן גם עמלתי לרכוש מלים ראשונות בצרפתית. הדבר היה מוזר מעט, ולא הבינתי מדוע אין אומרים בצרפתית זוויית הצלחת, למשל, כמו שאומרים זאת באנגלית? אך, בעצם, לא היה קושי מיוחד ברכישת שפה נוספת בעיר בינלאומית שבה לא ידע אדם כלל מה שפת אמו משום שהיו שפות רבות בפיו עוד משחרר-ילדותו. מכל-מקום, דמותה של מיראנדולי לא הקסימה במיוחד ולא הוסיפה חן כלל לקשיי הלמידה הראשונים. ניצבת היא עתה לעיני כפי שנראתה לי אז, גוצה וסגלגלה, חתימת-שפם מעל פיה הקפדן, זקנה מאד וחותרת-פנים—אף כי קשה לי עכשיו לקבוע אם אמנם זקנה היתה או לא.

האומנת האנגליה, כך סופר, נעלבה מאד על כי נשמטת "ילדתה" מידיה—העלבון הזה סייע לה לגבש את החלטתה לנסוע "הביתה". עתה החלה תהלוכה של מורות שונות-ומשונות, שהוזמנו בזה אחר זה ללמד אותי, ולאחר-מכן גם את אחותי. לדעתה של אמא, טוב היה לדחות את יום שיגורנו לבית-הספר, מקום שם נפגשים עם כל מיני ילדים ורוכשים מנהגים שונים, לא תמיד משופרים ביותר, וצורות-דיבור שאינן הולמות את ה"עלמות" שאותן קיוותה לחנך. אבא, לשמחתי הרבה, לא כך סבר, ולאחר כמה שנים של תלמוד מסוג זה, מבודד ומשועמם, זכיתי סוף-סוף להישלח לגימנסיה הצרפתית הגדולה וההומה בני-נוער, שם אפשר היה לרכוש השכלה הגונה, וכן לא מעט מנהגי-פרחחות ומטבעות-לשון עסיסיות...

ראשונה לסדרה ה"מחנכות" היתה (שוב) רווקה זקנה, הפעם צרפתייה, קאתולית אדוקה, שסבלה משיגרון בורועותיה. מלבד זה, מסתבר לי עתה, גם חסר היה לה לפחות בורג אחד הגון. על-כל-פנים מרבה היתה למלמל לנפשה, להזמין את ישוע המתוק כעד נוכח רישעותן של ילדות קטנות וחצופות. גרוע מכל הוא ששנאתה לאנגלים היתה גלויה בתכלית, ולכן רחשתי לה אני חוסר-אהבה גמור. איני יודעת כיצד ומתי, אך ברור לי כי חיש-מהר נעלמה מן האופק ועמה ריח סם-המרפא שנוהגת היתה למרוח על פרקי-ידיה, להקל מסבלותיה.

אז הופיעה עלמה בת 25, צרפתייה, שערה זהוב (בעזרת תכשירים) ומטופח, וקומתה

גבוהה. העלמה דיסא רכשה מיד את לבנו הרך, אך היות ולא־פחות מכך רכשה את תשומת־לבו של אבא (מסתבר), הצטרפה לשורת המסולקות. לשם גיוון מופיעה היתה, אחת לשבוע, יוניה מצומקת בת איזמיר, אשר ידידותה שלה הקנו לה עד־מהרה כושר למלאכות־יד נאות. עתה ברור שאת המלאכה הזאת אפשר היה לכלול במסגרת "ריפוי בעיסוק", אך הריקמה האמנותית ועבודת־היד הנאה נשארה, לצערי הרב, סוג התפירה היחיד אשר למדתי מעודי—תחת תפירה־במכונה ועניינים תכליתיים ומעשיים יותר.

נוסף על כושר האחיות־במחט, רכשתי מפי דספינה קאטינה גארידאקי האמורה ידיעות מהרירות, אם גם ערטילאיות כלשהו, על הסבל והעינויים אשר נפלו בחלקם של היוונים מידי התורכים. בימים ההם לא היה ברור לי כלל היכן ומתי היה הדבר, ורק כעבור ימים רבים עלה בידי לקשור את התיאורים במאורעות של מלחמת־העולם הראשונה בגורלם של היוונים באיזמיר, בסאלוניקי ובשאר מקומות שנאנקו תחת עול התורכים.

ברשימה מפוארת זו—אחרונה למנין אך בשום־פנים לא לערך וגדולה—היתה, בלי ספק, המזדה־לפסנתר. הגברת בונוצי־קרליזמו, פסנתרנית קונצרטיסטית, אם לצ'ליסט של ממש, אשה חמת־מזג, גועשת ומלאת־רגש, אשר ישבה תחתיה ימים שלמים, בתדרה הסגור הרמטית, ליד פסנתר ישר שעליו ניצב מטרונום—היא היתה כדמות מן המיתולוגיה ממש. קולה העמוק והרווה, אשר בקע בקע משתנה ובסולמות מתחלפים, הדריך אותי בסערה בין סבכי התווים והצלילים. עולם־הנגינה שלה היה קסום—אף כי כלל לא מאורגן ולא שיטתי ביותר. "הוי, יקירתי", התפרצה מדי־פעם, בזעם, ולעתים בהתפעלות אי־קץ, "אל־נא תערכי אורגיה של ריתמוס! אל תרקדי ליד הפסנתר. הבלטי את הישבן (זאת עשתה בעצמה, ביכולת העולה על כל המשוער), ישרי את גבך, הניחי את ידיך איתן, והפי מכות קצובות במנענעים".

אין ספק, ברבות הימים הועילה לי תורה זו להגיע להישגים ככתבנית זריזה, אך לנגינת פסנתר לא הצליחה לרתק אותי—אף שלימדתני לאהוב את באך, את דביוסִי, את גראנאדוס, את ראוול. מעולם לא התרגלתי לקרוא את התווים בקפדנות, ולא הייתי נכונה כל־עיקר להתישב ליד הפסנתר שעה תמימה יום־יום. לאחר שמונה־ וחצי שנות שיעורים, שכל אחד מהם היה שופע עונג והוויות, שאלתני אמא אם רוצה אני להמשיך. החלטתי לנטוש את הנגינה, ושוב לא פתחתי פסנתר מעולם. מאז התרגלתי לצלילים ולמלחינים מלבד אלה שהיו אליה של מאדאם בונוצי; למדתי אפילו להאזין למלחינים גרמניים (שאותם שנאה בכל לבה); שמור בלבבי זכר הוראתה הדיליטנטית, שפולה הנאה וספונטאניות, ודמותה חורת־הפנים, דלילת השער החלק, כשהיא יושבת ליד הפסנתר, על רקע תעודה ענקית ומעוטרת עד־לוועה של האקדמיה על־שם צציליה־הקדושה, וסביבה חתולים רבים, מיללים ומדיפים ריח משומרי־היטב בחדריה האטומים.

קיץ אחד צץ במוחה של אמא רעיון שכמותו לא נשמע כלל בסביבתנו. אי־שם גילתה אמא אשה צעירה, ילידת יפו, בריה מגושמת, הייכנית ושהורת־עין, אשר

שערה הלק ואסוף על ערפה. הגברת הרוש, סגולה אחת-יוחידה היתה לה: היא דיברה עברית. בכל בוקר הוטל עליה לקחתנו לשפת-הים. לא אשכח את רגשי הבושה שמילאו את לבי כאשר הופענו בחברת אשה טובה זו, שאת ממדיה השופעים בלבוש פרחוני לא גילתה מעולם בבגדיים. אכן, היא הקנתה לנו מלים עבריות ראשונות, וכן אותיות-רשמי נאות ומסולסלות, אך מה-רב היה מטען סיפורי-הזקנות אשר ידעה. בגללם נראתה לי כדמות מימי-הביניים לפחות.

*

כאשר, ניתן לי, סוף-סוף, ללכת לבית-הספר נפתחו לפני עולמות רחבים וחדשים. הגימנסיה שכנה בבנין-ענק—ליד בית-הקברות של העדות האירופיות—מהציתו מאוכלס בנים, ומעבר לקיר גבוה, אך לא גבוה מדי, התחנכו הבנות. הפגישה לא היתה בלתי-אפשרית, ולא נראתה כדבר חורג מן הרגיל; בכיתות הגבוהות גם רבים היו השיעורים המשותפים. אמא נאנחה לא פעם על כי מחמת סכנת שמד אי-אפשר לשלוח בנות לבתי-ספר של הנזירות, שבהם בנות לומדות להתנהג יפה, כתבי-ידן הוא לתפארת ומידותיהן רצויות. אך אבא, באין בנים לו, הלם שבנותיו תהיינה עלמות משכילות. בלי רחם היה סוקר את מחברותי ואת ציוני. אכן, לא היו כלל סיבות לאי-נחת, כי הלימודים תפסו מיד בלבי מקום איתן ומכובד. בחדר-ההמתנה של בית-הספר, בו התמשך שולחן ארוך וצר מקיר לקיר, התנוססו על הקירות לוחות-הכבוד שבהם שמות אותם תלמידים שאין עליהם רבב: לא החסירו שיעור, הכינו שיעורי-בית, למדו יפה, לא השתוללו, ומעולם לא איחרו. מוטב יהיה, כך סברתי, למות בו-במקום ובלבד שלא להיעדר ולו פעם אחת מאותו לוח ארוך. כיתתנו מנתה למעלה מ-40 תלמידות, כמהציתן ממוצא יהודי והיתר יוניות, מאלטזיות, ארמניות, וכן צרפתיות או צרפתיות-למחצה. הדגשת המוצא הלאומי או הדת היתה כאן ענין שבאיסור חמור ממש. בית-הספר, אשר פטרוננו היה אדואר הריו הידוע, דגל בהומאניזם ובסובלנות (לפל, חוץ מאשר לדת), באחות-עמים ובדעות מתקדמות. בין המורים התבלט יהודי קטן, שנאלץ היה להסתלק מעירו שבאלזאס, שם הורה פילוסופיה באוניברסיטה, על שום דעותיו השמאליות, הידועות ברבים. ככל שהתבגרנו חשנו במשב הדעות החובקות-זרועות-עולם, והתבשמנו מהן. המהפכה הצרפתית הציחה התלהבות בלבנו, וספרי כלכלה מדינית עברו מיד לידי. בעיה זעירה היתה היכן אציע ספרות אסורה זו בבואי הביתה. מרוב התלהבות, הרביתי לקרוא או בלילות במיטתי. מתחת לשמיכה. מוזר: כאן לא עמד הליברליזם של אמא במבחן.

ככל שזכרוני מגיע לא למדתי משהו מעל להכרחי בשטח הריאלי, אף כי הדרישות אכן היו ניכרות, גם נבזנו ללא-רחם בכל הנושאים חסרי-ההן. במקדם מאד, הגעתי לכלל מסקנה שאין בתכניתי להיעשות מהנדסת לבנין-גשרים, ואף לא קצינת-תותחנים. אין להאשים בכך את האישה טובת-הלב, הממושקפת והמבולבלת, שהורתה

מתימטיקה, אף לא את המורה החביב לאסטרונומיה או את המורה לכימיה, אשר שעת-המעבדה שלו נקבעה משום-מה דווקא ב-14.30, שעת הנימנום המתוק באפילת האמפיטיאטרון המצחין מפיקלים.

בספרות, לעומת זאת, הרביתי להתעניין, והוא הדין בהיסטוריה. חיפבתי את הספר עב-הכרס, שבו עיטורים רבים וטקסט מצוין, אשר עליו היינו רכונות שעות רבות. אך ללא-מצרים נתונה היתה אהבתי לגיאוגרפיה ולמורתנו המצוינת, העלמה קגרס, ואחריה למרת לה-קמפיון. בעקבותיה צלחנו-דהרנו על-פני נופים וארצות, כשאנו גומעות תיאורים והסברים מרתקים. ואשר למורה-לאנגלית, צעיר צרפתי שלמד באנגליה, לבש מקטורן-טויד ספורטיבי המתמר ליצג את האופנה האנגלית (מתורגמת לצרפתית, כמובן)—בו הייתי מאוהבת ממש ובכיתי מרה כאשר מת מיתה חטופה באמצע שנת-הלימודים האחרונה, בעטי מחלה ממארת. על האנגלית השגורה בפי הוסיף ידיעות ספרותיות שלא היו לי כל-עיקר, ועד עצם היום הזה הרי השירים היחידים שעודי זוכרת בכלל הם אותם שירים שלמדתי בשיעורי.

עשיתי נסיון קצר ומאכזב ללמוד ערבית מפי ארמנית אחת בת-סוריה, אשר בשעה אחת בשבוע עמלה להורותנו מתוך ספר שלא הבנתי כלל מה טיבו, ושמו "פלילה ודימנה". בלא נקיפת-מצפון ונחתי אותה, את אגדותיה המערפלות ואת הדיקדוק הערבי המסוכך. נותרה בידי יכולת בסיסית לפענח את שמו של עתון ערבי, ולפעמים את שם הארץ הכתוב על בול. תחת זאת פניתי ללימוד הקריאה באיטלקית, טעמתי על קצה המזלג מטעם ה"גיהנום" לדאנטה אליגיירי, נאבקתי עם "הארוסים"—ולא השכלתי יתר על המידה.

וכתוספת, עסקתי בשיעורים הערים והמרעננים של גוש-ענק בצורת אדם ששמו גודלמן, שהיה אמור ללמדנו עברית (אף זאת אחת לשבוע). גודלמן כבש את אהדתי כאשר הצהיר שאני מעסיקה את הבנים בכיתה יותר מן השיעור, וזאת בגלל שערי שהוא ממש כשל הלורלאי (כבר אמרו לי זאת, כזכור). תמורת זאת מוכנה הייתי לקנות מפיו תורה, שלאחר זמן התברר כי מעט-מוזער היתה. ברבות הימים מצאתי שגודלמן זה הוא רביזיוניסט "שרוף", ואז פניתי לו עורף.

אך יש להודות כי בשנותי הראשונות בבית-הספר לא היתה הבעיה היהודית מעסיקה אותי הרבה. איש לא דיבר בה כלל, פרט לחברתי-לספסל—פלוגית ג'ני סוידר, עלמה כיפחת, בעלת חיוך מתחנחן, אשר לא ישרה בעינינו. כיום מוזר הוא לחשוב שנערה זו היתה הציונית היחידה בפיתה. כעבור זמן רב הגיעה לארץ-ישראל, נישאה למאיור בריטי ששכן במשטרת עיראק-סוידאן, עבר לנגבה, היה בצה"ל לקצין-קשר עם האו"ם. מוזר עוד יותר שג'ני זו דווקא עשתה כמיטב יכולתה להוציאו מן הארץ, וכפי ששמעתי אף עקרה אתו ללבנון...

*

אם יתמה הקורא איך עלה בידי לקרוא איטלקית בלי שהיות, הרי שלא הכיר את אלקסנדריה של אותם ימים, עיר בה אלפי איטלקים. כל בעל-מלאכה שלא היה

יווני, איטלקי היה. בביתנו לא נפקד מעולם מקומו של הנהג האיטלקי. מלבד זאת, רוצחים היינו באין-מכלים-דבר את השפה האיטלקית במשא-ומתן עם החרדנית היוגוסלבית, שהיתה הכרח מוחלט בבית מהוגן. יוגוסלבות, בנות טריאסטה, שהרחיקו נדוד מבית-גידולן ומולדתן יפת-הנוף, נקלעו משום-מה לעבודה במשק-בית במצרים דווקא. אף כי שנוא את האיטלקים בכל לב, ואת הנשיא וילסון של ארצות-הברית אשר קרע את מולדתן מיוגוסלביה והעניקה לאיטליה, לדבריהן, בכל-זאת היתה לשון-דיבורן עם בריות שאינם שומעים יוגוסלבת השפה האיטלקית המשובשת שאותה הביאו אתן ממכורתן.

כל כמה שזכרוני מגיע, כיהנה בסביבתה של אמא בריה מזקינה, נאמנה, ישרנית וחמורה—עמליה שמה. ימיה וערביה קודש היו לגיהוץ מלבושיהן של אמא והבנות, לסידור המיטות והחדרים; יום-א' בשבוע כולו תפילה בפנסיה הקאתולית. במרוצת השנים כתבה עמליה לכפרה וביקשה לשלוח אליה אחיינית אחת, ויטוריה שמה, כדי שתלמדנה מקצוע מכובד, להיות חדרנית לגברת. זוכרת אני היטב את הכפרית סמוקת-הפנים, גווזת-השער וצנועת-ההליכות, שהגיעה ביום בהיר אחד לשמש אצל דודתה. אז לא הבינותי את הדבר לאשורו, אך כעבור זמן שמעתי מתלחשים שפתוצאה משינוי האקלים חל שיבוש כלשהו בעסקיה הנשיים של הנערה. אין מה לחשוש, הבטיחה עמליה, אין כאן כל בעיה; עלמה אדוקה וכה צנועה, אי-אפשר שסטתה מדרך-הישר. ואמנם, לפחות עד שקמתי ועקרתי לארץ-ישראל, נשארה ויטוריה המסכנה בבתוליה, שמורה היטב על-ידי הדרקון ירא-השמיים. לימים, כאשר גמלה בלבי ההחלטה להתכונן לחיי קיבוץ, עמליה היא שלימדתני להגן, לכבד, לתקן, להציע מיטות, לבשל קצת, ואפילו לאפות את מטעמיה אשר בהם פינקת אותנו לפעמים, בשעת-רצון, בהפשיר מצב-רוחה הקודר תמיד.

משיכה יתירה נמשכתי אל עולמה העליו של התופרת הצעירה, בת רחוב-היהודים—רחוב-הלימון, כפי שקראו לו—שלפעמים הוזמנה לעשות תיקונים, כשהיא סגורה ומסוגרת באחת מעליות-הגג. נדמה לי שידעתי היטב כי ביקורים בחדר זה אינם לרצון לא לאמא ולא לעמליה. אף-על-פי-כן אהבתי להזדמן לשם באקראי, ובעיקר בשעה שהתכוננה הנערה ללכת הביתה, כאשר נראתה מיטיבה את תסרקתה, מזולפה בושם על בגדיה ומוסיפה כאן סומק וכאן כוחל. וכל זאת לקראת תרועת הצופר של המכונית שהיתה מופיעה ברחוב האפל ומבשרת את בואו של מאהבה היווני, ה"גוי". בחשאי הייתי אצה אל החלון לחזות בפגישה הרומנטית הצפויה.

אף כי ברחוב הראשי היו פנסי-השמל מפיצים אורם, הנה בסמטות עדיין שלטו פנסי הגז במסגרות המתכת בעלות-הפיתוחים, אשר מדי-ערב הדליקים מצרי יחף, אץ ובידו מוט מובער, אץ ומדליק, אץ ומדליק—סמל המסתורין והאימה. אותה אימה ניתזה תדיר מן האנטינה הגמישה המקשרת את החשמלית אל קו החשמל שמעליה—ניצוצות של ממש. מסתבר כי פשוט פחדתי מאש, מה-גם שעדיין לא הבערתי או גז מימי, אף לא לחימום כוס של רותחים. גפרור היה בבחינת איסור ממש, ולקופסת גפרורים זכיתי רק כשהגעתי לעצמאות ולעישון בפרהסיה.

תנור-גז קטן עמד במטבחון שליד הדרי-המגורים, אך יש להודות שמעולם לא טיפלנו בו. זכור לי שבהזדמנות כלשהי החליטה אמא לבשל אורז. היא שפתה סיר מים ומילאתו אורז. רבה היתה הפתעתה כאשר החל האורז לתפוח ולגלוש, עובר על גדות הסיר ונשפך בגלים גועשים על מרצפות השיש. היא היתה אז בעיניה כשולייית-הקוסם ממש.

דומה שאפילו כוס מים לא נהגנו ליטול בעצמנו. הנוקק לכוס מים היה מצלצל בפעמון ומבקשו מידי הסודאני, אשר בצעדים בלתי-נשמעים היה צץ פתאום בחדר, מלוא קומתו האפלה ובגלימתו הלבנה, החגורה הגורה אדומה, כאשר בידו טס כסף ועליו כוס מים מהבילי-צינה. כוס המים התפלים, אשר טעמם טעם כלור דק, אשר לעיר אלקסנדריה! כשהיינו נוסעים אל מחוץ לגבולות מצרים ניצב היה הסודאני ובידו מגש עמוס כוסות מים—חייב היית לגמוע—וזאת משום שאמור ברומית "מי אשר שתה את מי הנילוס ישוב וישתה אותם". לימים, כאשר התחלתי מבחינה בדברים, תפסתי כי בפירוש אין אלה מי היאור אלא מימי תעלה מרופשת. אך ליתר-בטחון, כך גמרתי בלבי, אקפיד שלא לשתות, ואולי סוף-סוף אזכה לא לשוב למצרים.

על טיב מימיה של תעלת-הממדיה עמדתי מיום שהצטרפתי לנסיעותיה של אמא, אשר מהיותה מאמינה מופלגת באמונות-הבל הקפידה לנסוע ולהשליך שברי כל ראי אשר נשבר בידיה במים זורמים דווקא—שאם לא כן מובטח שיהיה אחד מבני הבית נפטר קודם-זמנו. דבקות זו באמונות-הבל היתה, אגב, קו מזור באפיה הנאור של אמא. מעולם לא ישבה אל שולחן לסעוד, בטרם תברר אם אין הסועדים מצטרפים הלילה למנין 13. אם התגלה הפגם, מיד צייתה להעמיד שולחן קטן ושלחה לשם את... הילדים.

עד אחרית ימיה הקפידה אמא שאם נתנה ממוחטה במתנה תקבל גרוש תמורתה (גרוש וחור בו, כמובן, שהרי היה זה עידן הגרוש המכובד וההיסטורי). אם לא כן תעשה, מובטח לה שמקבל השי יבכה במשך השנה וירוה את הממחטות בדמעותיו. הגישה לך סיפה—הקפידה לדקור תחילה את המקבל אותה. נשפך מלח, מיד פיזרה ממנו מעבר לכתפה השמאלית. אך מהירבה היתה שביעות-רצונה אם נשפך קפה או יין—ולו גם על מפתה המפוארת והאהובה ביותר.

ואפילו מנהג יהודי נושן נשאר עמה. לא אדע מאיין: אם נאלצה לתפור תך כלשהו על גבינו, מיד הכריזה בערבית, "הנני תופרת על עורו של חמור", שהרי אין יהודי תופר מאומה על גבו של אדם חי. חשמל לאור-היום היה דבר בל-ייראה בביתה של אמא, וכן ישיבה על-גבי השטיח—כל אלה סמלי אָבל המבשרים רע.

הערבית של אמא היתה בסיסית בלבד. היא טענה שכאשר נסעה לאירופה השתמשה בשפה זו כדי להשמיץ את חבריה לנסיעה בלי חשש פן יבינוה. פעם, סיפרה, בעת מסע באוסטריה, הזדמנו היא ואבא בקרון-רכבת יחד עם אדם מכוער-להחריד. מיד מסרה לאבא, בערבית שלה, ש"אדם זה מראהו כשל קוף". לפני צאתו את הקרון, כעבור שעות-מספר, הרים הזר את מגבעתו. לאות-פרידה, ואמר בצרפתית רהוטה:

"גבירתי, אני מודה לך על הערכתך למראה-פני". היה זה תורכי, תושב מצרים, אשר שמע ערבית. על-כל-פנים, לא-פחות מאמא.

ידיעותיה בערבית הספיקו לה לאמא לשאת-ולתת עם שני הסודאנים משרתי הבית. אחד מהם היה זקן מכובד ובעל פנים נוגים ומסויגים, ומוזר לחשוב שלאחר שרתו למעלה מ-25 שנים במחיצתו של אבא לא מנע הלז את הרוצחים מלהדור לבית ההורים ולשים קץ לחייו של אבא, שהיה שרוי בגפו בבית העוזב והגדול, לאחר שאמא ואחותי עברו לגור בארץ-ישראל, שנים מספר אהרי. הסודאני השני, בסיוני, בא לבית בנערותו ובגר בצל-קורתנו. שניהם שהורים היו, נוצצים, ובפניהם החתכים האפיניים לשבטי סודאן; שניהם היו לבושים גלימות לבנות, קשורות סביב למתניים באבנט אדום רחב, ועל ראשם תרבוש מצרי גבוה ואדום. שניהם אמונים בכל הלכותיה של הגשה נאה, דוממת ונימוסית; מעולם לא שמעום מרימים את קולם, דיבורם במשורה וחיוכם מפיך עננה. אחת לשבוע הגיהו ממרתף מגוריהם ויצאו, לבושים מעיל פראנזי ארוך על-גבי הגלימה—ופניהם לבית-הקפה של הנוביים, שם הפטיפון, שרמקולו ככותרת של פרח, מצריח נעימות מזרחיות. שם היו משחקים ששבש אל שולחנות קטנים, ועיניים אפלות וידיים שחורות ורודות-כף מניחות את האבנים בחבטה חדה.

אך דמות מיוחדת היתה לסודאני המתון והשקט, עב-השפם, הוא אוסטא סייד, הטבח—סייד שרק לעתים רחוקות היה נוטש את הכיריים העצומות, שעליהן ניצח במחשכי המרתף, ועולה, לקראת מסיבה כלשהי, להיועץ באמא בענייני התפריט והתבשילים היאים למאורע הצפוי. סייד רכש את ידיעותיו הקולינאריות (שרבות היו וטעימות, ככל שאזכור) במסעדה ידועה בפאריז, שם עבד אי-פעם, וכך התמיד במנהג, המפתיע כלשהו, להבוש לראשו מצנפת-טבחים לבנה, שעליה גאוותו.

אכן, מטעמי גן-עדן יצאו מתחת ידיו של סייד. כעבור שנים, כשבאתי לאלקסנדריה לימים-מספר עקב מותו הטראגי של אבא, הוזמנתי לארוחת-צהריים אצל הדוד ג'ק, שכבר אז היה אלמן. הדוד התנצל על שהארוחה המוגשת צנועה ביותר, היות והוא התרושש (אמנם פשט את הרגל שנים מספר לפני כן והי מקיצבה שהפרישו לו נושיו). לאחר עשר שנות ישיבה בארץ-ישראל ממש נדהמתי נוכח ממדי הארוחה הצנועה, ומופלא היה ממני איך אפשר לאכול יותר מאחת משלש מנות התפריט.

בילדותי, מכל-מקום, לא עלה בדעתי שאפשר לא לטעום ממתעמיו של אוסטא סייד. ארוחת-הצהריים בבית ההורים היתה עסק של ממש. בהדר-האוכל, שקירותיו מצופים טפיטים ירוקים-כהים, עמדו ארונות כהים עמוסים כלי-אוכל נוצצים. שולחן-ענק עטוי מפה לבנה ונוצצת, נוקשת-עמילן, ניצב בתווך. ליד כל מקום-ישיבה צלחות וסכו"ם כמלוא התקן, כוסות ליין, צבעוניות ולבנות, ובהיות הארוחה משפחתית בלבד—מפית אחוזה בטבעת. כשהיו אורחים מוזמנים לארוחה, נהוג היה לקפל את המפית בשביל כל אורח (לא אדע כיצד) בצורת כובע בעלי-קרניים. בסוף הארוחה הגיש הסודאני כוס גבוהה ובה מים פושרים ומפית לנטילת אצבעות, וזאת על אף שלא היה איש עשוי לאכול דבר, פרט לפירות מסוימים, בעזרת אצבעותיו.

באין אורחים, ובעונת החורף, מזומנת היתה לאחותי ולי "מנת-קדימה" בדמות כף ענקית של שמן-דגים מתוך בקבוק משושה ושקוף, שמתוכו נשקף נוול מבחיל שצבעו כעין הזהב; על דפנותיו מודבקת היתה דמות של דג שמן, המשתעשע בזדון-לב במימי נורווגיה. ארור יהי לנצה שמן-הדגים על כל סגולותיו הטובות, הדביקות והמצחינות.

*

בילוי נעים שזימנה אמא לעתים היה מסע של קניות. החנות הראשונה הזכורה לי היתה חנות-גלנטריה השייכת לאשה צרפתייה ובו כל דבר העשוי למשוך את לבה של ילדה—סרטים, מיני צמר, מסרגות, מחטים וסיפות—ומשום-מה גם חיות זעירות עשויות זכוכית, שאחותי היתה כרוכה אחריהן במיוחד; כחובבת-חתולים מושבעת, היתה אחותי אוספת כמויות ניפרות של חתולים זעירים מזכוכית בצבע ירוק, סגול, כחול וענבר. חתולים אלה היו יפים לאין-ערוך מחתולי הסמטות של העיר אלכסנדריה. אגב, החתולים, חיות-הקודש של המצרים העתיקים, שנואים היו משום-מה על הסודאנים והיו זוכים מידיהם למקלחת מים רותחים—לפיכך היה עורם מקולף וראויים היו, בלי ספק, לטיפול אוהד של אגודת צער-בעלי-חיים, שנציגתה המושבעת בביתנו היתה אחותי. זו מוכנה היתה, הלכה-למעשה, לאמץ כל הולך על ארבע—ואפילו על יותר...

אך הבה נשוב למסע קניותיה של אמא. הסיבוב המקיף בשתי חנויות-הכלבו ענין של חובה היה לה. מקומת-המרתף, שם ערכה סקר כלי-בית-ומטבח, עבור את מחלקות התמרוקים, המגבות, הבשמים, ועד לקומה העליונה, שם אספה מגרביים ועד חלוק או צעיף. לבסוף מגיעות היינו לקופה, ושם היה מר סוידר, אביה של חברתי לספסל-הלימודים, אורז וקושר הכל בוריוזות מפליאה. ליד חנות-הכלבו עמדה שורה ארוכה של דוכני-פרחים. בכדי-חימר גדולים הוצגו שם לראנה ורדים, ציפרנים וקלזות. שתמיד משכו את מבטי משום צבעם המוזר: תכלת דווקה. לאחר שהתברר לי למעלה מכל ספק שפרחים אלה בגון זה אינם צומחים עלי-אדמות, חקרתי ומצאתי שהגננים המצרים, שלא הצטיינו בעודף טעם טוב, נוהגים היו לטבול את גבעול הפרח בתמיסה צבעונית שחדרה לפרח עצמו ושיותה לו צבע שלא-מן-העולם-הזה, שאולי הוא הולם יותר את גן-העדן.

לשם מלבושי-ספורט וצרכי-ספורט סרות היינו לבית-המסחר של דייויס בראיין. שם, באווירה המורה כלשהו, על דוכנים כהים ושקטים, הוצגו הפריטים הסולידיים האמורים להאריך ימים ושנים. עד גיל מאוחר-ביתם היו נעלינו נקנות בחנות זו דווקה, וגיזרתם הפוריטאנית לא השביעתנו נחת; כן, נעליים גבוהות וחומות, שאת שרוכיהן למדתי לקשור כבר אז כאוות-נפשו של רב-סמל...

אני שמחה הייתי כשנכנסנו לחנותו של רוברט-יוו (אף הוא סוחר לצרכי-ספורט): אחד השותפים, עגול-פנים, סמוק ובעל קרחת מבהיקה, היה בן-דודה של מיסיס דייויס היקרה שלי. כל השנים שהיתה באה אלינו היה מיסטר קוויו בא לקחתה

לאחר עבודתה, רכוב על אופנוע המצויד בסירה. הכרתי את צופר האופנוע, אצתי למרפסת לנופף לו ביד, והסתכלתי איך מיסיס דייוויס מטפסת לתוך הסירה ונעלמת במורד הרחוב, משיירת אחריה שובל של טירטור קולני.

הביקור אצל התופרת של אמא, ריטה פומו, היה ענין שבקדושה כמעט. שנים לא מעטות עתידות היו לחלוף עד שזנתיי אף אני לכבוד הגדול: שגם לי יתפרו שמלה אצל איטלקיה צנועה זו, פוסקת-ללא-ערעור בענייני אופנה. ואכן, לא תואר התלווה אליה ולא הדר, כיאה (כך חשבתי) לתופרת מובחרת של גבירות-העיר הגנדרניות. הנותה עמדה הרחק מאזור החנויות, בקומת-קרקע של בית פרטי, צהוב ומכובד. חלון-הראון היה מכוסה בד אפור, מקושט בשמה בלבד. נכנסת—ומאום לא נראה לעיניך, שום פיתוי ושום פאר. רק משחררת להיכל האופנה נתגלו לעיניך שמלות מפוארות בפשטותן. בהיותי עדיין ילדה רכה נתאכזבתי תמיד מן הגורות החמורות, מהיעדר הקישוטים ומן הצבעים השולטים, הכהים, ומן התופרת דלילת-השער, הניצבת, עין אחת עצומה וראשה מוטת הצדה, פיה מלא סיכות (מחזה מעורר דיגדוגים של פחד, המתפשטים לאורך חוטי-השדרה וסמוך לטבור), מתבוננת ושוקלת: ההולם הוא, הנאה? רק כעבור זמן רב התברר לי שבכך, כנראה, היה סודה. אף כי אז נראו לי השמלות הכחולות והשחורות ואריגי הזבוד והאפור חוורים עד בלי די, בכל-זאת השתלט כנראה טעמה של אמא על טעמי באורח תת-הכרתי עד עצם היום הזה לא אוכל, אפילו רציתי בכך, ללבוש ורוד או אדום. פעמים אין-ספור שמעתי את משפטה הפסקני של אמא: אדום נועד להרגיז את השדים, והוא מתאים רק ל"ילדות הבייראם", הן הילדות הקטנות הנראות בהמוניהן מהלכות בחוצות העיר ביום חג-האביב אשר למצרים.

מיבצע הקניות מסתיים היה, כמובן, בשתיית קפה ובאכילת עוגות קונדיטוריה אשר לצרפתי בודרו; אינני זוכרת את מראהו של בית-קפה זה, אך היטב זכורות לי עד עצם היום הזה עוגותיו הטעימות-הנימוחות. קשה היה לבחור מתוך שפע המעדנים שנפרסו לעיניך. טעם גן-העדן של עוגות-השוקולדה, הפירות המסוכרים, הערמונים המתוקים מצופי הסוכר הקרוש ראוי היה, כמסתבר, לאמץ תיאורי המזונות שעיצב את דמותו של טיל אולנשפיגל. מה פלא, אפוא, שפה הירבו הפל לדון בענייני תזונת-רוזן צ'יליאניות ואחרות, כפי צו האופנה האחרון...

הביקור בקונדיטוריה מסמל היה כי תם חלקו הגשמי של מסע קניותיה של אמא. מאוששת על-ידי הקפה היתה מזונת, מלאת-סקרנות, לעבר בית-המסחר לספרים, שעמד הרחק מן הרחוב הראשי, בסביבת בתי-הקולנוע. עולם מלא של ספרים וחבורות מזומן היה שם לאמא. מה-אהבה להציץ, במבטה קצר-הראייה, אל בין הדפים המחוברים עדיין. (הספרים הצרפתיים עשויים היו בימים ההם נייר בלתי-חתוך, וקריאתו של ספר חדש צריכה היתה אפוא להסתייע בסכיני-ניירות—ביד חמושה כביכול).

בקצה הרחוב בו ניצב בית-מסחר-הספרים קרץ בזרותו המגרה בנין ישן ובו הקברט הנודע-לשימצה, "הביתן הכחול". מתוך שיחות מקוטעות בין המבוגרים הסתבר

לנו, עוד בטרם נבין היטב את כל משמעות הרמזים, כי שם מקור כל הטומאה, שם מוצגות תכניות שאינן יאות לצנועים, ומי-יודע מה עוד מסתתר מאחרי שלט כחול ורומזו הדולק מסתורי מעל לפתח הקברט. על-כל-פנים, מעולם לא העזתי לשאול פרטים מפורשים על מוקד-רישעות נסתר זה, והתעלומה האיומה לא נתפענחה בשבילי מעולם.

כשהיה אבא מזמין אותי לקניות, מדובר היה בסוג עיסוקים שונה-בתכלית. אבא היה מתישב ליד הגה מכוניתו ופונה ישר לכיוון הנמל: כל ימות הקיץ, בצל סככות של מחצלות ולאור פנס-לוקס, נערמים היו שם אבטיחים גמלוניים. פה-ושם בא היה אדום-עז של אבטיח שחוט לגרות את הקונה ולמשוך את עינו. מצרי כרסתן ופזול היה אף לחטוף את הקונה, מחריש את אזניו בהמלצותיו שופעות-הגוזמה, וגודש את המכונית בסחורתו. זוכרת אני איך ראיתי בהזדמנות כזו מוכר אבטיחים אחד כשהוא אוחו בפרי-מידות סמוך לגופו כדי לפתחו בסכין ענק ומושחו היטב. כנראה לא כיון כראוי, ולפתע ננעץ הסכין בבטנו. מהומה, יללות, ריצות, התקהלות—ולבסוף, צופר צורמני של מכונית הצלב-האדום המפלסת לה דרך בהמון כשהגה מוציא את ראשו מתוך תאו ומזהיר בקול-קולות: "אועא איגרד!" כלומר: שמור רגלך, והיא האזהרה המקובלת על כל בעל כלי דורסני, ויהיה גדלו אשר יהי.

אחר היינו פונים אל הסמטות שם עמדו על המדרכה, פתוחים לעיני כל, ארגזי פרי שעתה-זה נפרקו מן הספינות המגיעות מאיי יוון או מיוגוסלביה. כל הקיץ מתענג היית על דובדבנים מכל הגונים, שזיפים בהירים או כהי-בשר, ולידם מישמים ריחניים ותאנים גדולות, תוצרת החוות שבהולות אשר בפרוורי העיר. תפוחים אמריקאיים משוחי שעוה ועטופי נייר דק וצהוב, או תפוזי יפו בתיבותיהם, נחשבו בכל-זאת מעדנים ולא מאכל של יום-יום.

בסמוך בישרו הריחות על נוכחות הנויות המכולת, שפולץ בבעלות יונית. השם יאני התאים, משום-מה, כמעט לכל התנוונים הללו בלי יוצא-מן-הכלל. בין הביות הזיתים והגבינה המלוחה התנוסט, מקצועי ואדיב, חיכו של יאני—ואתה נסה-נא לבחור גבינה בין סוגי הגבינה המרובים; זיתים שחורים, ירוקים, או ממולאי קישוט אדום. חיש התמזגו ריחות הפרי בריחות המליחים והמושב האחורי של המכונית התמלא והלך—אך אבא עדיין לא אמר די.

באותה סביבה עצמה עמדה מסעדתו של יהודי-תימני בשם בנימין, שהתגלגל לכאן מארץ-ישראל, מן-הסתם כדי לספק מאכליו ליהודים המתגעעים לטעם ילדותם, כמו אבי. אבא היה מזמין ליום-א' בבוקר (יום בו לא הלך למשרדו) את המאכל האהוב עליו—"פול מודמס", שאותו אכל בתוספת שמן ולימון. מאכל זה, שמראהו כחמין, לא עורר בנו ענין מיוחד. אם כי מוזר הדבר מעט, עובדה היא שרק בבואי ארצה למדתי לאכול מאכלים מזרחיים. דומה שאפילו הפלאפל, אשר את ריחו ספגנו כל ימות הקיץ ליד שפת-הים, לא בא אל פי מעולם בעיר-מולדתי. אולי גרמה נטייתה של אמא למאכלים "מעוקרים" שימנעו הידבקות בטיפוס, שהיה פושט בעיר מדי-קיץ, ואולי רק המקרה גרם.

בית הורי עמד, כאמור, ברחובה הראשי של העיר, קצת מערבה מן המרכז ממש, ברחוב שנתקרא אז עלי־שם פיזאד המלך. מהלך המש דקות מאתנו עמד בנין העירייה, שמראהו אינו זכור לי (אף כי אזכור דווקא את מראה חזיתו של הבנין, המקושטת נורות, סמלים וצבעים עזים ביום־חג—שמא יום־שביתת־הנשק, או יום־הולדת המלך). היה זה, מכל־מקום, בית גדול, בן קומתיים, כרוב הבתים ברחוב זה, מרוחק משפת המדרכה מהיותו ניצב מעבר לגינה. מעולם לא נכנסתי לבנין, אף כי כל שנות היותי בבית ההורים היה אבא חבר בה.

אם פנית לאורך הרחוב בכיוון מערבה עובר היית עלי־פני בתים צהובים בני קומתיים. באהדים מהם היתה הפניסה קבועה מעל לגרם־מעלות, ודלת־כניסה להם בנוסה ויקטוריאני, מקושטת זכוכית ומתכת. אם יצילצלת בדלת, והופיע סודאני לבוש לבנים, אבנט אדום למתניו, וצעדת לתוך חדר־מלתחה, והובאת אל הדר־אורחים כזה או אחר. מעולם לא יכולת להמתין זמן רב בלא שיוגש לך הכיבוד הרגיל והמקובל—ספלון קפה תורכי, על טס־כסף, לידו גביע עתיק ויפה פחות או יותר של ריבה סמיכה שפפיות תקועות בה. טעמת מן הריבה כהוא־זה, ולגמת מן המים הצוננים (בטעם כלור!) שעמדו ליד הקפה בכוס מהבילה מצינה. רק לאחר שנים נסתבר לי שצורת כיבוד זו אינה אפיינית למצרים במיוחד אלא היא פשוט מסורת תורכית, שהתפשטה לכל ארצות השלטון העותומאני.

בקרו־הרחוב, בעקבות זרם התנועה הראשי, עמד רמזור. לא תדמו חלילה לעצמכם כי המדובר ברמזור מהבהב, קורץ, אוטומטי וכיוצא באלה! ליד הרמזור ניצב היה שוטר מצרי בתלבושתו הלבנה, הבוש תרבוש אדום וגבוה. כפי הצורך אותה את הצבע המתאים, בהניעו ידי ששל גוף הרמזור. אגב, שוטרי אלקסנדריה (ושוטרי מצרים בכלל, כמדומה) היו מצרים או סודאנים, מאותם בחורים שלא עלה בידם להשתחרר משירות על־ידי תשלום ה"בדליה", הסכום (21 לירות, נדמה לי) שעשוי לפטור אדם מכל חובת שירות צבאי או משטרתי. הפיקוד היה בידי זרים, רובם בריטים, וקצתם יהודים בריטיים, יוונים או מאלטזים. יידידתי לכיתה בבית־הספר, שחינית מצטיינת וספורטאית מוכשרת, היתה בתו של יהודי ממוצא אוסטרי, בעל חינוך בריטי, אשר שירת במשטרה בתפקיד רם כלשהו ונתקרא בשם המפתיע כלשהו: בימבאשי בֶּלְטֶנְר. התארים התורכיים עדיין שימשו אז הלכה־למעשה וכבר הוכתרו בהם זרים שאינם תורכים כל־עיקר. אם כה ואם כה, מרהיב־עין היו מפגניה של משטרה זו, שהיו נערכים באצטדיון העירוני. מעולם לא השתעממתי כאשר הזמינני אבא לחזות בסוסי־המשטרה על רוכביהם, כשהם רוקדים קאדריל לצלילי תזמורת צבאית. כל שוטר, מבהיק בתלבושתו הצהורה, החזיק בידו בחנית מקושטת בדגלון צבעוני. אכן, בהיעדר מלחמה ומהומות אפשר היה לעסוק בעניינים הצניניים—מיפגנים, תרגילים וימי־ספורט. השוטרים וחילי משמר־המלך היו באמת הספורטאים הבולטים שקצרו פרסים לרוב בתחרויות האתלטיקה והשחייה.

אך הבה נחזור לרחוב פואד המלך... בהמשכו היו גנים ציבוריים שאת טיבם איני זוכרת—לא משום שיקחה אלא פשוט משום שרגלי לא דרכה בהם מעולם. לצפון התנוססה ההומה של אזור בתי-הקברות לעדות האירופים. בהודש נובמבר הסתופפו ליד השערים עציצי הרציות למאות בגונים שונים, בעיקר לבן, ותפרחות בגדלים שונים-ומשונים. מרחוק ראיתי לא פעם את קהל המבקרים, נשים לבושות שחורים ועציצים בידיהם. אף לכאן לא נכנסתי מעולם, אף כי אמא היתה מבקרת אחת לשנה את חלקת-הקבר של משפחתה. אם אינני טועה היה זה לערך בראש-השנה או ביום-הכיפורים. מעבר לחומות הללו עמד בית-הספר העצום והלבן של האיטל-קים. בחצר בית הספר הפאשיסטי הזה היתה בריכת-השחייה היחידה של העיר, ושם התקיימו אימוני שחייה שבועיים, אשר משך זמן-מה השתתפתי בהם יחד עם ידידתי. נדמה היה לנו כי הפניסה לשטח בית-הספר מצריכה מאמץ נפשי, אף כי לא היה כל קשר בין האימונים לפעולות של תנועת-הנוער האיטלקית.

אכן, לא היה מאומה מן המלבב במראה השורות של נערים איטלקים, לובשי חולצות שחורות, על סמליהם וכובעיהם המיוחדים, שנראו לעתים קרובות צועדים בראש-חוצות. היהודים לא ראו או בפאשיזם האיטלקי איום ליהודים בפרט ולעולם בכלל. רבים היו אוהדיו של מוסוליני בעירנו. ידיד אחד של אמא (יותר מכך, אם אינני טועה, היתה אשתו ידידתו של אבא) נשא את התואר קאוואליצ'ארה, הצדיע במועל-יד והיה אוהד גלוי של המשטר האיטלקי מן הימים ההם. כעבור שנים-מספר ניהלתי ויכוחים סוערים עם אמא בנוגע לחבש, הנכבשת והנרדפת. אמא טענה לעומתי שאיני יודעת בכלל מה אני סחה כשאני מלמדת סניגוריה על אוכלי-אדם פראיים הנוהגים לזלול את לב אויביהם...

בהמשך לבית-הספר האיטלקי נמוג רחוב פואד המלך והפך שדרה רחבה (כך נראתה לי אז, על-כל-פנים), אשר לשני צדדיה נטועים עצי פונציאנה מזריקים, אדומים כלהבה בימות הקיץ. בנסיעה לאורך השדרה היית מגיע ל"ספורטינג קלאב", ובהמשך הדרך—לשכונת החווילות, בה התגוררו רוב האנגלים ולא מעט יהודים.

בסביבה זו, בקצה השדרה, היה קסרקט גדול של הצבא הבריטי, אשר במגרשי החול הריקים שלידו אפשר היה לאסוף צמחי-חול אוצרי-מים, זרועים מעין גרגרי-זכוכית נוצצים. אהבתי מאד צמחים אלה, ואם הדמיון הילדותי לא פיארם בעיני הרי אמנם לא ראיתי עוד כמותם מעולם. תמיד שמעתי את אמא אומרת שהאנגלים בנו מחנה זה באופן ארעי לפני 50 שנה, ויש להניח, כך אמרה, שעד סוף כל הדורות יישבו בו באופן זמני. המחזיקים בהשקפות מסוג זה לא יכלו להעלות כלל על דעתם שייצאו הבריטים את אזור המזרח התיכון. הם סימלו בעינינו, בלי ספק, את הכוח היציב והשליו ביותר הקיים בעולמו של הקדוש-ברוך-הוא.

במבואותיה הדרומיים של העיר, כך נדמה לי, שלטו החול וגינות-הירק. בינות לתאנים פיזרו גננים מצריים את אשפת העיר, ושם גדלו בשפע כרוב ושאר ירקות. בסביבה זו היה ידיד מצרי של אבא מגדל פרחים: ורדים בשלל צבעים, וקלות שקועות בבוץ צמיג, על קרקע תעלות שנחפרו באדמה הדשנה.

זוכרת אני גם את גבול נסיעותינו למזרח העיר. ליד חוף-הים נראו חומות ארמון-הקיץ אשר למלך מצרים, באפוקיר. שם זה עטור הילה של זכרונות היסטוריים הקשורים בתבוסתו של נפוליאון מידי האנגלים, אך לגבינו סימל המקום את מחנה הרא"ף, שם חזינו לעתים בתחרויות במשחק הרוגבי. מי שלא חפץ באוויר צה ובירק פונה היה בנסעו לאורך רחוב פואד המלך לכיוונו המערבי. כאן, לא הרחק מבית הורי, רבו התנויות; ראשונה תנות ספרים, אחריה תנויות אריגים, עתיקות, מגדניה, ואחר—בקרן רחוב פואד—הפנייה אל רחוב שריף-פחה, הרחוב הסואן של העיר. כאן, במקום האסטרטגי ביותר, מול תחנת-המשטרה (המוחזקת בידי הצבא הבריטי), עמד בית קודר אשר בקומת-הקרקע שלו נקרעה מרפסת רחבה וארוכה, בעלת עמודים—זה היה מועדון מוחמד-עלי, מקום בילוי-לשעה (בחברת גברים בלבד) של כל ה"מיזמי" האירופי של העיר. ליד שולחנות קטנים, כשפניהם לרחוב, ישבו כמין תערוכה מתמדת (אך בחילופי משמרות) של גברים מגונדרים בשנות-העמידה ואף מעבר להן. גם אבא היה נוהג להתיצב יום-יום במקום נכבד זה לחצי שעה, טרם שובו הביתה לארוחת-הצהריים. המטרה המוצהרת—שתיית כוס ויסקי, ערק מהול במים (שצבעו כחלב) ו"מאזא" (פרוסות גבינה שקיסמים נעוצים בהן, זיתים שחורים ושאר מלוחים). שם הוחלפו רשמים על הוויות עולם—העולם הרחב, ומן-הסתם גם המעגל הצר. והעיקר: תצפית פעילה על העוברים-ושבים (ובמיוחד העוברות-ושבות) לא פסקה, אף שהתנהלה כלאחר-יד וללא הבלטה מיוחדת.

ברחוב שריף-פחה, בדירה צרה, אפלה, נודפת ריח דיו וחלונות סגורים, שכן משרדו של אבא. ליד ספרים עבי כרס ישב הפקיד היהודי של אבא, מר עלי. אדם זה, כך שמענו מפי אבא, היה מסור ושקדן, אך משום שלא שמע כלל ערבית העסיק אבא גם פקיד מצרי-נוצרי, קופטי, שאת שמו איני זוכרת. תפקידו היה, לפי התקן, להיות "כאתב", כלומר ניטל עליו לקבל את המכתבים המגיעים מן הכפרים, מאותן אהוזות שניהל אבא. עיניו הפולגניות קרובות לגייר, ידו שומה בזווית מוזרה, התרבוש מונמך על ראשו אלכסונית וצבעו כצבע החציל, ישב ה"פאתב", וכתב מגילות ארוכות לאין-קץ בכתב-יד צפוף ומסולסל. מבין בעלי-האהוזות שאותם שירת אבא זכור לי רק הזוג מונטוררי—היא שוייצית, בת לבעל נכסים גדולים במצרים, והוא גנרל-בדימוס, שפניו עטורים שפם בסגנון "ויקטור-עמנואל". כל ביקור של הזוג הנ"ל חייב קבלת-פנים עם ארוחת-צהריים מפוארת, וגרר אחריו שובל של דורות בשביל הבנות הקטנות (אנחנו). בטרחה להכין ארוחה מפוארת לאורחים הללו נשואי-הפנים ניסתה אמא פעם אחת את כוחה בפזויר פרחי היביסקוס אדום-לוהט, ניצבים באגרטי-לכסף על השולחן. מה רבה-היתה אכזבתה כאשר התברר לה עם-ערב שפרחי ההיביסקוס עוצמים את עיניהם עם הציפורים ממש, ומכל קישוט השולחן לא נותרו אלא גביעים כהים, סגורים ומקומטים.

נסים רגואן : בעיה ושרשיה

1. אגדת "האנטישמיות הערבית"

א. המורשה האפלה של הנצרות

מעשיה עממית מוסלמית על מוחמד מספרת שכאשר היה הנביא יליד אחד מדודיו לוקחו עמו במסעי־מסחרו לצפון. יום אחד, בדרך חזרה למכה, עברה שיירתו של הדוד ליד העיר הסורית בצרה על־פני התא של נזיר נוצרי בשם כפירה, שהזמין את החבורה לסעוד וגילה ענין מיוחד בנער הקטן. הוא גילגל אתו שיחה ארוכה, ואחר הביט בשכמו של הנער והבחין בסימן בין כתפיו שהכיר בו את חותם הנבואה. בשעת פרידתו מן החבורה, כך האגדה מספרת, אמר אל הדוד: "שוב הביתה עם אחיינך, ואל תגרע עינך ממנו; אם יראוהו היהודים ויודעו להם מה שאני יודע על־אודותיו ודאי יפגעו בו לרעה, כי עתידו להיות אדם גדל מאד".

מובן, אין זו אלא מעשיה, מן־הסתם בלי כל בסיס עובדתי. יתר על כן, כל הסימנים מעידים שהנזיר האנטי־יהודי שבה נתוסף בשלב מאוחר יותר, אולי כשהיה המאבק המדיני בין מוחמד ותומכיו מצד אחד, ובין יהודי מדינה ובעלי־בריתם הערביים מצד שני, בשיאו. ואולי עצם העובדה שהפגיעה הצדדית והטפלה ב"יהודים" מושמת בפי נזיר נוצרי היא חושפנית ביותר. הערבים עובדי־הגילולים של מכה ומדינה בימים ההם (בשנת 600 לספירה לערך) לא היה להם ולא־כלום נגד היהודים באשר הם; אדרבה, רבים מיהודי חצי־האי ערב היו ערבים שקיבלו את הדת היהודית. ריבוי של מוחמד עם היהודים לא־הרמכן היה כלכלי ומדיני בלבד במהותו ולא היה בו אף שמץ של מה שנידע ברבות הימים כ"אנטישמיות". בידי הנוצרים, לעומת זאת, כבר נתקיימה לעת ההיא מסורת אנטישמית מוצקה.

עובדה היסטורית מקובלת על הכל היא ששרשיה העמוקים ביותר של האנטישמיות נעוצים היו בתורתיה של הכנסייה הנוצרית. גם אין עוררים על כך שעד עצם היום הזה הרגשות האנטי־יהודיים במערב נזונים מאמונות ומשפטים־קדומים נוצריים. מחקר מקיף על "האמונות הנוצריות והאנטישמיות", שהוכן אשתקד על־ידי המרכז לחקר־סקרים של אוניברסיטת־קליפורניה, העלה כי 45־למאה מבעלי העמדות האנטי־שמיות בארצות־הברית "יש להם בסיס דתי למשפט־הקדום שלהם". הסוציולוגים של אוניברסיטת־קליפורניה מכחישים בדו"ח שלהם את "הדעה הנוחה והשאננה" ששוב אין האנטישמיות בגדר בעיה של ממש באמריקה, והם מוסיפים שהיא "שכיחה במידה מופלגת בכל הגופים הדתיים". מימצאיו של הסקר כה "מפתיעים" היו עד שמר דור שארי (Scharj), היו"ר הארצי של הליגה־נגד־השמצה של מיסדר בני־ברית, הגוף שיוזם את המחקר, הכריז כי "לא היינו מוכנים כלל למצוא שהשרשים הדתיים של האנטישמיות כה חזקים וכה נפוצים בחברה המודרנית".

פתיעתו של מר שארי גובלת עם תמימות. האמת העגומה היא שמעולם לא היה הפסק בשרשרת האנטישמיות המוליכה מראשית שיקוצה של היהדות בתקופת העיצוב של ההיסטוריה הנוצרית עד לביטול השוויון האזרחי של היהודים בתקופת נצחונה הראשון של הכנסייה במאה ה-VI, עד לווועות ולשחיתות של ימי הביניים, וגמור במחנות-המוות של היטלר בימינו (הש' גיימס פארקס, "אנטישמיות", ע' 60).

האנטישמיות היא אפוא תופעה נוצרית ייחודית כמעט, ובאשר היא כזאת הריהי תופעה מערבית-במכריע. לכן יש להיזהר מאד בהסמכת מונח זה אצל עם שאינו נוצרי ואף לא מערבי. אין זו סתם שאלה "סימאנטית". אפיו של עם, עמדותיו ודרכו בראיית דברים ובתגובה על דברים נקבעים כמעט אך-ורק על-ידי נסיונו ההיסטורי הקיבוצי ועל-ידי תרבותו. הטעות העיקרית—והיא בסיסית מאד באמת—של המדברים על "אנטישמיות ערבית" היא התעלמותם מן העובדה הקובעת, ועם זאת היסודית עד מאד, שלא בהיסטוריה של הערבים המוסלמים גם לא בתרבותם אין אנו נתקלים בשום דבר המתקרב אפילו במעט להרגשות או למעשים האנטישמיים שנתאזרחו במערב הנוצרי.¹

אמת שבתקופת היבוס הממושך והאינטימי עם האסלאם—זיקה שנתקיימה כל עת קיומו של זה—לא תמיד ראו היהודים נחת. אבל, כלשונו של מלומד הבקיא ביחסי יהודים וגויים וסמכותו מקובלת בעולם כולו, "אין בכתובים או במסורת של המוסלמים זכר לקאריקטורה המחרידה של ההיסטוריה היהודית שאנו פוגשים אצל אבות הכנסייה; אין כאן מאומה מן הבדיות הנקלות של אמנות-ההבל מימי הביניים, הרצח הפולחני, הרעלת הבארות, הפצת המגפה, ההמצאה של קשרי-קושרים עולמיים, מעין אלו העולות כפורהות בחלקים הנבערים יותר של האוכלוסיה הנוצרית באירופה עד למאה העשרים ממש". אמת, זה למעלה מ-500 שנה קורותיהן של הקהילות היהודיות שחיו בצל האסלאם הן עלובות למדי, אבל מנת-חלקם של האיכר והפועל המוסלמיים לא שפרה יותר בשום פנים. "אלה ואלה כאחד היו קרבנותיה של תרבות שקפאה על שמריה; אך לא המיעוט היהודי גם לא הנוצרי לא הושמצו ולא הושפלו, לא נרדפו, לא הוגלו ולא נרצחו עוד בגלל האשמות הסרות-שחר מעין אלו שבגללן נספו רבבות יהודים עולם הנוצרי של ימי הביניים" (פארקס, ר' למעלה, ע' 61).

הבדל יסודי בין עמדת הנצרות כלפי היהודים והיהדות לבין זו של האסלאם יכולים אנו למצוא בגישות השונות של שתי הדתות אל "הברית הישנה". האסלאם טען לזכותו על הנביאים הנדולים של התנ"ך באשר הם מבשריו של מוחמד, אך לא

¹ ב-1965 פירסם כוהן ומלומד קאתולי, הגאז אדוארד ה. פלאגרי, ספר בשם "ייסורי היהודים: אלפים ושלוש-מאות שנה של אנטישמיות". בסקירה על הספר מביע ד"ר גיימס פארקס צער על שהמחבר מנסה להקדים את הופעת האנטישמיות לעלייתה של הכנסייה הנוצרית, "ובכך הוא כופר במפורש, אך בלי כל יסוד, בסילוף של שנאת-יהודים נורמלית להטא היהודי-בימינו של האנטישמיות על-ידי הכנסייה הנוצרית... הרי זה עיקר-דברים מובהק לתלות את מעשיהם של האפיפיורים בקיסרים הנוצריים. מעשי האפיפיורים והקיסרים הנוצריים כאחד נובעים מן התמונה התיאולוגית הנוצרית..." (Judaism, ניו-יורק, אביב 1967, ע"ע 244'5).

הכחיש שהיו יהודים—אם גם העביר את הארץ שהובטחה לאברהם מארץ־ישראל למפה—ולא ניסה להכליל את כלל כתבי־הקודש היהודיים בכתבי־הקודש שלו עצמו. "הקוראן לא היה ברית 'חדשה' שצריך להוסיפה לברית 'ישנה' ומקובלת אלא התגלות חדשה לגמרי, כוללנית וסופית, העולה על כתבי־הקודש של היהודים והנוצרים כאחד—שהיו אמת בזמנם—ומבטלם. לפיכך אין בו (באסלאם) מאומה מעיוות ההיסטוריה היהודית, שהוא חלק בולט כל־כך של המסורת הנוצרית". לא היה הדבר חשוב אילו תבעה לה הכנסיה את כלל הברית הישנה—"אילו ראתה בתמונות האובייקטיביות עד מאד של חסרונות האדם אשר בה תיאור של אבותיה־היא, אילו אימצה אל לבה ועמסה על מצפונה שלה את תוכחות הנביאים... אבל דוברי הכנסיה לא כך עשו. הם תבעו לעצמם רק את כל הגיבורים והדמויות התרומיות שבכתבי־הקודש; הם הקצו לעצמם רק את ההבטחות והקילוסים שבכתבי־הקודש. וליהודים הקצו רק את כל הרשעים ועובדי־הגילולים, רק את כל האיומים והתוכחות".

כל זה נעשה בידי אנשים שהאמינו כי כל מלה שאותה ציטטו היא מפי הגבורה, וכך הוגש תיאור מהריד זה של היהודים כתיאור העם היהודי מפי האלוהים בכבוד־ובעצמו. "זהם הטיפו זאת בלשון הסתה בכל דבר־כתב ומעל כל דוכן כל ימי הנצרות, בכל יום־א', מדי־דור־בדור... אין תימה שנוצרים רגילים סופם שהאמינו כי היהודים הם ילדי השטן שנדרו נדר להשמדם, וסופם שפעלו מתוך האמונה הזאת" (פארקס, ע"ע 63, 65).

נסתפק כאן בהערות אלו באשר לשרשים הדתיים־ההיסטוריים של האנטישמיות. אם נעמיק מעט, ניתקל בצד נוסף במקורותיה, אולי מכריע יותר—הצד התרבותי. כי מלבד ההכרה הנטועה בנוצרים שהיהודים הם בפועל־ממש "ילדיו ושלוחיו של השטן" שנדרו נדר להשמיד את העולם הנוצרי, הוסיפו היהודים חטא על פשע בהיותם "אחרים", אנשים מוזרים בעלי דרכים ומנהגים מוזרים, בלתי־מובנים. כאן שוב אפשר להצביע על הבדל יסודי בין עמדות האסלאם המזרחי והנצרות המערבית כלפי היהודים. תרבותו של העולם הימתיכוני—שעדי־מהרה אימץ אותה האסלאם לעצמו וטימעו—היא תרבות קוסמופוליטית־במהותה המורגלת להקיף שפע עממים וארחות־חיים, והיהודים, שממילא היו חלק מאותו עולם, לא היה בהם שום דבר זר או נכרי לתושביו. לא כך בחברות, הפפריות במידה מכרעת, של אירופה התיכונית והצפונית. שם נראו חיי היהודים ומנהגיהם נכריים לגמרי, וככל שהכיר האדם האירופי ביהודים "הכיר בכך שיש איזה שוני מסתורי, הלשון, הדת, הכתב—על כל אלה אפשר היה להאציל את אימת הנעלם, משעה שהיו טעמים נוספים לשנוא את בעליהם ולהתירא מפניהם" (פארקס, ר' למעלה, ע' 68).

ג. עמדת האסלאם כלפי היהודים

האנטישמיות, כפי שלמדנו להכירה, נבעה מן המסורות הדתיות והתרבותיות של המערב הנוצרי. אותם ישראלים שקצת מתוך שיקולים שבתעמולה מדינית ושאר חישובים לטווח קצר הוקיעו את עלייתה וסכנותיה של "אנטישמיות ערבית", מעידים רק באיזו מידה מכרעת תגובותיהם מותנות ברקע האירופי שלהם ובנסיון ההיסטורי של קיבוצי היהודים באירופה. המסורת האנטישמית העתיקה של המערב הנוצרי הצמיחה, כידוע, מערכת מסוימת של תגובות בקרב היהודים שחיו וגדלו בארצותיהם השונות. דבר זה אך טבעי הוא, כמובן, אבל אין בו כדי להצדיק את "הדבקה" של האנטישמיות למסורת דתית ותרבותית אשר המושג הנוצרי-המערבי הייחודי הזה זר לה כל-כך.

אבל שאלה זו יש לה עוד צד, חשוב לא-פחות. המאבק הנושן בין היהודים הציונים לערבים הלאומנים, להבדיל מן הפולמוס הנוצרי-היהודי, היה מאבק מדיני טהור שאין לו ולא-כלום עם היהדות בין כדת, בין כתרבות ובין כ"גזע". לאמיתו של דבר, נסיון-חייה הממושך של היהדות בצל האסלאם ובצל הנצרות מעיד כמאה עדים שזה היה תמיד ההבדל העיקרי בין עמדותיהן של שתי הדתות האלו כלפי היהודים. לגבי הנצרות עצם העובדה של היותך יהודי יש בה משום פשע. "להיות יהודי הוא עבירה, ובכל-זאת אין נוצרי רשאי להעניש עליה"—זו הגדרתו של יהודי כפי שהיא מזבאת ב"סומה אַנגְלִיקָה" של אנגלוס דה-קלאַוְיוֹ, ספר של דוקטרינה תיאור-לוגית שהופיע בליון שבצרפת ב-1519 ונתקבל ברבים כהצהרה מוסמכת של התיאור-לוגיה הנוצרית בתקופה שקדמה אך במעט לריפורמציה.

אולם הנימה האנטישמית בתרבותו ובהגותו של המערב-הנוצרי נמשכה בימי הריפורמציה הלותרנית (שפולמוסים אנטי-יהודיים פראיים היו אֶפִינִיים לה), בתקופת בקורת-המקרא, ובתיאולוגיה הראציונליסטית של תקופת-ההשכלה. לימים, לאחר שנשתחררה מן התיאולוגיה, החזיקה הפילוסופיה הגרמנית בעמדה הלותרנית לגבי השאלה היהודית כמעט בשלמותה. קאנט הגדיר את היהודים כ"אומה של רמאים", וקרא לדתם "אמונת-הבל"; לגבי הַגְלַל לא היתה לרוח-האינסוף כל אחיזה במחשפי-המרתף של הנפש היהודית, המסוגרת בתוך עצמה מחמת אנוכיות, וסבור היה כי גורל העם היהודי, בדומה לזה של מקבת, אינו ראוי לחמלה. פייכטה, שהיה "אדיב" יותר, טען כי לעולם לא תוכל ברכה לצמוח מן היהודים, שאותם תיאר כאנשים שפשוט אין להם תקנה—"אלא אם כן יתזו ראשיהם ויחלפו בראשים לא-יהודיים" (מובא אצל ל. פוליאקוב ב"האנטישמיות והתורה הנוצרית", Midstream, מרס 1966).

לעומת זאת, האסלאם ביחסו ליהודים וליהדות נקי היה מעודו מן השנאה העזה והארס המורשש האלה. בעיני האסלאם, להיות יהודי או נוצרי היה מעין שחיתות שאפשר לסלוח עליה ולא דווקא "עבירה". בני עם-הספר—אהל אל-כתאב, כך קורא הקוראן ליהודים ולנוצרים—לא נחשבו כופרים בעיני המוסלמים, לפי ששותפים היו עמם באמונה באללה. אך הם גם לא נחשבו מאמינים לאמיתם, משום שלא האמינו בקוראן ובשליחותו של מוחמד. לכן, אף כי הורשו לחיות באי-מכלים-דבר

במדינה המוסלמית, זכו לכך על-תנאי שישלמו את מס-הגולגולת (גיזיה) ויקבלו את הסטאטוס שהוגדר בחוזים ובמגילות-הזכויות מטעם הרשויות המוסלמיות.² כאן יש להטעים, כי מבחינה עקרונית לא ראה מוחמד ביהודים הערביים "אומה" נפרדת. באמנת-מדינה המפורסמת, שנהתמה בטרם תהריף המתיחות בינו לבין היהודים, ונכרתה לערך ב־623 עם שבטי עוס וח'זראג' ואשר היהודים שמרו עליה לקיימה, נקבע כי השבטים היהודיים השונים "הם אומה עם המאמינים", וכי יחזיקו הם בדתם והמוסלמים בדתם שלהם. התנאי המיוחד הזה באמנת-מדינה יש לו משמעות היסטורית ותחוקתית מיוחדת, ובזכותו אין המיסמך הזה בגדר חוזה מן הרגילים. בספרו "מלחמה ושלוה בחוק המוסלמי" קורא לה הפרופ' מגיד כדורי "תחוקה למדינה המוסלמית בשלב העוברי שלה". לפי סעיפי האמנה הוקמה מעין קונפדרציה בין שבטי הערבים והיהודים, אשר בה למדינת-מדינה ההנהגה ומעמד הבכורה. דבר זה, מוסיף כדורי, הושג על-ידי הסעיף שלפיו בעוד כל שבט יהודי הוא בחזקת "אומה עם המאמינים" לא נחשבו השבטים היהודיים בכללם בגדר אומה-לעצמה (ע"ע 210—209).

התקנות שקבעו את טיב היחסים בין המוסלמים ל"אָהַל אל-פתאב" נבעו מן הקוראן ומן ההדית' (המסורת שבעל-פה) ובהלקן מן המסורות והנהגים המקומיים. תקנות אלו כללו מספר איסורים, אבל הייתה-מעשה סטו במידה ניכרת מפירושו המשפטי של החוק, ודרגות הסובלנות תלויות היו במידה רבה בגזמות השליטים ופקידיהם. למשל, יש ראיות לכך שלפרקים היו שני הצדדים נוטים להתעלם מן החוק ואפילו להפר אותו ביהס להעסקתם של לא-מוסלמים במימשל, לתשלום הגיזיה, ולבנין כנסיות ובתי-כנסת. מכל-מקום, בכללו של דבר שלטון האסלאם נהג בסובלנות עם "עם-הספר" בתקופה שבה היו החילוקים בדת מכריעים הרבה יותר במערב הנוצרי. ליהודים ולנוצרים הוענק מעין שלטון-עצמי, וכל עדה נשארה כפופה לממשלת המנהיג הדתי שלה, האחראי לפני השליט המוסלמי.

עם שהתפשט כוחו של האסלאם הערבי, ועם שהחל לבוא במגע עם עוד עמים ותרבויות, נעשה שיעור סובלנותו הדתית מוחש יותר. בתקופה העבאסית היו יהודים ונוצרים מתזקקים לעתים קרובות בעמדות ממוניות, פקידותיות ומקצועיות חשובות. חוץ מאשר בתקופות מלכותם של הארון אל-רשיד ואל-מותרוף, כאשר סבלו מחמת תקנות מחמירות, היה מצבם של היהודים מניח-את-הדעת. ב־985 מצא סופר-הקורות הערבי אל-מקדיסי שרוב החלפנים והשולחנים בסוריה הם יהודים, ואילו רוב הלבלרים והרופאים הם נוצרים. תחת שלטונם של כמה וכמה כליפים קוראים אנו לא על יהודי אחד בלבד בפירה ובפרובינציה ששימש ככהונות ממלכתיות אחראיות.

² אכן, כוזים-מוגנים היו ה"דימי" (בני-החסות) פטורים מתשלום "זכאת" (צדקה), המס הדתי המוטל על המוסלמים כאחד מחמשת הוסיקים של האסלאם. הנה כך רואים בגיזיה" לא דמי ענשים על נון-קונפורמיזם דתי אלא תחליף ל"זכאת". השובה לא-פחות היא העובדה ש"הלכה היו ה"דימי" מטלמים מס מיוחד זה גם כהיטל על הפטור שלהם מהשתתפות במלחמותיהם של המוסלמים.

בבגדאד עצמה קיימו היהודים קהילה גדולה ופורחת. רבי בנימין מטודילה, שביקר שם ב־1169, מצא בה עשר ישיבות ו־23 בתי־כנסת; הוא מתאר בהתפעלות את הכבוד הגדול שהולקים היו למנהיגים של יהודי בבל כיוצא־חלציהם של דוד המלך וכ"ריש־גלותא".

לאחר נפילת בגדאד בידי הפושטים המונגולים ב־1258 באה תקופה של ירידה וקפיאה על השמרים, שהאסלאם הערבי ונתיניו הלא־מוסלמיים לא הצליחו להתאור־ש ממנה עד המאה הי"ט. תחת שלטון האסלאם העותמאני, אשר בראשית המאה הט"ז כבר שלט על סוריה ומצרים, היו תנאי חייהם של היהודים נוגדים כל־כך את אלה שנאכפו עליהם בחלקים שונים של העולם הנוצרי עד שהמאה הט"ו הזתה בנהירה גדולה של יהודים אירופיים לאחוזות שלטונו של השולטן. במחצית הראשונה של המאה היו רדיפות בבוהמיה, אוסטריה ופולין, ובזמן הזה לערך כתבו שני רבנים מגרמניה שמצאו להם מקלט בקיסרות העותומנית מכתב לעדתם בו הם מעלים על נס את חמדותיו ויתרונותיו של ביתם החדש.

אך כידוע, הצעדים שנקטו נגד היהודים בספרד, שהגיעו לשיאם בגירושם ב־1492, הם שנתנו את הדחיפה הגדולה ביותר לנדידה הזאת. הפליטים מצאו להם מקום נוח למדי בסביבתם החדשה, והם מצדם תרמו תרומה גדולה לפריחת הציביליזציה העותומאנית. אכן, נראה כי המוסלמים העותומאניים נשאו ליהודים פנים על נתיניהם הנוצריים, שפן הללו חשוזיים היו באהדה יתירה למעצמות הנוצריות. האנוסים, אשר בספרד הנוצרית נטבלו לנצרות כדי להינצל מרדיפות או מוות, הסירו את המסווה מעליהם ושוב להיק היהדות. בקושטא שכנה עיר־מהרה הקהילה היהודית הגדולה ביותר בכל אירופה, ואילו סאלוניקי נעשתה עיר יהודית ברובה המכריע. עד כדי כך הגיעה השתלבותם של היהודים בחיי האסלאם העותומאני עד ששנים מגדולי החוקרים של האסלאם המודרני, הפרופסורים המילטון גיב (Gibb) והארולד בואן (Bowen) ראו לכתוב כי "היה בתרבות האסלאם משהו המעורר אהדה בטבע היהודי", שפן "מאו עליית הכליפות עד לביטול הגיטאות באירופה אפשר היה למצוא את המרכזים הפורחים ביותר של החיים היהודיים בארצות מוסלמיות: בעיראק בתקופה העבאסית, בספרד משך כל תקופת השלטון המאורי, ולאחר־מכן בקיסרות העותומאנית" (ההברה המוסלמית והמערב, כרך א, חלק ב, ע' 218).

בקשר לזה מעניין לציין, כי ככל שהדברים אמורים בארץ־ישראל, היתה זכותם של היהודים "לשוב" ולחיות בשטח־ארץ קטן זה מקובלת על כל השליטים המוסלמיים, מן הכיבוש המוסלמי ועד לסוף המאה הי"ט, כאשר הסתבכה ההתישבות הציונית ב"וולטר־פוליטיק" האירופי. גיב ובואן מספרים איך, כאשר נודע ליהודי אירופה על "חיי גן־העדן המצפים להם בתורכיה" ורבים מהם שמו פעמיהם לארץ־ישראל, לא המוסלמים הם שהתנגדו לכך אלא הפרנציסקנים של ירושלים, "שהשפיעו על האפיפיור שייאסור על אנשי ונציה להוליך נוסעים יהודיים לארץ־הקודש" (ר' למעלה, ע' 225).

II. יהודים וערבים : נסיון של הגדרה

את בעיית ארץ-ישראל נוהגים לתאר כמאבק בין שני עמים, או אף "לאומים"—הערבים והיהודים—על אותה פיסת-ארץ. ואולם הניגוד היהודי-כנגד-ערבי, הלוכש לעתים קרובות ממדים טראנסצנדנטאליים, ספק אם יעמוד במבחן ההיסטוריה, האנתרופולוגיה או הסוציולוגיה.

ודאי, היהודים שחיו בארצות הערביות מאז הופיעו הערבים על בימת ההיסטוריה, ולעתים קרובות קודם-לכן, מעולם לא נעלמה מהם זהותם היהודית הנפרדת; אבל הם היו יהודים-ערביים: הם דיברו, התכתבו, כתבו את יצירותיהם הפילוסופיות והתיאולוגיות השונות, ושרו את שיריהם, בערבית; בהליכותיהם ובהופעתם היו כשכניהם המוסלמים; והם קנו להם הרבה מן ההרגלים המנטאליים, הצורות הספרותיות והשקפות-העולם של ה"ערבים" האלה. יתר על כן, כאשר דיברו על שכניהם קראו להם לא "ערבים" אלא "ישמעאלים" או "מוסלמים".³

היסטוריונים מאפיינים את התקופה הארוכה והעשירה של שיתוף ופעולת-גומלים בין יהודים דוברי-ערבית למוסלמים דוברי-ערבית כ"סימביוזה" תרבותית. הם טוענים שסימביוזה מעין זו היא דבר שאליו לא הגיעה היהדות מעולם אף עם אחת מן התרבויות שאתן באה במגע במהלך קורותיה הארוכות והסגונות. לדברי מלומד ידוע היה הטעם לכך שבעוד אשר הציביליזציה המערבית המודרנית, בדומה לציבילי-זציה הקדומה של היוונים, נוגדת במהותה את תרבותם הדתית של היהודים, הרי האסלאם "הוא בשר-מבשרה ועצם-מעצמה של היהדות. הריהו כביכול יציקה חדשה, הרחבה, של זו האחרונה, ממש כמו שהערבית קרובה קירבה הדוקה לעברית". ומסיים פרופ' ש. ד. גויטיין ב"יהודים וערבים": "מעלם לא פגשה היהדות בסימביוזה הדוקה ופוריה מעין זו שהיתה לה עם תרבות ימי-הביניים של האסלאם הערבי".

ואולם יהיו אשר יהיו החסרונות והמעלות של ההעמדה האנטיתטית בין "יהודי" ל"ערבי", הרי כיום כה מקובלת היא, ומשתמשים בה בהרחבה כזאת ובאורח טבעי כליכך, עד כי דומה שאכן מכבר הגיעה השעה לנסיון של הגדרה יסודית של מונחים אלה וקרוביהם. מיהו יהודי אפוא? האם היהודים הם לאום, גזע, דת, חטיבה אתנית, או איזו תערובת של כל אלה? ושוב: מיהם הערבים? האם יש דבר שאפשר לקרוא לו לאומיות ערבית? מה הקשר המדויק בין האסלאם לערבאות?

³ כותב פרופ' א. נ. פולאק: "בסיום התיאור של ממלכה יהודית אידיאלית שבעתיד (הלכות מלכים ומלחמותיהם) כתב הרמב"ם פיסקה, שהושמטה לאחר-מכן על-ידי הצנזורים במערב: פעילותו של מוחמד היתה ל'ישראל דרך למלך-המשיח'. לגבי הרמב"ם היתה הופעתו של האסלאם ראשיתה של שיבת הערבים לתרבות המונותאיסטית של אברהם (שזוהתה על-ידו עם היהדות), ובעת-זבועונה אחת גם שלב בהתפשטותה של תרבות זו בעולם. באותה יצירה עצמה (משנה-תורה) מדגיש הוא כי המוסלמים אינם עכו"ם, ומעלה הוא כי סימן-ההיכר האתני שחויבו בו בני אברהם בתורה—המילה בשמיני—חל על הערבים כמו על היהודים. אף דן באיחודן של ארצות ערביות (מתוך הדגשת מצרים, בה ישב) עם ארץ-הקודש בעתיד." ("דרכים חדשות לשלום ישראל—ארצות ערב", פרטיכל הסימפוזיון הבינלאומי, תל-אביב, 1963, ע"ע 210—209).

ספק אם אפשר לתת תשובות ממצות לאיוז מן השאלות האלו; אך אפשר להבהיר נקודות אחדות. אין קץ לנסיונות שנעשו להשיב על השאלה מיהו יהודי; אף כי בדרך-כלל לא היו התשובות פסקניות. אחת הפשוטות ביותר היא ההגדרה שנתן הפרופ' המנוח א. ש. הרטום: "יהודי הוא מי שלפי דין ישראל חייב בשמירת התורה" ("חיי ישראל החדשים", הוצאת יבנה, תל-אביב 1966, ע' 28). והנה, לפי דתי-ישראל יהודי הוא מי שנולד לאם יהודיה או התגייר. בצורות שונות כל היהודים מקבלים את ההגדרה הזאת. פרופ' יעקב טלמון, למשל, הציע את ההגדרה הבאה ליהודי: "אדם מן הגזע היהודי או מן הדת היהודית שלא קיבל רשמית דת לא-יהודית, בין אם הוא שומר על דתו שלו ובין אם אינו שומר עליה".

ואולם, אם גם למשמע-אוזן תהיה זו הגדרה מספקת, מעלה היא מספר בעיות סבוכות, בפרט כשאנו פונים מתחום היהודי היחיד אל הישות הקרויה בדרך-כלל "העם היהודי". אם להביא דוגמה אחת בלבד, הרי ניסוחו של פרופ' טלמון מבהיר שאדם שאינו משתייך ל"גזע" היהודי יכול להיות יהודי; הוא גם טוען שיכול אֶתאיסט מושבע ומוצהר להיות יהודי, אם אך משתייך הוא לגזע ההוא. אך עתה, אם האמונה הדתית ו/או שמירת המצוות אין להן ולא-כלום עם האפשרות להיות ולהישאר יהודי, מדוע אין אדם שכזה יכול להישאר יהודי אפילו לאחר שקיבל עליו רשמית דת לא-יהודית? השאלה אינה מופרכת ככל אשר תהיה למשמע-אוזן; רק לפני שנים אחדות העלה יהודי שעבר לקאתוליות, האח דניאל, לפני בית-המשפט הישראלי טענה שהואיל ונולד יהודי זכאי הוא לקבל אזרחות ישראלית על-פי "חוק-השבות" של מדינת-ישראל. לאחר ויכוחים לרוב ומבוכה לא מעטה, החליט בית-המשפט העליון למנוע מן האח דניאל זכות זו. אך הוא עשה זאת על יסוד הבנת היהודיות המגולמת בחוק שהיה חוק חילוני, ובתוך כך הודה כי על-פי ההלכה היהודית אותו נזיר עדיין הוא יהודי.

מחמת הבעיות שמעורר נסיון להמציא תשובה עקיבה ופסקנית לשאלה מיהו יהודי, גרעעים הרבה תלמידי-חכמים יהודיים מנסיונות שכאלה. אחד המלומדים המעטים האלה שאכן התמודדו עם השאלה, ובהצלחה, הוא הרב יעקב י. פטוּכובסקי, פרופיסור למדעי-היהדות במכון-לדת של ההיברו-יוניון-קולג', של סינסינטי. בספרו שנתפרסם לא מכבר, "עיון מחודש בציון", מנסה הרב פטוּכובסקי למצוא קטיגוריה בה יותן מענה לשאלה—גזע, אומה, דת, תרבות. אין הוא יכול למצוא אותה בתחום הגזע; "יכולים אנשים מבני כל הגזעים והצבעים לבקש להתקבל ליהדות; ורבים עשו זאת משך אלפי השנים. בקרב היהודים כיום מיוצגים כל טיפוסים הגזעים, והגורם העושה אותם 'יהודים' אינו יכול להיות גורם של גזע".

ועתה, האם היהודים הם אומה? "אין בנמצא טריטוריה יהודית משותפת, ממשלה שכל היהודים חייבים בנאמנות לה, או אפילו לשוֹן-יומיום שהיא משותפת לכל היהודים, בלי ספק היתה אומה יהודית בקדמת ההיסטוריה, אך עליה הקיץ הקץ לפני כאלפיים שנה. וישנו המאמץ לחדש את הלאום היהודי בתקופתנו. מדינת ישראל שוקדת על המלאכה הזאת. אבל שיפוטה חל רק על אזרחיה שלה. חוץ מזה, האומה

המתהווה במדינת־ישראל היא לאום 'ישראלי' ולא דווקא 'יהודי', כי אזרחות ישראלית בשום פנים אינה נחלתם של יהודים בלבד... ההנחה שקיימת אומה יהודית רק מפני שהישראלים משתדלים ליצור אותה היא בגדר פירכה המוריה. אפילו היתה האזרחות הישראלית ניתנת ליהודים בלבד, הרי אז אפשר היה לומר לענין זה לכל היותר שכמה יהודים, כלומר אלה החיים במדינת־ישראל, מהווים 'אומה יהודית'."

האם היהודים הם אפוא בחזקת דת? הרב פטוכובסקי טוען שאינם כך—"אם נגרוס דת על־פי גזירה־שווה למסגרת הכנסייתית של הפרוטסטנטיות והקאתוליות. פרוטסטנט שנט החדל מלהאמין בדוגמות פרוטסטנטיות, ואינו מקיים את מצוות הדת אשר בה נתגדל, חדל גם מהיות פרוטסטנט. והוא הדין בקאתולי. אבל לא כך לגבי היהודים... על־פי ההלכה היהודית, יהודי הממיר את דתו מוסיף להיות יהודי—יהודי רע, או הוטא, ובכל־זאת יהודי. הברית שעשה האלוהים עם האבות אינה מניחה מקום לאפשרות של 'ציאה'."

ההגדרה המרמזת שהיהודים הם "קבוצה תרבותית", כותב הרב פטוכובסקי, "אינה מוצלחת יותר משלוש האחרות". "הדבר שרוב בני־אדם רגילים לקרוא לו 'תרבות יהודית', ברובם המכריע של המקרים מתברר שאינו אלא תרבות וארחות־עם של סביבה יהודית מסוימת, ולא משוהו שכל היהודים באשר הם שם מכירים בו את מורשתם התרבותית. בלינצ'ס ודגים־ממולאים מקורם במטבח היהודי של מזרח אירופה. הם לא היו חלק מן התרבות הקולוניארית של יהודי גרמניה—שלא לדבר על אחיהם בני־המזרח, והפלאפל והחמוס של הללו גם הם לא היו חלק מתפריטם של יהודי אירופה... אם נדבר על הדברים הנעלים יותר שבחיים, נוכל לדבר בלשון זו בקירוב על מוזיקה יהודית. הדבר הנחשב 'מוזיקה יהודית' בהרבה מקומות בארצות־הברית—ובישראל—הוא הנוסח המוזיקלי שהביאו עמם המוני המהגרים יוצאי מזרח־אירופה. ושוב, אין זה זהה עם המסורת המוזיקלית של יהודי המערב... ואילו המוזיקה של היהודי־המזרחי אינה נבדלת, באזונו של בן־המערב שאינה מורגלת בה, מן המוזיקה של הערבים... גם הספרות תלויה כל־כך בסביבה המסוימת שממנה יהודים באים עד שאי־אפשר לדבר על 'ספרות יהודית' משותפת, המשקפת את כלל החיים היהודיים, ואשר היא מצדה תובטח לה ההערכה האסתטית של כלל היהודים."

אך אם אין היהודים לא גזע ולא אומה, לא דת ולא תרבות—מהם אפוא? הרב פטוכובסקי אינו מוכן להשלים עם הטענה שהיהודים פשוט לא יצליח עליהם הנסיון להגדירם. "דבר אחד הוא לדבר במופשט על תופעה יחידה־במינה שאינה ניתנת להגדרה, ושוב דבר אחר הוא כשצריכים לטפל במציאות ממשית. התלמוד בהכרח העמיד כמה כללי־יסוד, וקבע כמה בחנים לגבי השאלה מי ייחשב יהודי. לפי ניסוחו של התלמוד, יהודי הוא מי שנולד לאם יהודיה, או מי שנולד ללא־יהודים אלא שהתגייר כדת־זכדין. אם נסיר מעל ניסוחו של התלמוד את קליפת המינוח המשפטי שלו, הרי כמוהו כקביעה שהיהדות היא ענין משפחתי. יהודי הוא מי שנמנה על משפחתו של אברהם, היהודי הראשון. ככל יתר המשפחות, גורסת משפחה

מסוימת זו כי הנמנים עליה הם אלה שנולדו בתוכה, ואלה שבאו אל תוכה ממשפחות אחרות. ככל המשפחות, גם משפחה מסוימת זו יש לה 'שיוות' שחורות' משלה, 'שלדים בארון' משלה, וכן בני-משפחה הבוחרים שלא תידוע שייכותם למשפחה זו... משך כל תולדותיה הארוכות לא נמדדה הנאמנות למסורת המשפחתית מעולם על-פי הלשון בה דיברו בני המשפחה הזאת, או על-פי התרבות בה השתתפו. אפילו בענייני דת מעולם לא היתה האחידות המוחלטת בגדר מטרה נכספת... בקרב הנמנים על משפחה זו יש די הכרה בגדולת האלוהים, ודי מודעות בריאה במגבלותיו של אדם, לאפשר את שימושה התכוף של החכמה התלמודית שאין-משלה, שהצהירה: 'אלה ואלה דברי אלוהים חיים'.

אף כי המונח "ערבי" הוגדר, והוגדר שלא-כהלכה, בדרכים רבות כמעט ככל שהוגדר המונח "יהודי"—וכמעט תמיד באותה מידה של חוסר-הכרעה—דומה כי בכל-זאת כאן המשימה המורה הרבה פחות. "על השאלה 'מיהם הערבים?'", כותב המזרחן הנודע סר המילטון גיב ב-1940, "רק תשובה אחת—ויגידו האתנוגרפים מה שיגידו—מתקרבת לאמת ההיסטורית: ערבים הם כל אלה אשר בשבילם העובדה המרכזית בהיסטוריה היא שליחותו של מוחמד ומזכרת הקיסרות הערבית, ואשר מלבד זאת הם מטפחים את הלשון הערבית כקניינם המשותף".

אכן, ברור שהגדרה זו אינה מספקת כשלעצמה, גם אינה יכולה להתקבל על הערבים. על-ידי שהוא מזהה את הערבאות זיהוי שלם כל-כך עם האסלאם, פוסח גיב על כל אותם בלתי-מוסלמים שתמיד היו חלק בלתי-נפרד מן העולם דובר-הערבית, ואשר בכמה מקרים היו חלק בלתי-נפרד באותה מידה מן התנועה הלאומית הערבית בעת החדשה.

ודאי, הרבה משקיפים מערביים יכולים לגרוס שהגדרתו של גיב היא הקרובה ביותר למציאות. אף-על-פי-כן עובדה רבת-משמעות עד מאד, שתכופות התעלמו ממנה, היא שהערבים עצמם עומדים על מערכת-התייחסות רחבה יותר המדגישה את האופי הלא-סתגרני, הפתוח של חברתם. הנה כך נתן קונגרס ערבי בפאריז ב-1913 הגדרה זו לערבי: "כל מי שחי בארצנו, מדבר בלשוננו ומתחנך בתרבותנו, וגאה על תפארתנו, הוא אחד מאתנו". הגדרה כוללנית עוד יותר העלה כעבור מחצית-המאה כמעט יוסף הייפל בספרו "לקראת האחדות הערבית", בו הוא כותב כי ערבי הוא "כל אדם שלשונו הלאומית היא ערבית והוא חושב ומבטא את מחשבותיו באמצעותה, בלי הבדל מה המוצא הגזעי של אבותיו".

יש, כמובן, עוד הגדרות. פרופ' ברנארד לואיס, המצטט את ניסוח הקונגרס הפריזאי משנת 1913 בספרו "הערבים בהיסטוריה", והמביא סיכום קצר של שימושי המונח למיניהם בתקופות שונות, כותב בסיום דבריו: "אף כי בהקשרים מסוימים שרדו כל השימושים השונים האלה עד היום הנה, הרי שימוש חדש, פרי השפעתו של המערב, קנה לו חשיבות גוברת-והולכת בחמשים השנים האחרונות. זה השימוש הרואה בעמים דוברי-הערבית אומה או קבוצה של אומות-אחיות במובן האירופי, המאזחדות על-ידי טריטוריה משותפת. לשון ותרבות משותפת, ושיאפה משותפת

לעצמאות מדינית". ואולם נשאלת השאלה אם ראייה כזאת של ההויה הלאומית הערבית, גם אם אולי נחשבה בת-תוקף בתקופת הציפיות הערביות המופלגות של שנות ה-50 הראשונות, עדיין יכירנה מקומה באותה מידה לאחר הנסיגות המרמס של שנות 1958—1962.

אם כה ואם כה, עובדה ראויה לציין היא שבנסיון להגדיר את הערבים כמעט תמיד המערביים הלא-ערביים הם שהעלו את ההגדרות המוגבלות, האתנו-צנטריות, הייחודיות, ואפילו המסויגות-בדת ביותר, בעוד אשר הערבים הם שעמדו על הגדרות רחבות וכוללניות יותר, המציינות, לפחות במובלע, סוג חברה פלוראליסטי, פתוח יותר. חוקר אמריקאי חריף של החברה הערבית, צ'ארלס פ. גאלאכר, אכן השווה את החברה הזאת לשיטה האמריקאית המודרנית:

"במובנים רבים דומה החברה הערבית, כמו האזרחות האמריקאית, למועדון שאליו אפשר להתקבל על-ידי שיתוף-פעולה באי-אלה מעשים טובים, במקרה שלפנינו על-ידי שיתוף פעיל בתכונות לשוניות, תרבותיות ורגשיות משהפוט. משך כל תולדותיהם העמידו הערבים בכללותם עדה גמישה, הערוכה לקלוט ולטמע, בחלקו של דבר תחת האדרת המכלילה של האסלאם. אפילו כיום נמשך תהליך סביל זה של עשיית-נפשות וטימוע, בניגוד חריף לסתגרות של הלאומיות באירופה, יפאן, הודו וכו'. אי-סתגרות זו מרחיקה לכת אפילו מעט יותר. החברה הערבית, שוב בדומה לאחותה האמריקאית, נוטה לאכוף קונפורמיות כללית על רכיביה המאורגנים עם שהיא מכבדת את האינדיבידואליזם ודפוסי המיעוט במישור כללי פחות..."

(לשון, תרבות ואידיאולוגיה: העולם הערבי", בספר עמים מוצפים: לאומנות ופיתוח, בעריכת ק. ה. סילברט, שווער, ניו-יורק 1963).

אם כן, מכל ההגדרות שהוצעו למונח "ערבי", זו המתקרבת לכאורה ביותר למציאות ההיסטורית והאקטואלית היא, כמדומה, ההגדרה השמה את הדגש לא בלאום אף לא בחטיבה האתנית אלא בלשון ובתרבות. "רשאים אנו לומר", כותב ו. ב. פיישר בספר המזרח התיכון: גיאוגרפיה פיזית, חברתית ואזורית, "שמנקודת-המבט של האנתרופולוג אי-אפשר לדבר בשום מידה של דיוק על עם ערבי או שמי. שני המונחים מורים על אוכלוסיה מעורבת אשר בה חילוקים רבים באופי הפיזי ובמוצא-הגזעי, ושימוש הטוב ביותר הוא אך ורק במונחים תרבותיים ולשוניים."

III. ישראל כחברה פתוחה

פירני גרופון: האם יש איזו אפשרות שתקלוט ישראל את המספר העצום של ערבים שעל הטריטוריה שלהם השתלטה עכשיו?
 משה דיין: מבחינה כלכלית אנו יכולים; אבל לדעתי אין זה עולה בקנה אחד עם מטרתנו בעתיד. על-ידי זה תיהפך ישראל למדינה דו-לאומית או ערבית-יהודית, ולא למדינה יהודית, ואנו רוצים במדינה יהודית... אנו רוצים במדינה יהודית כמו שלצרפתים יש מדינה צרפתית.

ראיון-טלביזיה עם שר-הבטחון הישראלי, 11 ביוני 1967

באותה יצירה קלאסית ועוקצנית של בקורת חברתית דעת לשם מה? מדבר רוברט ס. לינד בכעס על תרבות "אשר ראש-מעייניה קביעות קצרות-טווח של בעיות ארוכות-טווח", ובהמשך דבריו הוא ממליץ לפני מדעי-החברה שיקבלו עליהם להביא לתרבות המפגרת "לא שלום כי אם חרב". נראה בעליל כי זה שנים רבות שוקדים עסקנים ופרשנים מדיניים, בפרט בישראל, להעלות קביעות ופתרונות קצרי-טווח, בגדר הוראת-שעה, לבעיות המגוונות, ארוכות-הטווח בעיקרן, המסתכמות במה שמקובל לכנותו הסיכסוך הישראלי-הערבי. אחת התוצאות המוצלחות ביותר של מלחמת ששת הימים ומה שבא בעקבותיה היא שפישראלים הועמדו פנים-אל-פנים עם אחדות מן הבעיות האלו, ומעתה קביעות בסיסיות וארוכות-טווח לא די שהן רצויות אלא אף נחוצות הן ביותר.

דומה כי היסודית שבכל הבעיות האלו, זו הפרכה ביותר בסיכסוך הישראלי-הערבי, היא בעיית זהותה של ישראל. שפע של דו-משמעות, בחלקה לא בלי השראה מגבוה, מעיק על בעיית עצם יהדותה של ישראל. ודאי, ישראל היא מדינה יהודית במובן זה שרוב תושביה מוגדרים כיהודים; ואולם מכוח עובדה זו בלבד אין הדעת סובלת שתוגדר ישראל כמדינה יהודית באותו מובן שצרפת היא צרפתית, גרמניה גרמנית ואיטליה איטלקית. ההשלמה לדרישתו של מר דיין, למדינה שהיא יהודית "כמו שלצרפתים יש מדינה צרפתית", היא האמירה, שאותה השמיע לא-מכבר היועץ-לעניינים-ערביים ליד ראש-ממשלת ישראל, שאין לדרוש מערביי ישראל נאמנות מוחלטת למדינה "הואיל והם שייכים ללאום אחר".

לכאורה מובן-מאליו מדוע אין רגליים לא לדרישתו של מר דיין ולא להשלמתה. שתיהן יוצאות מתוך ההנחה—שעליה הן עומדות, כמדומה—שקיימת משוואה בין "ישראלי" ל"יהודי"; הם שרויים בערבוביה נואשת בין הישראלי—שבדומה ללאום הצרפתי הוא פונקציה של גיאוגרפיה ואזרחות, לבין לאום יהודי—שהוא, לכל המוטב, שאיפה תיאורטית. כי העובדה היא שלמעלה מחמישה מיליוני יהודים עודם בוחרים לגור בארצות-הברית של אמריקה, קרוב לשלושה מיליונים נמצאים בבריית-המועצות, ואילו צרפת ובריטניה מונות למעלה מחצי מיליון יהודים כל אחת. אין צריך לומר שיהודים אלה, ושאר יהודים שאינם-ישראלים, שהם כ-83 למאה מן היהדות, אינם אזרחים יהודים—גם אין לומר שהם משתייכים ללאום יהודי—ובודאי אין הם אזרחים ישראליים משום בחינה שהיא. לעומת זאת, אזרחיה הערביים של ישראל הם אזרחים ישראליים לכל דבר, שעיקר טענתם היא שאין גוהגים בהם בהתאם לזה. אם ניחד להם לאומיות אחרת, כלומר ערבית, הרי באמת מכפילים אנו את הקושיה הואיל וגם לאום כזה אינו קיים, לפחות לא כפונקציה של אזרחות, גיאוגרפיה או נוהל בינלאומי.

אבל מחוץ למובן הלאומי שבו נגענו למעלה, יש עוד שלושה מובנים אפשריים שניתן לדרוש בהם את זהותה היהודית של ישראל—כלומר המובן הדתי, הגזעי והתרבותי. ואולם ישראל איננה תיאוקרטית. היהדות איננה דת-המדינה, ומבחינה תיאולוגית אין ישראל יהודית לא בפועל גם לא בשאיפה. מעטים מאד מאבות הציונות, ומעטים

עוד יותר מן המנהיגים המדיניים של האומה כיום, הם יהודים שומרי-מצוות או אפילו מאמינים. בראיון בעתון הכריז מר דוד בן-גוריון לא מכבר ש"בתור דת עזבנו את היהדות מזמן"; הוא הוסיף ואמר כי הדת היהודית ועיקריה "אין בהם עוד צורך", לפי שכבר מילאו את תפקידם בעזרה לשמירה על קיום העם היהודי בפזורי. בישראל של ימינו יש, כמובן, מידה מסוימת של מה שהחילוניים קוראים לו "כפייה דתית" על-פי צו המדינה. אבל דבר זה נובע בעיקר מלהץ שמפעילות קבוצות של פוליטיקנים דתיים, הלהוטים לקבל את חלקם ב"עוגה הלאומית".¹

מוקשית עוד יותר היא הזהות היהודית ה"גזעית" של ישראל. באמת כמעט אין טעם להיכנס בכל הנושא של "גזע" יהודי. "אביך אמורי ואמך חתית" היו המלים שהטיח יחזקאל הנביא כנגד אחיו עוד לפני כאלפיים וחמש-מאות שנה. ההערה שאותה שומעים כיום לעתים קרובות מפי המבקרים בשטחים שנכבשו זה-מקרב, ש"א-אפשר להבדיל בין יהודי לערבי", דומה שהיא מוציאה משפט אחרון על הצד המיוחד הזה בתחום הנושא שלנו.

את המפתח האמיתי לזהותה היהודית של ישראל יש לחפש, אפוא, בתחום התרבותי. כאן עיקר העוקץ של המשאלה המובעת לעתים כה קרובות לשמירת האופי היהודי של המדינה. כאן גם צד הממשות שבחקירה הקצרה הזאת, וזיקתה לנושא של הסכסוך הישראלי-הערבי. כי כשאדם מדבר על תרבות יהודית, חובה עליו להיזהר בלשונו. במרוצת דורות הפזורה התפתחו ביהדות לפחות שלוש תרבויות שניתן להבחין ביניהן: היהודית-הערבית (מזרח-תיכונית), האידיית / הניאו-עברית (תחום-המושב שבמזרח-אירופה), והמערבית (צפון-אמריקה ומערב-אירופה). הציונות—וכמדומה גם מדינת-ישראל עצמה—נוצרו כמעט אך-ורק על-ידי התרבות האידיית / הניאו-עברית של יהודי מזרח-אירופה, ובפרט אלה של רוסיה ופולין הרוסית. יהודי מזרח-אירופה, שהחזיקו במורשת-דורות של סתגרנות ובידול תרבותי כפוי, ולא נתנסו הרבה במגע-מישרים עם העולם החיצון, נתנו לתנועה הציונית הרבה מסגולות-תיה הנאצלות; אך הם גם שהביאו עמם לארץ-ישראל אותם פחד, חשדנות ובזו הנטועים בהם כלפי הזר—שלעתים קרובות הם הלים גם על יהודים השונים מהם עצמם—שהוזהרו בהם בהכרח עקב דורות של מאמץ עילאי לשמר את זהותם וכבודם-העצמי בתנאים קשים ביותר.

כתוצאה מכך קמה ונהגתה מדינת-ישראל ונתיסדה, באורח טבעי למדי, בדפוסים של סתגרנות. יאאם גם הולמת היתה בתכלית קיום גיטואי בסביבה עוינת ספק רב

¹ "ישראל איננו אומה במובן המקובל של המלה. בעיני הרבנים, לפחות, אין הוא אומה מכוח גזע או מכוח צירופים מדיניים מיוחדים. כמו שביטא זאת רב סעדיה גאון, 'כי אין אומתנו אומה כי אם בתורתיה'. הלאומיות הפשטנית המנוערת מן התורה, אשר לה מטיפים הוגים מסוימים, מאיסה תהיה בעיני הרבנים לא-פחות מן האוניברסליזם המתאבד המנוער מן התורה אשר לו מטיפים חוגים אחרים. ואם נוכל לתאר לעצמנו רגע שיהדל ישראל מנאמנותו לאלוהים, אראו יהיו הרבנים הראשונים שיהתמו על תועדת-פירתו כאומה". (סלומון שכתר, אספקטים בתיאולוגיה רבנית, ניו-יורק 1909. ע"ע 6-105).

אם יצלה לאומה נאורה ומודרנית. אותם ישראלים שקיוו כי נפיעותה של גישה זו היא שלב עובר, סופם שנחלו אכזבה; כי העובדה היא שאפילו כיום, לאחר ששינויים דמוגרפיים מרחיקי-לכת, בלתי-צפויים לגמרי, הפכו את יהודי מזרח-אירופה בישראל למיעוט קטן מבחינה מספרית, מוסף היסוד התרבותי הזה להחזיק בשלטון ללא-עוררים למעשה, כשהוא מעצב את קווי המדיניות, קובע את העמדות ומכתיב לאומה את נעימתה התרבותית.

לכן כאשר המימסד הציוני מזרח-האירופי הנוכחי של ישראל ודובריו מדברים על הצורך המוחלט לשמור על האופי היהודי של המדינה, הרי כוונתם למעשה כמעט אינה אלא לזן המיוחד שלהם בתרבות היהודית. בעיניהם התרבות הזאת של יהודי תחום-המושב, שעתה נעשתה חילונית עד-היסוד-בה, מסמלת את ה"יהודיות" בטהרתה. דומה כי הרצון המודגש שתהיה ישראל יהודית "כמו שצרפת היא צרפתית" מעיד לכל היותר על רצונו של המימסד לשמור על ההגמוניה במסגרת "הלאומנות האשכנזית", כביטוי, הקולע למדי, של מחבר ישראלי, כושל למדי, ממוצא מזרח-אירופי.

וכך אנו מגיעים לנקודה אחרת, גורלית לא-פחות. הגישה המצומצמת הרווחת כיום, ה"תרבותנית", לנושא האופי היהודי, משפיעה לא רק על מעמדה של ישראל במזרח התיכון אלא גם על מצבה מבית, בפרט ביחס למתחזים המתמידים בתחום היחסים בין העדות. ביסודו של דבר, הבעיה העדתית של ישראל טמונה בעובדה שמתוך הדחייה הגמורה של תרבות המזרח התיכון—ומתוך כך, של נושאייה עצמם—אין הקבוצה מזרח-האירופית השלטת מניחה לתושבים היהודיים ממוצא מזרח-תיכוני בישראל חלק ונחלה בניהול ענייניה של הארץ או בעיצוב מדיניותה, עמדותיה או צביונה התרבותי.⁵

הצד המזרז שבכך הוא, כמובן, שהיסוד הזה מזרח-התיכוני מונה כיום כמחצית אוכלוסייה היהודיים של ישראל. זוהי התפתחות חדשה-ביחס ובלתי-צפויה ביותר, שלפחות מבחינה דמוגרפית חוללה שינוי גמור בקלסטר-פניה של ישראל. מבחינת מעמדה של ישראל במזרח התיכון דין היה שנרצה בכך מצב-דברים אידיאלי, הואיל והפך את שילובה באיזור—כחטיבה מדינית בלתי-תלויה, כמובן—לתהליך טבעי ונטול-מכאובים. מעתה אפשר היה לטעון במידה רבה של צדק כי ישראל כפי שתיארה צורריה הערביים—כלומר כזמורת-זר, ביטוי לפלישה תרבותית ומוצב של השפעה מערבית—היא נחלת העבר. במבנה הדמוגרפי הנוכחי שלה, ובצביונה התרבותי המשתנה במהירות, יכולה היתה ישראל להתקיים במזרח התיכון "על הבסיס

⁵ "דחייה גמורה של תרבות המזרח התיכון כמוה, בעצם, כדחיית נושאייה בחינת אנשים שאין בידם לתרום שום תרומה כדאית... הדבר עשוי להביא לידי דחיית האירופים עלידי המזרחיים. מן הדין שיהיה זה ברור כי ישראל נמצאת בלבאנט ובאסיה, ושעליה להגיע לעמק-השווה עם שכניה... אם לא תיעשה מדינת ישראל טוטאליטרית, אין למנוע [את היסוד מזרח-התיכוני] מליצור איזו מזיגה משלו בין התרבות האירופית לתרבות המזרח התיכון." (וולטר פ. צנר, "תרבותנות במסווה אשכנזי", The Reconstructionist, ניו יורק, 12 במאי 1967).

הנורמלי בהחלט שרוב תושביה הם בני המזרח התיכון ומעולם לא היו שום דבר אחר", כפי שניסח זאת ד"ר גיימס פארקס. יתר על כן, העובדה שיהודים אלה מרוכזים עתה בשטח האחד של ישראל, כתוצאה מהגירה פנימית, אינה יכולה להשפיע על אפיים כבני המזרח התיכון.

ודאי, לעולם אינך יכול לדעת בבטחה אם יכלו נימוקים מעין אלה לעשות רושם על שכניה של ישראל. ואולם העובדה בעינה עומדת שהעילית השלטת בישראל המשיכה בעקשנות לנקוט קו שהיה בו כדי להוסיף תוקף לקובלנתם המתמדת של הערבים שישראל היא חלק בלתי-נפרד מאירופה "מבחינה תרבותית, מדינית וכלכלית", ורק מבחינה גיאוגרפית היא שייכת למזרח התיכון. השר פ. ספיר, למשל, רואה צורך להתבטא כך מדי-פעם (ר' "לה-מוגד" 9.3.66, ושוב בימי ביקורו של ארהארד בישראל בנובמבר 1967). ברור שהצהרות מסוג זה אינן עשויות, גם לא כוונן, להניע את הערבים לראות בישראל חלק קבוע ובלתי-נפרד של האיזור.

מובהקת לא-פחות היא השפעת הקווים והעמדות האירופו-צנטריים הנחוצים של המימסד על השכבה מזרח-התיכונית עצמה בישראל. מחוץ לעובדה שהאופי המערבי המוצהר הזה מצד ישראל יש בו משום התגרות ועלבון גלויים כלפי היסוד הזה, הרי האמת היא שהיעד המעשי של המבנה השלטוני הקיים הוא פשוט להפקיע מן המזרחיים את אפיים המזרחי בתכלית המהירות והיסודיות. על היעד הזה מוסיפים לשקוד בכל צורה שתעלה על הדעת—בחקיקה, בהכשרה הצבאית, באמצעי-התקשורת השונים, ועל הכל בבתי-הספר. מלבד העובדה שקו כזה של טישטוש תרבותי אינטנסיבי הוא בדרך-כלל האמצעי הבטוח ביותר לדחוק את המזרחיים האלה לשוליים ולהביא עליהם ניכור, הרי כשישראל מתארת את עצמה כחלק בלתי-נפרד של אירופה עשויה היא להגשים בסופו של דבר את קביעתם של הערבים שמבחינה תרבותית תישאר זרה לאיזור.

מה הסיכויים לכך שתיעשה ישראל חלק טבעי ובלתי-נפרד מן המזרח התיכון, שתקבל את שכניה ותתקבל עליהם—וכל זאת במידה רבה בזכות מאמציה שלה וכתוצאה מהתפתחות פנימית? קשה, כמובן, להשיב על שאלות מעין אלו, אך המאורעות של הזמן האחרון, שבמובן ידוע גרמו לישראלים ש"גילו" את המזרח התיכון, אפשר מאד שייסיעו בתהליך הזה. אפשר כבר להבחין בשינוי-מה בעמדה, בפרט ביחס לנימוקים הדמוגרפיים-כביכול נגד ארץ-ישראל גדולה, מגוונת באוכלו-סייתה. אפילו היומון הרשמי-למחצה "גר'וסלם פוסט" הגיע באחרונה לכלל מסקנה שהישראלים "אינם יכולים להשיב על 'האיום הדמוגרפי' עלידי שמרצונם הפכו את ישראל לגיטו יהודי קסינופובי המוגן על-ידי גדרות ומשטרת-דרכונים". אכן, זהו האתגר הגדול ביותר שבפני ישראל. עוד לפני כחמש-עשרה שנה תמה ד"ר שארל מאלק, המדינאי והפילוסוף הלבנוני, אם לאחר שהצליחה ישראל להשיג עצמאות תוכל להוסיף ולהבטיח את המשך קיומה—"אם ההנהגה והאָתוס של ישראל די בהם לצרכים של קיום (חיובי)". כיום השאלה היא במקומה לא-פחות משהיתה ב-1952—ובשום פנים אין היא מביכה פחות. המאורעות של הזמן האחרון במזרח

התיכון הוכיחו כי, אפילו לטווח של כמה עשרות שנים, אין ישראל צריכה לחשוש להמשך קיומה הפיזי. אבל ההתנגשות המזוינת האחרונה, והנצחון המכריע שנחלה בה ישראל, הוכיחו גם כי אין שום דבר באותה רוח יכול להניע את הערבים להשלים עם ישראל כשכנה רצויה או אפילו נסבלת. זהו מבוי סתום לאמיתו, שחייבת ישראל למצוא דרך לצאת ממנו. "ההיסטוריה", אם נשוב לצטט את ד"ר מאלק, "אינה יודעת אף מקרה אחד של אומה השרויה באיבת-תמיד עם העולם הסובב אותה ממש".

ואולם אין טעם לכך שתישאר ישראל מנוכרת תדיר לסביבתה בלתי-האמצעית, ולו אך משום שמכוח הדמוגרפיה, התרבות והגיאוגרפיה היא שייכת למזרח התיכון ונמצאת בתוכו. במאמרו הפרוגרמתי מן הזמן האחרון⁶ מטעים ססיל חוראני בדין כי ישראל סגורה, מסוגרת וקנאית לא תוכל לקוות להישאר בחיים שכם-אל-שכם עם עולם ערבי פתוח, סבלני וסובלני, וכי נצחונם הגדול ביותר של הערבים יבוא ביום שבו יבחרו יהודים לחיות בחברה ערבית מאשר בחברה ישראלית. בדיוק כך! ואולם בהתחשב בצורה בה החברה הערבית מצטיירת לעולם כיום, דומה שהנחתו של מר חוראני דומה לחלום באספמיה יותר מאשר לאיזו אפשרות בת-הישג. שמא מוטב לקוות, כנגד זאת, שחברה ישראלית פתוחה, סבלנית ופלוראליסטית תסייע לערבים להיפטר מדיבוק שפפי הנראה מילא תפקיד נכבד בעיצוב המשטרים הסגורים ומסוגרים בלאומנותם הקנאית אשר היו מנת-גורלם בעשרים השנים האחרונות?

⁶ פורסם במלואו בחוברת נוב' 67 של Encounter.

חיים רביב : חירוק־שיניים

לקחים ערביים בעקבות יוני 67

בפירסומים המופיעים במדינות הערביות מאז מלחמת־יוני—לפחות בכלי־ההסברה הרשמיים—ניכר מאמץ רב למעט מחומרת התבוסה ומשמעויותיה, המודרך כנראה על־ידי הגאווה הערבית הפצועה. במסגרת מאמץ זה מוצגת המלחמה כאפיוודה (קרב במלחמה שעדיין לא נסתיימה), ונשמעת הטענה שישראל לא הצליחה להשיג את מטרתיה המדיניות, כביכול, במלחמה זו—להפיל את המשטרים הערביים "המתקדמים". טענה נוספת—אף שלאחרונה פגו טעמה ושכיחותה—מדברת על קנוניה צבאית ודיפלומטית בין ישראל לארה"ב ובריטניה.

אמנם בצד טענות אלו ודוגמתן מועלים הסברים "רציניים" יותר לתבוסה, כגון: היעדר אחדות ערבית ואסטרטגיה צבאית ומדינית אחידה, כשלון ההסברה הערבית בזירה הבינלאומית, יתרון מדעי וטכנולוגי של ישראל. אף־על־פי־כן הרי "בעתונות הערבית שוררים עדיין הרוח והסגנון ששלטו בה לפני המלחמה האחרונה", כמו שכתב בזמן האחרון העתון הירדני "אל־דסתור". "אם אין לאלה העוסקים בניתוח לקחי המלחמה מה לומר, מוטב שיחרישו", אומר עתונאי אלג'יראי בשם נאג'ם אל־ג'בורי. ואילו העתון הכווייתי "אל־ראי אל־עאם" זועם על שופרות־התעמולה הערביים, שלדבריו הם מיחסים את גורמי התבוסה לבוגדנות וטוענים שאין לראות במה שקרו תבוסה ויש מקום לאופטימיות. "דבריי־הבל", פוסק העתון.

נסיון אחר, בלתי־שיגרת, להגיע אל "חקר האמת" כדי להבין את פשר "הטראגדיה הערבית"—כדברי אותו עתונאי אלג'ירי—עושה הירחון הלבנוני הספרותי "אל־אדאב" בגליון מיוחד (יולי־אוגוסט) המוקדש ללימוד לקחי התבוסה ומוכתר בשם "דרכנו החדשה". כאן נותנים סופרים ומשוררים ביטוי לקשת רחבה של גישות ודעות הנקלעות בין ייאוש לאופטימיות והמלמדות בדרך־כלל על מבוכתם של חוגי המשכילים במדינות הערביות.

לא נסקור כאן את כל תכנו של גליון זה של "אל־אדאב", בעיקר משום שמאמרים לא מעטים חוזרים בו על טיעונים והסברים המזכרים משכבר. אגב סקירתנו זו נתהה גם על אי־אלה פירסומים אחרים שנגיעה להם לנושא הנדון. אלה ואלה כוללים בקורת נועזת, עתים קטלנית, על המנהיגות הערבית, אך עיקרם בניתוח המשמעויות והלקחים החברתיים־המדיניים של התבוסה—בהעלאת היריזורים נוגים בדבר איכותם וגורלם של האדם הערבי והחברה הערבית.

משורר לבנוני המתקרא אדוניס, ככינוי האל הקדמון אדוני-אדוניס*, סבור כי התבוסה במלחמה היא תוצאה של הזנחת האדם הערבי. בפנימיותו נשאר האדם הערבי כשהיה לפני המישה-עשר יובלות—מעין שריד מן המאה החמישית בצורת אדם האוכל, ישן ומתנועע כמעט באורח-פלא במאה העשרים. נטע זר הוא בעולם הציביליזציה המודרנית, והווייתו—אינדיבידואלית, מבודדת. להלכה הוא דוגל בקידמה, למעשה חי הוא בתודעת העבר. הוא מעין כלי-קיבול, הקולט את העולם בלי לשנותו או להתיכו בתוכו. "החברה הערבית", מוסיף אדוניס ואומר, "שרויה בעולם של מסיכות, של הונאה וכזב. הקשר בין אדם לחברו מבוסס על השאיפה לשיעבוד הזולת... אין אנו מסוגלים להבחין בין טוב לרע. הכל אצלנו ניטשטש. האמנם מותנו באמת הוא מוות? האמנם חיינו באמת חיים? חיינו אינם חיים ואינם מוות—הם הרגל, וההרגל הוא מעין ממלכה אשר לה חוקים ואמות-מידה משלה. בה מתבטלים ממדי העומק והמרחק ותהום נפערת בין נפש לגוף, בין תוכן לצורה, בין אדם לאדם ובין האדם לעולם-הנסתר. האדם ואללה כאחד מתאבנים".

ד"ר עבדאללה עבד אל-דאים מתאר את הדור הערבי הנוכחי כדור של סיסמות גבוהות ומחייאות-כפיים, ואילו המשורר הסורי "הזועם" נזאר קבאני מציגו כ"דור מובס והסרת-תוחלת שערכו כקליפת האבטיח והוא בלוי כסוליה—דור הקיא, העגבת והשעלת, הרמייה והצביעות". לדבריו, לוקה החברה הערבית בקהות-חושים ובהת-רוששות רוחנית. "את ימינו", הוא אומר, "אנו מכלים במשחקי שש-בש ובתנומה... יושבים במסגדים מופי עצלות, חרוזים חרוזים או מחברים משלים, ומקבצים את נדבת-הנצחון על האויב מעם אללה". קבאני קובל על הסתגרותם והתבדלותם של הערבים מן העולם הגדול, והוא קורא להם לנסות להיות "אוניברסליים": "חמשת-אלפים שנה אנו חיים במרתף. נסו, ידידי, לפרוץ השערים, לטהר מחשבותיכם ובגדיכם... נסו, ידידי, לקרוא ספר, לכתוב ספר, ולהפליג אל מרחבי הקרח והערפל. האנשים בחוץ חושבים אתכם לזאבים". קבאני יועץ לנסות, אך הוא מפקפק: "האמנם אנו האומה הטובה ביותר שבאה לעולם?"

פסק-דין חמור לא-פחות הורץ על החברה הערבית העתון הכוויית "אל-ראי אל-עאם". בגליון מיום 27.9 הוא כותב כי לא הנשק ולא הטקטיקה הצבאית (אם בכלל היתה כזו) הם שהובסו במלחמה אלא האדם הערבי, וכאן מגולל העתון את חטאי האדם הערבי, "השהות את אחותו לאחר שבילה לילה בחיק אחות זולתו; המסרב לחנך את בתו משום רצונו לשמור על כבודו-העצמי יותר מאשר על ארצו; המדבר גבוהה-גבוהה על המולדת אך מסרב להקריב כהוא-זה למענה; המדבר על עקרונות ואידיאולוגיות בשעה שהוא מתמודד עם אותיות האלפבית; המוכן למכור את מולדתו במחיר מכונית ואת סודות ארצו במחיר אשה. זהו אדם שאין לו מוסר, ערכים או קדשים פרט למה שקשור בצעיף האשה ובכבוד הבת".

* ר' משיריו בתרגום ערבי "קשת" כא (סתיו 1963). חוברת מיוחדת למזרח התיכון.

דברי סניגוריה על האדם הערבי משמיע הסופר הלבוני הסיין מרווה. הוא מגנה את הנסיונות להטיל דופי בטיבו ובכשרו של האדם הערבי, שולל את הגישה המחייבת לפנות עתה לעקירת שרשיו של הפיגור באדם הערבי—לפתרון בעיית הנחשלות בחברה הערבית כתנאי בסיסי לחידוש המערכה. מרווה קובע (שלא בדין, כפי שעוד יובהר) כי הדוגלים בגישה זו אין להם הצעות קונסטרוקטיביות להשגת תכליותיהם, ומכאן הוא מסיק שלפחות בחלקם שואפים הם לזרוע ייאוש ותבוסנות. "הרי זה עוול", אומר הוא, "להאשים את האדם הערבי בנחשלות תרבותית, ואין אמת בטענה שהאסונות הרצופים שפקדוהו לא שינו את המנטאליות שלו..." עשרות בשנים הוא מנהל מאבק למען החירות, וכלום אין החירות ערך גדול מערכי התרבות?—שואל מרווה. את גורמי התבוסה אין לחפש, לדעתו, ב"אנשי-השורה"—בחייל או בקצין הוטר, המוביל את החיילים או משתתף ממש בקרב; הקצינים והחיילים בצבאות הערביים הובסו לא בגלל היעדר אומץ-לב, מוראל ירוד או חוסר להיטות לענין שעליו הם מגינים (אין הוא מסביר מהו ענין זה). את קולר התבוסה הוא תולה בדרגי הפיקוד העליון, במנהיגות המדינית, ובאלה שהוא מכנה אותם אנשי "הגיס החמישי", שאין להם כל זיקה לאדם הערבי פרט לקשר של ייחוס בלבד, אך הם מתי-מעט שאינם מלמדים על נחשלות האדם הערבי. כאן סותם מרווה ואינו מפרש. לחיזוק דבריו הוא טוען שעמים אירופיים נחלו תבוסות קשות וכבדות יותר מאלו שנחלו הערבים, וכלום אפשר לומר שעמים אלה מפגרים !?

אדוניס הנזכר מסביר את משמעות הציביליזציה המודרנית וההשכלה לגבי "האינ-טלקטואל" הערבי: "הוא לומד פיזיקה, כימיה, מדע גרעיני, ביולוגיה ומתימטיקה, אך משמעותם של מדעים אלה לגביו אינה חורגת מגבולות ספרו, ראשו וזכרונו. בתוך-תוכו, בהווייתו האנושית, הוא מנותק מהם. ההשכלה היא לגביו בחזקת הישג שהוא נוצר אותו בתא-זכרונו". לדברי אדוניס הוקסמה החברה הערבית מן הציביליזציה של המערב, אבל בתמשים השנים האחרונות רק חיקתה את גילוייה החיצוניים בלי לחדור לעמקה. היא ראתה בצורה תחליף לתוכן ובכמות—תחליף לאיכות. והוא פוסק: "אמנם האדם הערבי לובש מדי מדען, אך אין הוא מגיע לדרגת המדען היוצר או החודר לנבכי הציביליזציה".

לתופעה זו ולרקעה נזקק ד"ר עבדאללה עבד אל-דאים. לדבריו, עדיין אין החברה הערבית בשלה לקליטת הטכנולוגיה המודרנית לפי שהיא נתונה לשלטונו של חינוך שמרני קלוקל ושרויה באווירה מיסטית. "הטכנולוגיה המודרנית", הוא אומר, "עודה זרה למחשבתנו. עתים היא מעוררת בנו התפעלות כמעשי-כשפים. עולם הטכנולוגיה הוא אצלנו במידה רבה עולם של רפאים—אנו שומעים עליו אך אין אנו רואים אותו; או שאנו רואים אותו ואיננו מבינים אותו; או שאנו מבינים אותו ואיננו עוסקים בו. לא די להשתמש במכונה במפעל; יש גם להכירה ולא להשאירה אפופה מסתורין כאילו היתה מונעת בידי שדים".

נופך משלו מוסיף לענין זה העתון הכווייתי הנזכר, "אל-ראי אל-עאם": "האדם הערבי הוא בור שאינו לומד אלא את שפת אמו ואינו יודע מאומה בשדה המדע.

הוא לועג לאמנות ובזו להתקדמות העולם בטענה של שמירה על מסורת ומוסר. עדיין הוא סובר שלמוד שירי קלס והיתול יפה יותר מלימודי פיזיקה. באוניברסיטה הוא לומד רק ספרות, משפטים ושריעה—כאילו גורל הערבים תלוי עתה במספר עורכי-הדין, הסופרים והדרשנים במסגדים."

ונזר קבאני מספם במשפט אחד: "גופנו עטוי גלימת ציביליזציה ורוחנו ג'אהיליה", ובפנותו לערבים אומר הוא בנעימת תוכחה: "אל תגדפו שמיים—אם נטשכם, ואל תקללו את המסיבות. אללה מעניק את הנצחון למי שהולם אותן, ובכם אין נפח יודע עשות חרב". סימוכים מפי הגבורה כביכול מוצאים אנו לדברים אלה בכתב-העת המצרי "אל-כאתב". במאמר של ד"ר סמיר חנא נאמר, בתוך השאר, כי על הפעילות המדעית במצרים עובר בשנים האחרונות משבר קשה, חרף כל הפירסומים על גילויים והמצאות מדעיים שאינם אלא פרי רוחם של הכותבים עצמם.

ד"ר סמיר מונה שלושה גורמים במשבר זה. (1) ראשי האדמיניסטרציה נטולים תפיסה מדעית וסוציאליסטית. הם לא הבינו את תפקידם ופירשו שלא כדין את הסיסמה שקבעה ההנהגה המדינית, "המדע לשירות החברה". הם הזניחו את המדעים הבסיסיים ואת המחקרים הקשורים בהם. (2) המדען עצמו, אף כי יש לו זיקה לחברה המצרית והבנה לבעיות המדע בה, בכל-זאת רמתו המדעית נמוכה והוא לוקה בחוסר-הבנה לרוחו ולשיטותיו של מחקר מדעי מודרני. (3) המיניסטר-יונים להשכלה, לתרבות ולהדרכה לא דאגו להחדרת יסודותיה של מחשבה מדעית בכל תחומי החיים ובעיקר בנוער, ולא עשו מאומה בשדה המדע הפופולרי. אם לא נלמד לקח מן התבוסה, שהמחישה את חשיבות המדע בכל תחומי החיים, נגרום עול כבד לעם—מזהיר בעל המאמר.

ומתרבות וציביליזציה—לנושאי המנהיגות והאידיאולוגיה בחברה הערבית. אדונים יוצא ב"אני מאשים" נגד השליטים הערביים, שגילו אזלת-יד בתחומי הפיתוח והבנין והתמכרו לשררה ולהרפתקנות. "המדינאי הערבי", הוא אומר, "ביזבז בחמשים השנים האחרונות אוצרות שדי היה בהם לשים קץ לבערות ולחולי בארצות הערביות, ולפתח כהלכה את החינוך, המדע והתעשייה. הוא הקפיא את הפרט הערבי בחשכת ימי-הביניים, הקים חיץ בינו לבין הציביליזציה. במדיניות ראה המדינאי הערבי מטרה ולא אמצעי, ענין של שלטון ושררה וזירת הרפתקאות, תחת שיקדיש את מאמציו לבנין ולפיתוח למען עתיד טוב יותר". בעיני אדונים, המנהיגים הערביים יוצרים אנארכיה ועיוותים חברתיים-מדיניים: "נוצר מצב שבו אין דבר שימנע את הגור מהיות שופט, את מוג'ה-הלב מהיות מצביא, ואת הסכל הנבער—מתכנן העתיד".

ואדונים משלח חיציו בשליטים "המהפכניים":

"המהפכן הערבי נאחז בתיאוריות ושומט את קרקע המציאות מתחת רגליו. הוא מוקיע, הורס ושולט בשם המהפכה, אך לא מכות שליטה על המציאות אלא מכות שליטה על המלים. הוא משנה את מבנה המשפט, בדיבור או בכתב—ונדמה לו שהוא משנה את מבנה החיים. הוא מרומם את המפלגה מעל למוולדת ולעם, ואת האידיאו-לוגיה מעל לאמת ולאדם. הוא מהלל את הזר ובז לאורח הערבי. לפניו ניצבת בעיה

שאוּלֵי אֵין לֵה אַח וְדוּגְמָה בְּקוֹרוֹת הָאָדָם: לְשִׁכְנַע אֶת הָאוֹרַח לֹא בְּצִדְקַתְּם שֶׁל אִידֵיאוֹלוֹגְיָה, מִשְׁטֵר אוֹ עֶקְרוֹן אֲלֵא בְּכַךְ שִׁישׁ לוֹ מוֹלַדֶּת.”

מְזוּוֹיִת אַהֲרַת דָּן ד”ר עֲבַדְאֵלְלָה עֲבַד אֶל־דָּאִים בְּאוֹתוֹ נוֹשָׂא. הוּא קוֹבַע שֶׁהַמִּיִּסְטִיקָה בְּחִבְרָה הָעֵרֶבִית—סִיפּוֹרֵי־הָאֲגָדוֹת וְהָאֲמוֹנוֹת הַתְּפִלוֹת—מִתְגַּלֶּה לֹא רַק בִּיחּוּס לְהַמְצָאוֹת הַמִּדְעִיּוֹת וְלִשְׂאֵר תּוֹפְעוֹת הַצִּיבִילִיזַצְיָה אֲלֵא גַם בְּתַחֲוֹם הַחַיִּים הַמִּדְיִנִּים: ”הַחִבְרָה הָעֵרֶבִית הִיָּה עֲדִיין בְּמִידָה רַבָּה בְּשִׁלְבֵי שֶׁל אֲמוּנָה בְּאֲגַדַּת הַגִּיבּוֹר הַכִּלְיִיכּוֹל. אֲנוּ מֵאֲמִינִים עֲדִיין שְׂרוּחַ סוֹכַכַּת עֲלֵינוּ, מִרְחַפֶּת סִבִּיבּוֹנוֹ וּמִגְרִישַׁת אֶת הַרוּחוֹת הָרַעִים... כִּךְ אֲנוּ מִשְׁלִיכִים אֶת יֵהֲבָנוּ עַל הַגִּיבּוֹר וְיוֹצְרִים תְּהוֹם בִּיבִינּוֹ לְבִין הַמְצִיאוֹת.”

וְהוּא הִדִּין, סְבוֹר ד”ר עֲבַד אֶל־דָּאִים, בִּיחּוּס לְאִידֵיאוֹלוֹגְיּוֹת: ”אֲנוּ נוֹטִים לְהֵאֱמִין בְּהֵן וּלְהַנִּיעַ אַהֲרִים לְהֵאֱמִין בְּהֵן כְּבִדְבַר שֶׁל קְדוּשָׁה. כִּךְ אֲנוּ מְגִיעִים לְכַדֵּי סְגִידָה לְאִידֵיאוֹ־לוֹגְיּוֹת גּוֹפֵן בְּלִי לְהַתִּיחַס לְמִשְׁמַעוּיּוֹת הַמְקוֹפְלוֹת בְּהֵן, וּבִסְגִידַתְּנוּ זֹו אֲנוּ רוֹאִים אֶת הָאִידֵיאוֹלוֹגְיָה לְעֵתִים קְרוֹבוֹת כְּצִדּוּק וּכְגוֹלַת־כּוֹתֶרֶת לְמַעֲשֵׂי בְּרַבְרִיּוֹת וְרִדְפּוֹת. הַצַּגַּת הָאִידֵיאוֹלוֹגְיָה כְּתוֹרָה שְׂאִינָה נִיתַנַּת לְשִׁינּוּי אוֹ לְבַקּוֹרָת הִיא בִּיטוּי לְהִלְךְ־רוּחַ שֶׁל אֲמוֹנוֹת תְּפִלוֹת וְאֲגָדוֹת, הַמְחַלֵּק אֶת הָעוֹלָם חֲלוּקָה שִׁיטְתִית לְטוֹב וְלַרַע.”

ד”ר עֲבַד אֶל־דָּאִים מְצִין כִּי הַמִּשְׁטֵר וְהָאִידֵיאוֹלוֹגְיָה נּוֹצְרוּ לְמַעַן אֲשֶׁרוּ שֶׁל הָאָדָם, וְשִׁיעִבוּדוֹ לְדַבֵּר כְּלִשְׁהוֹ, וְאִפְּלוֹ לְאִידֵיאוֹל, פְּסוּל מְעִיקְרוֹ. יֵשׁ לְיִצּוֹר זִיקָה אוֹרְגָנִית טְבַעִית בֵּין הַפְּרִט לְחִבְרָה וְלַהֲגִיעַ לְמוֹיָגָה בֵּין הַגִּישָׁה הַמְעַדִּיפָה אֶת טוֹבַת הַפְּרִט עַל הַמְדִינָה לְזוֹ הַמְבַכְרַת אֶת טוֹבַת הַמְדִינָה.

”אֶל־רְאִי אֶל־עָאִם” עוֹשֶׂה חֶשְׁבוֹן נּוֹקֵב עִם הַשְּׁלִיטִים ”הַמְהַפְּכָנִים”, שְׁבַצוּאוֹרָם הוּא תּוֹלָה אֶת קוֹלֵר הַתְּבוּסָה. וְכִךְ הוּא מֵתָאֵר אוֹתָם: ”כִּשְׁמַגְיַע הָאָדָם הָעֵרֶבִי לְשִׁלְטוֹן הוּא גּוֹזֵר כְּלִיתָ... עַל הַהִיסְטוֹרִיָה וְהָאִינְטֶרְסִים שֶׁל עַמּוֹ, וּמִמִּילָא עַל עַצְמוֹ... אִם תַּעֲזוּ לְוַמֵּר אֶת הָאֲמַת בְּפִנּוּי, יִירָה בְּךְ כְּדוֹר מְשׁוּם שֶׁהוּא רוֹאֵה בְּךְ סוֹכֵן אוֹ גְרוֹר, וְהוּא מְבַקֵּשׁ לְהַפּוֹךְ אוֹתְךָ לְפִטְרִיּוֹט בְּעִזְרוֹת בֵּית־מִדְרָשׁוֹ שֶׁל אַחַד סַעִידָה. הוּא רוֹדֵף אוֹתְךָ בְּשֵׁם הַחִירוֹת, אוֹסֵר אוֹתְךָ בְּשֵׁם הַחִירוֹת וְרוֹצֵה אוֹתְךָ בְּשֵׁם הַחַיִּים—וְהוּא עַצְמוֹ נַחֲשָׁב כְּמֹת.”

תְּמַצִּיתִית מִסְכֵּם נּוֹזָר קְבָאֲנִי בְּשִׁירוֹ אֶת תּוֹצְאוֹת מְדִינּוֹתֵם הַנוֹאֲלַת שֶׁל הַשְּׁלִיטִים הָעֵרֶבִיִּים עַל רַקַּע מְלַחְמַת־יּוֹבִי: ”מְדִינּוֹת הָאֵילְחוֹר שֶׁלְנוּ עֲלַתָה לְנוּ בְּמַחִיר חֲמִשִּׁים־אַלְף אַהֲלִים חֲדָשִׁים”. אִךְ קְבָאֲנִי אֵינּוּ מִסְתַּפֵּק בְּקִבְעָה כְּלִלִית זֹו אֲלֵא הוּא תּוֹקֵף בְּמִישְׂרִים אֶת נֶאֱצַר וּמִשְׁטֵרוֹ. לְאַחַר שֶׁהוּא מֵתָאֵר אוֹוִירָה שֶׁל טְרוֹר וּפְחָדִים בְּמִצְרַיִם, מֵאֲשִׁים הוּא אֶת נֶאֱצַר בְּאַחֲרִיּוֹת לְתְּבוּסָה. וְכִךְ הוּא אוֹמֵר לְשִׁלִּיט הַמְצָרִי, אִף שְׂאִינּוּ נּוֹקֵב בְּשֵׁמוֹ: ”הַפְּסַדְתָּ בְּמִלְחָמָה פְּעַמִּים מְשׁוּם שֶׁמַּחְצִית בְּנֵי עַמְנוּ (הָעַם הַמְצָרִי) נִהְבָּאִים כְּנַמְלִים וְעַכְבְּרוּשִׁים בֵּין הַחוֹמוֹת, מְשׁוּם שֶׁלֹּא נַתַּת דַּעְתְּךָ עַל עַנְיֵן הָאָדָם.”

בְּצִרָה עֲדִינָה יוֹתֵר מְטַפֵּל נּוֹשָׂא זֶה הַסּוֹפֵר הַנְרִי חֲמָאֲתִי. הוּא סְבוֹר כִּי מַחְמַת תְּבוּסַתָּה

* הַקְרִיין הַמְצָרִי הַהִיסְטֵרִי שֶׁל תַּחַנַּת־הַשִּׁידוֹר הַמְצָרִית ”צוֹת אֶל־עֵרֶב”, שְׁבַעֲקוֹבוֹת הַמְלַחְמָה הַרוּחַ לְאַחַר שֶׁהוּאֵשׁם בְּנִיהוּל כּוֹשֵׁל שֶׁל הַתַּעֲמוּלָה מַעַל גְּלֵי הָאֲתֵר.

של מצרים במלחמה האחרונה נאלץ נאצר "להתקפל" פנימה (מבחינת מגמותיו במישור הבינערכי) ולפנות לטיפול האינטרסים המצריים הפנימיים בתחומי המינהל, הכלכלה והמלחמה. המאתי קובע שאין די בזה אלא שומה על נאצר להתמסר לטיפול בגורמיה העמוקים של התבוסה, המתבטאים בכך שהחברה המצרית היא חסרת דיוקן ("תעודת־זיהוי") ורששים לאימיים וממילא היא נטולת תוכן רוחני מצרי אמיתי. אם לא יידע נאצר לחדור מבעד למסכי ה"ערבאות" וה"סוציאליזם" אל אותם גורמים, מזהיר המאתי, "הרי יהיו ערכי החירות, הצדק והאדנות נטולים תוכן של ממש ובני העם המצרי יוסיפו לשאת סיסמות ולהשקיף מן הצד על ההנהגה המהפכנית במצרים בלי שיוכלו לקחת חלק בבנין, במאבק ובמלחמה". בהקשר זה מעיר המאתי כי מצרים הושפעה מתוצאות המלחמה האחרונה יותר מארצות "השהרון הפורה", וכי מאבקה הוא עתה מאבק על התעלה, החשובה לה יותר מעזה וסיני ויתר השטחים הכבושים משום שהיא חלק מאדמת מצרים.

אדוניס מושיב על ספסל־הנאשמים לא רק את השליטים הערביים אלא בעיקר את אנשי־הרוח—הסופרים, האמנים, המחנכים והפילוסופים. "הכניעה לשליט, החיקוי, השתיקה והבדידות", הוא אומר, "הם מסמניה של המחשבה הערבית המודרנית. בעשרים השנים האחרונות הוליד המשפיל הערבי את בני דורו שבי אחר גילוייה החיצוניים של התרבות המערבית או הריאקציונית, או שהשאירם הפקר לבערות". באורח פעיל או סביל—בעתיקה או בדיבור—סייע להפוך את העם, על נכסיו ומורשתו, למשרתי השליט ומשטרו. הוא הפך את בתי־הספר לקיני תופים, ואת האוניברסיטאות לתאים העושים את הבורים ואת הבורים־למחצה לגאונים ולמנהיגי עמים. כל אותה תקופה לא קמו המושכים בעט להגיש סעד לנרדף, לאסיר או לאביון מול התנכלות עריצים. שפופים היו מלהתעלות לרמה של ערכי החירות, הצדק והאמת, ובהשחיתם את עץ החירות השחיתו את האדם, העם והמולדת. יתר על כן, יש בקרב המשכילים הערביים כאלה התומכים בעריצים ורודפים משכילים אחרים והם בחזקת מתים, צרי־אופק ואטומים: לגביהם, האינטרס קודם לאמת, ובטחונם האישי—לחירות. יש אנשי־מחשבה הקטנים מכדי שידור בטעותם וישנו את דעותיהם ורעיונותיהם גם כשהחיים והנסיון מוקיעים את הכוזב שבהם.

בדבריו של אדוניס מסתמנת מעט הבנה למצבו של המשכיל הערבי: הוא שרוי בתנאים שבהם שולטים פוליטיקאים ובעלי־ממון. שבוי הוא בידם וסמוך אל שולחנם:

"הפוליטיקאי חָרַר יחד עם בעל־הממון למגר את המחשבה ולהפוך את איש־הרוח לפקיד. מתוך שהוא נתון לחסדי הפוליטיקאי או בעל־הממון, זונח איש־הרוח מעט מעט את תפקידו בתחומי האמת, העיון, הבקורת והדבקות בחירות. הוא מחפש תועלת ונוחות, ומתרחץ כל דבר באמתלה של תנאים ומצב. הוא מעלים עין מן ההתנכרות לצדק ולאמת בטענה של שמירה על שקט ויציבות. סופו שהוא מוותר על המאבק לחירות, שכן במצב של מוחותות נראה כאילו החירות נושאת עמה הרס וחבלה, וכל מי שמגשימה או מטיף לה מוזהק אלמנט הרסני".

אך גילוי ההבנה של אדוניס אינו משחרר את אנשי-הרוח הערביים מן התפקיד שהוא מועיד להם—תפקיד שהוא בבחינת "הליכה לגיהנום ללא שוב". למעשה הם נתבעים להתקומם על השליטים כדי להשכיח חירות, צדק ואמת בחברה הערבית. "שומה על איש-הרוח הערבי, המבקש להוסיף ולהיות איש-רוח, לעבור כחלוץ לפני המחנה; להפוך על-פיהם את היסודות שעליהם מבוססים החיים הערביים כיום, להפוך את הפוליטיקה לאמצעי ולא למטרה—להכניעה לשלטון המחשבה הצרופה כדי לשרת את ענין האדם". אדוניס מודה שאין זו שליחות קלה כל-עיקר, ולכן הוא קורא לאנשי-הרוח הערביים שיהיו נכונים להקריב את עצמם, פשוטו-כמשמעו, על מזבח אותם ערכים. עליהם לעמוד בהצלחה במשימה זו, שאם לא כן יוסיפו לשמש "סחיפיי-עץ על נהר ההיסטוריה—לא מעיין ואף לא שפך". והוא מפרט והולך:

"יותר מבכל זמן אחר אסור לו לאיש-הרוח הערבי כיום להתבודד. חייב הוא לקחת חלק מעשי בעיצוב ההיסטוריה של אומתו, לצקת תוכן של יצירה והגות לתוך המסגרת הערבית הלאומית ולהנהיגה. עליו ללחום בעוז, ומיד, בעולם המכוער והפראי הסובב אותו—בגורמי הקיפאון, העריצות, הניצול והאימפריאליזם, ובחילול החירות והכבוד.

"איך יכול האמן, למשל, להשלים עם עולם כגון זה—לאטום אזניו משמוע את זעקות הייסורים והרעב, לתאר את הארמונות ולהתעלם מהחרבות ובתי-הכלא? עולם זה כמוהו כבית-סוהר גדול, ומשימתו הראשונה של איש-הרוח היא למוטט את כתליו. שתיקה או התפייסות עם העריץ כמוהם כבגידה".

אדוניס מתעב את החיים הערביים ב"מתכנתם" הנוכחית, והוא קורא לאיש-הרוח להתחיל הכל מחדש: "כל דבר בחברה הערבית למוות, ולתחיית המתים—הבית, המשפחה, בית-הספר, האהבה, החירות, הצדק, האדם, השירה, אלהה... לא ייחשב משורר מי שלא יכריז על מיתה זו ויבשר הולדתם של חיים חדשים". אך בלבד של אדוניס מכרסם הייאוש: "...נראה שחיינו רקובים ומאובנים מכדי שיהיו זכאים לחסדי המוות, ואיך זה ימות מי שאינו חי, או איך יחיה מי שאינו מת?"

ואף-על-פי-כן: "לא איש-רוח ייחשב מי שלא יפעל כדי להמית חיים אלא כדי להוליד חיים חדשים".

אולי כאן המקום להזכיר את דבריו של הסופר הערבי מיכאיל נעיימה, שגם הם מבטאים את האכזבה מאלוהים. הוא מציע לערבים כלקח עיקרי של התבוסה להשתעבד לטכנולוגיה. "מי יודע", הוא אומר, "אולי היא לא תכזיבם במקום שם הכזיבם אלוהים".

צילי הכפירה בדת ובאלוהים, העולים מדברי אדוניס ומיכאיל נעיימה, אינם בודדים. בלי ספק יש בהם ללמד על הלך-הרוח בחוגים רחבים בציבוריות הערבית. בקשר לזה יש לציין את המאמר האנטי-דתי שהופיע בבטאון הצבא הסורי, "גיש אל-שעב", עוד באפריל ש.ז. במאמר זה הגדיר המחבר, אבראהים ח'לאץ, מה דמות צריכה להיות לאדם הערבי. וכך הכריז: "הדרך היחידה לשיקום התרבות הערבית ולהקמת חברה ערבית חדשה היא יצירת האדם הסוציאליסטי הערבי, המאמין

שאלה, הדתות, הפיאודליזם, הקאפיטליזם והאימפריאליזם, וכל הערכים ששררו בחברה הקודמת, אינם אלא בובות חנוטות שמקומן בבית-הנכות של ההיסטוריה. האדם החדש הוא זה שסומך אך-ורק על עצמו, על עבודתו ועל תרומתו לאנושות." ועוד נכתב אז בבטאון הצבא הסורי: "אין אנו זקוקים לאדם סוציאליסט, שפל-רוח, המתפלל ומבקש רחמים ומחילה. זקוקים אנו לאדם סוציאליסט מהפכן, המאמין באדם, ובאדם בלבד, כערך מוחלט". מאמר זה קומם, כזכור, חוגים דתיים בסוריה שיצאו להפגנות, והתגובה החריפה הרתיעה, כנראה, את השלטונות הסוריים, שהחליטו לביים משפט נגד המחבר וטענו כי סונן על-ידי הריגול האמריקאי.

"עצות מעשיות" יותר להעמדת "דור חדש שיוביל לבצחון" מעלה ד"ר עבדאללה עבד אל-דאים. במידה לא מעטה משמשת לו ישראל דוגמה לחינוך טיעוני במסגרת תכנית חינוכית ארוכת-טווח שהוא מתווה לעיצוב דור כזה. הוא קובע שני תנאים עיקריים להצלחת תכניתו: האחד—הנהגות המאמינות בה וממזגות בתוכן אינטלקטואליות ומדינאות, והשני—"נשימה ארוכה".

מטרה חינוכית ראשונה רואה ד"ר עבד אל-דאים בטיפוח מחשבה טכנולוגית יוצרת ההולמת את רוח הומן. הוא קובע כי אין די בשימוש בנשק, למשל; חייב אדם ללמוד את טיבו ולהכירו הכרה מדעית וטכנית כדי שיוכל להשתלט עליו, ולא להיפך—ולמצות ממנו את המירב. יש לדעת לטפל בו בבקיאות ו"להתרוועע" עמו לבל ייראה כחיה המטילה אימה עלינו יותר מאשר על האויב. והוא הדין, מטעים הכותב, גם בשאר שטחי החיים—התעשייה, החקלאות, המסחר וכו'. בכל אלה צריכה להיוצר תחושת רעות עם המכונה, שמקורה בהבנה, בשימוש נכון ובשליטה טכנית. מטרה זו מחייבת, לדעתו: * להקדיש תשומת-לב לעבודת-כפיים בבתי-הספר מגיל רך ולהשכלה טכנולוגית ביתר שלבי החינוך. * להתוות תכנית-חינוך שבראש דאגותיה יצירת כוח-אדם המומחה בתחומי הפעילות השונים, בייחוד בטכנולוגיה ובתעשייה. * לרתום את האדם הערבי לעבודה, ובמיוחד לעבודת-כפיים ולעבודה טכנית, במגמה להגביר בו את זיקתו ושייכותו לבני עמו, למולדתו, ולאומתו. לדוגמה מצביע ד"ר עבד אל-דאים על עבודת-האדמה של בני "העליה השנייה": "בן-גוריון עצמו עבד עבודת-כפיים בכרמים וחרש במחרשה". דוגמה נוספת מישראל: "הקיבוצים, שבהם מילאה עבודת החקלאות והתעשייה תפקיד חשוב ביצירת זיקה בין אדם לחברו ובין לבין הארץ החדשה..." ועוד דוגמה: נח"ל, היוצר חיילים-חקלאים וגם חקלאים-חיילים.

מטרה שניה שמציב ד"ר עבד אל-דאים היא טיפוח מחשבה בקרתית והגיון מדעי, הרחוק מאמונות תפלות ומסיפורי אגדות ומאמין בתפקידו של האדם לבנות את חברתו. מטרה שלישית שהוא מועיד למעצבי החינוך היא לנהוג כבוד באדם הערבי ולהתחשב בדעותיו. יש להעניק לו חירות ולנהל עמו דו-שיח סביב המטרות המשותפות. אין לכפות עליו דברים מלמעלה. עליו להאמין במטרה מתוך הכרה פנימית. כפיית אמונה מלמעלה לא תהפוך את הפרט לחייל המוכן להקריב עצמו למען המטרה.

המטרה הרביעית היא לחנך לעבודה קולקטיבית ולשיתוף-פעולה. דבר זה מהייב, לדעת הכותב, תמורה יסודית בשיטות ההוראה הנהוגות בבתי-הספר, שבהם סובב הכל סביב ה"אני". לדוגמה: ארגון עבודה קבוצתית, הזקמת קואופרטיבים זעירים במסגרת בתי-הספר, הקדשת תשומת-לב למועדוני-נוער וליצירות משותפות כמו כתבי-עת בבתי-הספר, תערוכות וכו', וכן שינוי שיטות הענשים, הינוך לשיפוט-עצמי וכו'.

ועוד מטרה אשר לה זיקה ישרה לנושא המלחמה נגד ישראל: לטפח רוח מאבק ולחיתה, וליצור אתגרים לדור הנוכחי בתחומי החיים השונים. לטיפוח רוח זו רבים האמצעים. הכותב מסתפק בציון הפחינה הנוגעת למאבק נגד האויב. לדעתו, יש לקיים אימוני לחימה רצופים לנערים ולנערות, להכשיר דור המבין את המלחמה ואינו נרתע ממנה בראותו בה מעשי-כשפים או רוח-רפאים.

ומטרות נוספות מוצבות לפני הקורא: * ביעור הבערות בקרב נערים ומבוגרים, המקיפה כשלושה-רבעים מאוכלוסי הארצות הערביות. זהו תנאי חיוני להתנעת גלגלי הפיתוח הכלכלי-החברתי. * קביעת תיכנון על יסודות מדעיים ולטווח ארוך. ושוב דוגמה מישראל: "התיכנון לייסודה, שהחל לפני יותר מ-50 שנה, הוא שאיפשר את יצירתה של מדינה עושקת זו".

אכן, תכנית ארוכת-טווח, המצריכה אורך-נשימה ומאמץ מיגע. אך לדעתו של ד"ר עבד אל דאים היא מחויבת המציאות—"אם הפצים אנו לחולל מהפכה יסודית במחשבתנו ובדרכי פעולתנו; אם רצוננו להעמיד דור המבין הבנה מדעית את תוכן התמורה החברתית והמדינית ואת האמצעים לביצועה; המתמרד בדימוגיה והמאמין בדמוקרטיה החברתית והמדינית כבסיס לכל תחייה. דור כזה—אם יצליח החינוך לעצבו—הוא גרעין פורה לחברה המסוגלת לטפח עצמה בכוחותיה שלה".

הסופר הלבנוני חסיין מרוזה "מוותר" על כל התהליך היוזם הזה. הוא גורס שמאבקו של האדם הערבי להירות כמוהו ככור-היתוך—ערובה ליצירת גורמי התמורה המת-מדת בהוויתו התרבותית, לשינוי ערכיו האנושיים, התרבותיים והרעיוניים. וכל עוד לזהט מאבק זה בתודעתו ובמצפונו, מובטח לו שהוא ניצב על דרך התמורה.

כיצד רואה נזאר קבאני בעיני רוחו את דור-העתיד?—ברוב ייאושו הוא פונה אל הגיל הרך, "שעודו זך וטוב", אל הילדים דווקא ולא אל הנוער. בהם הוא רואה קרן-אור והוא מזוהרים לבל יהיו דור-המשך, לבל ילמדו מן הדור הישן. "היו הילדים, מן האוקינוס ועד למפרץ! אתם הדור שינפץ את הכבלים וימית את האופיום ואת הדמיון; בל תקראו את חדשותינו; בל תלכו בעקבותינו ובל תסכימו לרעיונותינו! אתם הזרעים הפוריים בחיינו העקרים; אתם הדור אשר יביס את התבוסה". קבאני נושא עיניו אפוא לדור החדש המנותק ממורשת העבר.

דברי התוכחה והזעם של קבאני עוררו, אגב, תגובות חריפות בעיקר במצרים, שם תוארו כשערוריה. העתונאי אניס מנצור אומר שנוזר קבאני ראוי לפזוש כבד ביותר, והוא מתארו כמי ששמח לאידם של הערבים בתבוסתם, כזר וכאויב. צאלח ג'ודת, שהיה ידידו של קבאני משך שנים, קורא לארצות הערביות לנדות את המישור

הסורי ולהטיל חרם על כתביו. הוא מאשימו בנסיון להרוס את המוראל הערבי, בתקיעת סכין בגב האומה הערבית, "שעודה גונחת מפצעי המלחמה". גיזת מתריס כנגד קבאני בנימה של מרידות וכמו מבקש הוא לומר לו: הן אתם הסורים הולכתם אותנו לתבוסה; "אם הובסנו הפעם הרי זה מפני שרצינו להגן על סוריה, מולדתך אתה, שכן היהודים איימו לכבוש את דמשק".

עד כאן ניתוח גורמי התבוסה, הקשורים בדרך-כלל לבעיות-היסוד של האדם הערבי וללקחים המתחייבים מכך לטווח ארוך. אבל מה במישור המדיני-הצבאי? הפרופיסור קונסטנטיין זורייק, שפירסם ספר ראשון על תבוסת הערבים ב-1948 ובאחרונה פירסם ספר חדש על תבוסת 1967, רואה את הלקח החשוב ביותר בהכרת האויב "הכרה של אמת". לדעתו, התעלמות המנהיגים הערביים מכוחה של ישראל היא שגרמה את התבוסה, שלולא כן היו מכלכלים את מעשיהם לעמוד בפני סכנות התקפות ולדעת היכן טמונה הסכנה הגדולה ביותר. כך, למשל, היו הערבים נמנעים מיריבות פנימית שהתישה את כוחם.

גם מניר פעלפפי סבור שהלקח העיקרי שעל הערבים להסיק הוא להימנע מזילזול בישראל. "האויב עסק ב-19 השנים שחלפו בהכנות להתמודדות המכרעת, ואילו אנו זילזלנו בו. פעם דימינו אותו כחברה רקובה האכולה ניגודים ואינה בת-קיום, ופעם היה לנו כנופיות של מוג'יבל שאין בכוחן לעמוד מול החלטתנו הנחושה לטהר את האדמה הערבית. במקרה הטוב ביותר הוא מדיננות החיה על נדבות. על יסוד 'חישובים' אלה הכינונו עצמנו לסיבוב הבא, שאותו הועדנו לחיסול ישראל".

אלא שבעלבכני עצמו, שדבריו על ישראל גדושים ארס, נלכד—כנראה מכוח שנאתו לישראל—ברשת של הגומה וניפוח כיד הדמיון המזרחי הטובה עליו. הוא מתאר את ישראל כנגע ממאיר אשר כל שאיפתו להכחיד את הערבים ולהשתלט על אדמתם. בעיניו ישראל גרועה מן האימפריאליזם, מכיבוש צבאי וממונופוליוזים. מאלה אפשר להיפטר. אילו פקד נגע זה את עמי המערב עצמם היה גורלם של אלה גרוע לא-פחות מזה של הערבים, אך, כדברי בעלבכני, הללו לא כך היו נוהגים כלפיו ולא היו נכווים פעמיים.

חסין מרזיה מתאר את ישראל כגורם משני במאבק גלובאלי בין כוחות המהפכה הערביים לכוחות הקונטר-מהפכניים. בקטיגוריה זו הוא כולל את האימפריאליזם והציונות העולמיים ואת הריאקציה הערבית. ישראל משולה בעיניו ככידון הנשלף בידי אותם כוחות כדי לתקפו בלב המהפכה הערבית כל-אימת שזו מכה שרשיים.

על רקע תיאורים אלה—שאִיבה עזה, דמיון ופחדים, מדומים או אמיתיים, משמשים בהם בערבוביה—אין תימה בקריאתו של ד"ר הסן צעפ לכינון מדינה ערבית אחת, המנומקת כצורך אסטרטגי נוכח סכנת ההשמדה מצד ישראל והאימפריאליזם. מדינה כזאת—בעלת תחזוקה אחת, אזרחות אחת וצבא אחד—תיצור, לדעתו, מציאות ערבית חדשה במישורים האזורי והבינלאומי ותכתוב את הגשמת מטרות השיחרור של הערבים בפלשתינה ללא מלחמה.

בהסכמי שיתוף-הפעולה והסולידאריות בין מדינות הליגה הערבית רואה ד"ר צעב מסווה לפירוד והונאה, ואילו גילויי ההתלהבות והסולידאריות שנתגלו בעולם הערבי בשבועות המעטים שקדמו למלחמה ובשבוע המלחמה גופו אין בהם, לדעתו, כדי לחפות על הפירוד הממשי השורר בעולם הערבי מאז 1948.

ד"ר צעב אופטימי. הוא מאמין שהאיחוד אפשרי לפחות בין מצרים, ירדן, סוריה ועיראק. רק בעיה אחת מטרידה אותו: היעדר אמון הדדי בין השליטים הערביים. ד"ר צעב מזהיר כאן כי הנהגות העולם הערבי צפויות לסכנת אבדון ולכניעה למנהיגות ישראלית שתשתלט על המרחב בעזרת האימפריאליזם. סימן להתפתחות כזו רואה ד"ר צעב בעובדה שישראל עברה עתה משלב של "גזילת" פלשתינה לשלב של שליטה על המשאבים המדיניים, הכלכליים והבטחוניים במרחב הערבי. בעל המאמר מביע את החשש שמא תצליח ישראל להשיג שלום עם כל מדינה ערבית בנפרד כשם שהצליחה לגבור על הערבים במלחמה על-ידי ש"טיפלה" בכל חזית ערבית בנפרד.

אחמד עת'מאן כותב שהאחדות המלאה, על כל המשתמע ממנה, היא הלקה הראשון והאחרון של התבוסה. היא צריכה לשמש אמת-המידה לכל מחשבה ולכל מעשה. עת'מאן מטעים כי אין זה ענין של אידיאל, משאלה או דמיון כי אם ענין של כורח-קיום ומציאות. ניכרת בדבריו התלהבות לרעיון האחדות הערבית, אך אין הוא מסביר כיצד תתגשם. דבריו ספוגים מרירות על היעדרה של אחדות זו, והוא מספר על אלפי חיילים שבעת הקרבות השחיתו טרנזיסטורים והיו יורקים עליהם לשמע מונחים כמו "האחדות הנכספת", "האיחוד הגדול", "האיחוד הבדוק-המתוכנן". "בלבם", הוא אומר, "גידפו החיילים את כל אלה המדברים גבוהה, כי המלחמה לימדתם לדעת שכל ההבדלים הם שווא והבל...".

לעומת גישה זו של "הכל או לא-כלום" מסתפק ד"ר עבד אל-דאיים ב"מועט". הוא קורא לטיפוח הרוח הערבית למען יצירת ישות ערבית אחת. "המטרה שאנו חייבים לתתה נר לרגלינו, במערכתנו לבנין הפנימי וכדי להתגבר על האויב המשותף, היא יצירת דור ערבי החדור רוח תרבותית אחת שבכוחה לטפח רוח ערבית אחת וישות ערבית אחת. זהו עניינו של כל פרט ופרט. זהו ענין לפעולה של יום-יום". ובינתיים מקונן נזאר קבאני על האחדות הערבית: "לולא סתמנו את הגולל על האחדות, לולא שיסענו את גופה הרענן ואילו אחזנו בה בעקשנות, כי עתה לא היה בשרנו משיסה לפלבים".

*

ספרות הלקחים של מלחמת-יוני לא פסחה גם על שדה האמנות. אום כולת'ום, הזמרת המהוללת, המשמשת מקור עונג וגאווה למיליונים ברחבי המזרח התיכון, לאחר המלחמה הפכה מטרה להתקפות קשות ומעליבות. הסופרת הלבנונית הצעירה לילא בעלפני—המכונה "פראנסואז סאגאן" של לבנון ואשר עשתה לה שם כ"פורצת-גדרות" בספרות הערבית—מאשימה את אום כולת'ום

"כינור אללה עלי-אדמות", כך כינוה בעתוני ירדן) שתרמה לתבוסה בשיריה המנוונים, המעוררים רגשות זולים ותאוות. אדמוֹן צפרי רואה בשירת אום כולת'ום מנה גדושה של אופיום, והזמרת עצמה היא בעיניו סוחרת אופיום ואחד מגורמי פיגורם של הערבים והינתקותם מהאמנויות של העמים התרבותיים האחרים. צברי קורא לערבים להתפכח מהשפעת האופיום בהקדם האפשרי כדי ליהנות מנעימות אחרות, החדורות הבעת-אמת ורגשות עמוקים ולא דברי-הבל ילדותיים.*

התקפתה של לילא בעלבכי על אום כולת'ום עוררה תגובה נזעמת. בפי הסופרת חמאדי, לבנונית אף היא, תוארה כסופרת פורנוגרפיה שריח ציונות נודף מיצירותיה וכמי שנולדה להשחית את הנוער ולסתום את מעיין-הגבורה בלבו בסיפורי-אהבים וספרות מגרה. "את רואה באום כולת'ום", אומרת גב' חמאדי בפנותה אל הסופרת הלבנונית, "אחד מגורמי התבוסה הצבאית, כאילו היתה מפקדת החזית או מתכננת המיבצעים הצבאיים. אום כולת'ום שרה רק שירים לאומיים ותרמה כ-30 אלף לירות למאמץ המלחמתי. מה תרמת את למאמץ זה, פרט לספריך הפורנו-גרפיים? ... אללה יחזירך למוטב".

העתון הסורי "אל-בעת" קורא להתנער מפולקלור הזימרה הערבי, אשר לו חלק בעיצוב אישיות נוגה, פאסיבית ופאטאליסטית, ולטפח תחתיה מוזיקה קלאסית שהיא חלק מן המדע ומבוססת עליו. "בארצות מפותחות", אומר העתון, "קיים אמנם פולקלור זימרה, אך האנשים שם הם בעלי מנטאליות מדעית. הם מסוגלים לשבת משך שעותיים ולהאזין לקונצרט של תזמורת סימפונית. למנטאליות כזאת, שהיא תוצאה של חינוך על יסודות מדעיים, אנו זקוקים", אומר "אל-בעת".

בחודש האחרון

לא מעור אחד גזורים 11 סיפוריה הקצרים של שולמית הראבן, שקובצו בספרה האחרון. מהם שהתרחשותם בארץ, מהם מחוץ צה לה, ומהם באיזה מקום לא־מוגדר. אף זמנם משתנה מסיפור לסיפור. אולם ניתן להבחין בשתי הטיבות עיקריות המאפיינות אותם: סיפורים ויִאליסטיים בהם משרטטת הוויה מציאותית, וסיפורים המבקשים להעלות מציאות אלגורית.

הסיפור הראשון בקובץ "החודש האחרון" מעלה זכרם של ימים שלפני היות המדינה והוויחיה של חבורת צעירים במשק חלוצי. כאן מצליחה המספרת במשפטים קצובים להעביר את נוף הימים ההם, כבקטע זה:

"מיתארי־אֶרֶץ בחום־עתיק, שרוף, על־גבי לבן כחלובן הביצה; ומה שמחוץ לגבולותיה, הרי אלה מפלצות כגון רוחות בוריאליות, דרקונים, ושאר מלאכים של גבול־עולם. לצאת מי רצה? הלב הנזירי, השקדן, הנזיר תמיד שלא התרחיק לכת על־פני המפה, שלא לצאת את גבול הים האחרון, ולעברד איש כדתו בצנעת הגפן, גבעת הצאן, טעם המים העתיקים, זיעתו האיטית של כד שבחדר, היבושת בנקיק האבן. היינו חצר מרובעת וסגורה, שהד־עולם מגיעים אליה לעתים כנגוהות שריפה רחוקה" (ע' 7).

אותה הצלחה נאה נוחלת גב' הראבן בספרה על ימי ילדותה באירופה היהודית־המתבוללת שלפני מלחמת־העולם השנייה. על סבתא ואחיותיה הגדולות ש"לבניהן היו הדירים עוד יותר משמלותיהן. 'תארי לעצמך', אמרה לי פעם פאולינה, 'שתהיה לך חלילה תאוונה ואנשים זרים ירמזו אותך, ויראו שתתנוגך פשוטים. תהיי לשיחת־העיר ותמיתי מבר'

• שולמית הראבן: בחודש האחרון (סיפורים); ספרי דגה, 1966; 176 עמ'.

שה" (ע' 55). בסיפור קצר זה באים לכלל גיבוש ספרותי אמיתי אותה אינפנטיליות ונאיביות בתחומים האינטימיים, ביחסי המשפחה, ואף ביחס לזרים. ב־1939 פוסקות הדורות דות בינן עצמן כי "יש לנו מזל שהגרים מנים כובשים אותנו ולא הרוסים. עם הגרמנים, לפחות, נוכל לדבר כמו שליברנו אתם במלחמת־העולם הראשונה. עם תרבותי, יש להם כבוד בפני בית תרבותי. הדודות ציח צחו את הגרמנית הטובה שלהן, ואת מסגרות הזהב של התמונות, לא הסתירו את הבדולח ואת הטבעות, הכינו 'לידר' של שוברט על הפסנתרים, הלטו תה, והיכו שייגמר הרע־ההכרחי של ההפצצות. וייכנסו הכובשים. את הקולונלים, גמרו ביניהן, אפשר יהיה לארח לתה" (ע' 57).

מפליא, אך יכולת ההתבוננות הנאה בה ניחנה המספרת בהעלאת הוויות ונופים השייכים כים לעולמה הפרטי עומדת לה אף בראיית מקום שבו היא אורח־נוטה־ללון, דוגמת עיי־רה קטנה אחת בחוף נורמאנדי, חוף־הפלישה של מלחמת־העולם השנייה, עליה מסופר בספר פור "בנדיקטין". בסיפור זה מתואר בדקות רבה האור האירופי־החריף השונה כל־כך מן האור הארצי־שארלי: "והרי זה האור המדויק של בועות־סבון, שעה שהצבעים מתחילים להסתחרר, להסתמן על דפנותיהן התפוחות. לא עכור ולא פסטל, לא קיארוסקורו, אלא בועת־סבון ענקית, שכתמי־צבע גדולים כ־לאי על טלאי מתחילים לפזז עליה, ובעצם אינם מגיעים לכלל צבע. אור כזה—מה הוא נותן לאנשים הגרים בו רוב ימות השנה?" (ע' 68).

אולם, מה שערך ושמור לשולמית הראבן בסיפוריה הריאליסטיים הופך עשן פורח וענן כלה בסיפורים האלגוריים, דוגמת "כיר כר קטנה של אבן", בו מוצא מלך להורג על ידי פסיכיאטר על־גבי מיטת־הלם הניצבת בלב כיכר, או עיר בה עוסקים בהשמדת ציפרים ב"אויגניוסייד", בסיפורים אלה מור־גשת ומחששת הוד המכוונת המארגנת את הסיפור יתר על המידה, והחלוק איתו ניסה המחברת על עודף השכלתנות קרוע פה־ושם ויבגלה יותר מטפה.

לפניהם, ולא הרפתקה קטנה עם ברק זול ומזויף של שחקן עירוני, ולא בונבוניריה טעימה־לחך שמקבלת אותה חברה יקרה מיד־כירת־החוץ ממשרדי האחים פרמטוב ליום־ההולדת של ילדה, יעבירו על אמונתם. הם שבים אל הקיבוץ, עייפים אך מרוצים, כי כאן ביתם עד עולם, הללויה!

מובן, רשאי אדם לכתוב על ביתו, על עולמו; אולם כתיבת סיפור מעמידה דרישות נוספות, ואלו אינן עומדות לכותבת בסיפורים אלה. היחיד המבטיח בראשיתו משהו הוא סיפורה "שיש ירוק", שעל־שמו נקרא הקובץ כולו. אולם הוא שוב בנוי באותה סכימתיות מת־שה שאין בה כל חדש. וכדאי למען הקוראים, ועוד יותר למען הכותבת עצמה, להביא מס־פר שורות מאותו סיפור, המספר על עבודת סיקול גדולה שמשתתפים בה כל בני הקיבוץ, בבקשם להכשיר גבעה לעבודה חקלאית; והנה לפתע, תוך כדי עבודה מעייפת, מעלה אחד העובדים את הרעיון שמא אבני הגבעה הן שיש. ואז:

"הנן הביט בו בחיוך, ואמר: ייתכן. אפשר יהיה לצפות את כל הצריפים בשיש. רחוק מזה אי־אפשר היה לחוות. והרי כך מעורב־בים זה בזה תמיד העיקר והטפל, וכל ימיד אתה מנסה להבחין ביניהם. מנסה לבור את התוך. את העיקר. כמה זה קל, ממרחק. כמה קל ופשוט עכשיו לראות שהאבן שהם טרחו אז כלי־ך קשה לקלוף מעל הגבעה הזויה, לקלוף ולסלק כדי לגלות את האדמה שמתחתיה, דווקא האבן—היא העיקר, ואילו אותה אדמה רק אכזבות הצמיחה. מהכרם שבשי־פולי הגבעה נותרו רק שורגים יבשים שנזר נחו מכבר, והאבן—שתהילת צמיחתה באותה חלקה והיא הולכת ומעמיקה וסופה שכובשת את כל המדרון הצפוני עד מעמקי—דווקא היא עיקר, עיקר ויקר, האבן. מסתבר שגם מאבן אפשר להיות ולא־דווקא מאדמה. אך העיניים, התרות אהרי כל פיסת קרקע נסתרת בין הטרשים, דווקא העיניים הפריעו לנו אז לראות ולדעת" (ע' 109).

כאן הפתח לתפיסה חדשה של הקיבוץ והווייתו.

כמו שיש ירוק

זכה הקיבוץ ומראשיתו כבר נשברו על תיאור הווייתו קולמוסים רבים כמספר עצמי־ערות המכסים את ארץ־הקרן־הקיימת ודיו נשפך כמי החולה ושאר הביצות שיובשו בידי הח־לוצים, ואף־על־פיי־כן נמצאים קולמוסים חד־שים וקסוות חדשות־לבקרים. ביבול־הקיבוצי של השנה נמצא ספר סיפורים קצרים מאת בת־קיבוץ, ורוב־רובם של הסיפורים טובים סביב הווייה נצחית זו—הקיבוץ.

"החוץ" הוא המאיים תמיד בסיפוריה של עליזה עמיר על הקיבוץ, הוא המבקש ליטול את תומתו ואחר־כך להוציאו לתרבות רעה. "חוץ" זה פנים רבות לו כלשטן. פעמים הוא בא לקיבוץ—פעם בדמות שחקן מלהקת־תיאטרון הנוטה לערוב ומושך בקסמיו את בת הקיבוץ המשוועממת ("ההרפתקה הקטנה"), פעם בדמות נערה בת למשפחה פועלית־עשירה מן העיר הבאה לקיבוץ כדי לנצלו ולאחר ש"כבר מיצתה את כל היופי השורה על המקום, כבר ספגה את כל מה שהוא יכול לתרום לנפשה הצמאה לחוויות ולחיי־דוש, כבר התנסתה בכל נסיונותיו, כבר יר־דעת אודותיו, אודות אנשיו ואורחותם כל שיש לדעת" (ע' 116), היא עוזבתו—אך לא בטרם תצית בו אש מחלוקת ותקפח את של־וות אנשיו ("שיש ירוק"). פעמים אורב "החוץ" בלבושי השטניים בחוץ, אלא שאין החבר היקר חייב לכתת רגליו למרחק, לא בשמיים השטן ואף לא מעבר־לים, כי קרוב אליו מאד. יוצאת חברה בבוקר לא־עובת בתוקף תפקידה כמזכירת־חוץ למשרדי הא־חם פרמטוב, להם מוכר הקיבוץ את תנובת משקו ושם נתקלת היא בכל המעוות, המוש־חת, הסיגילי, המבקש ליטול מהם שכר כמה וכמה ארגזי פירות, למצוץ את לשדם וכי־וכי—כתבתו בכתבי הוסיציאלים.

אולם חברי הקיבוצים, ובייחוד חברות הקי־בוצים, איתנה אמונתם, יודעים הם את אשר

* עליזה עמיר: כמו שיש ירוק (סיפורים); ספרית פועלים, 1966; 179 עמ'.

הריקשה

במרכזו של הספר סיפור על גיטור־ורשה ועל הווי־החיים בו קודם לחיסולו. גיבורו הראשי הוא סטודנט־לפילוסופיה, המתמודד עם המציאת אות החדשה, מקבל אותה ואינו משלים אותה. הוא משלים עם כל הגזירות הניחתות על ראשי היהודים, פרט לאחת: הקמת חומת הגיטו "בטבורו של רחוב באמצע, בין שני הפסים המקבילים של מסילת החשמלית—זהו שהפריך את כל המחזה ונטל ממנו כל מראית של מציאות. הצגת תיאטרון, חלום, תמונה סוריאליסטית או כיוצא באלה, אך בשום־פנים־ואופן לא דבר שמעולם ההגיון".

כל העקמוניות של הפעילות הגרמנית, אכזריותם והתעללותם, ההריגות והרציחות שלפני הגיטו ולאחריה, הרעב והמחסור על גילוייהם החמורים ביותר, לא טרפו את דעתו של הסטודנט היהודי הצעיר ככל שהרס את עורמו בניינה של החומה הזו. אחד הבנאים אשר גירש אותו ממקום הסתכלותו ליד החומה, "בטרם ישמידו אותך לאחר הכיתור!", הפך דמות מסתורית הרודפתו בכל מעשהיו ומחדליו, ירדת לחייו בכל מקום ובכל שעה. יוליוס זה, שלמד שנה אחת פילוסופיה באוניברסיטה של ורשה, ראה בחוסר־ההגיון של חומת הגיטו את הביטוי החריף ביותר למצב החדש שלתוכו נקלע. חוסר־הגיון זה הוא שהרס אותו, לא הרעב ולא הקור, גם לא חיסולם הנורא של הצי מיליון היהודים.

כל המתרחש סביבו עד מותו קיים בצל חוסר־ההגיון הזה, המכרסם את ה"פילוסוף" הצעיר מבפנים. עבודתו כ"סוס" של הריקשה, המפרת נסת אותו ואת חברו שמואל וחברתו מאריה בתנאי גיליוס, היא רק קליפה חיצונית כלשהי מסביב להתנגדות הרגשית והמחשבתית לסדר־החיים החדש. מותו בא לו מידי סטודנט גרמני—שכבר הספיק ללמוד שלש שנים פילוסופיה בטרם יפסיק את לימודיו מחמת המלחמה. הגרמני נוסע בריקשה של יוליוס ומסייר בגיטו. בסוף המסע הוא גורם ליוליוס שיהרג

בידי המשטרה על חטא שחטאו בבקשת־תשלום. כך עומדים זה לעומת זה סטודנט יהודי לפילוסופיה, הקרבן, מול הסטודנט הגרמני לפילוסופיה, הרוצח.

סביב ליוליוס חי הגיטו, שוקק רצונותיהם של רבים להחזיק איכה מעמד בכל יום ובכל שעה ולהישאר בחיים. שמואל ומאריה נמנים על הרוב הגדול הזה. שניהם נשארו בחיים, ולאחר המלחמה הפך שמואל, כרבים אחרים, בעל מועדון־לילה מצליח בגרמניה.

דרכו של המחבר בספרו היתה, שלא לתאר את האמיים והזוועות של הגיטו בדרך ישירה ובלתי־אמצעית. תחת זאת תיאר את השתק־פותם בנשמתו של צעיר יהודי משכיל, שאינו מחובר למציאות החדשה. חייו הפנימיים של אותו סטודנט, שהיו מלאים מיתח רוחני עוד לפני המלחמה, קלטו לתוכם את תוצאותיהם של מעשי הגרמנים ולא את המעשים עצמם. חוסר־ההגיון, שעמד בניגוד משווע לתורת הפילוסופיה והפסיכולוגיה ששמע מפי מוריו, הקים מחיצה בינו לבין המציאות. מחיצה זו גם הכבידה עליו וגם הקלה את חייו, והיא שגרמה את מותו, שלא במקרה בא לו מידי סטודנט גרמני לפילוסופיה.

גישה זו תובעת מן המחבר ידע פסיכולוגי וחדירה רבה לעומק המציאות המיוחדת־במינה ב"פלגניטה" של הגיטאות והמחנות, המשת רקע לסיפורו. בשני התחומים מגלה אוארבך תושיה רבה, והיא המחיייה את דמויותיו, ממחישה את מסיבות־חייהם הטראגיות ומעלה את מאבקם עם עצמם בכוח דראמטי בלתי־מבוטל.

סיפור שני הקשור למלחמה הוא "על האיי". כאן מתאר המחבר אשה רוסייה שנשארה בחיים ואת הנקמה שנוקם בעלה היווני בגרמנים המגיעים למקום מושבם לאחר המלחמה. לעומת זה, "ניקוס והמכשפה" הוא סיפור ימאי מובהק סביב אשה אחת־יחידה המצויה בין גברים רבים בתוך צוות של אניית־משא. המחבר מעלה את ממשות חייהם של אנשי־הים באניה, כשהיא נבחנת באמצעות הקרינה המיוחדת שמפיעה האשה על סביבתה. דמויות של הגיבור הראשי, המכונאי היווני, מתוארות בריאליזם חריף. אף הסיפור האחר מחיי

* ג'. אוארבך: הריקשה וסיפורים אחרים; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1967; עמ' 160.

ד"ר קינג הוא כוהן באפטיסטי, החושב ויפועל במונחים שברגש ובאמונה. גדולה השפעתו על הבריות, ויש בכוחו לגייסם ולהביאם לידי הקרבה העצמית למען הרעיון הקוסם לו. אבל אחרי המהפכה אין אנשים מסוגו מסוגלים לעמוד במבחן המציאות, לדעת המ"חבר. ככל הכוהנים למד ד"ר קינג בסמינריונים המיוחדים המלמדים את פרחי הכהונה להאמין ואינם מלמדים אותם לחשוב. מלבד זאת מעריך ד"ר קינג את אי-האלימות כמכשיר יעיל במאבק לזכויות הכושים, והוא נחשב תלמידו של גאנדי. מנהיגים כושים רבים חולקים על שיטותיו, אם מבחינה עקרונית ואם מבחינות טכסיות וארגוניות.

גרעינה של הבעיה הכושית, כתיאורו של לומאקס, בבשלותה, בבחינת "שלאח מגל כי בשל קציר". מאבקי הכושים על שוויונם עם האוכלוסיה הלבנה נמשכים מאז מלחמת העצמאות האמריקאית. שנים רבות ניסו לפתור את הבעיה בדרך של "הפרדה מתוך שוויון", כפי שפסק בית-המשפט העליון בסוף המאה שעברה. הכוונה היתה שלכושים טוב-טחנה אותן זכויות המקנות לאזרחים האחרים, אך בנפרד—בבידול גמור מן החברה הלבנה, הכללית.

עקרון זה לא עמד במבחן המציאות, הואיל ובעצם ה"הפרדה" כבר טמון זרע אי-שוויון ואי-הצדק. הכושים לא השלימו עם גזירה זו, שהביאה לידי ריכוזם בגיטאות, והמשיכו בבמאבק לשוויון ונגד ההפרדה. האוכלוסיה הלבנה שבדרום ארצות-הברית היתה הכוח הגדול, שעד אמצע המאה העשרים ניסה להמשיך בהפרדה בכל מחיר. בשנת 1954 פסק בית-המשפט העליון שבתי-הספר נפרדים לכושים וללבנים נוגדים את החוקה. החלטה זו הביאה לידי מפנה ביחסים שבין הגזעים. הכושים ראו בה אות ומופת. שאמנם היה מאורח חיים ומועט מדי, לשוויונם הכושב והולך תחומים נוספים בחיי החברה, והם משתדלים לקרב את הקץ. כוח-סבלם כשל והמהומות הגזעיות הפורצות מזמן לזמן מעידות ש"מרד הכושים" פושט ומעמיק יותר ויותר. בחלק גדול מן הציבור הכושי מקננת הרגשה שקרה בה שעת-האפס למאבקם הסופי.

הים, "איש מאנשי דורוטי", מעלה דמויות של ימאים ספרדיים שגויסו למען "עליה ב". סיפוריו על נושאים כגון אלה רוויים ידיעה רבה במנהגייהם של יורדייים ובסיבוכים הרבים האפיינים להם ולאורח-חיייהם באניות ובנמלים. הסיפור האחרון, "במחיצתו של רוברט גרייבס", מעלה זכרונות וחוויות מפגישותיו עם הסופר והמשורר הנודע-לתהילה.

מרד הכושים

ספרו של לואיס י. לומאקס נכתב מתוך הנחה יסודית כי הכושים חלק בלתי-נפרד של החברה האמריקאית וכי "יהיה הכושי מה שיהיה, הריהו אמריקאי, בין אם ישתלב, בין אם לא ישתלב, ובין אם יתבדל—יהיה זה באמריקה... העתיד הצפוי לאמריקה צפוי לכושי, העתיד הצפוי לכושי—צפוי לאמריקה". אמונה זו בהתמזגותם של "שחורים" ו"לבנים" לחברה אחידה, בעלת יסודות משותפים, קובעת מראש את גישתו של המחבר הכושי לבעיה הכושית בארצות-הברית.

המחבר כותב על "מרד הכושים" מבפנים, על רקע היחסים והמתחים החברתיים אצל הכושים. תשומת-לב רבה הוא מקדיש ל"ארגונים הרבים ולעומדים בראשם. אפשר שהקורא האמריקאי, שאילו המחבר מתכוון, יש לו עניין בפרטי הפעולות של הקבוצות השונות העומדות בראש הציבור הכושי. ל"קורא האחר אין עניין בהתרוצצות הסיעתית האישית של העסקנים השונים, התופסת מקום רב בספר. מכל הדברים האלה מעניינים הדברים על ד"ר מרטין לותר קינג, הנחשב מנהיגם המוכר של הכושים בארצות-הברית.

* לואיס י. לומאקס: מרד הכושים; תרגום: יצחק טישלר; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1967; 256 עמ'.

כושים באזורי-מגורים שלהם. מקום השכושים מתחילים להתישב בו, היהודים עוקרים ממנו ועוברים למקומות יקרים יותר. מחקר אוניברסיטאי קבע שמכל הקבוצות האתניות המצויות בארצות-הברית מקפידים היהודים יותר מזה לתם למנוע כניסת כושים לאזורי-מגוריהם. המחבר מסביר תופעה זו בנטייתם של היהודים להתבדל מן הגויים. עם זאת משתתפים יהודים רבים במאבק הארגונים הכושיים על זכויותיהם, ואנשי-דת יהודים מפגינים בהזדמנויות רבות את זהותם עם הכושים הסובי-לים מהפליה במציאות האמריקאית.

פ. י.

חיי יוסי-יום ביוון

אם לימוד ההיסטוריה אינו אלא בחירה של אידיאות מסוימות, שייחודן בכך שהן מגינות על קיום החברה, וכן הוא בא לגלות את הטעמים שבגינם היו אנשים או מאורעות מסוימים לערכים מקובלים ומשותפים, הרי ברור ומוכן מדוע היתה ההיסטוריה האתונה אית בימי-זהרה לנושא כה מרכזי להתעניינות ומחקר. מאז ומתמיד הוצגה הדמוקרטיה ה"אתונאית כאידיאל של דמוקרטיה מושלמת, ראשונה בסוגה, שהעניקה לאזרחיה חירות שלא נודעה כמותה והורשה לעולם המערבי פסגות של ערכי-רוח ויצירות-תרבות: וכל זאת תוך כדי עמידה מתמדת מול קיטרוגים וזתקפות נמוצים מצד הגויים, מפלגות ועריצים, מבית ומחוץ.

תמונת השלמות הזאת של הגשמת אידיאל הדמוקרטיה הישורה, כמתואר בנאום ששם ההיסטוריון תוקידידס בפי מנהיגה של אתונה בשיא גדולתה ובראשית כליונה, פריקלס, נפ"גמת לא מעט עליידי המחקר המודרני, שמאכלתו מרוטה וערוכה בידו לשיחית פרות

המנהיגות הכושית, לרבות זו החולקת על דרכו של ד"ר מרטין לותר קינג, מנסה לרסן את המרד ולכוונו לאפיקים משפטיים וחוקיים. במידה רבה הם מצליחים בכך, אבל חלק גדול מן האוכלוסיה הכושית אינו נענה להם. כך קמה בשנים האחרונות קבוצת "המוסלמים השחורים", הדוגלים בתורה של עליונות ה"אדם השחור על הלבן. רק הכושי הוא מעשה-ידיו של אלוהים, האדם הלבן אין לו בו חלק ונחלה... קבוצה שניה, "כוח שחור", מנסה אף היא לאיים באמצעים קיצוניים על "הלבן-נים" ולבצע את מהפכת-השוויון הכושית ב"דרכי אלימות. העוני המנוון של רוב האוכלוסיה הכושית, הבערות והפיגור הרב לגבי האוכלוסיה הלבנה, מפרנסים את התסיסה ההברתית-הלאומית ומביאים לידי התפרצויות דמים מזמן לזמן.

המחבר אינו מתעלם מהומרת המרד, הקרב לנקודת-רתיחה רבות. הוא מציין את ההתקדמות הרבה שחלה במצב הכושי בשנים האחרונות ואת העזרה הרבה הניתנת לו מבתי-המשפט ומן השלטונות הפדרליים. הוא מציין גם שפתרון השאלה הכושית בארצות-הברית לאחר שיחוררה של אפריקה יסלק מוקד חברתילאומי הנושא בחובו סכנות איומות. מבחינה מסוימת, ריאליית מאד, נתון כיום בידי הכושי האמריקאי המפתח להתקוממות העמים שאינם-לבנים בכל העולם. ובמידה שבעיית הכושים באמריקה תוכר ואף תיפתר, ירבה הסיכוי לקיום עולם חפשי מריב-גזעים.

יחסי הכושים ליהודים אף הם נסקרים בקצרה. המחבר מצטט את אמרתו של הסופר הכושי הידוע ג'יימס בולדווין: "כשם שהחברה זקוקה לשעיר-לעזאזל, כן זקוקה השנאה ל"סמל: בגורג'יה מצוי הכושי, בהארלם מצוי היהודי". בגיטאות הכושיים ממלאים היהודים תפקידי מסחר ותיוון כאבותיהם באוקראינה ובארצות אחרות. לגבי הכושי "מיצג" היהודי את שלטון ההון והכוח. הכושים גם דורשים מן היהודים שיגלו יתר-הבנה למצבם שהרי חזו משרם את תוצאות ההפליה שהיתה מקובלת לגביהם. כשכבות חברתיות אחרות בארצות-הברית, מתנגדים היהודים לקליטת ה"

* רוברט פלאסלייר: חיי יוסי-יום ביוון: ת"ר גום: יהושע קנו. עריכה מדעית: ד"ר דוד רוקח; "עם הספר", 1967: 224 עמ'.

למקומו עד שנודק לו שנית. עתה נחזור מן השקר, כלומר מן ההיסטוריה, אל ה"חיים..." ומסקנתו הסופית נחרצת ממסכתו ששם המריר בסאטיריקנים מפיו של המלך ברוב-דין-נג, אשר בכלתו לשמוע מפי אורחו הזעזערי, איש-המסעות סמואל גוליבר, על תהילת סדרי המימשל והשלטון באנגליה מולדתו, הוא חוקרו לפרטי-הפרטים של תהי-ליכי המימשל היומיומיים, ופוסק: "על-פי התשובות אשר עשיתי ומיציתי ממך ברוב-עמל, לא אוכל לראות את המון בני-אראץ כי אם כגזע אנשים קטנים, רעים ומשחיתים..."

ספר זה, הרביעי בסדרה המתארת חיי יום-יום בתקופת-שיא שונות של ההיסטוריה, בא להציג לא את אתונה של האקרופוליס על בנייניו הנהדרים; של שיאי הפילוסופיה, התיאטרון, השירה, המדע והאמנות; אתונה של מוסדות דמוקרטיים, אידיאל דמוקרטי ורוח דמוקרטיה. הוא בא לחשוף את אתונה של יום-יום, אתונה של תושביה וחייה. זו אתונה של "העיר התחתית..." על סימטותיה המצחינות, החסרות כל תיכונן, החשוכות בלילה, על בתיה הדלים ברובם... אתונה שהדמוקרטיה שלה התבססה על עבדות, ונכונה והתפשטות אימפריאלית". הכר את חיי-המשפחה, את שלטון הגברים על חיי-האשה לכל צדיהם, את דרכי החינוך, מקצועות האתונאים ודרכי פרנסתם, את מנהגיהם, תע-נגותיהם ותרבותם—ותלמד לדעת כי כתמים רבים בתמונה היפה. אתונה, שהיתה המת-קדמת והליברלית מכל ערי זמנה, ודורות רבים-רבים ייחלו לממשיכתה, מצטיירת ב-כפר שלפנינו כדמוקרטיה טוטאליטרית, המ-ניחה אמנם לחלק מתושביה להשתתף ב-עיצוב ההכרעות הפוליטיות, אך אינה תוחמת כל תחום של חיים אנושיים מחוץ למסגרת המדינה, בתבעה שיהיה אשרו של הפרט קשור קשר בליינתק בשיגשוג המדינה כולה ואשרה, כשעל האזרחים מוטלת החובה ל-קחת חלק פעיל בחיים המדיניים.

טעותו היסודית של המחבר שהוא בא לעשות אנאלוגיה בין הדמוקרטיות של ימינו לבין זו האתונאית, שקרקע-גידולה ובית-חיה הי-פיליס. העיר-המדינה, על רכיביה ואפיה המיי-

קדושות ללא מושוא-פנים. מחבר הספר של-פ-נינו מפשיט את האידיאל מקליפותיו ומציג את הדמוקרטיה האתונאית בראי היי-יומיום של אזרחיה. יומו של האתונאי, מסתבר, לא היה הדור "אותן זכות ושלות-נפש הרמונית של מחזה יפה מאת סופקלס". אתונה לא הי-תה מופת של דמוקרטיה מושלמת שמאום לו ישווה לו עד עולם, כפי שתיארה הוגי-דעות וסופרים מאז הרנסנס ותקופת-ההשכלה. פג-מים רבים במבנה ובאופי בולטים לעין מיד: אתונה לא ידעה את סוד הפרדת השלטון, ו-הפקידה את ההכרעה הפוליטית והמשפט בידו ה"אקלסיה", אסיפת-העם, בהיבשעה שרק חלק מן העם עשוי היה להשתתף בכינוסיה. האיסתנים המודרני (שעיוותיה ה-רבים מאד של הדמוקרטיה בת-זמנו הם מובן-מאליו בשבילו, פרי הקשיים והמורכבות של החיים המודרניים...) מעקם חטמו בסלידה כשהוא נמצא למד כי מתוך אוכלוסיה של כחצי מיליון נפש היו רק שתי-חמישיות בעלי זכויות אזרחיות ואילו כל השאר היו עבדים וגרים (מטריקים), חסרי-זכויות. "דמוקרטיה המטפחת משפטים-קדומים בנוגע לעבודת-הכפיים והמסחר, דמוקרטיה שאינה מעניקה זכויות פוליטיות, זכויות-אזרח, אלא למיעוט זעיר מן האוכלוסיה, דמוקרטיה כזאת האין היא דומה באורח מוזר לאריסטוקרטיה?"

במסקנתו זו נתפס המחבר—המטפל בעיקר בחיי-היומיום של אתונה, בשנים 450 עד 338 לפנה"ס—להגזמה שנתפסו לה חוקרים רבים, זו הרואה בחברת-האזרחים האתונאית מיעוט קטן המקים לעצמו חרות פוליטית וחיי רווחה על יסוד יגיעתם של עבדים וסחרם של הגרים (ראה לענין זה: א. פוקס, "אתונה בימי גדולתה"). אותו דמוקרט מערבי אנץ'טעם, המתחנן על ברכי המיתוס שדמוקרטיה טיבה שהיא רודפת-שלום וגוניה שתיימנה עליה דיקטטורות ושאפות-כיבושים, ימצא פגם ב-כך שזו האתונאית היתה דמוקרטיה שמדינ-יתה אימפריאלית וקשוחה. ר. פלאסלייר מת-יחס לדמוקרטיה האתונאית כאותו מספר-מעשיות סודאני, המסיים את סיפורו בוז הלשון: "עתה, לאחר שהשקר גרם לנו הנאה והבהיר את האמת, יכולים אנו להחזירו

צאה שוטפת של החומר הנדון. עבודתה של העורכת ניכרת בכל פרק ואין הקורא חש כמעט שהשלמות עשויה קרעים־קרעים. בייחוד ניכרת עבודתה במבנה המיתודי של החומר המגוון, הנמנע, כמידת האפשר, מחזרות וכפילויות. זוהי משימה קשה למדי בספר מקיף כזה, ובלי ספק כרוכה היתה במאמץ גדול.

הספר דן, כאמור, בתולדות האסלאם עד נפילת בגדאד, אך אינו מכיל דיון בתקופת הפאטמים והממלוכים, בספרד המוסלמית ובסיציליה, בתולדות צפון־אפריקה ועוד, ודבר זה פוגם, למרבה־הצער, בשלמות.

לתקופה טרום־המוסלמית הוקדשו שני פרקים קצרים (14 עמודים), שאחד מהם (קטע מתוך הרצאה של פרופ' ד. צ. בנעט), דן בשייח הערבית הקדומה, אחרי שני פרקים אלה אנו

מגיעים לראשית תולדות האסלאם במחקרו היסודי של פרופ' ש. ד. גויטיין על מוחמד. פרק זה לקוח, בקיצורים, מספרו של גויטיין "האסלאם של מוחמד" והוא תופס 54 עמודים, בהם עומד המחבר על תולדותיו של נביא האסלאם, על ראשית שליחותו, תוכן נבואתו, מלחמותיו, מגעיו עם היהודים וה"תנ"ך, חכמתו המדינית, השפעות היהדות והנצרות בקוראן, ועוד ועוד. פרק זה הוא אחד המאלפים בספר וכמוהו כמבוא לשאר הפרקים. ראוי להתעכב על שתי טענות מעניינות בפרק זה, שאולי יש להן השלכות אקטואליות. בקשר למסע־הלילה לירושלים והעליה לשמיים (איסרא ומעראג), מביע פרופ' גויטיין את התנגדותו להנחה המקובלת שבני־אומיה בדו דברים מלבם כדי לתת קדושה לירושלים. הוא כותב: "מה שאנו קוראים בסורה 17, 1: 'המסגד האחרון' (אל־מסג'ד אל־אקצא) מתאים ליסנה שבקצה האחרון בסורה 53, 14, כלומר שייך להיכלות העליונים, אלא שלכבודה של ירושלים צירפו גם אותה כשפנו בה בנין. מוחמד העיד על הסתלקותו למרום ואין כל פלא בדבר, שהרי אידיאה זאת של עלייה להיכלות היתה מקובלת על היהודים, הנוצרים והפרסים". הטענה השניה העשויה לעניין אותנו כיום היא בדיון בסורת אל־פאתחה (הפתיחה).

חדים־במינם. הוא גם אינו עונה על השאלה המתעוררת מיד לאחר קריאת מסקנותיו: אם כך, איך צמחה והגיעה תרבות מוחררות מכבלים לשיאים כאלה בתחומי שלטונה העריץ של "דמוקרטיה טוטאליטרית" זו? כנגד זאת, חשיבותו של הספר היא בהשלמת התמונה ובסיפוק פרטים ספרי ההיסטוריה רואים בהם רק זוטות חיצוניות וטפלות. הוא מספק חומר שמקורותיו ספרותיים וארכיוולוגיים ולא עיוניים, המשמש להיסטוריון תחליף לעבודת מחקר־השדה של איש מדע־החברה.

י. ש.

הערבים והאסלאם

ספרי־סוד להכרת תולדות האסלאם עד נפילת בגדאד ב־1258 הוא "פרקים בתולדות הערבים והאסלאם" שבעריכת ד"ר חוה לצרוס־יפה. כדברי העורכת בהקדמתה, ראשיתו של הספר היא "בשתי חוברות משוכפלות, אשר הוצאו לאור על־ידי לשכת היועץ לענייני ערבים, משרד ראש־הממשלה, בשנים תשכ"א ותשכ"ב, ונועדו לשמש ספרי־לימוד לתלמידי המגמה המזרחית בבת־הספר התיכוניים ב"ארץ". הצלחתן של שתי חוברות אלו, והזדקקותם הגוברת והולכת של תלמידי המגמה המזרחית ותלמידי האוניברסיטה לספרי־סוד בתחומים אלה, הניעו את לשכת היועץ להוציא את החוברות המשוכפלות בדפוס, בתוספת ארבעה פרקים משלימים. מלאכת העיבוד והעריכה הוטלה על ד"ר לצרוס־יפה, ולזכותה ייאמר כי עשתה עבודה הראויה להוקרה.

הספר כתוב פרקים־פרקים בידי חוקרים שונים, ובחלקם לא נועדו כלל להיכלל בספר אלא נלקחו ממחקרים אחרים והותאמו, אגב קיצורים, תוספות והערות־שוליים, להר־

* חוה לצרוס־יפה (עורכת): פרקים בתולדות הערבים והאסלאם; משרד ראש־הממשלה, לשכת היועץ לענייני ערבים, ע"י הוצ' רש"י, ת"א, 1967; 404 עמ'.

האסלאם, ואף אלה פרקים שאינם חורגים ממסגרת של סקירה כללית. זאת ועוד: הטיפול המרובה בכיתות הדתיות וביצירה הדתית היקשה על העורכת, מן הסתם, להימנע מכפילויות, דבר שבא לידי ביטוי במיוחד בשני פרקים חופפים כמעט: "הכיתות באסלאם" ו"המדעים, הפילוסופיה והתיאור לוגיה באסלאם".

לבד מזה בולטים בהיעדרם פרקים על חיי החברה, על המבנה הכלכלי של הממלכות, על תנועות חברתיות וכיו"ב. אמנם נזכרו תנועות דתיות שהיה להן רקע חברתי, אך לא ניתנה תשומת-לב לניתוח הרקע הזה שהצמיחן. בסוף הספר צורפה רשימה ביבליוגרפית עברית קצרה וכן צורפו שאלות לחזרה ועיון, כנהוג בספר-לימוד. אין בספר רשימה שמית, והדבר תמוה למדי, שהרי ספר מקיף כזה מחייב כמדומה רשימה שמית של מקומות, יצירות, תנועות ואישים, שתקל על המעיין. מן הדין לערוך רשימה מעודכנת כזו ולצרפה לספר במהדורה שנייה.

ש. ב.

אל פסגת הפירמידה

החברה הדמוקרטית השוויונית של דורנו—המצהירה כי כרטיס-הכניסה בשערי ההתקדמות וההצלחה הוא הכשרון והכשרון בלבד— ביטלה את הפירמידות של מעמד-המוצא ובראה תחתיהן פירמידות-עצמה מרובות, מסועפות, חלקלקות ותובעניות פירמיוניות. חשיפת נדבכיה של אחת הפירמידות האלו—זו של עולם-העסקים האמריקאי—היא קריעת חלון לעולם המרכזי בידו כוח-אדירים. הכנה סותיה של חברת-ענק אחת כ"גנרל מוטורס", למשל, עולות הרבה על הכנסות כל אחת ממדינות ארה"ב, אף העשירות שבהן, ועודן מתרבות והולכות. "מבחינה זו עולות חמשים החברות האדירות, הגדולות ביותר בארה"ב,

אותה אומרים המוסלמים 10—7 פעמים ביום. הוא מתאר אותה בתוך השאר במלים אלו: "כשקוראים את התפילה הזאת, קשה מאד להשתחרר מן הרושם שאנו כאן באווירה יהודית טהורה, שכן אין בה בתפילה דבר המנוגד לרגש של יהודי כפי שאנו מכירים אותו מאותה תקופה". טענה זו מעניינת במיוחד לאור התנגדותו של המחבר לפירושים מקובלים לשני הפסוקים האחרונים של התפילה והם: "נחננו באורח מישור, אורח אלה שהטיבות להם, לא של אלה שעליהם החרון ולא של התועים". לפי הדעה המקובלת הכוונה ב"אלה שעליהם החרון" היא ליהודים, ואילו "התועים" הם הנוצרים. גיטיין דוחה פירוש זה וטוען שהכוונה היא לעובדי-אלילים ולא להאלה שידעו את האלוהים (התאסלמו) ואחר-כך חטאו לו.

הפרק השלישי של הספר, "הקוראן ומצוות-היסוד באסלאם", פרי-עטה של העורכת, משלים את הפרק על מוחמד ומעמידנו על עקרונות האסלאם, על טכסי התפילה ועוד. מכאן אנו עוברים לסקירות היסטוריות על תקופות ארבעת הכליפים הראשונים ובית אומיה, שבהן ניתנה גם הערכה מצומצמת להתפתחות בחיים התרבותיים—היצירה הספרותית (שירה ופרוזה), מחקר הלשון, ההיסטוריה, הגיאוגרפיה, הספרות הדתית ועוד. הפרקים שלאחר-כך סוקרים את תקופת בית-עבאס ודנים בהתפתחות ההלכה והתורה שבעל-פה, וכן בהופעת הכיתות הדתיות השונות. ראויים לציון בפרקים אלה הפרק על השירה והפרוזה בתקופה העבאסית מאת פרופ' בנעט והפרק הדין בחסידות ובמיסטיקה של האסלאם מאת העורכת. כמו כן ראוי לציון מיוחד הפרק המקיף הכתוב בידי פרופ' הירשברג על היהודים בארצות האסלאם.

מתקבל הרושם שהרחיבה העורכת בדיון באסלאם, הלכותיו, כיתותיו וטכסיו וצמצמה על למיזער את הדיון בהתפתחות התרבותית. מתוך 15 פרקי הספר מוקדשים ששה לאסלאם כדת (171 עמודים) לעומת שלושה פרקים (36 עמודים) הדנים ביצירה התרבותית. בהם אחד על השירה הערבית שלפני

* ואנס פאקארד: אל פסגת הפירמידה; תרגום: דליה ססלר; הוצאת שוקן, 1967; 364 עמ'.

את חייהם להסתערות על מדרונותיהן ההלך לקים, רבי־הנזקקים, של הפירמידות, בתקוה להגיע עד הפסגה, או לכל הפחות עד לנדבך סמוך לפסגה. עוסקים הם בחכמה הנסתרת של התחמקות במערכים קשים. הם מחדדים כמה הושים מיוחדים, כגון הכושר לצאת מן הסבך, המסייעים להם להישאר בחיים ולהתקדם. מינהלאים אלה עטופים בקווי שיעבוד וצמיחות שאינם קלים מן הקורים של ימים עברו—שיעבוד וצמיחות פיזיים ורוחניים כאחד. הם נדחפים ונדחקים, נבררים ונחטפים על־ידי חברות להספקת מינהלאים, נבדקים ומכורטסים, מצליחים או נשלחים לכל־הרוח, חות, בקרירות מחרידה, ומשאת־נפש כולם קדימה—אל פסגת הפירמידה, שם ניצבת ב־חיוך מפתה ואכזרי, מלגלג ומטרצה, "אותה אלה־כלב־תא", ההצלחה.

שורות קצרות אלו אינן באות לעסוק ב־פרשנות מחקרו של ואנס פאקארד, או לחזור על מסקנותיו החודרות והבהירות בדבר "גילוי יומ־חדש של הפרט". באות הן אך ורק להמליץ לפני הקורא על ספר חדש שתרגומו העברי־טוב עתה־זה הופיע. ספר שפרקיו—הדנים בדמותם של המינהלאים; בדרכי החיפוש אחר המינהלאי העמיד לעלות בדרגה; בהתנהגותו כמינהלאי וכאדם; בחיי־היומיום שלו ושל בני־ביתו—הם חומר קריאה מאלף ומהנהג, ונקראים לעתים כסאטירה טובה וצולפת על הביורוקרטיה הפרטית, העולה בנוקשות מסגרותיה על כל ביורוקרטיה ציבורית—ביורוקרטיה החודרת יותר לתחומי הפרט בדרישותיה האישיות ביחס לאנשים שברג המינהלי, והמטפלת ביתר־גסות ב־אנשים הגתונים למרותה; שתלות המנהלים בה גדלה והולכת ככל שהארגון מתעצם. זהו עולם שהחברה הישראלית, בה נקבעים עדיין רוב המינויים בדרג המינהלי בישיבות של "המפלגה" (ותוצאתם ידועה), עדיין מכירה את חזותו כולה רק מקריאה או מצפייה בקומדיות הוליוודיות; עולם של עבדות המבטיח לעבדיו הנרצעים תמורה כספית נאותה, עליה במעמד החברתי, מחלת־לב או כיב־קיבה ומות בגיל ששים לכל היותר.

במידה רבה על חמשים מדינותיה", ובתוך כך אחוז האוכלוסיה המבוגרת המועסק במסגרתם של ארגונים וחברות־ענק פרטיות גדל עוד ועוד. בתוך החברה הדמוקרטית, המעמידה את מוסדותיה לבקורת גלויה והפשוטת, קיימים וגדלים תאים שהם סגורים ונוקשים, והם מונעים כניסתם של מועמדים שאינם עומדים במבחני־כשרים ובדרישות שונות־ומשונות. הצורך במינהלאים הוא פרי השיטה הכלכלית בחברה הטכנולוגית המודרנית, שאינה מאפשרת לאדם אחד להשתלט על כל השטחים השונים והמגוונים של מחקר, ייצור ושיווק. לכן נעשות החברות יותר ויותר מערכות־מפעלים, שכל אחת מהן זקוקה לאירגון מינהלי מסועף וכולן יחד—לאירגון־גג, האנשים ה־עומדים בראש לווייתני־עסקים אלה, הם ועור־זריהם, קובעים וחורצים את גורלם ועתידם של מאות־אלפים, ובמידה לא מבוטלת הם מושכים בחוטי הכלכלה של ארה"ב והעולם כולו.

אולם כל כמה שאדיר הכוח שמאחרי החלטותיהם אין הם מתמנים ונבחרים בהטלת פתקי־הצבעה בקלפי, כדין ראשי המדינה או האדמיניסטרציה המקומית; בחירתם נעשית בחדרי־חדרים, הרחק מעיני הציבור; היא תלויה בצווי שירותי של אחד או אחרים, נחרצת לאחר סדרת מבחנים פסיכו־טכניים והסתכלויות הגובלות תכופות במזעזע וב־גרוטסקי, וחלק־הארי בה ממלאים משחקי־הנופה, כירכורים סביב הממונה ובני־ביתו, תככים, קפיצות נחשוניות על עגלת ההזדמנויות־שאינן־להחמיץ—והסתכנות בהחלקה או ריסוק־אברים, הגרועה לא־פחות מאי־התקדמות על נדבכי הפירמידה.

לגזע אנושי חדש ומיוחד זה, תוצר חברות־השפע המודרנית, הפועל בעיקר במסגרתן של חברות גדולות ובינוניות, מקדיש ואנס פאקארד, חוקר ועתונאי האחוז בעט בקיא, חריף ואירוני, מחקר הושפני, שנון, ומגלה לעיני הקורא עולם מגוון, אפור ומזעזע כאחד. עולמם של מינהלאים שהם יצורי־אנוש "מוזר־זים, מצוחצחים, הנוטים את אלהיהם על־פני נדבכים גבוהים יותר ויותר בפירמידת עולם־העסקים, מאז עמדם על דעתם מקדישים הם

נות ביקשו חסות זרה מחשש התנקשויות ו־רדיפות, ויש לשער שזולא הכיבוש הבריטי ב־1882, וההגנה שהמציאה ליהודים "הנוכח" חת" הבריטית, לא היתה הקהילה היהודית מתרחבת ומגיעה להישגים שהשיגה.

יהדות מצרים היתה קשורה קשר הדוק מבחינה תרבותית לאוכלוסיה האירופית שבארץ אף תרמה לא מעט להתפתחותה הרוחנית והתרבותית. גם בשטח האדמיניסטרטיבי, ה־כלכלי והכספי היה ליהודי מצרים חלק נכבד בהתפתחותה של המדינה כמו גם לשאר "הזרים" כיוונים, כאיטלקים וכו'. לעומת זאת אפייני הדבר כי בתנועה הלאומית המצרית היה חלקה של יהדות מצרים זעום ביותר.

התמונה השלמה של תרומתם של יהודי מצרים להתפתחותה תתגלה רק כאשר תסוכם פרשת תולדותיה של קהילה זו עד אמצע המאה העשרים ועד בכלל. הספר שלפנינו הוא בסיס רבי־ערך להרחבת נושא זה למאה העשרים, ויש לקוות כי ישלים המחבר את מחקרו על המאה העשרים כל עוד קיים חומר על תקופה זו.

פרק מעניין מספר על ראשית הציונות במצרים. התנועה הציונית היתה קיימת שם מאז הופעתו של הרצל, אך פעולותיה היו מוגבלות. רק עם הגירת ה"ארגישראלים" למצרים לפני מלחמת־העולם הראשונה וגירושם אליה בעת המלחמה גופה התעוררה הציונות במצרים לחיים, אך במסגרת המחקר שלפנינו אין דבר זה בא, כמו־כן, לידי ביטוי. בסיסו יש לשבח את המחבר ואת ההוצאה על המחקר המצוי והמאמץ להוציאו בצורה כה יפה.

ב. י.

פרקים בתולדות הרעיון המדיני

יש ספרים העומדים בפני בקורת פשוט משום שכמעט אינן יכול לכתוב עליהם דבר. הוצאת ספר מדעי דין שתהיה לה איזו סיבה מתקבלת־על־הדעת. והרי גם מדע־המדינה מדע הוא הן ביחסיה־הגומלים שבין רשויות מדינה ומשפט לבין אורחים וקבוצות־אזרחים.

יהודי מצרים במאה הי"ט

תולדות יהודי מצרים מימי בית שני והלאה זכו למחקרים רבים, אולם תולדותיהם במאה הי"ט, שבה עלתה מצרים לדרגת מדינה מ־ר־כזית במזרח התיכון, זכו רק עתה למחקר מסכם ראשון, פרי עטו של ד"ר י. מ. לנדאו, מרצה בכיר באוניברסיטה העברית והוקר המזרח התיכון. יש להביא בחשבון שעם ה־תמורות שחלו בחיי היהודים במצרים מאז הקמתה של מדינת־ישראל, הגירתם של יהודי מצרים לארצות אחרות והיסולם של חיי ה־קהילה, החינוך והחיים הציבוריים, הרי מחקר זה הוא בבחינת אוד מוצל. לא קל לבנות מחקר כה שלם וגדוש ידיעות על הנושא בשעה שמקור הספר נותק למעשה ורוב החומר הירלבנטי הושמד או חבוי אי־שם עד היום. ספרו של ד"ר לנדאו הוא שיחזור של בנין שרוב אבניו התפורו לכל עבר.

בספר ששה פרקים: מספריהם, משלח־ידם, והיחסים עם השכנים; קהילות מצרים; הארץ־גון הקהילתי והמוסדות העיקריים; החינוך; חיי הרוח והספרות וראשית הציונות במצרים. בנוסף לכן מקורות המלווים את כל הפרקים, ביבליוגרפיה נבחרת, פקסימיליות ותמונות. הקווים האפייניים של יהדות מצרים המתגלים בספר דומים בקהילות יהודיות רבות: ריכוז היהודים בערים הגדולות, עיסוקם במקצועות מסוימים כגון מסחר זעיר, חלפנות, צורפות, מקצועות הפשיים, ובסוף המאה גם תעשייה ובנקאות. ההבדל העיקרי בין יהודי מצרים ויהודי ארצות אחרות, הנובע מהתנאים ה־מיוחדים בארץ זו, מתבטא במאמצייהם של יהודי מצרים לקבל חסות של מעצמות אירופיות בצורת נתינות או בדרך אחרת. דבר זה טבעי היה באוכלוסיה האירופית במצרים (כגון יוונים, איטלקים, בריטים ואחרים), אבל הודקקותם של יהודים שחיו במצרים מדור־דורות לחסות זו היתה משהו החורג מן ה־רגיל בקהילות יהודיות. המחבר מביא כמה תעודות מעניינות על יהודים שבתקופות ש־

* מ. לנדאו: היהודים במצרים במאה הי"ט; מכון בן צבי, ירושלים, 1967: 302 עמ'.

שספרו „רשות הרבים“, שפורסם בשנה ש"עברה, אינו מתימר להיות ספר כולל הכל, ושיחותיו הקצרות, המנוסחות-להפליא והקור לעות לעיקרי-דברים, הן מועט המחזיק את המרובה ואין שיעור לתועלתן לקורא המת-חיל והמבקש להבין.

יומן מערכת סיני

עם פירסומו, לפני שנתיים, עורר „יומן מערכת סיני“ גלים מרובים של סקרנות, בקורת ופולמוס, שהתמקדו בתחומי האסטרטגיה והטקטיקה הצבאית, שמעצם טיבו של היומן הם עיקרו. בפרספקטיבה של מאורעות החדשים האחרונים מתגלה מיבצע „קדש“, שמיועד היה לסיים שלב במאבקה הלאומי של ישראל, כחזרה כללית לפני ההצגה הגדולה. המכרעת והגורלית. ללא תלות צבאית או מדינית, בעצמו, בארבע הזיתות כאחת, השיג צה"ל נצחון מזוהר ורב-משמעות; גיטותיו חונים עתה חניית-קבע על גדות תעלת-סואץ. לאורך פיתולי הירדן, ועל רכסי הגולן. הלקחים הצבאיים, מסתבר, נלמדו ושוננו במרוצת עשר השנים, והתוצאות מעידות. אולם עיון מחודש, בימים אלה, מפריק „יומן מערכת סיני“ מסב את תשומת-לבו של הקורא דווקא להערות ולהערכות המדיניות המקופלות, פה ושם, בין שורותיו. הסיבה ברורה: אנו מצויים עתה בעיצומה של מערכה מדינית ארוכה, סכוכה וקשה, ומי שהיה או ארזיכל הנצחון הצבאי, אשר קבע לאחרינו כי המעיק עליו „אינו הפסקת הקרבות אלא החשש ליכלתנו לעמוד במערכה המדינית העכשווית“. הפקת הלקחים המדיניים המתאימים מאי-ההצלחה בזירה הבינלאומית והאזורית לאחר „סיני“ היא, ללא ספק, תפקידו הנוכחי בעל המשקל הרב ביותר.

אם כך הוא, אין זה ברור מה טעם הוצאת הספר שלפנינו. ספרות המקורות והמחקר בתחום תולדותיו של הרעיון המדיני עצומה בכמותה ואין ספר אחד-יחיד עשוי לסכמה, החל מן העת העתיקה ועד ימינו אלה, במזרח ובמערב כאחד. נסיון כזה הוא עקר והסר-ערך. אינני בקי בסוגיה מה זול יותר ומה קל יותר להוצאת-ספרים עברית: לפרסם מחקר מקורי, או לתרגם כזה מלשון אחרת; אבל מובטח לי כי במקרה שלפנינו היתה ההוצאה מיטיבה לשרת את קוראיה המיועדים אילו הוציאה לאור תרגומים של אחדים מספרי-המופת בתחום תולדות הרעיון המדיני. ספר זה שלפנינו עשוי אמנם להקל מלאכתם של אחדים שאינם מוכנים לטרוח ולעיין במקורות או באותם ספרי-מחקר שהם חובה לכל תלמיד, אולם מפתחיה זו עושה פירסומו שירות רע לעשויים להתפתות, בתחו בידם סקירה קצרה וחסרה. סטודנטים במדעי-המדינה, על-כלפנים, המזדקקים לספר-עזר בסיסי בשפה העברית, יסיפו להעדיף את סאביין המתורגם או חוברות-עזר המצויות בשוק.

מי שמתעניין בתולדות הרעיון המדיני לא יסתפק בשלושה-ארבעה עמודים אצל י. בן-אמתי על המארקסיות ושלושה עמודים על הליברליזם, למשל; לכל היותר יעורר בו ה"ספר רצון להרחיב את ידיעותיו מעבר לבדל האינפורמציה המסופק לו כאן. את ספרו האחרון באותו נושא פירסם המחבר בשנת 1935, ואני תקוה כנה שלא עבד על ספרו הנוכחי מאז ועד היום. מוטב היה הרבה יותר אילו הניח את היומרה ופנה לחקירת נושאים בודדים בעמקות וברחבות מדעית, כפי שעשה על דפי אחד מכתבי-העת בתקופה האחרונה. ספר מדעי שלא בא להיות ספר פופולרי אלא ספר-עזר „לסטודנטים ואנשי מחקר... גם לחוג קוראים רחב ומגוון“ חייב לספק דרישות חמורות מאלו שהציג המחבר לעצמו. שמא יקח לו לדוגמה את ד"ר שלמה אבינרי.

• יעקב בן-אמתי: פרקים בתולדות הרעיון המדיני מימי-קדם ועד ימינו; הוצאת מסדה, 1967: 252 עמ'.

• רב-אלוף משה דיין: יומן מערכת סיני; הוצאת עם הספר, 1965: 215 עמ'.

יתו של בוויין". אין צורך בהעזה יתירה כדי לקבוע בביטחה כי כך יספוק ויגדיר גם את מהותה ואפיה של "מלחמת ששת הימים". השלום, לכשיושג, לא יביא לשום שינוי קיצור-ני; אדרבה, הוא יבטיח במשנה תוקף את הסתגרותה של ישראל בתחומיה.

מכשיל הוא תכופות הנסיון להיתלות ולהיבנות מפסוק אחד או שנים, הנאמרים אנכי אורח, ביומן-המלחמה של רב-אלוף דיין; אך יש ואין בהיר וקולע מפסוק כזה. מכיון שעוקבים אנו בדריכות אחר הכרזותיו המדיניות של דיין בימים הללו, ראוי להוציא את הערותיו המדיניות מהקשרן ולהציגן באור מלא. מדברי דיין כיום משתמע כי סיפוחן של טריטוריות חדשות שנכבשו על-ידי צבא ישראל, לא במלחמת-כיבוש מודעת אלא ב"עקבות מלחמת-מגן ושיחרור ממחנק, הוא פעולה מוזיקה, המחלישה ומסכנת את קיומה של מדינת-היהודים". גם בן-גוריון סבור ש"ישראל אינה צריכה להסכים—ולו גם הוצע לה הדבר—לצרף את רצועת-עזה לשטחה, בגלל הפליטים הערביים שבה, אשר אין בידי כלתה של ישראל לקבלם". הה! מה-גהדר היה זה אילו הואילו שליטים ערביים לקבל לגבולותיהם את הפליטים הערביים מרצועת-עזה, אומר בן-גוריון, ושולל תכלית-שלילה את הרעיון של גירושם בכוח.

אילו הניחה ההיסטוריה בגבולות ישראל שטחים ריקים-מיושב, היה הכל בא על מקומו בשלום—אלא שאילו היו אותם שטחים ריקים-מיושב לא היה צורך במערכת-סיני ובמלחמת-ששת-הימים. במקום אחר מביע ב.ג. את תקוותו שחצייהאי סיני יישאר בשליטתה של ישראל, וראשה-המטה-הכללי, המסכים עמו, יודע היטב, כאיש-צבא, את חיוניות ישיבתם של כוחות צה"ל במדבר-סיני (ומכאן גם ברר צועת-עזה); שהרי, כדבריו, "בלא-הכי גבור לותיה (של המדינה) ושטחיה מצומצמים עד כדי העמדת עצם קיומה בסכנה". לפיכך אין הוא יודע מה להחליט ולקבוע בקשר לעתידה המדינית של הרצועה ומקורה של הנסיגה ממנה. רכיביה הנפשיים והרעיוניים של התלבטות זו—החשש לזהותה היהודית של המדינה בעקבות התוספותה של אוכלוסייה

רב-אלוף דיין מתיחס ביותר משמץ של זיל-זול וליגלוג להנהגת המדינה ולרכיביה הנפשיים, לפאתוס העליה השניה, לתגובותיה הנפחות, להיסוסיה, לאי-יכלתה להכריע הכרעות. כשמקבל בן-גוריון את איגרתו המאיימת והגסה של המרשל בולגאנין אין הוא נתקף בהלה, ורב-אלוף דיין, הנוכח באותו מעמד, מעיר: "אני מכיר את מי שעלולים היו להיות ראשי-ממשלת-ישראל לולא מילא ב.ג. תפקיד זה, ואין לי ספק כי תגובותיהם במצב זה היו חדות יותר משמינית-שבשמינית של פאניקה". קלה תהייה הסקתה של הקורא, היודע כי לפחות חלק "מאותם שעלולים היו" הם מנהיגיו כיום, כי בעיני רוחו הוא, דיין, המנצח של אז, הינו האיש הנכון במקום הנכון, בן-דמותו של בן-גוריון. אם כך הדבר, ישאל השואל: מה המצע המדיני ששרה-הבטחון מצעה דיין חותר להגשימו? האם יש לו בכלל משה כזה, או שמא אינו אלא טקטיקן פוליטי מעולה, עטור הילת-מנצחים, מוקף מיתוס של תקיפות ב"לבה של עדת נבוכים ומבולבלים, מנהיג היודע להכריע הכרעות נכונות בומנן, ללא פיקב-ברכיים וללא היסוסים ודחיות?

ביסמארק אמר פעם: "לאחר הדור שלקה בא תמיד הדור שמלקה"; בעיניו של רב-אלוף דיין, מערכתיה של ישראל העצמאית הן שלבים בלבד בתהליך והתגוננות ומתמדת מפני בארץ חדשה-ישנה, והתגוננות מתמדת מפני המבקשים לעקור ולחסל את היצור המדיני החדש. מטרתה של השתרשות זו, לפי דיין, היא להקים טריטוריה יהודית עצמאית, שהי קשר בינה לבין סביבתה הגיאוגרפית חשוב פחות מאשר הידוק הקשרים והעבותות אל הפזורה היהודית. אוכלוסייתה היהודית של טריטוריה זו חייבת לשמור על זהותה הייחודית ולחיות בתקוה שאין היא אלא היל-חלוץ למחנה הגדול, העתיד לבוא ולהצטרף באחד הימים הרחוקים. מערכת-סיני היא, כלשונו, "אחת המערכות אשר שיבת היהודים לישראל כרוכה בהן זה שלושה דורות. בתחושת הציבור מצטרף 'קדש' לאקסודוס של היהפלה' בתקופת המנדט ולהיחלצות להקמת קיבוצים בנגב בעת המאבק נגד 'הספר הלבן' ומדיני

אלא הצגה מפוכחת של האפשרויות הפתוחות עתה לפני יושבי הארץ הזאת—על אתגריהן, תביעותיהן, ועתידותיהן.

י. ש.

בסוד עכבישים

הספרים העבריים העוסקים בהי ובצומח רוי במ לוקים קשה ביובש מדעי המהלך שיממון על הקורא הממוצע וחלקם בשטחיות ובדלות שמקורן בפופולריזציה יתירה. ספרו של אמוץ כהן "בסוד עכבישים" מהלך בטוחות על הח" בל המתוח בין שני הסוגים. הוא נאמן בדיוקו המדעי, ועם זאת מרתק ומלבב.

עניינו של הספר בשלושים מיני עכבישים שכיחים מתוך מאות המינים המצויים באזורי הארץ השונים. "עכבישים הם אין דעת הב" ריות נוחה מהם. אכזריים הם... הסרים כל גוי, לא תואר להם ולא הדר... והרי אדם סולד מפני מגעם מחשש עקיצה ומחמת המיאוס (ע' 9). כך פותח אמוץ כהן את ספרו. אולם, כשהנחתי את הספר בסיום הקריאה דומה שי צורים אלה הפכו מודעים ותיקים שתכונותיהם הטובות והרעות ידועות לפרטיהן.

למעלה ממחצית יובל-שנים הקדיש המחבר לחקר העכבישים. שעות על שעות התבונן בארחס'ורבעם, והוא מתאר את שיטות הצידי השונות שנוקטים העכבישים בתזונתם, בהת" רבותם, ובדרכי התגוננותם. מרתקת שיטת הצידי של האגמית—עכבישה החיה במקום" מים—המושכת את רשתה בין שתי גדות המים או תעלת-הניקוז בהן היא שוכנת. רוב שעות היום תלייה האגמית במנוחה על רש" תה. לפנות-ערב, שעה שהיתושים שרוב שעות היום נימנמו פותחים בפעילות, היא נדרכת. הם מתעופפים ונתקלים ברשת ונאחזים בה. יתושים קטנים שעתה-הזו יצאו מתוך המים לאוויר העולם ופורשים כנפיים ומתרוממים נתפסים ברשת. ויתושות שירדות אל המים

מוסלמית גדולה, הסלידה מן הרעיון של גירוש האוכלוסים, והידיעה המוחלטת כי רק החזקה בגבולות החדשים מבטיחה את בטחונה של מדינת-ישראל ומרחיקה את הסכנה של התמודדות צבאית נוספת בקנה-מידה נרחב— עומדים בעינם גם היום—לגבי סיני, "הרצור" עה" ו"הגדה המערבית"—ובמשה-תוקף" יחומרה.

הלך המדיני מן הנסיגה של שנת 1956 נלמד היטב. אפילו רבים מרודפי השלום-שבכתב, תמורת ויתורים וכיצא-בזה, אינם מעלים על דעתם את החזרתה של נפת-רעזה לידי מצרים. אולם יהודה ושומרון—שאני! בשטחים ה" אלה, ובאוכלוסיהם, מרוכזים יסודות האימה וההיסוסים. כאן מקור ההצעות והתכניות המועלות ומשתנות חדשות-לבקרים, שכל" כולן אידואות וסירוב עקשני ללמוד לקה מדיני. במקום אחד ביומנו קובע דיון כי היתה הסכמה מרובה וגלויה מצד האוכלוסיה ברצועת-רעזה לשתף פעולה עם השלטון הישר" אל, שהסיר מעל שכמה עולו של משטר מצרי מושחת, מדכא ומנצל. נסיגת כוחות צה"ל בשנת 1956, על תוצאותיה המקומיות, היא, כמובן, הסיבה העיקרית להיסוסים ול" צימצומו של שיתוף-הפעולה מצדה כיום, על הרצועה אין מתכוונים לוותר לאחר שנוכחו בתועלתם של הסכמים; כלום חייב אותו תנאי לחול גם על "הגדה" לפני שישוכנעו המפק" קים בחיזיונות השתייכותה לתחומיה של מדינת-ישראל?

קריאה בדפי "יומן מערכת סיני" מביאה את הקורא לידי מחשבה כי שוב לא יהיה צה"ל צריך להוכיח את יעילותו ואת כשרם של מצביאיו רק אם יוכיחו מנהיגיו המדיניים אותם כשרים ואותה יכולת: מקוריות מח" שבתית, שיחזור מדוקטרינות קבועות וקפוז את ומבט חדש ומחדש, העזה וניצול תנאי הזמן והמקום. "יומן מערכת סיני" ממריץ את הקורא בו עתה למתוח מקבילות בין הרעיונות המדיניים הכלולים בו לבין הצהרותיו המדי" גיות של שרה-בלטחון משה דיון כיום, והקו, גם אם הוא נפתל, בולט הוא. נראה כי בעיקר דרוש בימים אלה לא דווקא מאמץ פובליציסטי להבהרת השאלה "מה לעשות".

• אמוץ כהן: בסוד עכבישים: הקיבוץ המאו"ן, חד, 1966: 141 עמ'.

עוד לא מאוחר

להתוב על ה"ספריה לעם"

הופיעו כבר 7 ספרים בסדרה החדשה:

מ. בניבר : גוג ומגוג

סיפור מקורי מאת ההוגה הגדול ובי גלריה ססגונית של מנוזגי החסידות ותלמידיהם הנתונים במחלוקת קשה. בקשרים עזים של אהבה וקנאה ובציפיה לגאולה.

יעל דיין : שני בנים למוות

רומן מסעיר-לב מחיי צנחן ישראלי. הטוב בספריה של יעל דיין.

ספר זה ב"ספריה לעם" יינתן רק למנויים. ללא-מנויים יימכר הספר רק בכריכה קשה (ב"4.50 ל"י)

גריהם גרין : השחקנים

ספר שזכה להצלחה בלתי רגילה בעולם ותורגם לשפות רבות

יצחק בנינר : האיש משם

סיפור מרתק מאת סופר חדש בעל יכולת מפתיעה על הרפתקאות צעיר ישראלי פצוע שנתקע בעיירה מצרית שעל הגבול

ארטור וינסהנדל : איש המים

רומן-מופת הלנדי

פ. שדה : על מצבו של האדם

"הקריאה גרמה לי הנאה בלתי-שכיחה והפתעה רבה"

(א. אייג, "למרחב")

ק. פאוסטובסקי : נעורים הסרי-מנוח

ספור-היים מלהיב מאת אחד מגדולי הספרות הרוסית

מחיר כל ספר למנויים : 1.25 ל"י ;

מחיר החתימה לשנה : 15 ל"י.

הרוצה לקבל את הספרים לביתו יוסף 2.40 ל"י לשנה — דמי-משלוח כדואר.

כל הספרים המופיעים החל

באוגוסט מכורים בכריכה

תפוררה

החתימה מתקבלת בכל חנות-ספרים ובבית-ההוצאה, ת"א, מזא"ה 22, ת"ד 470, טל' 611526.

הוצאת עם עובד

להטיל ביציהן נתפסות ברשת מלמעלה. מש"חשה האגמית בקרבן המפרפר היא מחליקה על קורי הרשת ואוכלתו.

הייהמשפחה של העכבישים מתוארים בענין רב עלידי המחבר. זוג משפכנים סועדים לבם בנבוב שנטרף עלידם: "מחזה נדיר, מפליא ומבדה הוא מראה שני עכבישים הנהגים במשך שעה ארוכה מטרף אחד בלא גילויי איבה או קנאה" (ע' 30). ואילו כעבור תקופת ההזדווגות טורפת הנקבה את בן-זוגה מכיון ש"עם סיום ההפריה נפסקת הידידות והזכר נחשב בעיני הנקבה ככל יצור אחר, רק כמקור מזון".

"רגש לא נעים רוחש בנו", מגלה אמוץ כהן את רחשי לבו, "כשאנו רואים רציחת-בגידה כזו בין שני יצורים, שאך ימים אחדים קודם חיו באהבה ובשלום. פעם הובאתי לידי הירי-הורי אכזבה יתירה: מצאתי את פרקי רגליו ושארית שריון גבו של הזכר תלויים בגובה הללה של הצנצנת, כביכול מתוך כוונה להציג מיד לראווה את המעשה הקניבלי של הנקבה, והיא עצמה היתה רבוצה כבדתיכרס, שבעה ועיפה על קרקעית הכלי" (ע' 31).

דומה לעתים כהן אמוץ הוא אחד מאותם קדמונים—שכוננו "עסקן בדברים"—שהתבוננו בטבע ועקבו אחר גילוייו השונים. הסתכלותו חדה ומדויקת, ואף-עליפיכך יחסו לנושאי-מחקרו הוא אישי. הוא "נסער" בגלותו מין עכבישים חדש, ו"דעתו נחלשת עליו" שעה שאינו מצליח להגדירו. המחבר חידש שמות למיני עכבישים ששמו הקודם היה מסורבל, אף נתן שמות למינים שלא היה להם שם עברי כלל. השמות מאפיינים את המיוחד שבמין וקלים לזכירה. לדוגמה: יכסופית במקום עכביש-הכסף וארגלן במקום העכביש ארך-הרגל.

ב. ב.

שוב ושוב

שיריו של עוזר רבין מתפרסמים לעתים נדירות כל-כך, ובעשור האחרון כמעט אין שמו

כולוגיה ולחטיטוי פסיכו־אנאליזה—ובסיכום. עם כל זאת, שירה גברית, חזקה, גאה, מעוררת כבוד.

זו הזדמנות שבה מתבקש ממש שיופנה הקורא אל המקור גופו, בלי גינוני־מבקר־ומתווך, בלי ציטוטים והשוואות והדגמות. ורק כמו־של לשורות אלו של המלצה כמו גם, אולי, לספר השירים הוזה כולו, כדאי להביא כאן צמד־שורות החותם את השיר "מבור" (ע' 36):

מלאכת מחשבת האש ההופכה
את הבור בולעך לכור קרבך.

ב.מ.

עמדת ישראל

עיקרה של חוברת זו הוא מאמר שהוזמן אצל המחבר בשביל "הגליון המיוחד" המפורסם של "טאן מודרן" שביקש ז' פ. סארטר, עורכו, ליחד לסיכסוך הישראלי־הערבי, גליון שלאחר הכנות ממושכות ומהומה לרוב ראה אור, סוף־סוף, בהיקף של כאלף עמוד, רק בסוף יוני 1967. מה כל אותו מפעל נראה היה, במסיבות החדשות, טירחה־לבטלה ואנא־כרוניזם גמור. גם חיבורו זה של האלוף הרי כבי כן; ולא עוד אלא יש מקום להרגשה שאם הזדרו האלוף להוציאו עתה בחוברת נפרדת לקורא העברי, בתוספת כעין הקדמת־התנצלות, הרי זה מתוך מין כוונה לחסוף את תשומת־לבנו בטרם נעכל כהלכה את התמורה הגדולה המתחוללת סביבנו ובתוכנו, ובטרם נספיק להבחין באי־הרלבנטיות הגמורה של כל אותה עבודה למדנית וכבדת־סבר.

פובליציסטים ורושמי־רשומות בעתונות העב־רית קשרו כתרים הרבה לקונטרס זה. שבחים ששיבחוהו, מעלות אשר מנו בו, מעידים עליהם ועליו כאחד. קודם־כל, הרי באמת דו־מה כי מאז "אנחנו ושכנינו" שהוציא ד. בן־גוריון ב'1931—ולא־הוציא אותה עבודה, מפוק־פקת מכמה וכמה בחינות, על "בטהון ישר־

צף בכלל ברשות־הרבים, עד שצעירים בקהל שוחר־י־שירה שבתוכנו אולי אינם יודעים כלל שהוא קיים אי־שם "על המפה". לאמיתו של דבר אין הוא בחזקת פנים חדשות כל־עיקר. נמנה היה עם חבורת המשוררים והמ־ספרים הצעירים שבאמצע שנות ה־40 הופיעו במקובץ בחוברת "דף חדש", ומשך שנים אחדות היה מוחזק אחד הבולטים בכוכבי המשמרת הצעירה בשירה של אז. עם זאת, מאז־ומתמיד שבי־יחיד היה שבילו, משעול צר שאינו נמשך אל שער־בת־רבים וניתר־נתע מהמולתן של חבורות כלשהן.

חמישה־עשר השירים המכונסים בשלושה תריסרי העמודים של "שוב ושוב" דין הוא שאכן ישיבו את השם עוזר רבין לתודעתם של שוחר־י־שירה. חרף הבדלים ניכרים בין השירים גופם מצד תופעה שאין לה אחיות הרבה בשירה העברית של העשור הנוכחי בכל הנוגע לתוקף פיוטי, לאותנטיות, לעמ־קת ההרגשה ולחריפות האינטואיציה.

בתוך חלקת־הפיוט הזאת הקטנה, המוקפת חומה, מתנשאים כהרים כמה שירים ארוכים־למדי, הבאים רצופים בזה אחר זה מעמוד 11 עד 33: "נאפופים", "למה לא תקום? והברק", "יד האבה", "ידך המושטה", "כל עוד הנר" ו"קושר". אלה הם עיקרו של הס־פר, כשם שניכר במ שהם דם־התמצית של המשורר. אין הם שירה "בריאה", גיבורית או אמיצה, קוראת־תגר או רושפת־תאה, ואין בהם גם כל התנאות במלאכת־השיר, ולא צל־צלם של קונדסות ומאגניריומים, ובוודאי לא פזילה "אידיאית" כלשהי, אדרבה: במיט־בה, ולא רק במיטבה, הרי זו שירה נזירת־מוסגפת ביותר, מעונה ומיוסרת, חמורה ומור־צקה בבניינה, גדושה סימולת אירוטית קמ־אית ועם זאת אישית עד מאד, רדופת אי־בטחון ואי־נחת, מכורסמת פחדי אי־אונים, מפרפרת בסבכי בדידות ובמכאובי ניכור, מע־בירה צמרמורת לרגעים בישרותה התהומית, המעורטלת, חומר מלוא־חפניים לגיתוחי פסי־

* יהושפט הרכבי: עמדת ישראל בכסוף ישראל—ערב; הוצאת דביר, 1967; 79 עמ'.

* עוזר רבין: שוב ושוב (שירים); ספרית פועלים, 1967; 39 עמ'.

שאינן אנו מקבלים את כולן—עשויים להיות בעלי השפעה מרגיעה. יתר על כן, השינוי נדרש גם למען נהיה אנו שלמים עם עצמנו.

נחמד, לא ?

אכן, בהמשך הדברים (ע' 60) מטיל המחבר המלומד ברק־אור עזון וחד על מציאותנו: "לשני הצדדים", הוא קובע, "גישות אידיאולוגיות היכולות לשכנע את עצמם מבחינת העמדה הסוביקטיבית של עצמם, ואפילו האמת הסוביקטיבית שלהם". בהרהר נוקבת זו מכשירה אותנו באחת להרקעה נועזת מאד, הבאה ממשן לאחר־מכן, כשהאלוף הרב כבי אומר לנו:

מכיון שיש באידיאולוגיות של שני הצדדים גורמים היכולים להפריע לעשיית שלום, נראה לי כי השלום יבוא מתוך מידה של "התפרקות־ממשן אידיאולוגית"... זיקוק הרב

אל", שלפחות בחלקה נכתבה בידי ד"ר (?) ישראל (?) בר (?) וראתה אור אחרי מותו של זה, ב־1965—לא נדפס בעברית שום עיון מקיף במסכת היחסים של המזרח התיכון מזווית־הראייה של תל־אביב. דבר זה כש־לעצמו הופך את קונטרסו של האלוף הרכבי לחידוש שכמעט אפשר לכתו "מסעיר", אם לנקוט שם־תואר החביב על מחברנו (ר', למ־של, ע' 50: "ראייתם של הערבים בציונות תופעה קולוניאליסטית היא עיוות מס עיר"; וכן, שם: "השוואת הציונות לנאציות... היא לעז מס עיר"). אבל חוץ מזה, במידת־מה אולי משום שמעיקרו התכוון המחבר ליצוא—ולא ליצוא סתם אלא לצריכתם של בעלי־תריסים, בעלי־מוטר ומשיב־טעם—הרי נזקק הוא להרבה סממנים של אקדמיות, שאם גם חסרה היא כאן את תנופת־הקולמוס ההיסטורי־ריסופית־המכלילה של אחד כפרופ' י. טל־מון, יש בה כדי להעביר רטט נעים של יראת־כבוד ושל השיבות־עצמית בחוט־שדר־תו של קורא קרתן.

אם נשתדל למנות כרוכל את כל אמרייה־שפר הריקים, המליצות הנכובות ודברי־הלהג הח־גיגיים שבקונטרס זה שלפינו יהיה עלינו להעתיקה כמעט כולה, כלשונה וככתבה, וספק אם יהיה זה תרגיל הנושא ברכה למישהו מן המעוניינים. אולי די שנדגים את הטענה בדוגמה אחת או שתיים, לקוטות באקראי באמת. הנה, אפוא, פיסקה אחת קטנה (ע' 59), זרועה "אם" ו"גם" ו"אמנם" כציציי־קדם על ציפוי של עוגה:

...שלילה כוללת של הטרוניה הערבית חוש־בני שהיא מכשול לשלום. השלום לא יבוא מתוך התחסדות עצמית והשפלת היריב. אלא דוקא בהצגת הבנה לטרוניותיו, והדג־שה שאין ברירה אלא להשלים עם המצי־אות של קיום־יחד בשלום והצגת נכונות תקיפה להגן עליו. אמנם אין זה מכניזם פשוט שהצגת הבנה לעמדת היריב תעורר בו צורך להבנה לגבינו. אף על פי כן עשר־יה ההבנה להועיל, עצם אי ההתכחשות לסענותיו, עצם היוכחו שאנו מכירים אותן, ויכולים לחזור עליהן בנאמנות ולהציגן כיאות ואף לדון בהן בכובד ראש, אפילו

דקלים ותמרים

צורר
שירי עם
ערביים
בתרגום

נתן זך וראשד חוסיין

3-60

לשון מקרא ולשון חכמים

מאת: אבא בנדויד

באיזה סגנון לכתוב עברית?
הספר פורש את בעית שתי
הלשונות המקראית
והמשטנית לכל היקפה
ההיסטורי למן ראשיתה ועד
לעברית המחודשת שבפינו
19-50

הוצאת דביר

מה יותר אין פרושה שנחלל להעריך את מפעלה... אישית, נדמה לי שעמדתי על הסבך הטרגי שבציונות לא פגמה בציונותי אלא להפך הגבירה אותה...
 לא, באמת. כל כמה שנעריך את ריבוי צדיה של מציאות, את קשייה של חד-משמעות, אין ספק שלאחר שיטוט בערוגות הבושם של הרכבי-הנוספות מור ואהלות של בקורת-עצמית מתחסדת, שקויות נועם מדומה של איזון ואיפוק וזרועות ביטויים חכמניים—תצא נפשנו אל דברים ממשיים יותר בעניינים הגורליים אשר להם הוא נזקק. אראו נבקש לנו אנשים שלא רק ידברו באזינו אלא גם יאמרו משהו. ובתוצאה הזאת, הלא-מכוונת, אולי יתבטא שירותו העיקרי של קונטרס זה.

מחשבה הלאומית מן הגורמים המפריעים להומניזציה של היריב... הדה-אידיאולוגיזציה של הקונפליקט פרושה יציאה מהמעגל של שכנוע עצמי וצדקנות... יש שאידיאולוגיה נעשית אויבתה של האמת.
 כאן, סוף-סוף, דברים של טעם, לכאורה. מה עוד שליטר תוקף מוסיף מחברנו ואומר:
 השינוי הנתבע קל דוקא לדור שנוגד בארץ, שבשבילו ישראל היא מולדתו הנורמלית והיחידה... הציונות בשבילו היא פחות חוויה אידיאולוגית ויותר מציאות פרגמטית... קשרו לישראל אמיץ וספוגטאני וישר-אליות תביאו להגנה על קיומה בחרוף נפש. אך כדי להוציא אי-הבנה בקנדה חשובה זה הקדים כבר להודיענו (ע' 52):
 האידים כבר הציגו עצמו ודאי שהוא נשגב ונעלה... ראינו את הציונות בצורה של-

ספרית פועלים בע"מ

ת"א, רח' אלנבי 73, טל. 611431

עתה זה הופיע:
המסע הלבן
 שמאי גלנדר

קובץ סיפורים שלישי של הסיפר איש קיבוץ, המהלך בצעדים מאושרים בשביל שכבש לעצמו בייחוד-הראייה והעיצוב. סיפורים מרתקים בורמיה-המעמקים שבהם. ספר חדש בסדרת "דעת-ומנוח":

המלחמה בחברה

המודרנית / א. ביוקאן

עם נספח מיוחד:
 מלחמת ששת הימים

עברית נ. בריעמי
 המחבר—ממייסדי המכון למחקרים סטרא-טגיים—נוגע בשאלות המרכזיות השונות, המרכזיות באפשרות של התנגשות בינלאומית.

כל עוד / ט. ריבנר

ספר שירים חדש של המשורר שזכה

הוצאת הקיבוץ
הנואחד

תל-אביב, רח' סטיון 27, טל. 246194

ספרים חדשים

מתי מגד / דוסטויבסקי,
 קפקא, בקט

עיונים ביצירותיהם. כנספחות לספר—מסתו של המחבר "לפני השער הנעול", וכן: הסופר כ"גואול של העולם"; קפקא היוצר ופרשניו; המפלצת בעלת שני הראשים.

הנרי פרנקפורט / לידתה של הציביליזציה במזרח הקרוב

תרגום: אברהם יבין

בספר פופולארי זה סוקר הארכיאולוג הנודע את תקיפת-המעבר, שבה מתגבשות התכונות המאפיינות כל עם במרוצת ההיסטוריה שלו. הוא מתרכז בחקר הציביליזציה של מסופוטמיה ומצרים, ובמגע בין השתיים, שמבחינת רבות הן אמות תרבותו של העולם המערבי. 142 עמ' + 50 תמונות.

הוצאת עם הספר

ס. סטקול

חומת
ירושלים
ושעריה
אלבום

40 עמ' טקסט, 40 עמ' תצלומים
(שחור-לבן וצבעוני) עם שלש
מפות של העיר העתיקה

דן אבני

היבשת
השחורה

אפריקה—עבר והווה. ספר מקורי
ראשון בסוגו. עם שפע לוחות
תצלומים ונספחות

המשתתפים בחוברת

מורטימר אוסטוב, פילוסוף ניוירוקי צעיר, הוא שתתפו של פרופ' ב"ע שרפשטיין (ר' להבא) בכתיבת המסה "הצורך להתפלסף". המספר אורי אורלב, תושב מעלה החמישה, בעל הרומן "עד מחר" בספריה לעם של "עם עובד", פירסם כבר פעם ב"קשת" (ר' בתי", חוברת כב). עידו בסוק הוא משורר צעיר, צעיר מאד, תושב ירושלים, שבחדשים האחרונים הסב אליו שימתלב בשירים שפירסם במוספים ספרותיים. יוסף גזית כבר פירסם משיריו ב"קשת" (ר' חוברת כט). בחוברות לא, לד הופיעו משיריו של חנוך גיא, שהוא יליד חדרה, בוגר אוניברסיטת ירושלים, מורה בבית-המדרש-למורים בבאר-שבע. שירים משל יאירה גינוסר, משוררת צעירה בת תל-אביב, נדפסו לפני כן ב"קשת" כז, לג. יעקב דריה הדפיס אף הוא משיריו בחוברת לג. אברהם הפנר עוסק בעיקר בתפקת סרטים ותסריטים (זכור, למשל, חלקו ב"חור בלבנה"). סיפור קצר משלו נדפס ב"קשת" כח. מנפרד וינקלר פירסם משיריו ב"קשת" לג, גלית חזן ב"קשת" לד. יחיאל חזק, איש אפיקים, הוציא באחרונה אסופת שירים נוספת, "אתה על פני", בהוצאת הקיבוץ המאוחד (ר' סקירה ב"קשת" לו). קובץ שני של סיפורי אברהם ב. יהושע יופיע בראשית 1968, אף הוא בהוצאת הקיבוץ המאוחד. המחבר, שחזר באחרונה מתקופה ארוכה של ישיבה בצרפת, משמש עתה במכון האוניברסיטאי של חיפה. שלמה לאופר, המופר לקוראינו, הוציא זהמקורב קובץ שירים, "קולות בצבעימים", בהוצאת "עקד". (על קובץ קודם שלו, "הערב יבוא אורח", ר' סקירה ב"קשת" כה). רחל מלבי משלימה בחוברת זו את שירתוטי זכרונותיה מ'מצרים שלי", זו של ימי המלך פואד. פרק ראשון נדפס בחוברת הקודמת, לו. ד"ר פאול נוימרקט זכור לקראת "קשת" לפי אי-אלה סיפורים שפירסם ברבעוננו, אך בעיקר בזכות הסדרה "היגמו מיסטיקוס" (חוברות כה, כז, כח). פרופ' א. הראל פיש, פרופיסור לספרות אנגלית באוניברסיטת בר-אילן, מכין עתה ספר על "המלט". תפס מקום בולט בכרך העיונים "העולם השקספירי" (בעריכת ד"ר מ. רוטטון. "עם הספר", 1965). הוא נולד באנגליה ב-1923 וסיים את אוניברסיטאות שפילד ואוקספורד. בשנים 1947-57 שימש מרצה באוניברסיטת לידס. פירסם הרבה בכתבי-עת אקדמיים על נושאים ספרותיים והיסטוריים ואת הספרים *The Dual Image* (1959), על דמות היהודי בספרות האנגלית ו-*Jerusalem and Albion* (1964) על היסודות העבריים בספרות המאה הי"ז באנגליה. חיים רביב עוקב ברשימותיו אחר ההתרחשויות בזירת המזרח התיכון, תירגם עברית את "הפילוסופיה של המהפכה" לגמאל עבד אל-נאצר (1958). באחרונה ערך את האלבוים "ישראל בעיני האויב". אוסף קריקטורות מן העתונים הערביים. החלק השלישי, המסיים, במאמרו של נסים רג'ואן בחוברת זו יופיע, בנוסח אנגלי, בגליון מיוחד של "אנקאונטר" הלונדוני. עמוס רודר, בן גבעתי-ברנר, זכור ודאי לקוראינו בזכות סיפורו הסאטירי, "גבעת העזים" (חוברת לד). לקט רשימותיו מן ההווי הקיבוצי, "בכל הצניעות", יצא זהמקורב בהוצאת הקיבוץ המאוחד. יעקב שביט מופר לקוראינו בזכות סיפורו, "אבן במים עומדים" (לד) וצורר שירים (לא). רחל שכתר, מן המחלקה לפילוסופיה באוניברסיטה העברית, העושה עתה בהשתלמות בארצות-הברית, הדפיסה ב"קשת" מסה על "איליסס כמיתוס גנוסטי חדש" (חוב' כט). פרופ' בן-עמי שרפשטיין, ראש המחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב, מופר לקוראינו היטב (ר' מסותיו בחוברות כג, כז, לו). הוא שוקד עתה על היסטוריה חברתית ופסיכולוגית של הפילוסופיה החדשה.

עם צאת חוברת זו חל שינוי במבנה המערכת של "קשת", שעליה נמנים מעתה: אהרן אמיר (עורך), אברהם ב. יהושע, בועז עברון ויהושע קנז (חברי המערכת).

תצלום-השער ועיצוב העטיפה: גד אילמן, כחובן.

מודעות

הוצאת "מסדה" בע"מ

המרכז: דרך ז'בוטינסקי 21 רמת-גן, טלפון 3—251202
סניף ראשי: רחוב הרצל 2, תל-אביב טלפון: 56628

הרב רט ריד / תולדות הציור המודרני

ספר ענייני המביא את הקורא להבנה ממשית של המודרניזם באמנות — תיאור השקפות העולם והתיאוריות של גדולי הציירים והאסכולות המהפכניות. בספר הסבר משמעותי של הדרכים הצורניות שבהן הובעו תיאוריות אלו. בספר 400 תצלומי יצירותיהם של גדולי הציירים. כ-400 ציורים, הרוב בצבעים. הצילומים מהווים סקירה בתמונות היוצרת תודעה חווייתית של התפתחות הדינאמיקה והאקטואליות המאפיינות את הציור המודרני.

הסיפורת העברית מחפשת גיבור

מחקר יסודי ומעמיק בו עוקב פרופ' ישעיה רבינוביץ אחר התהליכים האמנותיים בהתפתחות הסיפורת העברית מאז ההשכלה ועד ימינו. על רקע המציאות הלאומית היהודית והזרמים הספרותיים באירופה, מתוך עיון בערכים הצורניים והלשוניים של יצירות רבות, מגלה י. רבינוביץ את קו העליה של הסיפורת העברית. זהו ספרי-סוד לכל שוחר ספרות.

צבא הגנה לישראל
הוצאת מערכות

חליפין על הגשר

מאת
ג'. ב. דונובן

פעילותו ומשפטו של קול. אבל, רבי-המרגלים הרוסי בארה"ב, כתובים על ידי סניגורו על-פי יומן אישי; וכן פעילותו להחלפתו של קולונל אבל בפאורס, טייס היר-2 האמריקאי, שנתפס בטוסו מעל רוסיה במשימת צילום מודיעיני, ונדון למאסר ארוך.

שעון החול

(דרום ערב המסוערת)
מאת ד. הולדן

בשבועות אלה מוכרעים המאורעות הסוערים בעדן ובדרום-ערב, ועניינם רב על רקע מלחמת-תימן והיחסים בין מדינות ערב ומצרים בחצי-האי ערב. המחבר, נציג עתונות בריטניה בחצי-האי-ערב שנים רבות, מתאר את נסיכויות דרום-ערב, שליטיהן, אורח-חייהן וההווה בהן בלשון קלה ובכשרון רב. לספר צורף סיכום של פרשן מוסמך על התפתחות הדברים מאז נכתב הספר ועד אמצע יולי ש.ז.

הוצאת "יבנה" תל-אביב

רח' מזא"ה 4, טל. 611856

ספרים חדשים:

תולדות הפילוסופיה והפילוסופים

כרך ראשון — חכמי יוון ורומי

מאת יוחנן טברסקי

דברי פתיחה — פרופ. ש. ה. ברגמן

תיאור היסטורי מקיף של ההגות האנושית מאז ראשיתה. גלריה של הוגי דעות, יוצרי אסכולות ומחוללי תנועות, כגון: פיתגורס, סוקרטס, אפלטון, אריסטו ועוד.

מבוא לספרות התנ"ך

לספרים החיצוניים ולמגילות
מדבר יהודה

מאת יצחק רינג

לכסיקון ערוך בסדר אפלבית, המקיף את כל המקצועות בלימודי התנ"ך ובמדעי המקרא, בתוספת רשימות ביב"ל ליוגרפיות מעודכנות, הנספחות לכל נושא.

מבוא כללי למקרא

מאת מגשה דובשני

ידעות יסוד והדרכה בסיסית בנושאים חשובים ביותר בלימוד המקרא. בספר מדריך ביבליוגרפי לפי נושאים, מבחר קטעים ממקורות, קטעים ומפתח שמות מפורט.

המציאות האחרת

הפאראפסיכולוגיה והתופעות
הפאראפסיכיות

מאת אהרון צייטלין

ספר המוקדש לתופעות הפאראפסיכיות ולתעלומות חיי הנפש ומשמעותן. החומר מבוסס על עובדות ואירועים מתחום המופלא, ועדויות של אנשי שם גדולים כגון: פרויד, ברגסון, יונג ועוד.

אל"ף

הוצאת ספרים בע"מ

רח' נחמני 49, ת"א, טל. 612003

עשרים שיר אנדרי וונסנסקי

משורר רוסי צעיר מודרני ונועז שהסעיר רוחות במזרח ובמערב מרוסית — אריה אהרוני

נשית תמיד

FEMININE FOREVER

ד"ר רוברט א. וילסון

דרך המפכנית בעולם הרפואה לבריאותה והצלחה של האשה.

עולם אחר

יצחק זיו-אב

סינגפור * אוסטרליה * ניוזילנד *
פיליפינים * הונקונג * יפן * האילנד

מסמרי פרס החדשה

מנהל פרוזה פרסית מודרנית
ליקט והרכיב יעקב משיח
הקדמה — פרופ' חיים פייפר,
אוניברסיטת מישיגן.

"הדר" הוצאת ספרים

רח' הרצל 10, ת"א

ספר האלופים

משה דיין, יצחק רבין
יגאל ידין, חיים ברלב
עזר וייצמן, זוד אלעזר
שלמה אריאל, ישעיהו גביש
הרב שלמה גורן, מרדכי הוד
חיים הרצוג, רחבעם זאבי
מאיר זורע, ישראל טל
אברהם יפה, אהרן יריב
עוזי נרקיס, אלעד פלד
אריאל שרון, ישראל בן אמית
מרדכי גור, אהרן דויד
אברהם שמיר, סטלה לוי
מרדכי רפול, שמואליק

בליווי תצלומים

בכריכה מהודרת: 11 ל"י

עירית תל-אביב - יפו

מוזיאונים עירוניים בתל-אביב-יפו

מוזיאון תל-אביב — ע"ש מ. דיזנגוף, שדרות רוטשילד 18, טלפון 57760.
מרוכזים בו מוצגים בציור ובפיסול, ממיטב האמנות העולמית והישראלית.
פתוח לקהל בימים א'-ה', בשעות 10.00-13.00 ו-16.00-19.00, ביום ו' ובשבת משעה 10.00-13.00.

מוזיאון תל-אביב — ביתן ע"ש הלנה רובינשטיין, שדרות תרס"ט, טלפון 247196.
מיועד לאמנות מודרנית בציור ובפיסול.
פתוח לקהל בימים א'-ה' בשעות 10.00-13.00 ו-16.00-19.00, ביום ו' משעה 10.00-13.00, במוצאי שבת 18.00-20.00.

קרית "מוזיאון הארץ"

מוזיאון הזכוכית — ע"ש וולטר מחט, רמת-אביב, טלפון 443069.
מכיל אוסף זכוכית עתיקה, שהוא האוסף העשיר ביותר במזרח התיכון.
מוזיאון המטבעות — ע"ש קרמ, רמת-אביב, טלפון 445579.
מכיל אוסף מטבעות עתיקות, בעיקר מטבעות מאזור היס-התיכון.
מוזיאון למדע ולטכניקה — רמת-אביב, טלפון 448242.
כ-300 מוצגים בענפי המדע: איירונאוטיקה, אסטרונומיקה, מתמטיקה, אנרגיה ותחבורה.
מוזיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור — רמת-אביב, דרך חיפה פנת שדרות רוקח, טל. 417055.
מכיל חפצי אמנות יהודית עממית ומסורתית, לרבות כלי קודש ותשמישי קדושה, וכן תלבושות יהודיות מתקופות שונות.

ביתני קרית "מוזיאון הארץ" ברמת-אביב, פתוחים לקהל בכל ימות השבוע: בימים ב, ג, ה ושעה 10.00-17.00, בימי א' וד' בשעות 13.00-20.00, בימי ו' ובשבת בשעות 10.00-13.00.

בקרן בנימין
עתיקות. אמנות. גידוף. הענתקה
גוף מסעדות

הקרית פתוחה לקהל מדי יום ביומו משעות הבוקר ועד השעות הקטנות של הלילה

החברה לפיתוח יפו העתיקה בע"מ

שפן דלקול-מניע הכל

תמיד על שולחןך
 שמורי בירות
 וירקות
 משקאות קלים

מתוצרת
יכין

 An advertisement for Yechin products. It features a white table with four items on it: a large bottle, a smaller bottle, and two cans. To the right of the table, there is text in Hebrew. At the bottom left of the table is a logo consisting of a triangle with a flame and the word 'יכין' (Yechin).

הנושביר הנורכזי

בע"נו

תל-אביב — חיפה — ירושלים

באר-שבע — אילת

המוסד

המרכזי

לאספקה

של

התנועה

הקואופרטיבית

בהר בתערוכה המתמדת של 34 מפעלי כור

בת"א, רח' בן-יהודה 99
ב ת צ ו ג ה

פאר מוצרי מפעלי כור החל
מחדר אמבטיה מושלם על
כל אביזריו ועד מוצרי השמל,
אלקטרוניקה, קרמיקה סני-
טרית ואמנותית, עץ, מוצרי
מתכת ופלסטיקה-

התערוכה פתוחה מ-8:00
בבוקר עד 4:30 אחה"צ-

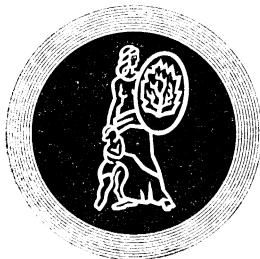
המפיצים
סולכור בע"מ

ה 5 50 60 5

אותיות, "הסנה" במספרים
עולות מאה ועשרים;
מה פלא כי המבוטחים,
אחר, "הסנה" נמשכים.

הסנה" חברה ישראלית לביטוח בע"מ

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

Trigère

חתימת ידה של מעצבת האופנה הבינ-לאומית גב' פולין טריג'ר, אשר בחרה באריגי משכית ליצירות דגמי אופנת-חורף 1968 עבור בתי האופנה באירופה ובארצות-הברית.

שבעה מדגמיה, במחירים מ-92 ל"י לשמלה ועד 295 ל"י למעיל, נכללים בקולקצית החורף המוצגת במרתף האופנה של משכית בבנין אל על, רחוב בריהודה 32, תל-אביב.

השכית

האופנה יש רק דברים יפים

העונה לבנם

כה, זוהי עונת הכנס והועידה, כעת נוח ונעים לארגן כנס או ועידה בערי הקיט. ערי הקיט עם כל השירותים המעולים שלהם עומדים לרשותך ולעור לך להצלחת הכנס או הועידה. מארגני כנסים מנוסים בוחרים בערי הקיט לארגון הכנס המוצלח.

פרטים בערי הקיט, המועצות המקומיות, או בלשכה לעדוד תיירותיפנים / משרד התיירות.

גלריה גרפיקה

בנק ארץ-ישראל- בריטניה בע"מ

תל-אביב ★ ירושלים ★ חיפה
נתניה ★ יפו ★ לונדון

חברת החשמל
לישראל בע"מ

מכשיר

יסודי

לפיתוח

הארץ

אתה והביטוח הלאומי

עבודה חלקית נוספת

מבוטח העובד כשכיר אצל מעבידים שונים (עבודה חלקית נוספת) זכאי להחזרת חלקו בדמי הביטוח, אם הכנסתו הכוללת מכל מקומות-עבודתו עולה על מכסימום של שכר החייב בדמי ביטוח, שהוא כיום 550 ל"י לחודש.

כדי לקבלם, עליו לפנות לסניף המוסד-לביטוח-לאומי ולצרף אישורים המעידים על הניכויים משכרו (טופס 106 או שובר טופס 101 של מסי-הכנסה) או אישור אחר בכתב מאת מעבידיו.

שכיר בעל הכנסה נוספת מעבודה עצמאית

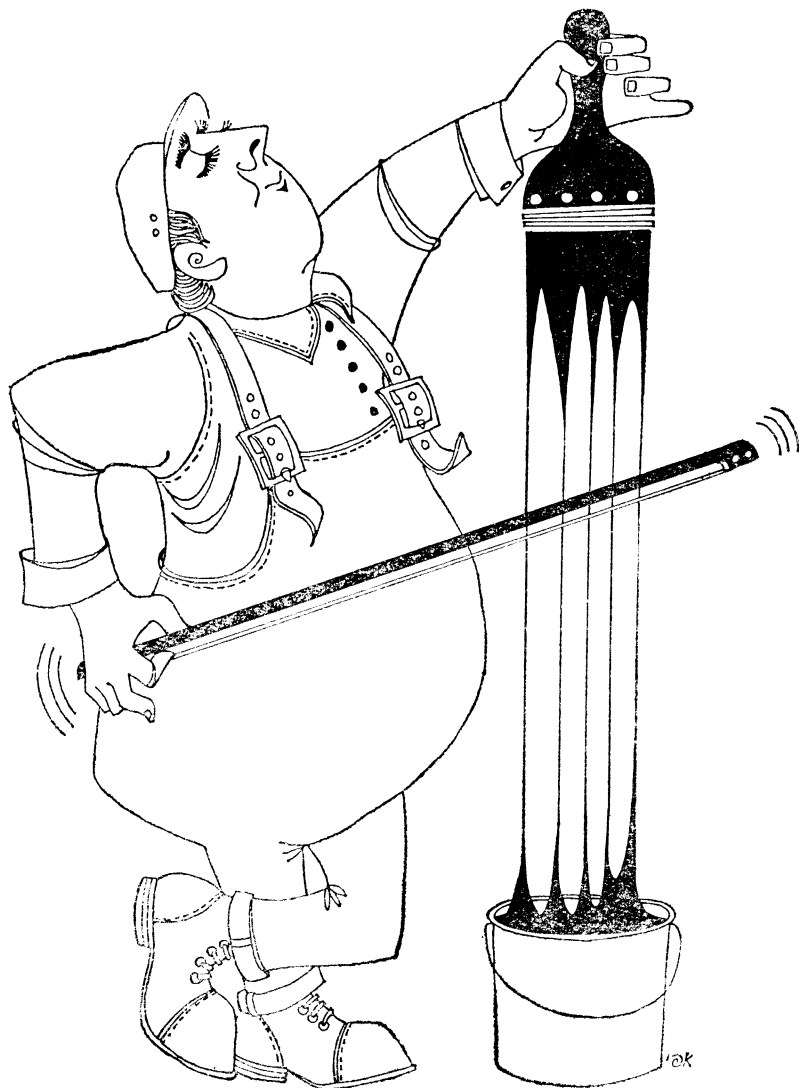
מבוטח שהוא עובד שכיר ועצמאי בעת-ובעונה אחת, משלם זכוי ביטוח בעצמו רק מהפרש שבין משכורתו כשכיר לבין מכסימום ההכנסה החייבת בדמי הביטוח.

עליו להצהיר בכתב למוסד על הכנסתו המשוערת בשנה השוטפת מעבודה עצמאית ועל משכורתו כשכיר. טופס על הצהרה זו אפשר לקבל בסניפי המוסד לביטוח לאומי. תוך ששה חדשים מתום שנת-הכספים (המסתיימת ב-31 במרס כל שנה), על המבוטח להמציא אישור ממעבידו על משכורתו בשנה החולפת.

לאחר קבלת האישור על שכרו והצהרה על הכנסתו, מודיע המוסד למבוטח על יתרת הזכות שברשותו, אשר תיפחת מתשלומיו השוטפים או תוחזר לו לפי בקשתו.

המוסד לביטוח לאומי

חלודיה של טמבור

לכינור ארבעה מיתרים. לגיטרה ששה. ל-אמולזין ריסופרלק של טמבור שבעים ותשעה גוונים מוכנים לשימוש. ארבעים ושבעה גוני אמולזין לצביעה דקורטיבית ולהשלמה — שלושים ושניים הגוונים המרהיבים של סופרלק — לדלתות, הלונות וכל משטחי ברזל ועץ. סימפונייה של גוונים! חבר לך מהם את המנגינה הערבה לעיניך. אינך צריך להיות וירטואוז. אמולזין ריסופרלק מנגנים את עצמם. גמרת? הקירות והדלתות יפים למראה? אך זו עדיין אינה המנגינה כולה. גע בהם. הכל חלק קקטיפה ועם זאת הכל ממשיך "לנשום". ברוז, טמבור! לנוי והידור:

טמבור

**א... מהו, ההבדל הקטן?
בין צמר ל-אקרילן?**

חכמת האדם.

כי אקרילן הוא סיב מעשה ידי אדם והאדם נחו
לאקרילן את התכונות והסגולות המיוחדות.
חס ללא משקל רוב כזה וגמישות, עמידות בכל
הנאי האקלים, חסינות בפני עובש ועש
אקרילן מרחיב בכל צבע, קל ונוח לנכיסה. מאריך
ימים בצורתו ותמיד נראה חדש.

צמר טוב - אקרילן מצוין

תוכן
V 10
תא
חורף 1968 תשכח